

ORTAÖĞRETİM

TARİH

11

DERS KİTABI

YAZARLAR

Ali LAÇİN
Bedrihan ÖNAL
Bülent DEMİR
Erdal ERDEM
Mikail KAPLAN
Murat ARICA
Salih GÜNDOĞDU
Veli AYDEMİR
Yahya KARAKAYA
Yusuf ÇAKMAK

DEVLET KİTAPLARI

BİRİNCİ BASKI

....., 2018

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI .....: 6812
YARDIMCI VE KAYNAK KİTAPLAR DİZİSİ.....: 1053

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

EDİTÖR

Prof. Dr. Orhan YAZICI

DİL UZMANLARI

Ahmet YALÇIN

Fatih ERDİM

Yeşim KAYA

GÖRSEL TASARIM UZMANLARI

Ahmet Turan YILMAZ

Vehbi KOLÇAK

Yusuf DEMİR

GRAFİK TASARIM UZMANLARI

Recai ÖZÇELİK

Şeref ÇAKAR

ISBN 978-975-11-4706-6

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 25.06.2018 gün ve 12254648 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiş, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 03.07.2018 gün ve 12720148 sayılı yazısı ile birinci defa 977.241 adet basılmıştır.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

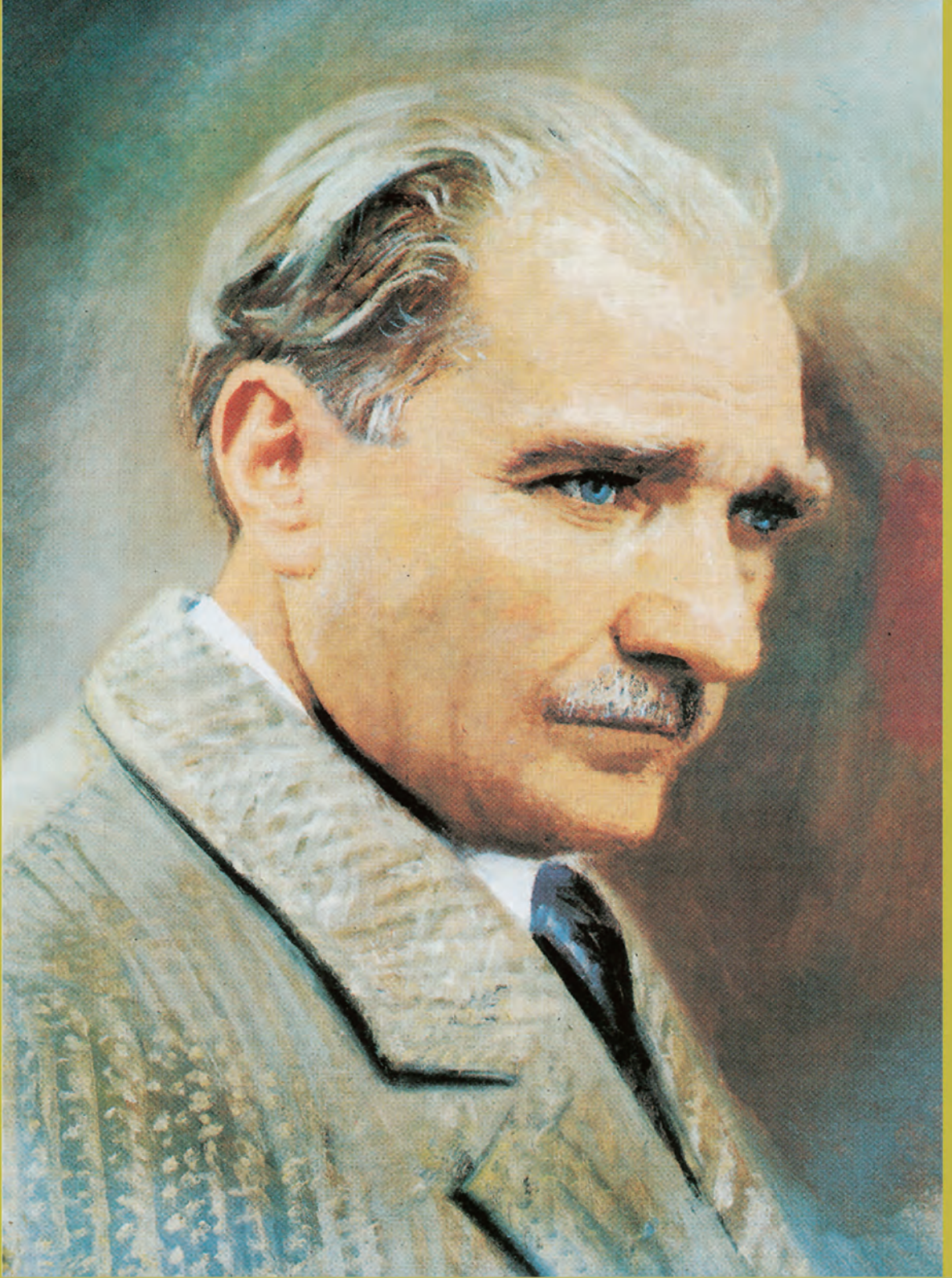
Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsaît bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

KİTABIN TANITIMI / 8

1. ÜNİTE

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774) / 10

- 1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER..... 12
- 1.2. XVII. YÜZYIL SİYASİ ORTAMINDA OSMANLI DEVLETİ..... 13
- 1.3. WESTPHALIA BARIŞI'NDAN MODERN DEVLETLER HUKUKUNA..... 26
- 1.4. AÇIK SULARDA GÜÇ MÜCADELESİ..... 30
- 1.5. 1700-1774 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER..... 43
- ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME..... 51

2. ÜNİTE

DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI / 56

- 2.1. YENİ ÇAĞ AVRUPASI'NDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER..... 58
- 2.2. OSMANLI SOSYO-EKONOMİK YAPISINDA DEĞİŞİKLİKLER..... 68
- 2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇÖZÜLMEME KARŞI ÖNLEMLER..... 74
- ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME..... 83

3. ÜNİTE

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914) / 86

- 3.1. XVIII. YÜZYILDAN XX. YÜZYILA AVRUPA VE OSMANLI DEVLETİ..... 88
- 3.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASİ VARLIĞINA YÖNELİK TEHDİTLER..... 92
- 3.3. MEHMET ALİ PAŞA'NIN GÜÇ KAZANMASI 115
- 3.4. KUZEYDEN GELEN TEHLİKE: RUSYA..... 116
- ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME..... 124

4. ÜNİTE

DEVİRİMLER ÇAĞINDA DEĞİŞEN DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ / 126

- 4.1. DEVİRİMLER VE DEĞİŞİMLER..... 128
- 4.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDU TEŞKİLATI VE YURTTAŞ ASKERLİĞİ..... 140
- 4.3. ULUSALLAŞMANIN VE ENDÜSTRİLEŞMENİN SOSYAL ETKİLERİ..... 144
- 4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ..... 155
- 4.5. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER..... 166
- ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME..... 172

5. ÜNİTE

SERMAYE VE EMEK / 176

- 5.1. KLASİK ÜRETİM VE ENDÜSTRİYEL ÜRETİM..... 178
- 5.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ENDÜSTRİYEL ÜRETİME GEÇİŞ..... 183
- 5.3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE EKONOMİK HAYAT..... 190
- ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME..... 194

6. ÜNİTE

XIX VE XX. YÜZYILDA DEĞİŞEN GÜNDELİK HAYAT / 196

- 6.1. İMPARATORLUKLARIN ULUS DEVLETLERE DÖNÜŞMELERİYLE YAŞANAN DEMOGRAFİK DEĞİŞİM..... 198
- 6.2. MODERNLEŞMEYLE YAŞANAN DEĞİŞİM..... 202
- ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME..... 208

CEVAP ANAHTARI / 210

SÖZLÜK / 211

KAYNAKÇA / 215

KİTABIN TANITIMI

1. ÜNİTE

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ
KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ
(1595-1774)

Ünite numarasını gösterir.

Ünitenin adını ifade eder.

Karekod okuyucu ile taratılarak resim, video, animasyon, soru ve çözümleri vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz bar-kod. Detaylı bilgi için <http://kitap.eba.gov.tr/karekod>

Ünitenin içeriği ile ilgili görselleri ifade eder.

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- XVII ve XVIII. yüzyıllardaki siyasi gelişmeler
- Osmanlı Devleti'nin "egemen devlet" özelliğini yitirmeye başlaması
- Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan Kutsal İttifak
- Westphalia Barış'ının yüzyıllar süren etkisi
- Denizlerde hâkimiyet mücadelesi

ÜNİTE KONULARI

- 1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER
- 1.2. XVII. YÜZYIL SİYASİ ORTAMINDA OSMANLI DEVLETİ
- 1.3. WESTPHALIA BARIŞ'INDAN MODERN DEVLETLER HUKUKUNA
- 1.4. AÇIK SULARDA GÜÇ MÜCADELESİ
- 1.5. 1700-1774 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

KAVRAMLAR

- Cihanşümul Devlet
- İzinli Korsanlık
- İç Deniz ve Dış Deniz
- Kutsal İttifak
- Mütakabiliyet
- Modern Devletler Hukuku
- Küresel Güç
- Stratejik Tehdit
- Konjonktürel İttifak
- Devlet Ruhu

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. Devletler neden ittifak kurma ihtiyacı duyarlar?
2. Devletlerin modernleşmesinde hukukun etkisi nedir?
3. Uluslararası güçlü ticari faaliyeti olan devletler dünya siyasetinde nasıl bir rol oynar?
4. Dünya gücü olmak için hangi güç unsurlarına sahip olmak gerekir?

Ünite içinde işlenen konuları belirtir.

Ünite konu başlıklarını belirtir.

Ünite ile ilgili kavramları belirtir.

Üniteyle ilgili hazırlık çalışmalarını kapsar.

1. ÜNİTE

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

1. Hırvat Muhafızları
2. Zimbardo Antlaşması
3. Hırvat Paps Antlaşması
4. Savaş Antlaşması
5. Hırvat Antlaşması
6. Karlovyiçe Antlaşması
7. Venedik Antlaşması

8. Çelebi Fehri
9. Ricsa Antlaşması
10. Danzberg Antlaşması
11. 1. Venedik Antlaşması
12. Karlovyiçe Antlaşması
13. İkinci Venedik Antlaşması

Ünite içinde işlenen konuların başlığını belirtir.

Olayların kronolojik sırasını verip öğrencilerde zaman algısı oluşturan temalardır.

Tarihi olayların yaşandığı coğrafyanın kavratılmasını sağlar.

Konuları istatikselsel, kavramsal olarak analiz eden bilgileri içerir.

Ünite hakkında kazanılan bilgilerin pekiştirilmesini sağlar.

Öğrencilerin konu ile ilgili düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan bölümdür.

Ders işlenirken öğrencilerin bilgilerini pekiştirmesi için sorulan soruların bulunduğu bölümdür.

Kazanımları destekleyen ve öğrencilerin dikkatini çeken metinlerdir.

Öğrencilerin konu hakkında analiz yapmalarını sağlamak amacıyla yönergelerin verildiği bölümdür.

Araştırılması için verilen soru veya konuların belirtildiği bölümdür.

Ünite hakkında kazanılan bilgileri pekiştirir.

DEĞİŞEN DÜNYA DEĞERLERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASATI (1595-1774)

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

- ..... Osmanlı Devleti'nin Tunus, Trablusgarp ve Cezayir'i kapsayan Kuzey Afrika'daki eyaletlerine verilen isimdir.
- İngiltere'nin 1580'de Doğu Akdeniz'de kurduğu ..... adlı şirket XVII. yüzyıldan itibaren bölgedeki ticareti tekelinde tutmuştur.
- Bağimsız bir devletin, yabancı ülkedeki yurttaşlarının vurttaşlıkla ilgili hizmetlerini görmek,

1. ÜNİTE

Tablo 1.1: 1701-1704 yıllarında Osmanlı Devleti'nde kaybolan giretleri

Tarih	Osmanlı İlimp Onarılan Kaybol Sayısı	Üretilen Kaybol Sayısı
1702	25	3
1703	28	3
1704	28	3

Bazılar, 2007, s.27

BİLGİ NOTU

Garp Ocakları, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki üç eyaletine verilen ortak addır. (Tunis, Cezayir ve Trablusgarp) Barbaros Hayrettin Paşa Çizyoğlu'nun, Koca Sinan Paşa ile Kılıç Ali Paşa Tunus'un, Turgut Reis Trablusgarp'ın fethinde görev almışlardır. Garp Ocakları XVI. yüzyıldaki yayılma hareketi ve konanlık ile bağlantılıdır. Bağlantıda merkezi denetimden beylerbeyler tarafından yönetilmiştir. Osmanlı merkez gücü zayıflayınca Garp Ocakları yeni yönetim güçlenmiştir (Harita 1.11).

Çizim, 2005, s.383'ten alınmıştır.

Harita 1.11: XVI ve XVII yüzyıldaki Garp Ocakları

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hakimiyetinde Garp Ocakları'nın etkisini açıklar mısınız?

42

DEĞİŞEN DÜNYA DEĞERLERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASATI (1595-1774)

CEZAYIRLIYIZ

Güçlü Akdeniz'e ancak 24 yılda (1645-1669) atılan Osmanlı Devleti'nin g döneminde deniz gücü hakkında neyi söyleyebiliriz?

OSMANLI İHTİŞAT

Venediklilerin İstanköy saldırısı (1655)

Güçlü Venedik donanmaları karşısında Osmanlı donanmasının üzerine saldırıya geçti. Venedikler İngiliz donanmasıyla birleşti. Osmanlı donanması üzerine doğru hareketi önlemek için kullandığı top atışı karşısında Osmanlı donanması Akdeniz'de büyük başarılar elde etti. Akdeniz'de Osmanlı donanması Venedik donanmasına karşı önemli başarılar elde etti. Akdeniz'de Osmanlı donanması Venedik donanmasına karşı önemli başarılar elde etti. Akdeniz'de Osmanlı donanması Venedik donanmasına karşı önemli başarılar elde etti.

Osmanlı - Malta Bıktırıldı

Malta, Akdeniz'in ortasında doğu-batı yönündeki geçiş noktasıdır. İnce bir ada, küçük bir yerleşim alanı ve küçük bir nüfusa sahiptir. Ancak bu küçük ada, Akdeniz'in stratejik önemini artırır. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hakimiyetinde Malta'nın stratejik önemi büyüktür. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hakimiyetinde Malta'nın stratejik önemi büyüktür.

Osmanlı - Rusya Bıktırıldı

Osmanlı Devleti'nin kuzey sınır komşusu olan Rusya'nın güçlenmeye başlaması XVI. yüzyılın başlarında gerçekleşti. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hazar Denizi çevresinde bulunan Türkistan Hanedanları hakimiyeti altına alındı. İslam dünyasının İbreti olan Osmanlı Devleti'nin tekelinde kaldı. O dönemde, Rus kışkırtıcı faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin rakibi olmaya başladı. Bununla birlikte Lehistan ve Ukrayna'nın Osmanlı hakimiyetinde bulunması bu ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine de katkı sağladı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı önemli başarılar elde etti. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı önemli başarılar elde etti.

21

DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI

TARTIŞINIZ

Merkantilizm düşüncesi ile sömürgecilğin yaygınlaşması insanlığı nasıl etkilemiştir?

Kentler Kentle Oldü

XVI ve XVII yüzyılda Avrupa'daki nüfus oranında büyük düşüşler yaşandı. İngiltere ve İspanya'da ortaya çıkan veba gibi bulaşıcı salgın hastalıklar nüfusun azalmasına neden oldu. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren arazilerin tarıma açılması, alternatif gıdaların üretilmesi, tarımın gelişmesi, hastalıkların azalması ve savaşların sıklıkla gerçekleşmesinden dolayı ölüm oranlarında hızlı bir düşüş yaşandı. Ölüm oranlarının Batı Avrupa'dan başlangıçta doğu Avrupa'ya doğru azalması nüfus artış oranlarını da yükseltti.

Bu durum Sanayi İnkılabı'nın kaynağını oluşturdu. Diğer yandan artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan tarım, hayvancılık ile kaynak yetersizliği köylü topraklarına neden oldu. Bunlardan dolayı merkantilizm ekonomisi, kır nüfusunun kentlere taşınmasına etkili oldu. Avrupa'da büyük devletlerin sömürgecilikten gelen köle nüfusu da kentlerde nüfus artışına bir diğer nedendir. XVIII. yüzyılda İngiltere ve Hollanda merkantilizm bağlayan yitirmeler ve teknolojik gelişmeler sayesinde tarımda insan gücüne olan ihtiyaç azaldı. Bu gelişme sonuçunda kentlerde yaşayan insanların büyük bir kısmı işsiz kalmaya başlandı ve kentlerde nüfus azaldı.

ARAŞTIRINIZ

Tarihîte meydana gelen veba salgınlarından birini seçerek metin halinde hazırlayıp sınıfta okuyunuz.

Askerî ve Teknolojik Etkiler

Ateşli Silahlar ve Yeni Gemî Türleri

Orta Çağ Avrupası'nda büyük meydan savaşlarında ve ordu'daki asker sayısında azalmalar görüldü. Savaşların kaderini ise zorlu kale kışkırtmaları belirlemekteydi. Bölgesel prensliklerin ve küçük devletlerin feodal ekonomi modelleri, Orta Çağ savaş modine katkı vermemektedir. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ateşli silahların etkin bir şekilde kullanılmasına başlanması Avrupa'da Askerî Devrim'in başlangıcı oldu. Ateşli silahların icadıyla küçük prenslikler ve şehir devletleri en büyük tehdidi olan Orta Çağ kale surlarını aşabilir hale geldi. Bu olay feodaliteyi zayıflattı ve sonuçta Fransa, İngiltere, İspanya gibi merkezi devletler küçük prensliklere karşı avantaj sağladı.

Feodal sistemin çökmesiyle ordu yapısını değiştiren kademedeki askerî devrimler başladı. Bunun yerine sayıca fazla, daha ekonomik olan hafif atlı piyadeler ön plana çıktı. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren piyadelerin sonucunu belirlemeye başladı. Ateşli silahların keşfi ve donanmaların teknolojik gelişmeler sonucunda kışkırtmalar daha hızlı bir şekilde sonuçlandı. Aynı dönemde Avusturya ve Fransa ile savaşan İtalyan şehir devletleri büyük bir orduya sahip olmasında için kale savunmasında yeni bir model geliştirdi (Görzet 2.7). Bu yeni modelde kalelerin duvarları

Görzet 2.7: Valde kale/İnkilapçı-Finlandiya

63

1. ÜNİTE

**DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ
KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ
(1595-1774)**

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- XVII ve XVIII. yüzyıllardaki siyasi gelişmeler
- Osmanlı Devleti'nin "egemen devlet" özelliğini yitirmeye başlaması
- Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan Kutsal İttifak
- Westphalia Barışı'nın yüzyıllar süren etkisi
- Denizlerde hâkimiyet mücadeleleri

ÜNİTE KONULARI

- 1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER
- 1.2. XVII. YÜZYIL SİYASİ ORTAMINDA OSMANLI DEVLETİ
- 1.3. WESTPHALIA BARIŞI'NDAN MODERN DEVLETLER HUKUKUNA
- 1.4. AÇIK SULARDA GÜÇ MÜCADELESİ
- 1.5. 1700-1774 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

KAVRAMLAR

- Cihanşümül Devlet
- Kutsal İttifak
- Küresel Güç
- Devlet Ruhı
- İzinli Korsanlık
- Mütekabiliyet
- Stratejik Tehdit
- Konjonktürel İttifak
- İç Deniz ve Dış Deniz
- Modern Devletler Hukuku

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. Devletler neden ittifak kurma ihtiyacı duyarlar?
2. Devletlerin modernleşmesinde hukukun etkisi nedir?
3. Uluslararası sahada güçlü ticari faaliyeti olan devletler, dünya siyasetinde nasıl bir rol oynar?
4. Dünya gücü olmak için hangi güç unsurlarına sahip olmak gerekir?

1.2. XVII. YÜZYIL SİYASİ ORTAMINDA OSMANLI DEVLETİ

Osman Gazi ile bağımsız bir beylik hâline gelen, Orhan Gazi ile devletleşen, I. Murat ile kurumsallaşan, II. Murat ile Balkanlar'da hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle cihanşümül bir devlet hâline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Orta Doğu'ya, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Avrupa'ya hâkim olmuş, III. Murat Dönemi'nde ise doğuda en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarına doğru batıda Avusturya, doğuda Safevilerle mücadele etmiştir. Bu mücadeleler, iç isyanlar, değişen ticaret yollarının Osmanlı ekonomisine olumsuz etkisi, orduda düzenin bozulması Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılmış topraklarında merkezi otoriteyi kaybetmesine neden olmuştur.

DÜŞÜNCELERİNİZ

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklara bugün sahip olunsaydı dünyada nasıl bir güç dengesi kurulurdu?

Osmanlı-Habsburg Mücadelesi ve Zıtvatorok Antlaşması

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Mohaç Meydan Muharebesi (1526) ile Osmanlı-Avusturya (Habsburg) ilişkileri başladı. Avusturya, 1533'te imzalanan İstanbul Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü kabul etti. Uzun süre ılımlı seyreden Osmanlı-Avusturya ilişkileri 1593'te Orta Avrupa'da hâkimiyet kurma mücadelesi sebebiyle bozuldu. 1596'da Haçova Muharebesi ile başlayan bu dönemdeki hâkimiyet mücadelesi, 1606'da imzalanan Zıtvatorok Antlaşması ile sonuçlandı.

BİLGİ NOTU

Habsburg Hanedanı

İlk kez I. Rudolf Dönemi'nde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na katılan (1273) Habsburglar, Avusturya'ya uzun yıllar (1278-1918) hüküm süren bir hanedandı. Hollanda'yı, Flemenkleri, Castilla (Kastilya) ve Aragonları evlilikler yolu ile egemenliğine aldı. 1521'de I. Ferdinand, Macaristan kralının kızı ile evlenerek bu krallığı da topraklarına kattı. Daha sonra İspanya'ya egemen olan Habsburglar XVI ve XVII. yüzyıllar arasında Avrupa'nın en güçlü devletleri arasında yer aldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra mutlak monarşilerle birlikte Habsburg Hanedanlığı son buldu.

Beydilli, 1991, ss.174-176'dan düzenlenmiştir.

İstanbul Antlaşması (1533)

Dönemin Padişahı: Kanuni Sultan Süleyman
Dönemin Vezir-i Âzamı: İbrahim Paşa

Önemli Maddeleri

- Avusturya, Macaristan üzerindeki veraset iddialarından vazgeçecek.
- Avusturya'nın Macaristan'da fiilen hâkim olduğu topraklar kendisine ait sayılacak.
- Avusturya Arşidükü (Kralı) (Görsel 1.1) Osmanlı vezir-i âzamına (Görsel 1.2) denk sayılacak.
- Avusturya, elindeki bu topraklar için her yıl Osmanlı Devleti'ne otuz bin altın vergi verecek.
- Avusturya ile Macaristan'ın hâkim oldukları topraklarda bir sınır hattı Osmanlı Devleti'nin temsilcileri gözetiminde belirlenecek.

Görsel 1. 1: Avusturya Arşidükü (Kralı) Ferdinand (temsili)

Görsel 1. 2: Osmanlı Devleti Vezir-i Âzamı İbrahim Paşa (temsili)

Zitvatorok Antlaşması (1606)

Dönemin Padişahı: I. Ahmet
Dönemin Vezir-i Âzamı: Murat Paşa

Önemli Maddeleri

- Avusturya'nın Macaristan için ödediği vergi kaldırılacak.
- Avusturya sadece bir defaya mahsus iki yüz bin altın tazminat ödeyecek.
- Avusturya Arşidükü (Kralı) (Görsel 1.3) protokol bakımından Osmanlı padişahına (Görsel 1.4) denk sayılacak.
- Yazışmalarda "Avusturya Kralı" yerine "Roma Cesarı" unvanı kullanılacak.
- Her iki taraf birbirine zarar vermekten kaçınacak.
- Antlaşma yirmi yıl geçerli olacak.

Görsel 1.3: Avusturya Arşidükü (Kralı) II. Rudolf (temsili)

Görsel 1.4: Osmanlı Padişahı I. Ahmet (temsili)

Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlı Devleti dış politikada prestij kaybetti. Osmanlı Devleti, Macaristan'dan toprak elde etme gayretinden vazgeçtiği gibi Avusturya'nın ödemekle mükellef olduğu vergilerin kaldırılmasını da kabul etti. Bu kazanımlar Avusturya'nın siyasi protokolde büyük devlet olduğunun kabul edilmesini, Osmanlı Devleti ile diplomatik protokolde eşit olmasını sağladı. Bu anlaşmayla iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde mütekabiliyet esası belirleyici oldu.

BİLGİ NOTU

Mütekabiliyet

Mütekabiliyet, karşılıklı denk olma durumu anlamına gelen bir kelime olup diplomatik bir terimdir. Devletler arası ilişkilerde maruz kalınan davranışa aynı şekilde karşılık verme prensibidir.

www.tdk.gov.tr'den düzenlenmiştir.

CEVAPLAYINIZ

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan İstanbul ve Zitvatorok antlaşmalarını diplomatik mütekabiliyet açısından değerlendiriniz.

Osmanlı - Safevi İlişkileri

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra İran coğrafyasında XVI. yüzyılın başlarında Safeviler etkili olmaya başladı. Safeviler Osmanlı Devleti'nin doğuda sınır komşusuydu. Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı şehzadelerini kışkırtması, İpek Yolu üzerinde denetim kurması, Osmanlı Devleti aleyhine ittifaklara girmesi ve Şiilik propagandası yapması, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'nin sürekli mücadele etmesine sebep olmuştur.

III. Murat Dönemi'nde (1574-1595) Safevilerin Osmanlı Devleti topraklarındaki yıkıcı, bölücü faaliyetleri ve İran topraklarından geçen ticaret kervanlarını yağmalamaları tekrar savaşları başlattı. 1590'da imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması ile Tebriz, Karabağ, Dağıstan ve Şirvan gibi yerler Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile doğudaki en geniş sınırlarına ulaştı.

Harita 1.2: XVII. yüzyılda Safevi Devleti

III. Mehmet Dönemi'ndeki (1595-1603) iç isyanlar ile Osmanlı-Avusturya mücadelesini fırsat bilen Safeviler Tebriz, Nahçıvan ve Erivan'ı ele geçirdi.

I. Ahmet Dönemi'nde (1603-1617) Safevilerin (Harita 1.2) saldırıları uzun süreli savaflara dönüştü. Bu savaflar 1612'de imzalanan Nasuh Paşa Antlaşması ile sona erdi.

II. Osman (Genç) Dönemi'nde (1618-1622) Osmanlı Devleti'nin Safeviler üzerine sefer düzenlemesi sonucu Serav Antlaşması (1618) imzalandı.

IV. Murat (1623-1640), 1635'te İran üzerine düzenlenen Revan Seferi'ni bizzat komuta etmiştir (Görsel 1.5). Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesiyle Safeviler tekrar saldırıya geçti. IV. Murat bunun üzerine Bağdat Seferi'ne çıktı. Bağdat Kalesi'ni aldı ve Safevilerle 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı imzaladı.

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Revan Safevilerde, Bağdat Osmanlı Devleti'nde kaldı. İki taraf arasında Zagros Dağları sınır kabul edildi. Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması bazı küçük değişiklikler dışında bugünkü Türkiye-İran sınırını da belirledi.

Görsel 1.5: IV. Murat (temsili)

TARTIŞINIZ

Ülkelerin siyasi sınırları ile doğal sınırlar arasında nasıl bir ilişki olabilir? Zagros Dağları'nın coğrafi özelliklerini göz önünde bulundurulduğunda Türkiye-İran sınırının belirlenmesindeki etkisi ne olabilir?

Osmanlı Devleti'nin XVII. Yüzyılda Karşılaştığı Stratejik Tehditler

BİLGİ NOTU

Strateji ve Tehdit

Uluslararası ilişkilerde strateji "siyasi bir amaca erişmek için kullanılması gereken askerî yöntem ve araçların tespit edilmesi" olarak tanımlanır. Tehdit ise "bir ülkenin siyasi rejimi üzerinde iradesini etkili kılacak, rejimi tümden değiştirebilecek, topraklarının bir bölümünü veya tümünü işgal edebilecek silahlı gücün varlığı" olarak tanımlanır.

Kıbaroğlu, 2002, ss. 30-38'den düzenlenmiştir.

Osmanlı-Lehistan İlişkileri

Karadeniz'in kuzeybatısında yer alan Lehistan (Harita 1.3) ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri II. Murat Dönemi'nde (1421-1451) başladı. Osmanlı Devleti'nin XVI ve XVII. yüzyıllarda Avusturya, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ve Rusya ile mücadele ettiği dönemde Lehistan, tampon bölge konumundaydı. Lehistan'ın aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Baltık Denizi'ne ulaşabileceği geçiş koridoru olması da stratejik önemini arttıran sebeplerdendi.

XVII. yüzyılın başlarında Lehistan'ın, Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Eflak, Boğdan ve Erdel'in iç işlerine müdahalesi ve Osmanlı topraklarına saldırılar düzenleyen Kazakları koruması üzerine II. Osman 1621'de Lehistan Seferi'ne çıktı. Osmanlı ordularına Tatarlar yardım ederken Lehistan ordularına da Kazaklar yardım etti. Yaklaşık bir ay devam eden mücadeleden her iki taraf da net bir sonuç alamadı.

Harita 1.3: XVII. yüzyılda Lehistan Devleti

Osmanlı-Lehistan mücadelesi ufak sınır çatışmaları şeklinde devam etti. 1623, 1634 ve 1640 yıllarındaki ahitnameler ile bu dönem çatışmaları sonlandırıldı. 1654 yılında Rusya doğudan Lehistan'ı işgale başladı. İsveç de kuzeyden Lehistan'a saldırdı. Osmanlı Devleti, Lehistan'ı düşmanlarına karşı destekleme politikası güttü ancak 1669'da Lehistan'ın, Rusya ve Habsburglar'la yakınlaşması Osmanlı Devleti'nin yeniden bu devlete karşı tedbirler aldı. Lehistan bu yakınlaşmalardan aldığı destek ile 1672'de Osmanlı Devleti'nin himayesindeki Ukrayna'ya saldırdı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Lehistan'a sefer düzenledi. Sefer sonucunda Podolya bölgesindeki Kamanıçe Kalesi (Görsel 1.6) ele geçirilince Lehistan barış istemek zorunda kaldı. İki taraf arasında 1672'de Bucaş Antlaşması imzalandı. Bucaş Antlaşması'na göre Podolya Osmanlıya, Ukrayna ise Osmanlı'nın egemenliğindeki Kazaklara bırakıldı.

Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'ne yıllık ödemesi gereken vergiyi vermek istemeyen Lehistan antlaşmaya karşı çıkıttı. Antlaşmada yer alan vergi maddesi kaldırıldı. 1676'da antlaşma ikinci kez imzalandı. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile batıdaki en geniş sınırlarına ulaştı.

Lehistan, 1683'te Avusturya İmparatorluğu, Rusya, Venedik, Malta gibi güçlerin oluşturduğu Kutsal İttifak'ın içinde yer alarak Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeye devam etti. Osmanlı Devleti 1699'da Karlofça Antlaşması ile Podolya ve Ukrayna'yı Lehistan'a bırakmak zorunda kaldı.

Görsel 1.6: Kamanıçe Kalesi/Ukrayna

Osmanlı-Venedik İlişkileri

Venedik, İtalya Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, Adriyatik Denizi'nin kıyısında yer alan VII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş denizci bir şehir devletiydi (Harita 1.4). Stratejik öneme sahip Akdeniz kıyı şeridinde ve adalarda hâkimiyet kurdu. Osmanlı-Venedik ilişkileri iki devlet için stratejik öneme sahip olan Akdeniz'de üstünlük kurma mücadelesi ile başladı.

Fatih Sultan Mehmet, Venediklilere bazı imtiyazlar vererek iki devlet arasındaki ilişkilerin uzun süreli barış sürecine girmesini sağladı. Bu barış süreci Osmanlı Devleti'nin deniz ticaretini geliştirdi ve kendisine karşı oluşabilecek ittifaklara Venediklilerin dâhil olmasını engelledi. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Akdeniz'de üstünlüğün Osmanlı Devleti'ne geçmesi denizci bir devlet olan Venediklilerle ilişkilerin bozulmasına neden oldu.

II. Selim Dönemi'nde Kıbrıs'ın alınması (1571) ile Venedikliler, Akdeniz'de üs olarak kullanabilecekleri Girit'e yoğunlaştı. Venediklilerle birlikte Girit'e yerleşen Malta ve diğer Hristiyan deniz korsanlarının Türk ticaret ve hac gemilerine zarar vermesi, can ve mal güvenliğini tehdit etmesi Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyetini zedeledi. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti 1645'te Girit Adası'nı kuşattı. Venedik, bir taraftan Hristiyan Avrupa ile Osmanlı Devleti'ne karşı yoğun diplomasi faaliyetine başladı, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak amacıyla Ege adalarına saldırıp Çanakkale Boğazı'nı abluka altına aldı. Venedik'in sürekli Osmanlı Devleti üzerine seferler düzenlemesi Girit Adası'nın tam anlamıyla kuşatılmasını engelledi. Venedik, 1656'da İstanbul üzerine bir saldırı düzenledi. Venediklilerle mücadele uzun yıllar devam etti. Osmanlı Devleti ancak 1669 yılında Kandiye Kalesi'ni ele geçirerek Girit Adası'nı fethedebildi.

Harita 1.4: XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Venedik

CEVAPLAYINIZ

Girit Adası'nı ancak yirmi dört yılda (1645-1669) alabilen Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki deniz gücü hakkında neler söyleyebilirsiniz?

OKUMA PARÇASI

Venediklilerin İstanbul Saldırısı (1656)

Güçlü Venedik donanması süratle Osmanlı donanmasının üzerine saldırıya geçti. Venedikliler rüzgârın Osmanlı donanmasının üzerine doğru esmesini avantaj olarak kullanıp top ateşi eşliğinde Osmanlı donanmasına kısa sürede büyük tahribat verdi. Askerimiz ya denize atılıyor veya esir düşüyordu. Venedikliler donanmamıza yardımın gelmesini top ateşiyle engelliyordu. Osmanlı'nın kayıpları: 70 kadar gemi (kadirga, kalyon, tersane gemisi) düşman eline geçmiş, 15 tersane gemisi, 2 mavna, 20 kadar burton (İngiliz kalyonu) yakılmış, bin kadar top, tüfek, cephan ve çektiri gemilerdeki 8 bin kadar kürekçi esir düşmüştü.

İnalçık, 2014, ss.328-329'dan düzenlenmiştir.

Osmanlı-Malta İlişkileri

Malta, Akdeniz'in ortasında doğu-batı yönündeki geçiş noktasını koruyan özel konumu, dünyanın en korunaklı doğal limanlarına sahip oluşu ve yıl boyunca ılıman iklimi ile tarih öncesi çağlardan beri çeşitli kültürlerle ait yerleşimlere sahne olmuş ve buna bağlı olarak küçük yüzölçümünden beklenmeyen tarihî zenginliğe sahip bir ülkedir.

Kanuni Sultan Süleyman 1522 yılında Rodos Adası'nı aldı. Rodos'taki şövalyeler de Malta Adası'na yerleşti. Malta, Batı Akdeniz'in kilidi durumundaydı ve Cezayir yolu üzerinde bulunuyordu. Malta ve Tunus, Hristiyanlığın iki önemli uç karakolu durumuna gelmişlerdi. Büyük bir Osmanlı gücü Malta'yı kuşattı. 1565 yılındaki şiddetli hücumlar son derece müstahkem Malta surlarını aşamadı. Tecrübeli denizci Turgut Reis Malta'da hayatını kaybetti. Osmanlı kuvvetleri büyük kayıplar verdi. Malta Adası alınamadı.

Malta XVII. yüzyılda hem Osmanlı Devleti'nin karşısında olan denizci güçlerin yanında hem de II. Viyana Kuşatması'ndan sonra oluşturulan Kutsal İttifak'ın içinde yer aldı.

Osmanlı-Rusya İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin kuzey sınır komşusu olan Rusya'nın güçlenmeye başlaması XVI. yüzyılın başlarında gerçekleşti. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hazar Denizi civarında bulunan Türkistan Hanlıklarını hâkimiyeti altına alması, İslam dünyasının lideri olan Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekmişti. O tarihlerde, Rus Knezliği hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nin rakibi olamazdı. Bununla birlikte Lehistan ve Ukrayna'nın Osmanlı himayesinde bulunması iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağına da göstergesiydi zira gittikçe güçlenen Rusya, varlığını sürdürürebilmek için sıcak denizlere inmek zorundaydı. Karadeniz'in bir Türk gölü olması buna imkân bırakmıyordu. Öte yandan Ukrayna'nın Osmanlı himayesinde olması yüzünden Batı'ya da açılmıyordu. Kuzeyde İsveç başa çıkamayacağı kadar güçlü bir rakipti. Üstelik Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kırım hanları varlıklarını ve geçimlerini Rus topraklarına yaptıkları akınlara borçluydu. Dolayısıyla Rusya'nın büyümesi için Osmanlı engelini aşması mutlak bir zaruretti ancak Rusya'nın nüfus, teknolojik ve ekonomik olarak buna gücü yoktu. Bunun için izlemesi gereken siyaset, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını yani kendisine fırsat doğuracak bir ortamın oluşmasını beklemektir.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü ekonomik ve siyasi buhranlar ile İran savaşları, Rusya'ya zaman zaman bu fırsatı verdi. Kırım Tatarlarının Ruslara ve Kazaklar'a yaptıkları akınlar Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Bazen de Rusların himayesindeki Kazaklar Osmanlı topraklarına giriyorlardı. İşte bu akınlardan birinde Kazak liderlerinin Ruslara sığınması ve Osmanlı himayesindeki Ukrayna'nın Rusya'nın istilasına uğraması Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi.

Harita 1.5: XVII. yüzyılda Rus Çarlığı

Çehrin'deki (Bahçesaray) kale savunmasında Kazaklara yardım eden Rusya (Harita 1.5), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya boyun eğerek çekilmek zorunda kaldı (1678). Bu sefer sırasında Osmanlı orduları Rusları takip ederek iyice yıpratmış fakat kesin bir mağlubiyete de uğratamamıştı. Bunun üzerine 1680 yılında bizzat IV. Mehmet'in katılımıyla sefere çıkılması, Rusları telaşlandırdı ve barışa zorladı. 20 yıllık bir barış antlaşması imzalanarak Özi Nehri Osmanlı Devleti ile

Rusya arasındaki sınırı oluşturdu (Bahçesaray-1681). Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelede fırsat kollayan Rusya, ilk denemesinde hayal kırıklığına uğradı ve geri çekildi ancak Viyana'da Osmanlı ordularının bozguna uğraması (1683), Rusya'ya emellerini gerçekleştirme konusunda yeni bir ümit verdi.

II. Mustafa Dönemi'nde (1695-1703) Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Venedik cephesinde aldığı yenilgiler bir kez daha Rusya ile sıcak bir dönemin başlamasına yol açtı. Rusya, Osmanlı ordusunun Avusturya ve Venedik ile savaş hâlinde olmasından yararlanarak Karadeniz'e çıkmaya çalıştı. Azak Kalesi'ni kuşattı (1695). Karadeniz'in kilidi olan bu kaleyi alamadı ancak ilk kuşatmadaki eksikliklerini gideren Çar I. Petro, ertesi yıl Azak'ı nehirden ve karadan olmak üzere, ikinci defa kuşatıp ele geçirdi (1696). Bu önemli kalenin düşmesi Çar I. Petro'yu Karadeniz'e çıkma konusunda ümitlendirmiş, Osmanlı Devleti'ni ise endişelendirmişti. Azak Kalesi'nin Rusların eline geçmesi Karlofça müzakerelerinde Osmanlılara karşı Rusya'nın durumunu güçlendirdi. Daha sonra kale İstanbul Antlaşması'yla (1700) Rusya'ya bırakıldı.

Osmanlı-Avusturya İlişkileri

Avusturya, Avrupa'nın geneline hükmeden güçlü Habsburg Hanedanı'nın yönetim merkezî konumundaydı. Orta Avrupa'da yer alan Avusturya, Doğu ile Batı güçlerinin stratejik geçiş bölgelerine hâkimdi. Bu durumlar Batı yönünde genişleme politikası güden Osmanlı Devleti için stratejik bir tehditti. Balkanlar'a açılıp buradaki halkı kendine bağlamak ve Katolikleri kendi koruyuculuğuna almak isteyen Avusturya Osmanlı Devleti'ni büyük engel olarak görüyordu.

Avusturya, I. Kosova Muharebesi'nde (1389) müttefik orduların mağlubiyetinden ilk defa rahatsız oldu ve Osmanlı Devleti'ni Haçlı Seferleri'yle durdurmayı denedi. Bu safhada Osmanlı-Avusturya ilişkileri, Avusturya'nın Haçlı Seferleri'ne, asker göndererek yardım etmesinin dışında hemen hemen yok denecek kadar azdı. 1526'da Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Muharebesi'nde Macar ordusunu hezimetle uğratması ile Macaristan toprakları Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girdi.

Avusturya'nın Macar kralı ile akrabalık bağının olması nedeniyle Macaristan toprakları üzerinde hak iddia etmesi Osmanlı Devleti ile Avusturya'yı sonu gelmez bir mücadelenin içine sürükledi. Bu mücadeleler XVI. yüzyılda genelde Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanırken XVII. yüzyılda Avusturya'nın lehine döndü.

Avusturya'nın XVII ve XVIII. yüzyıldaki dış politikasında Avrupa Kitası'nda Habsburg (Görsel 1.7) monarşisini ege-

men kılmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan kovmak ve ardından Balkan ülkelerini aralarında paylaşmak için Rusya ile işbirliği yapmak vardı. Avusturya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sahip olduğu topraklarda hâkimiyet kurmak için gerekirse tek başına bir mücadeleye girmeyi hedeflemişti. Balkanlar'dan uzak tutmak istediği Rusya ile de mücadeleyi göze almıştı.

II. Viyana Kuşatması

Avusturya'nın Osmanlı kontrolündeki Erdel'in iç işlerine karışmasından dolayı Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Avusturya Seferi'ne çıktı. Osmanlı Devleti karşısında direnemeyen Avusturya barış anlaşması teklifinde bulundu. İki taraf arasında 1664'te Vasvar Antlaşması imzalandı. Vasvar Antlaşması ile sağlanan barış ortamı Katolik Avusturya'nın Protestan Macarları mezhep değiştirmeye zorlaması ile bozuldu. Macar ileri gelenlerinden Tökeli İmre, Avusturya'nın baskılarına karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi ancak Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa Avusturya ile imzalanan Vasvar Antlaşması'na istinaden yardım göndermeyi kabul etmedi. Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümüyle sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, IV. Mehmet'i ikna ederek hem Macarların yardım isteğini yerine getirmek hem de Orta Avrupa'daki Avusturya'nın gücünü kırmak için Viyana üzerine sefer düzenledi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusu 1683'te Viyana'yı kuşattı (Görsel 1.8). Osmanlı ordusuna Tökeli İmre, Kırım Hanı, Erdel, Eflak ve Boğdan beyleri yardım ederken Avusturya ordusuna da Haçlı kuvvetleri yardım etti. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kırım Hanı'na kuşatma esnasında Avusturya'ya dışarıdan yardımın gelmesini engelleme görevini verdi ancak Kırım Hanı, Lehistan ordusunun Tuna'yı geçip Osmanlı ordusuna arkadan saldırmasına engel olamadı.

Görsel 1.7: Habsburg Hanedanı (temsili)

Görsel 1.8: II. Viyana Kuşatması (temsili)

İki ateş arasında kalan Osmanlı ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, orduyu Belgrad'a çekti. İlkbaharda tekrar Viyana'yı kuşatmak için planlar yaptı ancak Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlığından dolayı idam edildi.

Viyana Kuşatması'nın hezimetle sonuçlanmasının siyasi olduğu kadar idari, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları da önemliydi. 1683 yılından itibaren Osmanlı ülkesinin Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra bulduğu huzur ortamı bu yenilgi ile son buldu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkan eyaletleri ve başkent İstanbul ilk anda kargaşa, ekonomik buhran, eşkıyalık ve ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. Eyaletlerde merkezî otoritenin gücü azaldı ve halkın büyük bir kesimi kendi güvenliğini sağlamak amacıyla büyük çiftliklere yöneldi. Seferlerin mali yükünü taşıyan halk büyük bir ekonomik sıkıntı içerisinde girdi. Halkın, askerî ihtilaller ve ayaklanmalar yüzünden devlete olan güveni azaldı.

OKUMA PARÇASI

Bir Dönüm Noktası

İkinci Viyana Seferi ve sonrasında gelen hezimet hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tarihin bu dönüm noktasının en önemli olayı ise Osmanlı Devleti tarafından Viyana'nın 154 yıl sonra ikinci kez ve fetih amacıyla kuşatılmasıdır. Hristiyan dünyası ve İslam dünyasının mücadelelerinde en kritik noktayı teşkil etmektedir.

Avrupa'nın fethini İspanya üzerinden gerçekleştirmeye çalışan Müslüman Araplara karşı Türkler Avrupa kapılarını doğu yönünden zorlamaktaydılar. 1683 öncesi Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'da elde ettiği üstün başarılar, Pirene Dağları'nda Müslümanları durduran Avrupa'yı endişeye düşürmek için yeterliydi. Dolayısıyla Viyana önlerinde otağ kuran Türkleri geri çevirecek hamleyi yapmak Avrupa'nın kaderini tayin edecek kadar önemli bir başarı veya başarısızlık olacaktı. Bu anlamda 1683 yılı, Osmanlı Devleti için zirveden dönüş ve sonun başlangıcı demektir. Avrupalılar için ise tam tersine İstanbul'un ve Kuzey Afrika'nın Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra karşı karşıya kaldıkları kuşatma çemberinin kırılması demektir. Başka bir deyişle 1492'de başlayan keşiflerle Afrika'nın güneyinden İslam dünyasının arkasına sarkma amacındaki kıta Avrupası gözünü tekrar bu dünyanın kalbi olan yeni başkent İstanbul'a çevirdi.

Gerçekten de 1683 öncesi ve sonrasında gelişen olaylar, Viyana Kuşatması'nın bir Osmanlı-Avusturya mücadelesi olarak görülmemesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Unutulmamalıdır ki Viyana'yı Osmanlı ordularına karşı sadece Avusturya İmparatorluğu kuvvetleri savunmamıştır.

Viyana, Osmanlı Devleti için sadece bir yenilgi değil klasik olarak gördükleri değer ve normların en azından eskisi kadar işe yaramadığı anlamına geliyordu. Kısacası 1683 yılı gerek Avrupa'nın gerekse Osmanlı Devleti için tarihin akışını değiştirmiştir. Bu bağlamda Viyana'da Osmanlı ordusunun bozgunu, Avrupa'nın savunmadan saldırıya geçişinin ilk aşaması ve tarihin doğudan batıya doğru gelişen olayların yazımı olmaktan çıkması anlamına gelmektedir. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı ordularının geri çekilmesine ve Osmanlı Devleti'nin büyük topraklar kaybettiği Karlofça Antlaşması'nın (1699) yapılmasına sebep oldu. Bu savaşlar Osmanlı-Avusturya değil Osmanlı-Avrupa Savaşları olarak adlandırılmaktadır. Bu mücadeleler ancak Kültürler Savaşı olarak okunur ve değerlendirilirse tam anlamıyla idrak edilebilir.

Çiçek, 2002, s. 1372'den düzenlenmiştir.

Kutsal İttifak

Viyana Kuşatması sonrasında Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan atma zamanının geldiğine kanaat getiren papanın teşvikleriyle Avusturya, Rusya, Lehistan, Venedik ve Malta'nın yer aldığı Avrupa-Hristiyan birliği (Kutsal İttifak) oluşturuldu. O tarihe kadar böyle bir sevinci yaşamayan Avrupalılar, zaferlerini birlik ve beraberliklerine bağladılar. Papa, Leh Kralı ile Avusturya

İmparatoru'nu barıştırarak Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifakın oluşmasını sağladı. 1684 yılında Venedik ve Malta da bu ittifaka dâhil oldu. Yüzyılın sonlarında savaşın bitmesine yakın Rusya bu birliğe girdi. Bu devletler aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak birbiri ardından Osmanlı topraklarına topyekûn bir savaş başlattılar. II. Viyana Kuşatması'ndaki bozgunundan sonra 1699 yılına kadar birçok cephede süren bu savaşlar Osmanlı'nın Avrupa'daki yenilmez imajını sarstı. Kutsal İttifak denilen bu haçlı kuvvetleri (Görsel 1.9) on altı yıl boyunca Osmanlı Devleti'yle savaştılar. Osmanlı Devleti bu süreçte birçok cephede savaşmıştır. Bu savaşlarda en ağır yenilgileri Salankamen (1691) ve Zenta'da (1697) almıştır.

Karlofça Antlaşması (1699)

Osmanlı Devleti'nin Zenta'da aldığı yenilgi ve ordunun hazırlanması esnasında yaşanan sıkıntılar, devlet erkânı arasında artık Tuna'nın ötesindeki toprakların geri alınamayacağı görüşünün ağırlık kazanmasına neden olmuştu. Avusturya tarafı da yıllarca sürdürdüğü savaşlarda Tuna'nın doğusunda toprak kazanma şansının son derece zor olduğunu acı tecrübelerle görmüştü. Bütün mücadele ve hazırlıklarına rağmen çok istedikleri Banat eyalet merkezî Temeşvar'ı da düşürememişlerdi. Üstelik Habsburgların diğer kolu olan İspanya tahtı için veraset meselesi ortaya çıkmıştı ve bu da Fransa ile yeni bir savaşın habercisiydi. Bunun için hazırlıklı olmalıydı. Bu yüzden bir an önce doğu sınırında sükûnet ve barış istiyordu. Osmanlı Devleti mevcut durumun taraflar arasında kabul edilmesi ilkesi doğrultusunda bir barış istiyordu.

Görsel 1.9: Kutsal İttifak (temsili)

1683 sonrası Osmanlı Devleti'nin savaş hâlinde olduğu altı cepheden biri olan Venedik ise Mora'yı aldıktan sonra ilerleyememiş, üstelik Bosna ve Eğriboz'da yenilgiye uğramıştı. Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki mücadelede Venediklerin uyguladığı bütün tazyiklere rağmen Mora'daki donanmayı takviye etmişti ancak Sakız Adası vs. gibi yerlerden de çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, yaşadığı bu olumsuz duruma karşın Girit Adası'na seferler düzenlemişti. Diğer bir cephe olan Rusya'da durum farklı değildi. Rusya Karadeniz'e inme mücadelesinde başarısız olmuş, beş yüz kişilik bir ordu ile savunulan Azak'ı ancak büyük kayıplarla ele geçirebilmişti. Bu zafer, Rusya'yı çok ümitlendirmişti. Avusturya ve neredeyse bütün Hristiyan aleminin barış istemesinden dolayı Rusya, Kırım ve Osmanlı karşısında tek başına kalmıştı. Kerç Boğazı alınmadan yapılacak bir barış, Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasını engelleyecekti. Buna rağmen büyük devletler bu tarihlere büyükler arasında yer almayan Rusya'nın isteklerini dikkate almamışlardı.

Lehistan ise yapılan savaşlarda pek bir varlık gösterememiş ve kazanç açısından hiçbir şey elde edememişti. Üstelik Tatar akınları yüzünden memleketleri harap olmuştu. Erdel meselesi yüzünden müzakerelerin başlaması gecikmiş fakat Erdel'de Osmanlı tavizlerine karşılık Avusturya'nın diğer konularda anlayışlı olacağı sinyalini vermesi, görüşmelerin başlamasını daha fazla geciktirmemişti. Yapılan bir protokolle savaşa son verilmişti.

Harita 1.6: Karlofça Antlaşması ile değişen Osmanlı Devleti sınırları (1699)

İngiltere ve Hollanda aracılığıyla Macaristan'ın Karlofça kasabasında, Avusturya, Lehistan, Venedik ile Osmanlı Devleti arasında, 1699'da Karlofça Antlaşması imzalandı (Harita 1.6).

Karlofça Antlaşması ile Lehistan'a Podolya, Venedik'e Mora ve Dalmaçya kıyıları, Avusturya'ya ise Banat ve Temesvar hariç Macaristan'ın tamamı verildi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti batıda ilk kez toprak kaybetti. Antlaşma müzakerelerine katılan

Rusya ise uzun vadeli bir barışa yanaşmayarak iki yıllık bir antlaşma imzaladı. 1700 yılında da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak Kalesi Rusya'ya bırakıldı.

Avrupalı Devletler Açısından Karlofça Antlaşması

Venedik	Osmanlı Devleti, Venedik'e önemli oranda toprak vermek zorunda kaldı, Akdeniz'e açılan kapıların kilidi konumunda olan Mora Yarımadası, Çuha ve İyonya adalarını teslim etti. Boğazlar'ın abluka altına alınması tehlikesi artık kapıdaydı. Venedik açısından Karlofça başarısız bir antlaşma idi. İttifak içerisinde en çetin mücadeleler Venedik tarafından yapıldığı hâlde ticarî önemi olan adalar kendisine verilmedi. Fakirleşen Mora Yarımadası ve halkı Venedik için bir yük olarak görülmekteydi. Venedikler, coğrafi yakınlığı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin toparlanırsa toparlanmaz kendilerine saldıracağına inanıyorlardı. Ümitlerini Kutsal İttifak'a bağlamışlar ve Habsburglara bağımlı hâle gelmişlerdi.
Avusturya	Karlofça Antlaşması hükümleriyle Osmanlı reayası olan Katoliklere mezhep hürriyeti verilmesi Avusturya'nın gücü yettiği zamanlarda iç politikaya müdahale etmesine imkân tanıyacaktı.
Lehistan	Lehistan'a da Osmanlı Devleti önemli ödünler vermiş, Kazaklar üzerindeki egemenliklerini kaybetmişlerdi. Öte yandan da Kırım ve prenslikler tehdit altında kalmıştı.

Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı Devleti ve Konjonktürel İttifakları

Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti için pek çok bakımdan yeni bir dönemi ifade ediyordu. Osmanlı Devleti ilk kez müzakere ederek bir antlaşma imzaladı. Daha önce barış koşullarını dikte ettiren Osmanlı Devleti masa başı diplomasisi ile tanıştı. Bu barış antlaşmasının imzalanması her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin saldırıdan savunmaya geçmesini simgelemekteydi.

Bu anlaşma ile kabul edilen toprak kayıpları büyük boyutlardaydı ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan çekilmesinin sadece bir başlangıcıydı.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra devlet idaresinde bürokratik unsurlar, askerî unsurlara göre daha fazla ön plana çıkmaya başladı. Reis'ül küttab (dışişlerinden sorumlu divan üyesi) Mehmet Rami Efendi'nin hemen Karlofça'dan sonra sadrazamlığa getirilmesi bunun göstergesiydi. Bundan sonra birçok reis'ül küttab sadrazamlığa yükseldi. Yine bu dönem, Osmanlı Devleti'nin izlediği dış politikanın yeniden şekillenmesinde ve konjonktürel ittifaklar kurmasında da etkili oldu.

BİLGİ NOTU

Konjonktürel İttifak

Bir devletin içinde bulunduğu dönemin durum ve şartlarını menfaatleri doğrultusunda gözетerek kurduğu dostluk ilişkilerine "konjonktürel ittifak" denir.

www.tdk.gov.tr'den düzenlenmiştir.

Fransa, Osmanlı Devleti nezdinde giderek itibarını kaybetmeye başladı ve bu boşluğu İngiliz ve Hollandalılar doldurdu. **Levant** ticaretinde (Doğu Akdeniz ticareti) üstünlüğü elinde bulunduran Fransa, ticari faaliyetlerde büyük düşüşler yaşadı.

Avusturya ve diğer birçok Avrupa ülkesi için Osmanlı Devleti tehlikeli olmaktan çıktı. Asıl tehlikenin Batı'da Fransa olduğu görüşü ağırlık kazandı. Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan Haçlı Seferleri yerini Osmanlı ticaretinden daha fazla imtiyaz kopartma yarışına bıraktı. Resmen olmasa bile fiilen Osmanlı Devleti, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra yapılan **Westphalia Barışı**'yla (1648) gelişen Avrupa diplomatik kurallarına göre eşit bir statüde temsil edildi.

Karlofça Anlaşması'nın Osmanlı Devleti üzerindeki bir diğer etkisi de iç işlerinde önemli gelişmelere yol açmasıydı. Ülkenin ekonomik kaynakları ile birlikte moral kaynağı da yok olmuş, yüzyıllardır geliştirilen ve insanlara telkin edilen Müslümanların hâkim millet olduğu olgusu zedelenmişti. Bu sosyopsikolojik değişim, devletin kötüye giden işlerini düzeltmenin yolunun klasik düzeni tesis etmekle mümkün olacağı şeklindeki düşüncenin yıkılmasına yol açmıştı. Artık Osmanlı ıslahatları kendi iç dinamiklerinden çok Avrupa ilham alınarak yapılmaya çalışıldı. Bu ise Avrupa'yı tanımak ve onların tecrübelerinden yararlanmakla dışarıya seyahatlerin yoğunlaşmasına, daha fazla elçilik heyetleri gönderilmesine, yabancı teknisyen ve uzmanların ülkeye davet edilerek reformların planlanmasında kullanılmasına yol açtı. Bir dizi inişler ve çıkışları yaşasa da artık yenileşme hareketleri Osmanlı toplum ve siyasi hayatında ön plana çıktı. Osmanlı Devleti'nin belirli kesimleri Batı yaşam tarzının çekim alanına girdi.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşması'nın kendi hâkimiyetindeki bir yerde yapılmasını ısrar etmiş ve antlaşma çadırına dört kapı açtırarak protokol eşitliği sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu diplomatik mücadeledeki amacı nedir?

1.3. WESTPHALIA BARIŞI'NDAN MODERN DEVLETLER HUKUKUNA

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)

Martin Luther'in öncülüğünü yaptığı reform hareketleri Mezhep Savaşları olarak da anılan Otuz Yıl Savaşları'nın başlamasına neden oldu. Birçok insan uzun süreli bu savaşlarda hayatını kaybetti. Westphalia (Vestfalya) Barışı ile bu savaşlar son buldu ve "hâkimiyet" kavramı bu süreçle yeniden tartışmaya açıldı. Bu gelişmeyle birlikte Roma-Vatikan merkezli birleşik Avrupa yerini ulusal devlet merkezli, parçalanmış bir Avrupa'ya bıraktı.

Otuz Yıl Savaşları Öncesi Avrupa'nın Genel Durumu

Reform hareketleri ile kilise eleştirilmeye başlandı. Eleştiriler beraberinde sosyal kurumların yeniden düzenlenmesi düşüncesini doğurdu. Bu durum Avrupa'nın siyasi ve sosyal dengesini temelden sarstı. Luther'in reformlarının amacı mezhep ya da ekol kurmak değildi. Luther'den sonra gelen din adamları, krallar ve prensler papalığın otoritesinden bıkmışlardı. Kral ve prenslerin bir kısmı devlet otoritesini papalıktan ayırmak için Protestanlığa sıkıca bağlandı. Luther'in düşünceleriyle açığa çıkan reform hareketlerinin siyasallaşması, Avrupa devletlerinin iç ve dış işlerindeki dengeyi bozdu. Fransa ve Almanya başta olmak üzere XVI. yüzyılın ortalarında Protestanlar ve Katolikler arasında birçok çatışma yaşandı. Bu çatışmaların merkezinde tek kral, tek din ve tek hukuk düşüncesi vardı. Olayları çözme yerine başka inanç ve mezheplere karşı bir duruş içerisinde olan yöneticiler tarihe mal olan katliamları yaptı.

BİLGİ NOTU

Fransa'da binlerce Kalvenist 1572'de kıyıma uğrarken Osmanlı Devleti Fransa'ya verilen kapitülasyonları kaldıracağını bildirerek olayları protesto etmiştir.

İnalçık, 2014, s.43'ten düzenlenmiştir.

ARAŞTIRINIZ

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimlerin mezhep seçme özgürlüğü hakkında araştırma yaparak elde ettiğiniz bilgileri sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

Otuz Yıl Savaşları'nın Sebepleri

Avrupa'daki dinî kökenli mezhep savaşlarının sonuncusu kabul edilen Otuz Yıl Savaşları, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na karşı Protestan Alman prenslerinin mücadelesi olarak başladı. Dinî sebeplerle başlayan savaşlarda, Habsburg ve Bourbon (Börbin) hanedanlarının siyasî mücadelesinin de rolü vardır. Augsburg (Ogsburg) Antlaşması, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda, 1555 yılında Protestanlar ile Katolikler arasında imzalandı. Barış antlaşması ile yasaklanan kilise mallarının kamulaştırılmasına Protestan prensler tarafından devam edildi. Bazı Alman prenslerin bu antlaşmada tanınmayan Protestanlığı benimsemesi Otuz Yıl Savaşları'na neden oldu.

Taraflar	
Protestan Birliği	Katolik Birliği
Fransa, Danimarka, Bohemya, İsveç, Norveç, Hollanda, İngiltere, Protestan Alman Prenslikleri	Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, İspanya, Avusturya, Bavyera, Katolik Alman Prenslikleri

Otuz Yıl Savaşları'nın Gelişimi

Katolik İspanya, Hollanda'yı işgal edip Batı Avrupa'da yayılcı bir politika izledi. Avusturya Kralı Ferdinand, Protestanlara inanç özgürlüğü mahiyetindeki Augsburg Anlaşması'nı ihlal etti. Protestan din adamlarını sınır dışı edip Protestan öğretilerini yaktırdı. Protestanların 1618'de Prag'da Ferdinand'ın danışmanlarını hükümet binasının camından aşağı attırması gibi olaylar Otuz Yıl Savaşları'nı tetikledi. Habsburg Kralı Ferdinand Almanya genelinde Protestanlara karşı büyük bir savaş başlatmıştı, hızlı bir şekilde Protestanlaşan küçük Alman prensliklerini işgale başladı. O sıralarda da (1621) İspanya Kralı III. Philip, Protestan Kuzey Hollanda'ya karşı işgale başladı. Bu durum akabinde Protestanlar Hollanda, İngiltere, Danimarka, İsveç ve küçük Alman prenslikleriyle Katolik ittifakına karşı savaşa girdiler. Otuz Yıl Savaşları'ndaki en ilginç nokta ise koyu Katolik Fransa'nın Protestan ittifakını desteklemesi olmuştur.

Savaşın seyri 1631'e kadar Katoliklerin lehine gidiyordu, 1630'da İsveç'in de savaşa dâhil olması ve Ferdinand'ın İsveç kralına yenilmesiyle Protestanlar savaşı lehlerine çevirmeye başladı. 1635'te ise Fransa'nın İspanya'ya karşı savaşa girmesi ve 1640'ta Portekiz'in İspanya'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle İspanya ve Habsburg hızla çözüldü, 1648'de Katolik müttefikler ile Protestanlar arasında Westphalia Barışı imzalandı (Görsel 1.10). Westphalia Barışı ile Avrupa halkına mezhep seçme özgürlüğü tanındı. Hollanda, İsviçre ve Portekiz gibi devletlerin bağımsızlığı kabul gördü. Modern devletler hukukunun temeli atıldı.

Westphalia Barışı'nın Sonuçları

Westphalia'da Protestanlık mezhebi Katolik mezhebine denk sayılarak ve Protestanlığın ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalara son nokta konuldu. Westphalia ile beraber Habsburg Hanedanı'nın itibarı zedelendi ve Almanya'da yerel hanedanlar öne çıktılar. Brandenburg (Birendinbörg) Prensiği giderek güçlendi ve bir bakıma Prusya İmparatorluğu'nun yani Almanya'nın temelleri Westphalia'da atıldı. Antlaşma, imparatorun prenslikler üzerindeki otoritesini kısıtlamıştı.

Görsel 1.10: Westphalia Barışı (temsili)

Otuz Yıl Savaşları'nın bir başka neticesi de savaşın getirdiği felaketlerdi. 1648'de imzalanan Westphalia Barışı'yla birlikte Almanya yüzlerce küçük prensliğe bölündü. Almanya 1871'e kadar siyasal birliğini tamamlayarak Orta Avrupa'da baskın güç olma şansını yitirdi. Otuz Yıl Savaşları neticesinde Almanya'nın nüfusu oldukça azaldı. Savaştan dolayı üretim durdu ve yıllar sonra bile ülke ekonomik darboğazdan kurtulamadı.

Fransa, çevresindeki Habsburg çemberini kırmayı başarmıştı. Fransa'nın Hollanda ve Kuzey İtalya üzerindeki nüfuzu da artmıştı. Bunun yanında Fransa'nın bazı toprak kazançları da bulunmaktaydı. Fransa'da monarşi Westphalia'dan sonra iyice sağlamlaştı. XIX. yüzyıla kadar kıta Avrupası'ndaki en güçlü devlet ise Fransa oldu.

İsveç savaştan başarıyla çıktı. Hollanda'nın bağımsızlığı Westphalia ile onaylandı. Antlaşma ile İsviçre bağımsız oldu.

Alman İmparatorluğu gibi papalık da Westphalia'da darbe yedi. Papa antlaşmayı geçersiz saydıysa da Westphalia'yı imzalayan ülkeler de Papa'nın bu hükmünü geçersiz saydılar.

İngiltere Otuz Yıl Savaşları'na katılmadı. İngiltere ile rekabet hâlinde olan İspanya ise bu savaşta yenildi. İspanya yenildiği için sonuç İngiltere'nin lehine oldu. Otuz Yıl Savaşları sırasında en buhranlı dönemlerinden birini yaşayan Osmanlı Devleti savaşa doğrudan katılmamış ancak Osmanlı'ya bağlı Erdel Prensiği, İmparator Ferdinand'a karşı mücadele etmişti.

Westphalia, Protestanlığın Papa ve Katolikliğe karşı kazandığı zaferin adeta bir sembolüydü. Fransa ile savaşmaya devam eden İspanya ise savaş sonunda Hollanda'yı işgal edemedi ve bir daha eski güçlü dönemlerini asla göremedi. İspanyollar Fransa ile 11 yıl daha savaştılar.

Westphalia Barışı sıradan bir antlaşma metninin çok daha ötesindeydi. Bu metin, artık devletlerin daha seküler (dünyevi) bir düzlemde pozisyon aldığını, papalık makamının devletin hâkimiyet sahasına artık daha fazla karışamayacağına, devlet çıkarlarının savaşlarda birincil husus olduğuna işaret ediyordu. Westphalia ile "din özgürlüğü mefhumu" Avrupa'da kesinlik kazandı. Diğer bir önemli husus ise devletlerin kendi topraklarında "mutlak egemen" bir konauma yükselmeleri oldu. Daha önce papadan yetki alan ve üst otorite olarak Vatikan'ı gören Avrupalı krallar kiliselerini "millî" hâle getirdiler. Dini, devletin tekeline alarak toprakları üzerinde devletin mutlak egemen olmasını sağladılar.

BİLGİ NOTU

Westphalia Antlaşması'nın Giriş Metni

"Bundan sonra Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır. Devletlerin üzerinde, onların ilişkilerini düzenleyen herhangi bir üstün otorite yoktur. Çıkar çatışmaları güç kullanarak çözümlenmektedir."

Sander, 1999, s.90'dan düzenlenmiştir.

Modern Devletler Hukukunda Westphalia Modeli

Westphalia Barışı'nın, ulus devletin uluslararası düzende nereye oturduğunu göstermesi ve içte nasıl bir güce sahip olduğuna işaret etmesi bakımından son derece önemlidir.

Westphalia modeli olarak adlandırılan bu modele göre devletler, devletler arası hukukun eşit öznelidir. Devletler arası hukuk ise yine devletlerin kendi arzularıyla taraf oldukları antlaşmalarla

belirlenecektir. Devletin kendi tebaası üzerindeki etkisi de devletlerin kendi toprakları içinde yetki hakkının mutlak olduğunun kabul edilmesiyle sonuca bağlanmıştır. Bu durum egemenliğin zorunlu bir sonucudur. Bu çerçevede devlet, egemenliğin temel göstergesi yasa yapma gücünü kullanarak, tebaasıyla bağı dış bir zorlamaya maruz kalmaksızın düzenleyebilecektir. Bu antlaşma, Modern Avrupa'nın ve millî devletlerin doğuşunda da önemli bir yere sahiptir. Westphalia, Napolyon sonrasında Avrupa'nın yapısının belirlendiği 1815 Viyana Antlaşması'na kadar Avrupa kamu hukukunun temeli oldu (Görsel 1.11).

1555 Augsburg Barışı'ndan itibaren başlayan egemenliğin güçlenme öyküsü 1648 Westphalia Barışı'yla yeni bir yapılanmaya doğru gelişme gösterdi. Egemenliğin hukuki statüsü öncelikle "İktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir (Cuius regio eius religio)." ilkesi doğrultusunda hükümdarın dinî anlayışının onun egemen olduğu alandaki herkesin dini olacağı şeklinde ortaya çıktı. Sonra Westphalia düzeninin oluşturduğu iç işlerine karışmama prensibiyle yeni bir boyut kazanan egemenlik anlayışı kolonileştirme sürecinin ana unsurlarından "kimseye ait olmayan topraklar (terra nullius)" kavramıyla kural tanımaz bir hâl aldı. Egemenlik kavramına bu denli anlam kazandıran ana unsur, Avrupa devletleri arasındaki güç kavgaları ve sürekli çatışma hâliydi. Güçlenen egemenlik anlayışı önce Avrupa devletlerinin yapısını değiştirdi, sonrasında ise devletler sistemini farklı bir dengeye oturttu.

Feodalitenin dağınık yönetim anlayışı gücün tek elde toplanmasına müsaade etmezken modern egemenlik anlayışı güçlü merkezî yönetimlerin oluşmasına fırsat tanıdı. Birden fazla güçlü merkezî otoritenin varlığı bu güçlerin birbirinin iç işlerine karışmasını engelleyecek bir devletler sistemi gelişmesine yol açtı. Westphalia düzeni olarak adlandırılan bu sistem günümüzdeki egemenlik anlayışı ve uluslararası toplum için modern bir başlangıç noktası oldu. Westphalia düzeni Avrupa'daki din savaşları, Rönesans ve Reform hareketleriyle sarsılan ilahi egemenlik anlayışının sekülerleşmesine de katkı sağladı. Bu sayede egemenlik üzerinden dünyevileşme zemini bulan Avrupalı devletler, dâhili egemenliklerini kontrol ettikleri alandaki tüm beşerî ve doğal kaynakları kullanma olarak tanımlarken harici egemenliklerini ise uluslararası hukuk önünde diğer devletlerle eşit statüye sahip ve kendi toplumunu uluslararası alanda temsile tek yetkili organ şeklinde tarif etti. Bu hâliyle egemenlik, uluslararası hükümet olmadan uluslararası hüküm sürme biçimine dönüştü.

Görsel 1.11: Hukukla ilgili sembol

DÜŞÜNCELERİNİZ

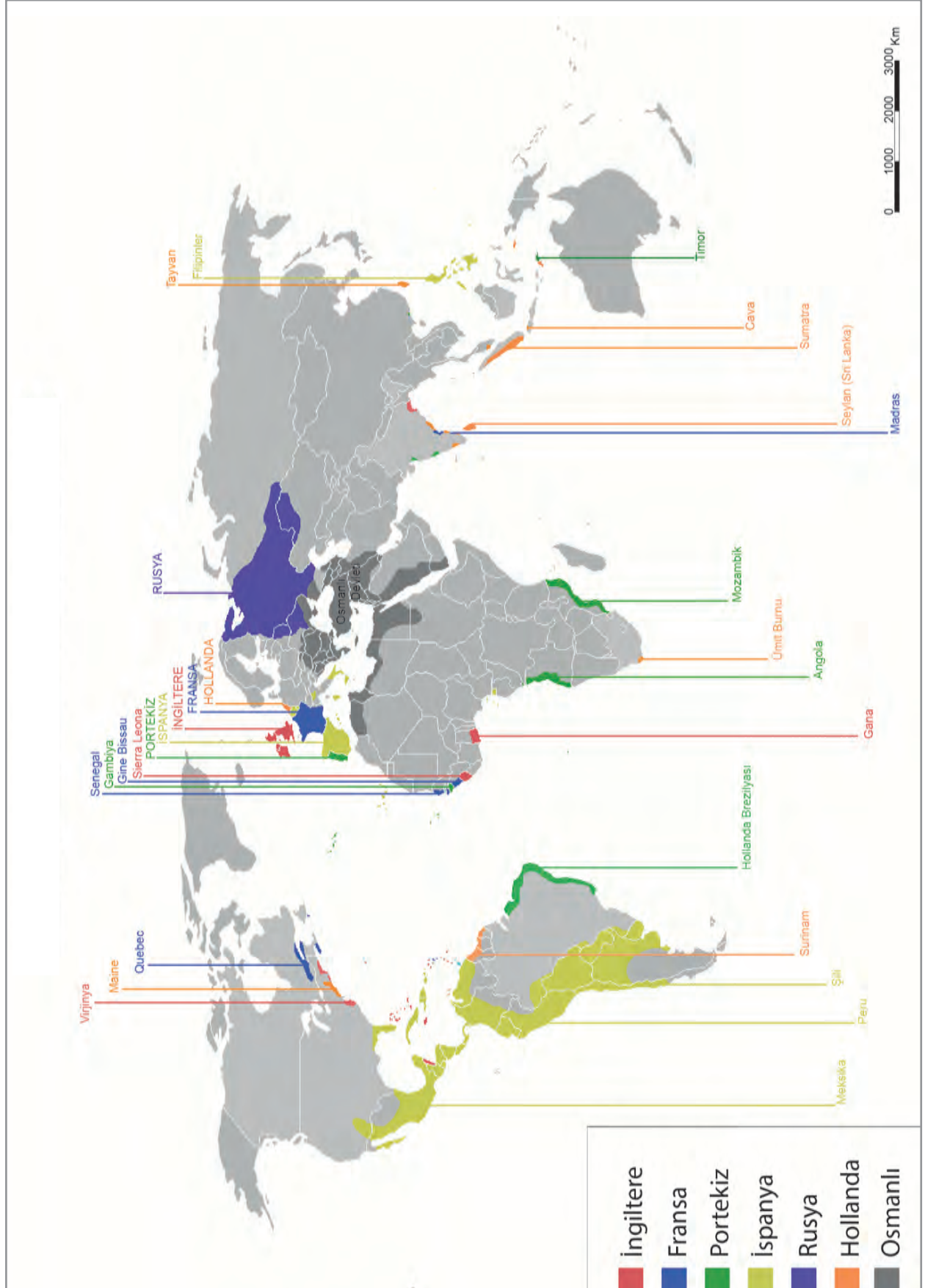
Laik devletlerin oluşmasında Westphalia Barışı'nın rolü nedir?

1.4. AÇIK SULARDA GÜÇ MÜCADELESİ

Denizcilik, dünya tarihinde sonucu belirleyici olmamakla beraber, sonuca giden yolları açmada, dünyadaki ekonomik sistemleri değiştirmede, askerî güç dengelerini oluşturmada, toplumdaki kültürel ve sanatsal eğilimleri etkilemede son derece önemli bir etkindir.

TARTIŞINIZ

Bir devletin denize kıyısının olması küresel bir güç olması için yeterli midir? Neden?

XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Ticaret

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti dış ticarete, deniz ve kara ticareti açısından diğer dünya devletlerine üstün gelmişti. Dünya ticaret yolları Coğrafi Keşifler ile iç denizlerden (Akdeniz) dış denizlere (Atlas, Büyük, Hint Okyanusları vd.) taşınmış olsa da Akdeniz hâlâ üzerinde en fazla gemilerin dolaştığı alandı. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde Batı'nın üstünlüğü görülmekteydi. Osmanlı Devleti bu gelişmeler karşısında uluslararası ticaret şirketleriyle ortaklıklar kurarak devletin gücü azaldıkça yetkileri artan büyükelçilerden diplomatik destek alarak ticari varlığını korumaya çalıştı. Osmanlı Devleti kendi limanlarına yerleşmiş Batılı tüccarların kalıcı olmalarını sağlamak için onlara kapitülasyonlar tanıdı. Bununla birlikte XVII ve XVIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'deki ticaret geniş ölçüde uluslararası bir nitelik kazandı. Batı, bir yandan ham madde alımı diğer taraftan işlenmiş ürünlerin satılmasını güvence altına almaya çalışarak ticaret yollarını, direk geçiş güzergâhlarını egemenliği altına alma politikalarına yönelmişti. Bunların karşısında Osmanlı Devleti'nde ise bunalımlar yaşanmaktaydı. Dış ticaret dengelerinin bozulması, devletin ihmali, ticaret ahlâkında bozulma, ayrıcalıklı konumunu korumak isteyen ayan ve esnafın kaygıları, Batı'da kullanılan yeni tekniklere uyum sağlayamamaları, bazı toplulukların düşmanlık içeren siyasi düşünceleri, uluslararası bir ticaret filusunun bulunmayışı bunalımların sebepleri arasında sayılmaktaydı.

Yeni Çağ Avrupası'nın Küresel Güçleri

XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa'da "Yeniden Doğuş (Rönesans)" adıyla anılan ve Orta Çağ düşüncesini sona erdiren bir devir başladı. Matbaanın icadı ve basım tekniğinin ıslahı bu gelişmeyi yaygınlaştırırken Portekiz ve İspanyollar'ın önderliğindeki büyük Coğrafi Keşifler, dünya hakkındaki o zamanlara kadar gelen yanlış ve kısıtlı bilgileri temelinden sarstı ve değiştirdi. Bilinmeyen yeni kıtaların keşfi, kısa zamanda Avrupa'ya umulmadık bir zenginlik sağladı. Dünyanın Portekiz ve İspanyol bloğuna ayrılması, geniş sömürge imparatorluklarının kurulması ve Coğrafi Keşifler Eski Dünya'nın bilinen ticaret yollarını (Baharat ve İpek Yolu) değiştirdi. Ticaret sahası iç denizlerden dış denizlere taşındı. Avrupa'nın Atlantik sahillerinde yer alan limanları giderek önem kazandı ve süratle gelişti. Akdeniz ticareti ise 1869'da Süveyş Kanalı'nın açıldığı tarihe kadar bir durgunluk dönemi geçirdi.

XVI. yüzyıla kadar bir bölgede hâkimiyet kurmak ve güçlü bir devlet olmak için kara kuvvetleri yeterliyken bu yüzyıldan sonra deniz kuvvetleri de gerekli hâle geldi. Keşfedilen yeni kıtadaki eski medeniyetler (İnka, Aztek, Maya) acımasızca imha ve talan edildi. Başta İspanya, Portekiz olmak üzere Avrupa'ya gümüş ve altın taşındı. Sömürgeci ülkeler iş gücü ihtiyacını Afrika'dan taşınan kölelerle telafi etti.

İspanya ve Portekiz'in Denizcilik Faaliyetleri

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İber Yarımadası'nda İspanya, Portekiz'i zapt ederek siyasi bütünleşmeyi sağladı. İspanya ve Portekiz sömürge imparatorlukları ise uzun ömürlü olmadı. İspanya ve Portekiz'in çok geniş topraklarına zamanla yeni sömürge devletleri olarak yükselen

Harita 1.8: XVII. yüzyılda İber Yarımadası

sında bölüşüldüğü devirler geçmiş ve yapılan anlaşmalar geçerliliklerini kaybetmişti. Böylece dünyanın yeniden paylaşılması söz konusu oldu. Nitekim birçok eski İspanyol ve Portekiz sömürgesi Hollanda ve İngiltere'nin eline geçti.

Fransa Siyaseti ve Sömürgeciliği

Fransa, XVI. yüzyılda sanayi ve ticaretin, özellikle de deniz ticaretinin güçlenmesi ile deniz aşırı boyutlarda genişlemeye başladı. 1580'li yıllardan sonra sömürge politikasına hız verdi ve bu yolda büyük başarılar elde etti. İlk sömürgeleri Güney ve Kuzey Amerika'da Karayip Denizi ve adaları oldu. Bu adalar hem İspanyol-Orta Amerika'na bir giriş kapısı durumundaydı hem de zengin şeker kamışı ürünü ile dikkatleri üzerlerine çekmekteydi. Bu adalar o zamanlarda sömürge politikası güden bütün Avrupa devletlerinin ele geçirmek istedikleri yerlerdendi ancak bu bölgeye yönelik mücadelelerde Fransa, İngiltere'ye karşı başarılı olamadı.

Fransa, İngiltere ile birlikte zamanla sömürge dünyasının en büyük isimleri hâline geldi. Fransa daha sonra da sömürgeci ülkeler arasında ilk defa Afrika Kıtası'na yönelen ülke oldu. Senegal ile başlayan Afrika sömürgeciliğinde en büyük gelir kaynağını köle ticareti teşkil etti. Buradan toplanan zenci köleler Kuzey ve Güney Amerika'daki sömürge topraklarına yerleştirildi. Fransa'nın yayılcı politikası, başta İngiltere olmak üzere Hollanda, İsveç ve İspanya'yı rahatsız etti. Fransa, Avrupa dışındaki sömürgelerinin pek çoğunu, rakibi ve takipçisi olan İngiltere'ye terk etti (1763).

İngiltere'nin Denizaşırı Güç Hâline Gelmesi

İngiltere, sadece Avrupa tarihinin değil, dünya tarihinin de seyrini değiştiren ve yönlendiren politika ve stratejilerin ilk uygulayıcısı oldu. İngiltere, başta Amerika Kıtası olmak üzere yeni keşfedilen bölgelere kendi halkını yerleştirdi. Bu sayede hâkimiyet alanını genişletirken bir taraftan da bu bölgelerden ülkesine ham madde akışını sağladı. Bunun yanında Avrupa'daki savaşları kendi sömürge imparatorluğunu genişletmek için fırsat olarak gördü.

İngiltere ve Hollanda tarafından el konulmaya başlandı. İspanyol deniz gücü, İngiltere'ye karşı girişilen mücadelede ağır bir mağlubiyete uğradı (1588).

Fransa ile İspanya arasında 1652'den itibaren bir savaş sürmekteydi. Otuz Yıl Savaşlarını hezimetle kapatan Almanya'dan artık herhangi bir yardım ummayan İspanya, aynı zamanda kıta dışında kendi sömürge imparatorluğunu da Hollanda ve İngiltere'ye karşı korumak zorunda kaldı. İspanya'nın bu durumu sömürgecilik tarihinde yeni bir çağın başlamak üzere olduğunu işaretliydi. Artık dünyanın papaların aracılığıyla İspanya ve Portekiz (Harita 1.8) ara-

Kıta Avrupası'nda takip ettiği denge politikasında başarılı oldu ve Avrupa'nın hakemi durumuna yükseldi. Mali yönden Avrupa devletlerinin finans kaynağı durumuna geldi. Avrupa'da sürdürülen her savaş İngiltere için bir kazanç kapısı oldu.

İngiltere'nin denizlerdeki askerî üstünlüğü ve deniz ticareti sayesinde zenginleşmesi, deniz ticareti ülkelerdeki İngiliz asıllı yatırımcıların güçlenmesini sağladı.

İngiltere, 1580'de Levant Company'yi (Livint Kampani-Doğu Akdeniz Ticaret Şirketi) kurdu. Bu şirket, XVII. yüzyıldan itibaren ise neredeyse ticari bir tekel hâline dönüştü (Görsel 1.12). Böylece İngiltere, doğudan batıya büyük bir coğrafyadaki kaynakları kontrol eden bir deniz imparatorluğu hâline geldi. Bu süreçte en önemli rakibi Hollanda oldu. İngiltere, 1714'te Cebelitarık'ı işgal ederek Fransa ve İspanya'nın deniz güçlerini etkisiz hâle getirdi.

XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa deniz gücü denklemine Rusya da dâhil oldu. İngiltere, Rus deniz gücünü Baltık bölgesindeki İsveç hâkimiyetine karşı bir denge olarak düşündüğü için Rus gemilerine limanlarını açtı, personel takviyesi yaptı, eğitim ve lojistik destek sağladı. İngiltere, Fransa ile Yedi Yıl Savaşları'na (1756-1763) girerken hem Amerika Kıtası'nda hem de Hint Okyanusu'ndaki sömürgelerine kuvvet ayırmak zorunda kaldı.

BİLGİ NOTU

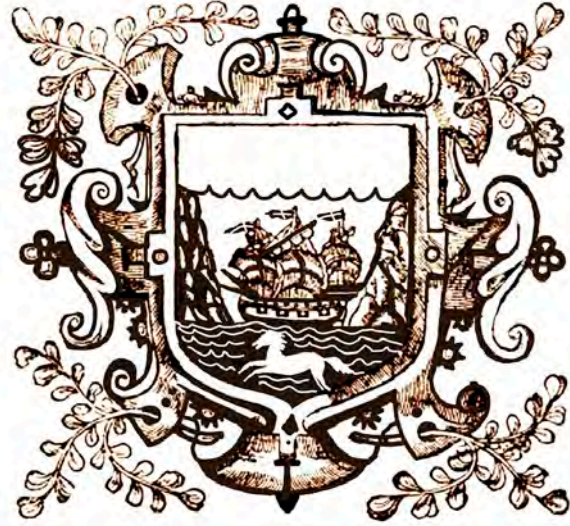
İngiltere XVIII. yüzyılda hızla güçlenmiş, topraklarını Fransa ve İspanya aleyhine genişleterek büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuştur. Kıtalaraya yayılmış geniş toprakları, güçlü donanması ve siyasi nüfuzu ile İngiltere'ye bu dönemde "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" unvanı verilmiştir. Bu unvanın verilmesinin nedeni İngiltere'nin kuzey yarım kürede, sömürgelerinin ise güney yarım kürede bulunmasıdır.

www.corlutso.org.tr'den düzenlenmiştir.

Hollanda'nın Sömürge İmparatorluğuna Dönüşümü

Westphalia Barışı (1648) ile İspanya, Hollanda'nın bağımsızlığını resmen tanıdı. Hollanda, XVII. yüzyılda ticaret ve gemiciliğin gelişmesiyle hızla zenginleşti. Avrupa ve dünya siyasetinde etkili olmaya başladı. 1602 yılında kurulan Birleşik Doğu Hindistan Şirketi ile kısa sürede baharat, tekstil ürünleri, kahve, çay, tütün, kereste, demir, bakır, altın, gümüş, porselen ve boya gibi birçok ürünün ticaretini yaptı. Bu şirket aracılığı ile Seylan (Sri Lanka), Cava, Sumatra ve Güney Afrika'da sömürgeler, 1623'te kurulan Batı Hindistan Şirketi aracılığı ile de Brezilya'da topraklar elde etti. Ekonomik gelişmelerle birlikte güçlenen varlıklı tüccar ve bankerler Hollanda'da aristokratik bir cumhuriyetin de temellerini attı.

XVII. yüzyılda birçok sömürgeye sahip olan Hollanda, kıtalar arası deniz ticaretini elinde tuttuğu için dünya ekonomisinin en güçlü devletlerinden biri oldu. Hollandalı tekne sahipleri Avrupa teknelerinin yarısına hâkim olarak dünya deniz taşımacılığının büyük kısmını ele geçirip bütün Avrupa'nın ticaret araçları hâline geldi. Böylece ticarete öne çıkan ülke, başta gemi sanayisi olmak üzere bazı endüstri dallarında da büyük gelişme kaydetti. Hollanda, uluslararası doğu-batı ticaretine hâkim olduğu gibi köle ticaretinin de büyük kısmını elinde tuttu. 1795'ten 1815'e kadar Fransız istilâsına maruz kalan Hollanda, elindeki teknelerin çoğunu

Görsel 1.12: Levant Company arması

kaybetti ve kolonilerinin önemli bir bölümünü de Uzak Doğu'daki ticari rantı paylaşmak istemediği İngilizlere kaptırdı. Mali durumun bozulması üzerine Batı ve Doğu Hindistan şirketlerini de feshetmek zorunda kaldı.

OKUMA PARÇASI

Osmanlı Devleti ile Ticaret Yapmanın Ayrıcılığı

Osmanlı Devleti birçok devletten daha sağlam ve adil bir teşkilat yapısı kurmuştur. Bu teşkilatın temelini oluşturan iki ilke doğruluk ve adalettir. Bu sistem yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetinde belirleyici güç olmasında etkili olmuştur.

Hollanda Ticaret Odası'nda bir karar alma sürecinde yapılan oylamada eşitlik sağlanır. Kararın oy çokluğu ile sağlanması gerektiğinden oda başkanı kimsenin itiraz edemeyeceği bir çözüm yolu bulur ve salondaki üyelere "İçinizde Türklerle alışveriş yapan var mı?" diye bir soru yöneltir. İçlerinden bir üye "Evet!" cevabını verince başkan bu üyenin oyunun iki sayılmasını teklif eder ve olayı çözüme kavuşturur.

Yılanlıoğlu, 1977, s.41'den düzenlenmiştir.

Rusya'nın Açık Denizlere Açılması

Rusya, coğrafi konum bakımından kuzeyindeki buzlarla kaplı denizler ile güneyinde Boğazlar'a ve Karadeniz'e sahip Osmanlı Devleti arasında sıkışıp kalmış, sıcak denizlere çıkışı olmayan bir ülke konumundadır. Bu nedenle deniz ticareti gelişmedi. XVIII. yüzyılın başlarında tahta çıkan Çar I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere çıkma ve dünya ticaretinde söz sahibi olma politikasını prensip edinen Rusya, kendisine yayılma alanı olarak Osmanlı coğrafyasını seçti. Boğazlar'ı ele geçirerek Karadeniz'e hâkim olmak isteyen Rusya bu amacını gerçekleştirebilmek için çok çaba sarf etti. Zaman zaman bu amacını gerçekleştirmeye çok yaklaşan Rusya, karşısında menfaatleri gereğince Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere ve Fransa'yı buldu.

Güneydeki denizlere çıkabilmek için Osmanlı Devleti'nin topraklarından geçmek mümkün olmayınca en uygun yolun Baltık olduğunu düşündü. Bu çerçevede İngiltere ile iş birliği yapıp ayrıca Osmanlı Devleti'nin elindeki Kırım, Lehistan ve Kafkasya topraklarına, sonra da Balkanlar'a hatta İstanbul Boğazı'na sahip olup bu hedeflerine ulaşmak istedi. Özellikle Kırım, Rusya için çok önemliydi çünkü Kırım; Karadeniz'e, İstanbul'a, Boğazlar'a ve Akdeniz'e açılmanın kapısı konumundaydı.

Görsel 1.13: Çar Petro (temsili)

Rus Çar'ı I. Petro'nun (Görsel 1.13) bir diğer hedefi de Balkanlar'daki Slavları kendine bağlamak oldu (Panslavizm). Bu hedefini gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti ve Avusturya ile mücadeleden geri durmadı. Panslavizm ile ulaşmak istediği bir diğer stratejik planı da Balkanlar üzerinden Ege ve Akdeniz'e açılmaktı.

1736'da Azak Denizi Rusya'nın kontrolüne geçti. Rus donanması 1770'de İngilizlerden aldığı destekle Avrupa'nın çevresinden dolaşarak Sakız Adası'nın karşısındaki Çeşme'de Türk donanmasını yaktı. Rusya, 1774'te Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurup 1783'te de Kırım'ı resmen topraklarına kattı. Osmanlı Devleti 1792 Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul etti.

Yeni Çağ'da İtalya

İtalya, Akdeniz'e hâkim stratejik konumu ve XV. yüzyılda Rönesans Hareketi'ni başlatmasıyla Katolik dünyasının merkezî ve Eski Roma Medeniyeti'nin mirasçısıdır. Ekonomisi genelde deniz

ticaretine (Görsel 1.14) dayanan İtalya, Coğrafi Keşifler sonrası uluslararası ticaretin Akdeniz'den çok okyanuslara taşınmasıyla XVII. yüzyılda uzun bir durgunluk dönemine girdi. Ticareti ve endüstrisi hız kesti. İtalya'daki bu durağanlık ekonomik buhran; tarımı da etkiledi, fakirlik ve eşkıyalık arttı. Diğer taraftan veba salgını baş gösterdi ve devlet istikrarını kaybetti. Avrupa'nın en gelişmiş yarımadası olan İtalya'nın eski ihtişamından geriye bir şey kalmadı. Bu durumu fırsat bilen İspanyollar Güney İtalya'yı egemenlikleri altına aldılar. XVII. yüzyıl sonlarına doğru İspanya, Veraset Savaşı'yla (1700-1713) gücünü yitirince İtalya üzerindeki hâkimiyeti sona erdi. Daha sonra İspanya'nın yerini Avusturya aldı. Avusturyalılar 1707'de Napoli'yi, Sardinya'yı, Sicilya'yı aldı. Bununla birlikte Kuzey Batı İtalya'da yer alan Savona Dükaliği 1720'de Sardinya Krallığı hâline geldi.

BİLGİ NOTU

Köle Ticareti

Köle, bütünüyle başka bir insanın malı olan, herhangi bir eşya gibi alınıp satılabilen kişiye denilirdi. Kölelik, eskiçağlardan XIX. yüzyıla kadar çeşitli biçimlerde varlığını sürdürdü. İnsanların köleleştirilmeleri; savaşta tutsak edilmek, bir suç nedeniyle cezalandırılmak, borcunu ödeyememek veya köle ana babadan dünyaya gelmek ile oluyordu.

Avrupa kolonileri içinde iş gücünden yararlanan Amerikalı yerliler yani Kızılderililer ilk kölelerdendir. Bu durum Afrika'dan yüklü miktarda ve uygun fiyata köleler getirilmeye kadar sürdü.

Köle ticaretinin üç ayağı vardır. Bunlardan biri Avrupa'dan ticari malların Afrika'ya ihracatıdır. Bu ticaretin ikinci ayağını oluşturan Afrika hükümdarları ve tüccarları, 1440 yılından 1900 yılına kadar köle ticareti içinde aktif rol oynadılar. Her köle karşılığında Afrikalı hükümdarlar Avrupalılardan yüklü miktarda ticari mal temin ettiler. Yeni Dünya'da esirlerin işgücü ile üretilen pamuk, şeker, tütün, pekmez gibi ticari malların Amerika'dan Avrupa'ya nakli ise üçüncü ve son ayağını teşkil etti.

Köle ticaretinde ön plana çıkan ülkeler: İspanya, Portekiz, Fransa, İngiltere, İskoçya, Almanya, Danimarka ve Hollanda. Zaman içinde denizcilikte güçlenen İngiltere köle ticaretinde lider konumuna geldi.

Köle ticaretinde hayli aktif rol alan Danimarka köle ticaretini kanuni olarak ilk yasaklayan ülkedir (1792). İngiltere ise köle ticaretini 1800'lü yıllarda yasakladı. 1808 yılında da Amerika İngiltere'yi takip ederek köle ticaretini kanunen yasakladı.

Marc, 2002, ss.182-565'den düzenlenmiştir.

Görsel 1.14: Deniz Ticareti (temsîlî)

Denizlerde Hâkimiyetten Tabiiyete

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Hâkimiyetinin Zayıflama Süreci

Osmanlı Devleti, XV. yüzyılda Karadeniz'de; XVI. yüzyılda ise Akdeniz'de hâkimiyetini tesis etmişti. Kırım'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle Karadeniz bir iç deniz özelliği kazanmıştı. Bu durum, Boğazlar'da da Osmanlı hâkimiyetinin tek taraflı olarak kullanılmasını sağladı. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Boğazlar'da hâkimiyetini tek taraflı olarak kullanması "Boğazlar'ın Kapalılığı İlkesi" şeklinde nitelendirilmişti. Osmanlı Devleti bu kural gereğince Karadeniz'de sadece imtiyaz tanıdığı ülkelerin ticari gemilerinin dolaşmasına izin verdi. Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda elde ettikleri imtiyazlarla bu izne sahiptiler. Bu imtiyazlar, tek taraflı olarak tanınmış haklar olup antlaşma niteliği taşımamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasındaki en önemli dış etkenlerden biri de Rusya'nın Çar I. Petro (1682-1725) liderliğinde güçlü bir tehdit unsuru hâline gelmesiydi. Çar I. Petro, güneydeki denizlere inip dünya ticaretinde söz sahibi olabilmek için siyasetini Rus Çarlığı'nın ana amacı olarak uzun vadeli devlet politikası hâline getirdi. 1700 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak Kalesi Rusya'ya bırakılmıştı. Böylece Rusya Karadeniz'e açılmak için sağlam bir üs edinmişti.

Rusya, Karadeniz'de (Harita 1.9) ilk olarak serbest ticaret hakkını 1720 tarihinde elde etti. Rus tüccarların Karadeniz'deki statüleri 1739 tarihli Belgrad Antlaşması ile belirlendi. Bu antlaşmaya göre, Rusya Karadeniz'de gemi bulundurmuyacak ancak Rus tüccarları Osmanlı Devleti'nin gemileriyle ticaret yapabilecekti. Rusya, Belgrad Antlaşması ile Azak'a hâkim olsa da bu antlaşma Rus gemilerine Karadeniz'de seyrüsefer (gidiş geliş) hakkı tanımadı. Antlaşmaya göre Ruslar, Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulunduramayacak ve Karadeniz sahillerinde gemi inşa edemeyecek, aynı zamanda Azak Denizi ile Karadeniz'de yalnızca Osmanlı gemileri ile ticari faaliyetlerde bulunacaktı. Dolayısıyla Ruslar, ne Karadeniz'de seyrüsefer hakkını elde edebildi ne de Boğazlar'dan geçerek Akdeniz'e çıkabilme emeline ulaşabildi.

Harita 1.9: XVIII. yüzyılda Karadeniz

1770'te Çeşme'de demirli hâlde bulunan donanmanın Rusya tarafından yakılması Osmanlı Devleti için büyük bir felaket oldu. Osmanlı donanması imha edilince, Karadeniz'den uzak tutulmaya çalışılan Rusların Baltık donanması Akdeniz'deki Osmanlı güvenliği için büyük bir tehdit unsuru hâline geldi. Ayrıca Rusya'nın, İngilizlerin yardımıyla Baltık donanmasını Akdeniz'e indirmiş olması o güne kadar Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile iş birliği içinde bulunan Avusturya'yı telaşa düşürmüştü ve iki ülke çıkarları çatışır hâle gelmişti.

Ruslar bağımsızlık vaatleri ile bazı Tatar prenslerini kendi taraflarına çekmeyi başaranca 1771'de Kırım'a saldırdı. Kırım Han'ı az sayıda kalan askerleriyle Ruslara karşı mücadele ettiyse de mağlup oldu ve İstanbul'a sığınmak zorunda kaldı. Bu durum Kırım'ın Ruslara karşı savunmasını oldukça zorlaştırdı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1768'de başlayan Kırım ve Karadeniz hâkimiyeti mücadeleleri iki devlet arasında 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile son buldu. Rusya, sürekli olarak Kırım Hanlığı'nın iç işlerine müdahale etti ve 1783'te Kırım'ı işgal ederek topraklarına kattı. Rusya, Karadeniz'in kuzey sahillerinde yaptığı tahkimatlar, kurduğu tersanelerde inşa ettiği donanmalarla Gürcistan bölgesini de himayesine aldı. Osmanlı Devleti ise yeni bir savaşı göze alamadığı için Rusya'nın keyfi hareketlerle Karadeniz sahillerindeki hâkimiyetini pekiştirmesine karşı çıkamadı. Osmanlı Devleti 1787'de Kırım'ın geri alınması için Rusya'ya savaş ilan etti ancak eş zamanlı Avusturya'nın da Osmanlı Devleti'ne saldırısı iki cephede savaşılmasını zorlaştırdı.

1792 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Yaş Antlaşması imzalandı. Yaş Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu resmen kabul etti. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz hâkimiyetinin zayıfladığının göstergesi oldu.

OKUMA PARÇASI

Tüccar Devlet

Osmanlı Devleti iktisadi menfaatlerle hareket eden tüccar bir devlettir. Osmanlı deniz gücünün gelişmesi, XVI. yüzyılın başında güç dengesinin yeniden belirlenmesinde çok önemli bir etkendi. Osmanlı Devleti, Avrasya ticaret örüntülerinin mirasçısı olarak İslam felsefesinden veya askerî devlet ruhundan bağımsız, izole bir blok olarak değerlendirilemezdi. Keşifler Çağı'nın siyasi ve iktisadi süreçlerinin çözümlenmesinde, Batı Avrupa'nın dünya hegemonyasının daha sonra ortaya çıkacak sonuçları kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Tüccar devlet ile burada kastedilen, birikmiş servetinin bir kısmını, kâr amacıyla ticari risklere yatıran ve seçkin askerî sınıflarının da bu şekilde davrandığı, ticari gelirlerinin kontrolü için sürekli başka devletlerle rekabet etmek, dış siyasetini sadece kolonileştirme ve tarımsal kaynakların sömürülmesi için arazi edinmek amacıyla değil ticari gelir kaynaklarının kontrolü amacıyla tasarlayan devlettir.

Brummett, 2009, s.18'den düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Hâkimiyetinin Zayıflama Süreci

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Doğu Akdeniz kıyıları, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Afrika kıyıları, II. Selim Dönemi'nde Kıbrıs Adası, III. Murat Dönemi'nde Atlas Okyanusu'na dayanan Batı Akdeniz kıyıları, IV. Mehmet Dönemi'nde ise Girit'in alınmasıyla Akdeniz Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdi.

Akdeniz'de kıyısı bulunan ülkeler, Coğrafi Keşifler öncesinde ticari açıdan önemli gelirler elde etmişlerdi. Keşifler sonrası Atlas Okyanusu'na komşu olan ülkelerin ticareti gelişince Akdeniz ticareti eski önemini yitirdi. Bu durumdan en çok Venedik ve Ceneviz gibi Akdeniz ticaretinde söz sahibi

Harita 1.10: Ümit Burnu

olan ülkeler olumsuz etkilendi. Osmanlı Devleti de keşiflerden olumsuz etkilenen ülkelerden oldu.

Osmanlı Devleti, Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirerek ticari ve siyasi açıdan Avrupa'yı kendine bağımlı hâle getirmeye çalışırken Ümit Burnu'nun keşfi bütün bu çabaları boşa çıkardı. Ümit Burnu'nun keşfi (Harita 1.10) Baharat Yolu'nun ticari önemini azalttı. Diğer taraftan Amerika'nın keşfi ve diğer keşifler zinciriyle Avrupa ülkeleri yönünü batıya veya farklı alternatif ticaret yollarına çevirdi. Bu durum Akdeniz'in uluslararası ticari bölge olma özelliğini kaybetmesine sebep olurken paralelinde de Osmanlı Devleti'nin bu sulardaki varlığını ve hâkimiyetini önemsizleştirdi.

XV. yüzyılın sonlarına kadar Akdeniz gözde ticaret merkezi limanlarını bünyesinde barındırmıştı ancak bu tarihten itibaren Coğrafi Keşifler Dönemi ile birlikte Atlas Okyanusu kıyılarındaki limanlar ön plana çıkmaya başladı. Buna paralel İspanya ve Portekiz (İber Yarımadası) devletleri de deniz ticareti sayesinde ekonomileri güçlenen devletler olmuşlardı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda deniz ticareti sayesinde ekonomilerini güçlendiren diğer devletler Hollanda, Fransa ve İngiltere olmuştur. Dünya ve Avrupa ekonomisi için büyük öneme sahip olan ticaret yolları, Batı Avrupa devletleri tarafından denetim altına alındı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ticari alanda zayıflamasına ve siyasi olarak da Avrupa karşısında güç kaybetmesine sebep oldu. Avrupa'nın XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti karşısındaki yükselişinin nedeni ticarete sağladığı üstünlüktür.

Deniz ticaretini canlı tutmak isteyen Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere kapitülasyonlar verdi. Bu durum Akdeniz ve Karadeniz'deki ticaretin yabancı devletlerin tekeline girmesine sebep oldu. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin askerî başarısızlıklarının ardından imzaladığı anlaşmalarla yabancı devletlere, kendi topraklarındaki gayrimüslimleri koruma hakkını vermesi aslında Osmanlı tebaası olan tacir gayrimüslimleri zaman içinde iş birlikçi-varlıklı kimseler olarak adlandırılabilir bir niteliğe büründü. Bütün gayrimüslimler bu kapsam içinde değildiler. Fakat liman bölgelerinde ticaret yapanların çoğunun yabancı firmalarla ortaklığa girdikleri, onların temsilciliklerini aldıkları, hatta çifte vatandaşlık imkânlarını kullanarak ticari çıkarlarını yükseltmeye çalıştıkları görüldü.

Osmanlı Devleti, İnebahtı Savaşı'ndan (1571) Girit Adası Seferleri'ne (1645) kadar Akdeniz'de ciddi bir savaş olmamıştır. Savaşı geçiren bu dönem Osmanlı denizciliğinin gerilemeye başladığı dönemdir. Osmanlı donanmasında geri kalmışlığın nedeni hareketsizlik oldu. Donanma artık çalışmadığından, yenilenmediğinden ve bakımsızlıktan kullanılamaz hâle geldi.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda Akdeniz'deki en büyük güç idi. Bu yüzyılda gerçekleştirilen fetihlerle bölgedeki en büyük siyasi güç olmasının yanında ekonomik alanda da son derece iyi bir konumdaydı. XVII. yüzyılın başlarında da durum aynıydı fakat 1645'te Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti ile Venedik arasında başlayan mücadelelerde donanmadaki eksiklikler ortaya çıkmaya başladı.

CEVAPLAYINIZ

Durağanlık ile geri kalmışlık arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

Donanmada zayıflığı gidermek için de gemi teknolojisinde birtakım değişiklikler gerçekleştirildi. Bu bağlamda kürekli gemilerin yerine yelkenli gemilere geçiş süreci başlatıldı. İlk senelerde donanmanın Venedik kalyonları ile yaptığı savaşlarda, kalyoncularımızın acemilikleri yüzünden başarısızlıklar yaşanmış olsa da XVII. yüzyılın sonlarında girilen deniz savaşları galibiyetle sonuçlandı (Görsel 1.15).

Akdeniz'deki sorunlardan biri de izinli korsanlıktır. Bir iktidarın bilgi ve gözetimi dâhilinde olmasına karşın herhangi bir yasal dayanağı bulunmayan gemi ele geçirme olayları izinli korsanlık olarak adlandırılmaktadır. Avrupa devletleri savaş dönemlerinde denizde düşmanlarını yıpratmak amacıyla izinli korsanları kullandı. Osmanlı Devleti bu korsanlara karşı tarafsız kaldı. Osmanlı Devleti, sularında izinli korsanlık yapanlara yönelik denetleme mekanizmasını korsanlara tanınan haklardan dolayı işletemedi. Bu korsanlar genellikle Osmanlıya rakip devletlerin gemilerine saldırdı. Zaman zaman tarafsız devletlerin gemileri de bu saldırıların kurbanı oldu. Devletler arasındaki antlaşma şartlarına uymayan bu izinli korsanlar, tarafsız bir bölgede düşman veya tarafsız bir devletin gemilerine el koyarak uluslararası hukuku ihlal etti ancak Osmanlı Devleti, bu tür ihlalleri yapan izinli korsanları yakaladığında korsanlık iznini gösteren belgelerinin mevcut olması durumunda onları tutuklamadı. Sadece el konulan gemilerin iadesini sağladı. Yine de bu durum Osmanlı sularındaki ticareti olumsuz etkiledi.

Osmanlı Devleti, bu korsanlara mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesi çerçevesinde diğer devletlerin uyguladığı hukuku uyguladı. Tüm yaptırım ve tedbirlere rağmen izinli korsan saldırılarının önlenememesi bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin kendi sularına hâkim olamadığının bir göstergesidir.

Görsel 1.15: Deniz savaşı (temsili)

Osmanlı Donanmasında Revizyon

Görsel 1.16: Osmanlı Devleti'nde gemiciliğin gelişimi

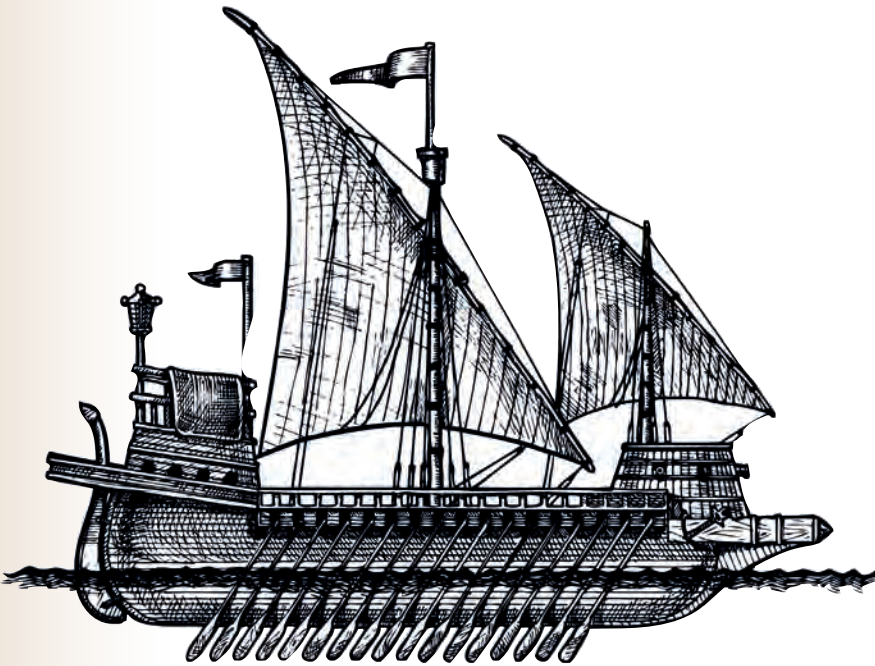
yelkenli gemiler, rüzgâr esintisinin çok olduğu açık denizlerde, okyanuslarda uzun yolculuklarda ve korsanlara karşı mücadelede oldukça kullanışlıdır ancak yaz mevsiminin uzun sürdüğü Akdeniz'de havanın durgunluğundan dolayı pek tercih edilmemiştir. Akdeniz'de daha çok kürek gücüyle

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet ile birlikte karaların yanında denizlerde de hâkimiyetini güçlendirmişti. Kanuni Sultan Süleyman ile başlayan süreçte Karadeniz ve Akdeniz'in dışında Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Afrika kıyılarında dönemin güçlü denizci devletleri olan Portekiz, Hollanda ve İngiltere'yle mücadele etti. Osmanlı Devleti donanmadaki gemileri ve maharetli bahriyelileri sayesinde denizlerde çağdaşı olan devletlerden geri kalmadı ve onlar karşısında baskın güç oldu. Osmanlı Devleti'ni denizlerin hâkimi konumuna getiren gemiciliğin gelişimini üç ayrı dönemde incelemek gerekmektedir (Görsel 1.16).

Osmanlı Devleti donanmada esasen Venedik gemi inşa tekniğini uygulamasına rağmen özellikle 1534'te Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa ile kendi bilgi ve becerileriyle Osmanlı Devleti'ne has gemi inşa etme ve donanma oluşturma yoluna gitti. Büyük

hareket edebilen, her koya rahatça girip çıkabilen, küçük limanlara rahatça yanaşabilen kadirgalar tercih edilmiştir. XVI. yüzyıl, Akdeniz'de yelkenli gemilerde boyut olarak bir önceki yüzyıla göre küçülmenin yaşandığı bir dönem oldu. Bunun sebebi XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti donanmasında Barbaros Hayrettin Paşa Modeli'nin uygulanmasıdır. Bu modelde, manevra kabiliyeti yüksek, savaşta hızlı hareket edebilen, rüzgâr gücüne bağımlı olmayan gemiler ve genellikle kadirgalar tercih edildi (Görsel 1.17).

XVII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden süreçte kürekle hareket edip yelkeni yardımcı olarak kullanan, donanmanın bel kemiğini oluşturan çektiri sınıfı gemiler yerini büyük yelkenli kalyon gemilerine bıraktı.

Görsel 1.17: Kadirga (temsili)

Kürek Gücünden Rüzgâr Gücüne Geçiş

Osmanlı Devleti donanmada Barbaros (Kızıl Sakal) Hayrettin Paşa Modeli'ni XVII. yüzyılın ortalarından itibaren terk ederek dönemin revaçta olan kalyon modeline geçiş yaptı. Kalyona geçiş bir anda olmayıp uzun görüşmeler, araştırmalar ve tartışmalar neticesinde gerçekleşti.

Venediklilerin gerek Girit savunmasında gerekse Çanakkale Boğazı ablukasında kalyonları kullanması Osmanlı Devleti'nde "kalyona kalyonla karşılık verilmesi" anlayışını zorunlu kıldı.

1682 yılından itibaren kalyon üretimi için tersanelerde sistemli çalışmalar yapıldı. Bu çerçevede Garp Ocakları ile iş birliği yapıldı, tecrübeli kimselerden faydalanılma yoluna gidildi. Kalyonlar üretildikçe Osmanlı donanması (Karadeniz, Akdeniz donanmaları) takviye edildi. Bu dönemden sonra donanmada kalyonlar sayısal olarak öne çıktı (Görsel 1.18). 1685-1699 yılları arasında kalyonlar ile girilen deniz mücadelelerinde elde edilen başarılar, kara mağlubiyetlerinden dolayı arka planda kaldı.

Bahriye Kanunnamesi (1701) ile kalyon üretimine hız verilmiş, kalyonlar ebat olarak büyütülmüş ve geliştirilmiştir.

Görsel 1.18: Kalyon (temsili)

CEVAPLAYINIZ

XVIII. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ni hızlı bir biçimde kalyon üretimine sevk eden sebepler neler olabilir?

Tablo 1.1: 1701-1704 yıllarında Osmanlı Devleti'nde kalyon üretimi

Tarih	Dışarıdan Alınıp Onarılan Kalyon Sayısı	Üretilen Kalyon Sayısı
1702	25	3
1703	28	-
1704	28	3

Bostan, 2007, s.27

BİLGİ NOTU

Garp Ocakları, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki üç eyaletine verilen ortak addır. (Tunus, Cezayir ve Trablusgarp) Barbaros Hayrettin Paşa Cezayir'in, Koca Sinan Paşa ile Kılıç Ali Paşa Tunus'un, Turgut Reis Trablusgarp'ın fethinde görev almışlardır. Garp Ocakları XVI ve XVII. yüzyılda deniz ticareti ve korsanlık ile zenginleşmişlerdir. Başlangıçta merkezden gönderilen beylerbeyileri tarafından yönetilmişlerdir. Osmanlı merkezî gücü zayıflayınca Garp Ocakları'nda yerel yönetim güçlenmiştir (Harita 1.11).

Çetin, 1995, s. 383'den düzenlenmiştir.

Harita 1.11: XVI ve XVII. yüzyılda Garp Ocakları

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hâkimiyetinde Garp Ocakları'nın etkisini açıklayınız?

1.5. 1700-1774 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Prut Antlaşması	Pasarofça Antlaşması	Patrona Halil İsyanı	Ahmet Paşa Antlaşması	Belgrad Antlaşması	Kapitülasyonların sürekli hâle gelmesi	Kerden Antlaşması	Çeşme Baskını	Küçük Kaynarca Antlaşması
1711	1718	1730	1732	1739	1740	1746	1770	1774

Harita 1.12: XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti

XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nin Toparlanma Çabaları

Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlık, Kutsal İttifak ile yıllarca süren savaşlar, Karlofça (1699) ve İstanbul antlaşmalarının (1700) ağır etkisini üzerinden atabilmek için bir dizi diplomatik ve askerî faaliyetlerde bulundu. Bu çerçevede Rusya, Avusturya, Venedik ve Doğu'da da İran ile mücadele etti ancak bu süreçte Edirne Olayı ile yeni bir iç karışıklık dönemine de girdi. Bu dönemde Padişah II. Mustafa'nın devlet işlerinden uzaklaşarak zamanının çoğunu Edirne'de geçirmesi yeniciler ve İstanbul halkı arasında huzursuzluğa neden oldu. Padişahın Edirne'yi başkent yapacağı söylentisinin yayılmasıyla birlikte bu huzursuzluk 1703 yılında büyük bir isyana dönüştü. İsyancılar İstanbul'da idareyi ele aldıktan sonra Edirne'ye gelerek II. Mustafa'yı tahttan indirip yerine kardeşi III. Ahmet'i geçirdi.

TARTIŞINIZ

Edirne Olayı, Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesini nasıl etkilemiş olabilir?

Osmanlı-Rus İlişkileri

XVIII. yüzyıl başlarında güçlü bir devlet olma yolunda hızla ilerleyen Rusya'nın Orta Asya'ya yayılma siyaseti, Balkanlar'daki bütün Slavları bir bayrak altında toplama ideali (Panslavizm), sıcak denizlere inme gibi hedefleri vardır. Bu dönemde Rusya'nın başında Çar I. Petro vardı.

Karadeniz ve Baltık Denizi yoluyla sıcak denizlere ulaşmak isteyen Çar I. Petro bu amaçla Osmanlı Devleti'nden İstanbul Antlaşması ile Azak Kalesi'ni alarak Karadeniz'e bir kapı açtı (Görsel 1.19). Diğer taraftan da İsveç'in elinde bulunan Baltık Denizi kıyılarına yöneldi. İsveç Kralı XII. Şarl (Demirbaş Şarl) ise ordusunu güçlendirip Rus müttefiki Danimarka'yı saf dışı bırakıp Lehistan'daki Rus nüfuzunu kırdı. İsveç Kralı Demirbaş Şarl, Rus ilerleyişi karşısında ilk zamanlarda başarılı olmuştu ancak 1709'daki Poltava Savaşı'nda Rusya'ya yenilince yaralı olarak Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı.

Görsel 1.19: Azak Kalesi

OKUMA PARÇASI

Görsel 1.20: III. Ahmet (temsili)

III. Ahmet

III. Ahmet, 1703'te Osmanlı Devleti'nin başına geçmiş, Lâle Devri boyunca padişahlık yapmıştır (Görsel 1.20). Avrupa'daki gelişmeleri inceleme fırsatı bulmuş ve matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelmesi için çok çaba sarf etmiştir. Yirmi yedi yıl gibi uzun bir süre tahtta kalan III. Ahmet, Patrona Halil İsyanı sonunda 1730 tarihinde tahttan çekilmiştir.

III. Ahmet'in padişahlığının ilk günleri, tamamen disiplinden çıkmış yenicileri yatıştırma gayretleri ile geçmiştir ancak kendisini padişah yapan yenicilerle karşı etkili olmamıştır. III. Ahmet Dönemi'nde, Avusturya, Venedik ve Rusya ile savaşlar yapılmıştır.

www.ttk.gov.tr'den düzenlenmiştir.

III. Ahmet İsveç Kralı'nın Osmanlı Devleti'ne sığınmasını hatta İsveç-Rus mücadelesinde Kırım'ın taraf olmasını barış sürecinin bozulmaması için tasvip etmedi. Nitekim Çar I. Petro'nun saldırgan ve yayılcı politikasının sonucu olarak İsveç ordusunu takip eden Rus kuvvetleri sınırı geçerek Osmanlı topraklarına girdi. Bu durum 1700'lü yıllardan beri süren barış sürecinin bozulmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin barış yanlısı tavrına karşılık Çar I. Petro, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum izledi.

Rusya hem Balkanlar'daki Slav topluluklarını Osmanlı Devleti'ne karşı isyana kışkırtıp hem de İstanbul Antlaşması'na aykırı biçimde Osmanlı sınırına kaleler yaptı. Osmanlı Devleti'nin İsveç Kralı'nı sınır dışı etmemesinden dolayı gergin ortam bir Osmanlı-Rus savaşına dönüştü (Görsel 1.21).

Görsel 1.21: Prut Savaşı (temsili)

Kırım Hanı Devlet Giray Han, Rusya'ya güvenilmemesini, eğer Kırım elden çıkarsa Rumeli'nin elden çıkacağını ve asıl hedefin İstanbul olduğunu padişaha bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa komutasında Rusya üzerine sefere çıktı. 1711 yılında Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Kırım kuvvetlerinin Prut Irmağı kıyısındaki hücumları karşısında direnemeyen Çar I. Petro ve ordusu kısa sürede kuşatıldı. Bunun üzerine zor durumda kalan Çar I. Petro barış istedi. Prut Antlaşması'yla (1711) Rusya, Azak Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ne geri verdi ve İstanbul'da elçi bulundurma hakkından vazgeçti. Aynı antlaşmayla Rusya, Lehistan'ın iç işlerine karışmayacağını ve Demirbaş Şar'ın ülkesine serbestçe dönmesine izin vereceğini kabul etti.

Prut Antlaşması maddelerinin gereğinin yerine getirilmesi konusunda Rusya'nın ağır davranması üzerine Osmanlı Devleti yeniden bir sefer kararı aldı. Fakat İngiltere ve Hollanda elçilerinin araya girmesiyle 1713'te yeni bir savaş olmadan Rusya, Prut Antlaşması'nın maddelerini uygulamaya koyma kararını kabul etti.

Prut Zaferi, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti için eski güçlü devrine yeniden dönme umudunu doğurdu. Bu zafer Rusya'nın Karadeniz'e ve Balkanlar'a inme politikasını bir süre de olsa engelledi. Çar I. Petro, ordusunu Prut bataklıklarından kurtarmakla diplomatik bir zafer kazandı. Bu sayede İsveç'e karşı üstünlüğünü devam ettirdi. Prut'tan sonra Rus ordusu yönünü Kafkaslar'a, Azerbaycan'a, İran'a ve Türkistan'a çevirdi.

Osmanlı-Venedik-Avusturya İlişkileri

XVII. yüzyılın sonlarına doğru art arda aldığı mağlubiyetlerin Osmanlı Devleti'ne verdiği ağırlık Rusya ile yaptığı Prut Savaşı (1711) ile az da olsa hafifledi ancak bu tarihlerde Venedik, Karlofça Antlaşması'na aykırı olarak Akdeniz'deki Osmanlı ticaret gemilerine zarar vermeye başladı. Diğer taraftan bir Balkan topluluğu olan Karadağlıları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik edince Osmanlı Devleti, 1715 yılında Venedik'e savaş ilan etti. Osmanlı donanması üç aylık bir süre içinde Venedik'in eline geçmiş olan Mora Yarımadası'nı geri aldı (Harita 1.13).

Harita 1.13: XVIII. yüzyılda Mora Yarımadası

Osmanlı Devleti'nin kara savaşında Rusya'ya, deniz savaşında Venedik'e karşı başarılı olması Avusturya'yı endişelendirdi.

Avusturya, Osmanlı Devleti'nin ilerleyişini, akışına bırakmanın aleyhine olabileceğini düşünmüştü. Bu sebepten Osmanlı Devleti'nin Karlofça sürecinde kaybedilen toprakları geri alma siyaseti kapsamında, Rusya ve Venedik'ten sonra kendisine de yönelebileceğini düşünerek Venedik ile iş birliği yapmaya karar vermişti. Bu çerçevede Avusturya, 1715 yılında Osmanlı Devleti'nin Venedik'e savaş açmasını, Karlofça Antlaşması'nın ihlali sayıp Venedik'in yanında yer alarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Oysaki Osmanlı Devleti daha önce Rusya ile girdiği Prut Savaşı'nda olduğu gibi Venedik ile girdiği savaşta da Avusturya'nın tarafsız olmasını istemişti.

Venedik ile savaş devam ederken eş zamanlı olarak Avusturya ile de savaşılması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktı. Osmanlı ordusunu ikiye böldü, bir kısmı Korfu Adası üzerine Venedik donanması ile mücadele ederken diğer kısmı da Petervaradin'de Avusturya ordusu ile mücadele etti. Osmanlı ordusunun Petervaradin cephesinde başarısız olması üzerine Korfu Adası kuşatması kaldırıldı.

Avusturya, Petervaradin Muharebesi'nde başarılı olmasından cesaretleterek Osmanlı topraklarında hızla ilerledi, Macaristan, Temeşvar ve Belgrad'ı ele geçirdi. Kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı topraklarında çıkarları bulunan İngiltere ve Hollanda, Avusturya'nın ilerleyişini kaygı ile izledi. Bu gelişmeler karşısında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ateşkesin sağlanamaması hâlinde Rumeli'nin de elden çıkabileceği tehlikesi üzerine savaşa son vermek istedi. Onun bu barışçı politikası doğrultusunda İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculuğu ile Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalandı (Harita 1.14). Bu antlaşmanın dışında aynı sene Venedik ile bir de ticaret antlaşması imzalandı.

Harita 1.14: Pasarofça Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti sınırları (1718)

Osmanlı-Safevi İlişkileri

Osmanlı Devleti, Petervaradin Muharebesi'nde Avusturya'ya yenilmesi üzerine Batı'ya karşı durağan ve barışçıl bir dış politika izlemeye başladı ancak İran'daki iç karışıklıklar, Afganların İsfahan'dan başlattıkları İran işgali (1722), Rusların Hazar Denizi'nin batı kıyıları boyunca güney Kafkasya'da ilerleyişi (1722) Osmanlı Devleti'nin bölgeye müdahale etmesini zorunlu hâle getirdi.

İran'ın iç karışıklıklar nedeniyle parçalanma sürecine girmesinden yararlanmak isteyen Rus Çarı I. Petro harekete geçerek Hazar Denizi'nin batı kıyılarındaki Derbent ve Bakü'yü işgal etti. Doğu sınırındaki Rus tehlikesi ve İran'da şah olan II. Tahmasb'ın da Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine sefere çıkıldı.

Osmanlı Devleti 1723 yılında da mezhepsel baskıdan dolayı kendisinden yardım isteyen grupları himaye etmek ve İran topraklarının bütünüyle Rusya'nın eline geçmesini önlemek üzere harekete geçmişti. Kafkasya'ya kadar ilerleyen Osmanlı ordusu ile Rus ordusu karşı karşıya geldi. İki ülke arasındaki gergin ortam, Fransa tarafından giderildi ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul Antlaşması (1724) imzalandı. Bu antlaşma ile İran'ın kuzeydeki toprakları Osmanlı ve Rusya arasında paylaşıldı. Osmanlı Devleti ve Rusya, Şah II. Tahmasb'ın bu toprakları kendi rızası ile Osmanlı Devleti'ne vermesi durumunda Afganları İran topraklarından çıkarılacaklarını kararlaştırdılar. Eğer II. Tahmasb antlaşma şartlarını kabul etmezse Osmanlı ve Rusya'nın birleşmiş kuvvetleri onu tahtından devirecek ve Safevi tahtına kendi adamlarını getirecekti.

Osmanlı Devleti aldığı İran topraklarında vergileri düzenli toplayabilmek amacıyla tahrir ve idari taksimat işlemleri yapmıştı ancak İran topraklarını Osmanlı Devleti ile Rusya arasında paylaştıran İstanbul Antlaşması (1724), Safeviler tarafından tepkiyle karşılandı. Bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı Kartli ve Karabağ Ermeni isyanları çıktı fakat Osmanlı Devleti tarafından bu iki isyan bastırıldı.

ARAŞTIRINIZ

1724 İstanbul Antlaşması'na benzer Türk-Rus iş birliğine dayalı başka oluşumlar var mıdır? Araştırınız.

Görsel 1.22: Nadir Han (temsili)

1725'te Osmanlı Devleti ile İran arasında cereyan eden siyasi gerginlik bir yıl sonra savaşa dönüştü. İsfahan'ı ele geçiren Nadir Han (Görsel 1.22), Safevilerin başına geçti ve ülke içinde birlik sağlandı. Nadir Han, Herat ve çevresinde Afganlarla mücadele etti. Safeviler güçlü bir orduyla Gence ve çevresini Osmanlılardan almak üzere harekete geçti. Osmanlı kuvvetleri 1731'de Hamedan yakınlarındaki Kurucan mevkiinde Safevî kuvvetlerini bozguna uğrattı. 1732'de imzalanan Ahmet Paşa Antlaşması ile Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları Osmanlılara kalırken Tebriz, Kirmanşah, Hamedan ve Luristan İran'a bırakıldı. Ancak bu antlaşma ne I. Mahmut'u ne de İsfahan'a dönen Nadir Han'ı memnun etti. Nadir, Şah Tahmasb'ı 1732'de tahttan indirerek oğlu Abbas'ı tahta çıkardı ve kendisi de naipliğini üstlenerek bütün devlet işlerini ele aldı.

Nadir Han 1733'te Bağdat Seferi'ne çıktı ve Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Kerkük, Necef ve Kerbela'yı ele geçirdi.

Bağdat'ı kuşattı ama alamadan İsfahan'a döndü. Azerbaycan topraklarına girerek Şirvan ve Gence'yi ele geçirip Kars'ı muhasara altına aldı. Arpaçay Muharebesi'nde (1735) Osmanlı kuvvetleri mağlup oldu. Revan, Tiflis ve Gence Nadir Han'ın eline geçti. Bu gelişmenin ardından Şah III. Abbas'ı tahttan indirdi. Kendisini İran Şahı ilan ettiren Nadir Han adına hutbe okutup, sikke kestirip hanedanlığını kurdu. Böylece Safevi Devleti son bulup yerine Afşar Hanedanlığı kuruldu.

Osmanlı Devleti ile İran arasında uzun süren mücadelelerden herhangi bir sonuç alınamaması üzerine 1746 yılında iki devlet arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması şartlarını içeren Kerden Antlaşması imzalandı.

XVIII. yüzyılda Osmanlı-İran arasında yaşanan son savaşlar İran'ın başına geçen Kerim Han'ın Basra'yı işgal edip Bağdat ve çevresini yağmalaması üzerine yeniden başladı. İran bu savaşlar sırasında hem Osmanlı Devleti'ne kaptırdığı toprakları hem de Rusya'ya bıraktığı Azerbaycan'ı geri aldı. Savaşlar Osmanlı birliklerinin karşı taarruza geçerek Basra'yı geri almasıyla sona erdi, böylece taraflar savaş öncesi sınırlarına çekilirken iki devlet arasındaki çatışmalar şiddetini ve önemini kaybetti.

1768-1774 yılları arası Osmanlı-Rus Mücadelesi ve Etkileri

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Karadeniz ve Kırım'ın hâkimiyetinden dolayı 1768-1774 yılları arasında yaşanan kara ve deniz savaşları (Harita 1.15) Osmanlı Devleti'nin ağır mağlubiyeti ile sonuçlandı. Bu mağlubiyetin nihayetinde Osmanlı Devleti için hayati önem arz eden ağır maddeler içeren 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım bağımsız oldu ve sadece halkı dinî bakımdan halifeye bağlandı. Rus gemilerinin iki ülkenin topraklarını çevreleyen denizlerde serbestçe dolaşması kabul edildi. Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş tazminatı ödedi. Rusya, gerekli gördüğü Osmanlı Devleti yerleşim birimlerinde konsolosluklar açıp kapitülasyonlardan yararlanma hakkı elde etti.

Harita 1.15: 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşını gösteren harita

Osmanlı-Rus mücadelesinin doğurduğu sonuçlar:

- Osmanlı Devleti Rus donanmasını Karadeniz'den uzak tutulmaya çalışırken Ruslar İngilizlerin yardımıyla Baltık'taki donanmasını Akdeniz'e indirmeyi başardı. Rusya'nın Baltık donanması, Çeşme'de demirleyen Osmanlı donanmasını yakarak imha etti (1770). Bu olaydan sonra Rus donanması Akdeniz'deki Osmanlı güvenliğini tehdit eden bir unsur hâline geldi.
- 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ve sonrasındaki gelişmeler Osmanlı Devleti'nin bekası için bir dönüm noktasıydı. Bu antlaşma akabinde Osmanlı Devleti hem iç işlerinde ve hem de uluslararası ilişkilerde dış güçlerin müdahalesine açık hâle geldi.
- Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, tarihinde ilk defa Karadeniz'e çıktı ve İstanbul dâhil bütün Karadeniz sahilleri Rus donanmasının saldırılarına açık hâle geldi. Bundan dolayı, İstanbul'u muhtemel bir saldırıya karşı korumak için Boğaz girişinde beş kale yapıldı. Hâlbuki daha önce İstanbul'un güvenliği Boğaz'ın girişindeki tabyalar ve Boğaz'da bulunan Anadolu ve Rumeli Kavağı kaleleri ile sağlanmaktaydı.
- Karadeniz XVI. yüzyılın II. yarısından itibaren Osmanlı Devleti için güvenli bir iç deniz olmuştu. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın kıyılarına ulaştığı Karadeniz artık güvenli deniz olma özelliğini yitirip Osmanlı Devleti için bir tehlike ve baskı unsuru olmaya başladı.
- Karadeniz'e açılan Rusya Boğazları da tehdit etmeye başladı. Bu durum diğer Avrupa devletlerini Osmanlı-Rus rekabetinin içine çekti. Zamanla Osmanlı Devleti devletler arası rekabetin odağı hâline geldi.
- Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre kesin olmayan hükümleri çerçevesinde Osmanlı Devleti himayesindeki Ortodoks halkların koruyuculuğunu alarak sürekli Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme fırsatı elde etti. Bu durum Osmanlı-Rus ilişkilerinde sık sık yeni sorunların ortaya çıkmasına ve çatışmaların yaşanmasına sebebiyet verdi.
- Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Osmanlı Devleti aleyhine oluşturduğu bir gelişme de Rusların Osmanlı ülkesinde tam ticaret yapma hakkının daha önce İngiltere ve Fransa'ya tanınan kapitülasyonların aynısını elde etmesi oldu. Bu hak ile Ruslar "güneye inme" veya "sıcak denizlere açılma" politikasında büyük bir ilerleme kaydetti. Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbest dolaşım hakkı elde etti. Böylece Ruslar, tarihi emellerine ulaştı.
- 1774'ten sonra Rusların İstanbul'da daimî elçi bulundurmaları, istedikleri şehirlerde konsolosluk açmaları Osmanlı Devleti'ndeki tüm gelişmelerden haberdar olmalarını sağladı. Ayrıca konsoloslukları sayesinde Balkan milletleri ile yakın temasta bulunarak Panslavizm politikası için uygun zemin hazırlama imkânına da kavuştu.
- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya mağlup olmasını bir fırsat olarak gören Avusturya, Osmanlı topraklarını ele geçirmeye başladı. Hatta Avusturya ve Rusya ittifakı kuruldu. Osmanlı Devleti bu iki devletle aynı anda mücadele etmek zorunda kaldı ancak 1789'da yaşanan Fransız İhtilali'nin milliyetçilik akımından etkilenen Avusturya, Osmanlı Devleti ile 1791'da Zıstovi Antlaşması'nı imzalayıp bölgesindeki gelişmelerle ilgilenmek için geri çekildi. Rusya da Avusturya'ya benzer bir tutum içine girerek Osmanlı Devleti ile 1792'de Yaş Antlaşması'nı imzalayıp bölgesindeki gelişmelerle ilgilenmeye başladı.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

1. .... Osmanlı Devleti'nin Tunus, Trablusgarp ve Cezayir'i kapsayan Kuzey Afrika'daki eyaletlerine verilen isimdir.
2. İngiltere'nin 1580'de Doğu Akdeniz'de kurduğu .....adlı şirket XVII. yüzyıldan itibaren bölgedeki ticareti tekelinde tutmuştur.
3. Bağımsız bir devletin, yabancı ülkedeki yurttaşlarının yurttaşlıkla ilgili hizmetlerini görmek, hükûmetine o ülkenin siyasi ve ticari durumu hakkında bilgi vermek, ülkesinin ticari çıkarlarını korumak için özellikle birçok büyük şehirde açtığı temsilciliklere ..... denir.
4. İtalya Yarımadası'nın kuzey doğusunda, Adriyatik Denizi'nin kıyısında yer alan, VII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar varlığını sürdüren denizci bir şehir devleti olan ..... ile Osmanlı Devleti arasında birçok deniz muharebeleri yaşanmıştır.

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

5. **1533 İstanbul Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı sağladığı üstünlük hangi antlaşma ile sona ermiştir?**
.....
6. **XVI. yüzyıldan sonra denizcilikte yükselerek sömürgecilikte ve uluslararası ticarette etkili olan Atlantik ülkelerinin adlarını yazınız.**
.....
7. **Viyana bozgunu sonrası Avusturya, Lehistan, Venedik, Malta ve Rusya'nın Osmanlıya karşı oluşturduğu Haçlı birliğine ne ad verilir?**
.....
8. **XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında imzalanan ve günümüzdeki Türkiye-İran sınırının da belirlenmesinde etkili olan antlaşmanın adı nedir?**
.....
9. Rusların Osmanlı ülkesinde tam ticaret yapma hakkı daha önce İngiltere ve Fransa'ya tanınan kapitülasyonların aynısını elde etmesi olmuştur. Bu hak ile Ruslar "güneye inme" veya "sıcak denizlere açılma" politikasında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. **Metinde verilen antlaşmanın adını yazınız.**
.....
10. **Akdeniz'de daha çok kürek gücüyle hareket edebilen, her koya rahatça girip çıkabilen, küçük limanlara rahatça yanaşabilen gemilerin adını yazınız.**
.....

Aşağıdaki açık uçlu soruların cevabını boş bırakılan alana yazınız.

11. Devletler arası antlaşmalar imzalanırken geçerlilik süresi belirtilmesinin sebepleri neler olabilir?

.....

.....

12. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar, Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu durumun Osmanlı Devleti'ne etkilerini açıklayınız.

.....

.....

13. Rusya'nın ulaşmak istediği hangi hedefler, Osmanlı Devleti ile uzun yıllar mücadele etmesine neden olmuştur?

.....

.....

14. Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak devletleri ile yaptığı savaşlarda aldığı mağlubiyetler devletin iç ve dış siyasetinde hangi değişimlere sebep olmuştur?

.....

.....

Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda; doğuda Güneydoğu Asya ve Hazar Denizi'ne, batıda Macaristan ovaları ve Fas'a, kuzeyde Kırım ve Kafkasya'ya, güneyde Yemen, Somali ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan sınırlara sahipti. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında geniş toprakları olan bu devlet içerisinde çok sayıda farklı dil, din, mezhep ve renkten insanlar Osmanlı kimliği altında yaşamlarını sürdürdüler. Devletin güçlü olduğu dönemlerde huzur ve güven içerisinde yaşayan milletler kendi kültürlerini de yaşatmaya devam ettiler.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren ülkede barış ve güven ortamı kaybolmaya başladı. Devlet organlarının çağa ayak uyduramaması, uzun süren savaşların ekonomik buhranları beraberinde getirmesi, rüşvet ve iltimasın devlet kadrolarında yaygınlaşması, güçlü ve dirayetli padişahların olmaması vb. birçok nedenden dolayı devlet eski güç ve ihtişamını kaybetmeye başladı. Avusturya, İran ve Rusya gibi devletlerle yapılan savaşlarda büyük topraklar kaybedildi. Eskiye dönmeyi hedefleyen tüm ıslahat hareketleri sonuçsuz kaldı.

Agoston, 2012, s.15-16'den düzenlenmiştir.

Aşağıda verilen 15-19. soruları "Osmanlı Devleti" adlı metinden yola çıkarak cevaplandırınız.

15. Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın başlarından itibaren eski güç ve ihtişamını kaybetmeye başlamıştır.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başlamasının nedenleri arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- A) Ekonomik buhranlar
- B) Dirayetli padişahların olmaması
- C) Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması
- D) Devletin çağa ayak uyduramaması
- E) Etnik yapıdan kaynaklı isyanların başlaması

16. Rüşvet ve iltimasın yaygınlaştığı bir ülkede hangi sorunlar ortaya çıkabilir?

.....

.....

17. Osmanlı kimliği altında yaşayan milletlerin sahip olabileceği avantajlar neler olabilir?

.....

18. XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla girilirken Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasi gücünde nasıl değişimler yaşanmış olabilir?

.....

19. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başında siz olsaydınız ülkenin kötüye gidişatını önlemek için ne gibi tedbirler alırdınız?

.....

Westphalia Barışı

Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra imzalanan Westphalia Barışı'ndan (1648) kaynaklanan toprak değişimleri Alman İmparatorluğu ile sınırlıydı. Avrupa tarihindeki en önemli barışlarından biri olan Westphalia Barışı çoğu kez uluslararası ilişkilerin, modern devletler hukukunun ortaya çıkışı olarak görüldü. Westphalia Barışı, Habsburg ailesinin, özellikle de İspanya kolunun, uzun soluklu yükselişinin sonu ve Fransa'nın yükselişinin başlangıcıydı. Aynı zamanda Hollanda Cumhuriyeti, İsveç ve Avusturya'yı kendi başlarına büyük devletler olarak ortaya çıkardı.

Westphalia Barışı, 1789 yılına kadar olan antlaşmalarda sürekli olarak atıfta bulunan bir bölgesel ana hat tesis etti. Aynı dönem boyunca uluslararası ilişkileri etkileyen belli bazı genel prensipler de getirmişti. Uygulama, savaşlara son vermek için bir genel kongrenin toplanmasıyla başlamıştı. İç savaşın hüküm sürdüğü Britanya ile Lehler, Ruslar ve Türklerin haricinde Westphalia'da bütün Avrupa devletleri vardı.

McKay, Scott, 2011, s.15-19'den düzenlenmiştir.

Aşağıda verilen 20-22. soruları "Westphalia Barışı" adlı metinden yola çıkarak cevaplandırınız.

20. Aşağıdakilerin hangisi Westphalia Barışı'nın özelliklerinden değildir?

- A) Fransa 1648'den sonra güçlenmiştir.
- B) Westphalia Barışı ile Habsburg Hanedanı sona ermiştir.
- C) Devletler arası diplomatik faaliyetler Westphalia Barışı ile gelişmiştir.
- D) Westphalia Barışı aynı zamanda barışın korunması için bir çağrı nitindedir.
- E) Westphalia Barışı'ndan sonra Alman İmparatorluğu'nun siyasi sınırlarında değişimler yaşanmıştır.

21. Westphalia Barışı'ndan kârlı çıkan devletler hangileridir?

.....

22. Devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesi toplumlarda hangi alanlarda değişimlere yol açabilir?

.....

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyarak doğru seçeneği işaretleyiniz

23. Coğrafi Keşifler'den sonra yeni toprakların bulunması, yeni ticaret yollarının kullanıma açılması Akdeniz'deki siyasi ve ekonomik dengeleri değiştirdi. Avrupa'dan Amerika'ya göçler yaşandı. Keşifler sonrası İspanya ve Portekiz'in ilgi alanlarını ağırlıklı olarak Amerika ve Ümit Burnu yolu ile Hindistan'a çevirmiş olmalarına karşılık, Kuzey Avrupa ülkeleri Akdeniz'de varlık göstermeye başladı.

Verilen bilgilere göre

- I. Coğrafi Keşifler ile keşfedilen yerlerde etnik unsurlar çeşitlenmiştir.
- II. Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler Coğrafi Keşifler'den etkilenmiştir.
- III. Baharat Yolu önemini kaybetmiştir.
- IV. Coğrafi Keşifleri gerçekleştiren ülkeler arasında İspanya ve Portekiz de vardır.

hangilerine ulaşılabilir?

- A) Yalnız I
- B) I ve III
- C) I, II ve IV
- D) II, III ve IV
- E) I, II, III ve IV

24. I. Girit Adası'nın alınması
II. Askeri alanda yapılan ıslahatlarla ordunun modernleşmesi
III. 1664'te Avusturya'dan Uyvar ve Neograd kalelerinin alınması

gibi gelişmelerden hangileri, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ortamda itibarını güçlendirmiştir?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) I ve II
- D) I ve III
- E) I, II ve III

25. Batılı tüccarların Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetlerini XVIII. yüzyılın başlarından itibaren arttırdıkları görülmektedir. Bu dönemde Hollanda ve İngiltere gibi sömürge sahibi Avrupa devletleri başta olmak üzere, Avusturya, Rusya, Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin Osmanlı dış ticaretindeki payı belirgin bir şekilde artış göstermektedir.

verilenlere göre hangisine ulaşamaz?

- A) Avrupa'nın öncü sömürgeci devletleri İngiltere ve Hollanda'dır.
- B) XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri sömürgecilik faaliyetleri ile uğraşmışlardır.
- C) XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ekonomik yapısında ihracat ön plana çıkmıştır.
- D) Osmanlı Devleti'nin yerli tüccarları XVIII. yüzyıldan itibaren eski gücünü kaybetmeye başlamıştır.
- E) 1700'lü yıllardan itibaren Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde etkin rol oynamışlardır.

26. II. Osman (Genç), Lehistan'daki Hotin Kalesi kuşatması sırasında disiplinsiz davranan yeniçeriler sebebiyle Yeniçeri Ocağını kaldırmaya karar vermiştir.

II. Osman'ın bu davranışı aşağıdakilerden hangisini engellemeye yöneliktir?

- A) Taht mücadelelerinin yaşanmasını
- B) Egemenlik anlayışının değişmesini
- C) Yeniçerilerin Türkler arasından seçilmesini
- D) Yenilik hareketlerinin devlet politikası haline getirilmesini
- E) Savaşların kaybedilmesini ve toprak kaybının yaşanmasını

27. Avusturya, Malta, Lehistan, Venedik ve Rusya 1683'te güçlerini birleştirerek Kutsal İttifak'ı oluşturmuştur. Kutsal İttifak ile Osmanlı Devleti arasında 1699'a kadar yaşanan savaşlardan Osmanlı Devleti yenik çıkmış ve geniş oranda toprak kaybetmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki yargıların hangisine ulaşılabilir?

- A) Avrupalılar teknoloji alanında gelişmişlerdir.
- B) Osmanlı Devleti mevcut sınırlarını korumuştur.
- C) Osmanlı Devleti çeşitli ittifakların içinde yer almıştır.
- D) Avrupa Devletleri her alanda birlikteliği sağlamışlardır.
- E) Kutsal İttifak ile Osmanlı Devleti arasında hâkimiyet mücadeleleri yaşanmıştır.

28. Avrupa'da 1618-1648 yılları arasında yaşanan Mezhep Savaşları'nda (Otuz Yıl Savaşları) Fransa Katolik olmasına rağmen Protestanlığı seçen Alman prensliklerinin yanında yer alarak Katolik Alman İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır.

Buna göre Fransa'nın Protestan Alman prensliklerinin yanında yer alarak

- I. Mezhep birliğini sağlamak
- II. Kalvenizm'in güçlenmesini sağlamak
- III. Almanya'nın güçlenmesini engellemek
- IV. Bireysel özgürlükleri devlet politikası olarak savunmak

amaçlarından hangilerini gerçekleştirmek istemiştir?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız III
- C) II ve III
- D) I, II ve IV
- E) I, II, III ve IV

29. Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda Avusturya ile yaptığı savaşları genelde kazanmasına rağmen bu başarısını diplomasiye yansıtamamıştır.

XVII. yüzyılda:

- I. İran ile savaşıması
- II. Anadolu'da iç isyanlar ile uğraşması
- III. Islahat çalışmalarını başlatılmış olması

yaşanan durumlardan hangileri, bu soruna gerekçe oluşturmuştur?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız III
- C) I ve II
- D) II ve III
- E) I, II ve III

30. 1700'lü yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında iç ve dış faktörlerden kaynaklı bozulmalar yaşanmıştır.

Buna göre

- I. Savaşların uzun sürmesi
- II. İstanbul isyanlarının çıkması
- III. Toprak sisteminin bozulmaya başlaması
- IV. Coğrafi Keşifler'le ticaret yollarının yön değiştirmesi

Yukarıdaki gelişmelerden hangileri ekonomik bozulmanın iç etkenlerindedir?

- A) I ve II
- B) I ve III
- C) I ve IV
- D) I, II ve III
- E) II, III ve IV

2. ÜNİTE

DEĞİŞİM ÇAĞINDA

AVRUPA VE OSMANLI

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- Rönesans ve reform hareketleri
- Aydınlanma düşüncesi
- Hümanizm, rasyonalizm, merkantilizm ve sekülerleşmenin Avrupa'da ortaya çıkışı
- Ateşli silahların gelişmesi ve piyade sınıfının önem kazanması
- Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonların sürekli hâle getirilmesi
- Osmanlı Devleti'nde vergi ve toprak sistemi (iltizam ve malikâne)
- Celâli, Suhte ve Yeniçeri isyanları
- Islahat layihaları (raporları) ile ekber ve erşed sistemi
- Yeni gemi türlerinin yapılması
- Lale Devri'nde getirilen yenilikler
- Osmanlı Devleti'ne matbaanın gelişi
- Yeni Çağ'da ilim ve irfan anlayışı

ÜNİTE KONULARI

- 2.1. YENİ ÇAĞ AVRUPASI'NDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER
- 2.2. OSMANLI SOSYO-EKONOMİK YAPISINDA DEĞİŞİKLİKLER
- 2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇÖZÜLMEMEYE KARŞI ÖNLEMLER

KAVRAMLAR

● Merkantilizm	● Reform	● Kapitülasyon	● Malikâne
● Layiha	● İltizam	● Rasyonalizm	● Hümanizm
● Rönesans	● Lale Devri	● Sekülerleşme	● İrfan

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin ekonomisine etkilerine ilişkin bir sunum çalışması yapınız.
2. Matbaanın yeniliklerin oluşumuna etkileri nelerdir?
3. XVII ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilim ve kültürün kaynakları nelerdir?
4. Westphalia (Vestfalya) Barışı siyasi açıdan Osmanlı Devleti'ni nasıl etkilemiştir?

2.1. YENİ ÇAĞ AVRUPASI'NDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Katolik Kilisesi'nden Alternatif Dünya Tasavvuruna

Batı Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçü sonrasında yıkılınca Antik Çağ kültürü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. "Kilise", Avrupa'da Eski Dünya'nın yıkıntıları içinde Antik Çağ'ın kültür değerlerini ele alıp kurtarmıştı. Din, barbar kavimlere antik bilimi benimsetmede bir araç olarak kullanılmıştı (Görsel 2.1). Kültürel birikimi olmayan genç kavimler kilisenin aracılığıyla Eski Dünya'nın değerlerini benimseyerek yetişmişlerdi. Antik kültüre ait düşüncelerden sadece kilisenin uygun bulduğu ve müsaade ettiği düşünceler ayakta kalabilmiş, kiliseye aykırı düşünceler ise kesin olarak terk edilmişti.

Roma Katolik Kilisesi, eğitim ve öğretimi tekeline aldığından bütün bilimsel gelişmeler kilisenin kontrolü altındaydı. Kilise, serbest düşünmenin önünde bir engel oluşturarak kendi ürettiği bilgiyi halka yaymış, bunun dışındakileri reddederek engellemişti. Farklı düşüncelerinde ısrar edip

Görsel 2.1: Kilise (temsilî)

kilisenin felsefesine karşı çıkanlar aforoz edilerek dışlanmıştı. Avrupa'da toplum iki sınıfa bölünmüştü: Dini kullanarak oluşturulan sosyo-ekonomik yapıda ruhban ve aristokratların oluşturduğu birinci sınıf insanlar ve yoksul halkın oluşturduğu ikinci sınıf insanlar. Soylular ve rahipler maddi ve manevi açıdan halkı sömürmekteydiler. Halk tabakasının kendini geliştirip değiştirebileceği bütün alanlar kapatılmıştı. Aydınlanma ile birlikte özgür düşüncenin önü açılarak kiliseye karşı alternatif dünya görüşü oluşturulmuştu. Aydınlanmayla birlikte yükselen burjuvazi, yeni ekonomik alanlar açmış ve toplumda bir orta sınıfın doğmasına neden olmuştu.

Feodalite; siyasal ve askerî gücü elinde bulunduran, toprağın mülkiyetine veya imtiyazına sahip olan bir senyörler (derebeyler) ile bu sınıfa bağımlı köleler sınıfının oluşturduğu idari düzendir. Bu düzenin kuruluşuyla Avrupa'da siyasal birlik bozulmuş, küçük yönetim birimleri ortaya çıkmıştır. Avrupa'da halk; soylular, rahipler, burjuvalar ve köylüler diye sınıflara ayrılmıştır.

Avrupa'da Orta Çağ boyunca hüküm süren feodalite (derebeylik) XV. yüzyıldan itibaren yerini mutlak krallıklara bıraktı. Feodalitenin önemini kaybetmesiyle birlikte Yeni Çağ Avrupası'nda bir takım dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümlerin yaşanmasında Coğrafi Keşifler, barutun ateşli silahlarda kullanılması, hümanizm (insancılık) ve sekülerleşme gibi gelişmeler etkili olmuştur.

Bu nedenle Orta Çağ'da Avrupa'da sosyal adalet sağlanamamıştır. Toprakların mülkiyeti soyluların elinde toplanmıştır. Orta Çağ'da dış ticaret sınırlı olduğu için kapalı bir ekonomik politika izlenmiş ve halk sermaye birikimine sahip olamamıştır.

Fikrî ve Manevi Etkenler

Rönesans

XV. yüzyıldan itibaren İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, İlk Çağ'ın klasik kültür ve sanatına dayanan bilim ve sanat akımıdır. Rönesans, daha çok edebiyat ve güzel sanatlar alanında görülen yenilik ve gelişme hareketidir. Rönesans, bir anlamda din temelli baskıcı düşünceye bir başkaldırıdır.

Coğrafi Keşifler sayesinde gelişen ticaret, yeni bir sınıfın ortaya çıkmasını sağladı. Mesen sınıfı adıyla anılan bu sınıf sanat ve edebiyatla ilgilenen bir sınıftı. Mesen sınıfı, ticaret faaliyetleri sayesinde yüksek kâr elde etmişti. Zenginlik arttıkça hayat standartları yükselmişti. Zenginlerin desteklediği sanatçı ve bilim adamlarının çabaları sonucunda sanata, ilme ve edebiyata destek artmıştı. Bilim adamları ve sanatçılar halkı bilimsel düşünceye yöneltmişlerdi.

CEVAPLAYINIZ

Mesen sınıfının sanatı ve sanatçıyı desteklemesi neyi ortaya çıkarmıştır?

Rönesans'ın Sonuçları

Özgür düşüncenin temeli atıldı. Avrupa ülkelerinde bilim, sanat, edebiyat alanlarında yeni bir dünya görüşü ortaya çıktı. Bu görüşle birlikte skolastik düşünce terk edildi. Deney ve gözleme dayanan pozitif düşünce bu sayede ortaya çıktı.

Rönesans'ın bir diğer sonucu da reform hareketlerinin başlamasına zemin olmasıdır. Akılcı düşüncenin öne çıktığı Rönesans, daha çok Avrupa'da etkili oldu. Osmanlı Devleti ise Rönesans'tan fazla etkilenmedi.

Reform

Yeniden düzenleme anlamına gelen reform, Yeni Çağ başlarında Avrupa'da meydana gelen dinî düzenlemeleri ifade etmektedir. XVI. yüzyılda Katolik mezhebindeki bozulmalarla ilk olarak Almanya'da başlayan reform İngiltere, Fransa ve Kuzey Avrupa ülkelerine de yayılmıştır.

Reformu başlatan kişi Katolik Kilisesi'ni eleştiren fikirleriyle öne çıkan Alman din adamı Martin Luther'dir. Martin Luther, kendisinden önceki reformistlerle aynı kaderi yaşamadı. Bir reformcu olarak başarıyı yakaladı. Katolik Kilisesi'nin merkezî olan Roma'ya yaptığı bir ziyarette papanın tüm Hristiyanları yanlış yönlendirdiğini fark etti. Hristiyanlığın aslına dönmesi için Roma Kilisesi'ne karşı tavır alınması gerektiğini yüksek sesle ifade eden Luther kendisini ilk Protestan isyanın başında bulmuştur (Görsel 2.2).

Reform hareketinin başlamasında matbaanın geliştirilmesi, Rönesans'ın etkisi, Katolik Kilisesi'nde ortaya çıkan bozulmalar etkili oldu. Matbaa sayesinde kitap basımı ve okuryazarlık oranı arttı. İncil'in farklı dillere çevrilip basılmasıyla din adamlarınca ifade edilen konuların çoğunun İncil'de olmadığı anlaşıldı. Katolik Kilisesi'nin, din dışı işlerle özellikle siyasetle uğraşması, endüljans, aforoz, enterdi, engizisyon, günah çıkarma gibi güç unsurlarıyla halkın mallarına el koyması ve halkın giderek ekonomik gücünü kaybetmesi gibi nedenlerle Katolik Kilisesi'ne olan güven azalmıştır. Bu durum reform hareketlerinin başlamasına temel oluşturmuştur.

Görsel 2.2: Martin Luther (temsili)

TARTIŞINIZ

Rönesans ile reformun getirdiği yenilikleri karşılaştırınız?

Reformun Sonuçları

XVI. yüzyılda başlayan reform hareketinin Avrupa'da sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları oldu. Avrupa'da pek çok gelişmenin yaşanmasına zemin hazırladı. Reform ile birlikte eğitim, kilisenin etkisinden çıkartılarak laikleştirildi. Bu sayede bilimsel alanda skolastik düşüncenin etkisini yitirmesiyle bilimsel çalışmalar hız kazandı. Öte yandan Hristiyanlıkta; Protestanlık, Kalvenizm, Anglikanizm gibi yeni mezhepler doğdu ve Avrupa'daki mezhep birliği bozuldu. Reform hareketinin yaşandığı ülkelerde kilisenin mal varlığına büyük ölçüde el konuldu. Katolik Kilisesi'ne ve din adamlarına olan saygı azaldı. Katolik Kilisesi kendini yeniden düzenledi. Reform, reform taraftarlarıyla karşıtları arasında uzun yıllar süren savaflara neden oldu.

Protestanlaşma

Protestanlık XVI. yüzyıl reform hareketine dayanan ve farklı kiliselerden oluşan Hristiyanlık anlayışı olarak yayılmaya başladı. Bu anlayış Huldrych Zwingli (Huldreich Zingli) ve John Calvin (Jan Kalvin) gibi Hristiyan ilâhiyatçılarca geliştirilen Hristiyanlığın teolojik ve ahlaki bir yorumunu ifade eder. Protestan tabiri ilk defa, Lutherci görüşleri benimseyen bir grup Alman prensin ilân ettiği deklarasyona (Diet of Spiers, 1529) atıfla reform yanlılarını nitelendirmek için Roma Katolik Kilisesi tarafından kullanıldı.

Hümanist ve Rasyonalist Felsefeler

Görsel 2.3: Montaigne (temsili)

Hümanizm, insanı değer kabul eden, onu her şeyin ölçütü olarak tanımlayan, insanın doğasını, yeteneklerini, sınırlarını veya ilgilerini konu edinen bir felsefi akımdır. Hümanizm, edebiyat, bilim, sanat alanlarında ortaya çıkmıştı. Hümanizm, insana gerçek değerini kazandırma çabasını içinde barındırmıştı. Rönesans'ın doğmasında hümanist düşüncenin etkisi büyük olmuştu. Hümanizm düşüncesi heykel ve mimari alanında da kendini göstermişti. Hümanizmin önemli temsilcileri arasında: Dante, Petrarca (Petrark), Montaigne (Monteyn) (Görsel 2.3), Erasmus ve Cervantes (Servantes) sayılmaktaydı.

"Rasyonalizm, (akılcılık) gerçeklerle ilgisi kopmuş birtakım dogmatik düşünce kalıplarının içine hapsolmeden, sorunlara akla, mantığa ve gerçeğe uygun çözümler aramak demektir.

Rasyonel düşünce zamanla eğitim alanında da kendini göstermişti. Rasyonel düşüncenin ortaya çıkardığı felsefelerden birisi de pozitivistdir. Pozitivizm, aydınlanmanın temel düşüncesi olan bireysel aklın, doğanın kontrolünün, modernitenin, egemenlik ve hukukun temellerini oluşturmuştu.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Hümanizm ile rasyonalizm arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

ARAŞTIRINIZ

Dante, Petrarca, Montaigne, Erasmus ve Cervantes'in hümanizm alanında yaptığı çalışmalar ve savunmalar nelerdir?

Newtoncu Fizik ve Bilim Devrimi

Orta Çağ boyunca Katolik Kilisesi Dünya'nın evrenin merkezi olduğu düşüncesini benimsemişti. Bilim Devrimi ile birlikte Güneş merkezli bir evren sisteminin varlığı kabul edildi. Astronomi başta olmak üzere diğer bilim dallarında ilerleme devam etti.

Isaac Newton'ın (Ayzek Nivtın) optik, matematik ve fizik alanlarındaki çalışmaları ise Bilim Devrimi'nin en üst noktasıydı (Görsel 2.4). Newton, ışığın özellikleri üstüne yaptığı araştırmalarla gelişmiş bir teleskop icat etti. Yer çekimi kanunu üzerine çalışma yaparken yüksek matematiğin temeli olan kalkülüs formülü buldu.

Newton'ın evreni kontrol eden mekanik kuvvetler analizi Kopernik'in, Kepler'in ve Galileo'nun buluşlarını doğruladı. Bu dönemde birçok araştırma sahasının açılmasının yanı sıra, farklı bilim dallarının temelleri atıldı. Newton, çağdaş anlamda bilimi kuran ve bilimsel düşünüşün en gelişmiş örneğini ortaya koyan bir bilim insanıydı. Evrensel çekim yasasını bulmanın ötesinde bilim ve felsefe arasındaki ilişkiyi de bugünün bakış açısıyla belirledi.

Görsel 2.4: Newton (temsili)

Sekülerleşme

Sekülerizm, dinî olanın karşıtı anlamına gelmektedir. Sekülerizm, bir düşünce akımı veya bir hayat tarzı olarak Protestan ülkelerde ortaya çıkan bir düşüncedir. Katolikliğe bir tepki olarak doğan Protestan söylem, beraberinde sekülerleşmeyi getirmişti. Sekülerizmde insan aklının dinî bağlardan ayrılması ve dinin bir vicdan meselesi hâline getirilmesi istenmiştir.

Protestanlığın hâkim olduğu toplumlarda sekülerizm de birlikte var olmuştur. Bunun sonucu olarak din, kamu hayatından giderek ayrıştırılmış, kişiye özel hâle getirilerek manevi dünyanın inşasına kaydırılmıştır. Böylece Batı'da din sosyal önemini de yitirmiştir.

Sosyo-Politik Etkenler

Devletler Arası İlişkilerde Sekülerleşme

Ortaçağ Avrupası'nda kral ile diğer egemen bir güç olan prenslikler arasında hiyerarşik bir yapı bulunmaktaydı. Papa ilahi liderken imparator ise dünyevi bir liderdi. Reform hareketleriyle birlikte kilise dışlandı, feodal devletler güç kaybetti ve ulusal krallıklar kuvvetlendi. Avrupa'da egemenlik kavramı ve bağımsızlık önem kazanmaya başladı. Orta Avrupa devletleri birçok prenslikten oluşmaktaydı. Bu durum ulusallaşmayı geciktirmekteydi. Prenslikler mezhep olarak birbirinden farklıydı. Bir kısmı Katolik mezhebini diğer kısmı da Protestanlık mezhebini kabul etmişti. Bunların dışında bu prensliklerin arasında ortak bir dil, ortak bir kültür de bulunmamaktaydı.

Dinin devletler arasında farklı algılanması sonucunda Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) yaşandı. Bu savaşlar sonrası Westphalia (Vestfalya) Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Avrupa devletlerinin statüleri değişmeye, devletler arasındaki ilişkiler sekülerleşmeye başladı. Örneğin, Avrupa'da daha önceki uluslararası toplantılar dinî nitelik taşıırken Westphalia Barışı ile din dışı meseleler konuşularak seküler bir konferans mahiyeti kazandı. Konferansta papalık temsilcileri dinlenilmediği gibi antlaşma metni de papaya imzalatılmadı. Kilisenin sahip olduğu bütün güçlere sınırlandırma getirildi. Almanya'da Katoliklik, Protestanlık ve Kalvenizm geçerli mezhepler hâline geldi.

Görsel 2.5: Montesquieu (temsilî)

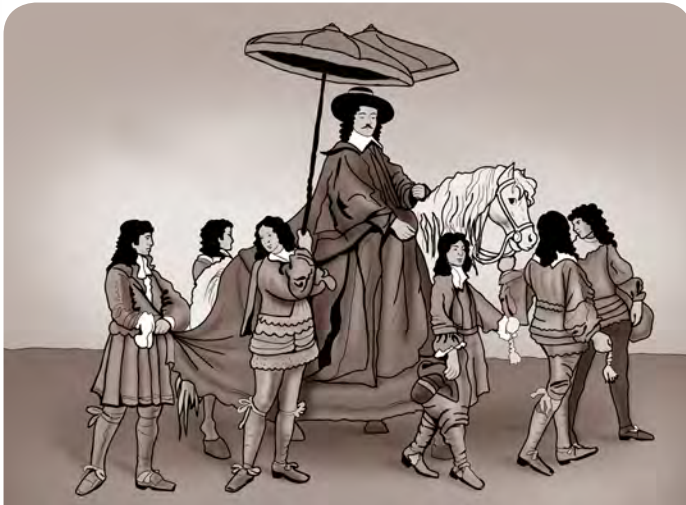
Westphalia Barışı ile Avrupa da millî ve dinî inançlara saygı gösterilmesi, Katolik ve Protestan prenslerin eşit kabul edilmesi ve dinî azınlıkların koruması esasları kabul edildi. Westphalia Barışı, Avrupa'yı dinî ve siyasi anlamda denge sistemine dayandırmak amacıyla yapılan ilk konferanstır. Bundan böyle imparatorluklar yerini ulusal krallıklara ve ulus devletlere bırakıyordu.

Dinde, meydana gelen yenileşme hareketleri dinî düşüncenin giderek geriletilmesi ve aydınlanmada kuruculuk ve egemenlik gücünün kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. Rönesans ve reformlarla başlayan gelişmeler, aydınlanmada doruğuna varmış ve modernite denilen sürecin oluşumunu hazırlamıştır. Bu süreç aydınlanmada ifadesini bulan köklü bir zihin değişikliği anlamına gelmektedir. Newton, Kopernik, Galileo, Descartes (Dekart), Jean Jack Rousseu, Immanuel Kant, Voltaire (Volter) ve Montesquieu (Monteskiyö) Aydınlanma Çağı'nın ileri gelen temsilcileridir (Görsel 2.5).

Sosyo-Ekonomik Etkenler

Merkantilizm ve Burjuva Sınıfı

Merkantilizm, bir ülkenin zenginliğini, sahip olduğu altın ve gümüş gibi değerlere bağlayan, bu madenlerin dış pazarda satımını arttıran iç pazarda satımını engelleyen ekonomik doktrindir. Diğer bir ifadeyle "merkantilizm, bir milletin ekonomik gücünü ve zenginliğini en üst düzeye çıkarmak amacıyla güden ekonomi modeli"dir. XVI ve XVII. yüzyılda Avrupa ülkelerinin ticaret politikalarının temelini merkantilizm oluşturmuştur.

Görsel 2.6: Burjuva sınıfı (temsilî)

Merkantilist anlayış, Coğrafi Keşifler sonrasında Avrupa'da ortaya çıkmıştır. İç ve dış ticarete önem veren Avrupalıların yeni ticaret yolları bulmalarında ve sömürgecilik yarışına girmelerinde merkantilist anlayış ön plandadır.

Coğrafi Keşifler ile ticarete gittikçe zenginleşen burjuva sınıfı doğdu. Bu sınıf sonraki yüzyıllarda Avrupa siyasetinde önemli rol oynadı. Feodal sistemin çöküşüyle özerkliği elinde bulunduran şehirlerde yaşayan burjuva sınıfı, yönetimde ve ticarete söz sahibi oldu (Görsel 2.6).

TARTIŞINIZ

Merkantilizm düşüncesi ile sömürgeciliğin yaygınlaşması insanlığı nasıl etkilemiştir?

Kırdan Kente Göç

XVI ve XVII. yüzyılda Avrupa'daki nüfus oranında büyük düşüşler yaşandı. İngiltere ve İspanya'da ortaya çıkan veba gibi bulaşıcı salgın hastalıklar nüfusun azalmasına neden oldu.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren arazilerin tarıma açılması, alternatif gıdaların üretilmesi, taşımacılığın gelişmesi, hastalıkların azalması ve savaşların şeklinin değişmesinden dolayı ölüm oranlarında hızlı bir düşüş yaşandı. Ölüm oranlarının Batı Avrupa'dan başlayarak Doğu Avrupa'ya doğru azalması nüfus artış oranlarını da yükseltti.

Bu durum Sanayi İnkılabı'nın kaynağını oluşturdu. Diğer yandan artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan tarım, hayvancılık vb. kaynak yetersizliği köylü isyanlarına neden oldu. Bunlardan dolayı merkantilist ekonomi, kır nüfusunun kentlere taşınmasında etkili oldu. Avrupa'ya büyük devletlerin sömürgelerinden getirilen köle nüfusu da kentlerde nüfus artışının bir diğer nedeniydi. XVIII. yüzyılda İngiltere ve Hollanda merkezli başlayan iyileşmeler ve teknolojik gelişmeler sayesinde tarımda insan gücüne olan ihtiyaç azaldı. Bu gelişme sonucunda kırsalda yaşayan insanların büyük bir kısmı işsiz kalınca kentlere göç etmek zorunda kaldı.

ARAŞTIRINIZ

Tarihte meydana gelen veba salgınlarından birini seçerek metin hâlinde hazırlayıp sınıfta okuyunuz.

Askerî ve Teknolojik Etkenler

Ateşli Silahlar ve Yeni Gemi Türleri

Orta Çağ Avrupası'nda büyük meydan savaşlarında ve ordudaki asker sayısında azalmalar görüldü. Savaşların kaderini ise zorlu kale kuşatmaları belirlemekteydi. Bölgesel prensliklerin ve küçük şehir devletlerinin feodal ekonomik modelleri, Orta Çağ savaş modeline şekil vermekteydi. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ateşli silahların etkin bir şekilde kullanılmaya başlanması Avrupa'da Askerî Devrim'in başlangıcı oldu. Ateşli silahların icadıyla küçük prenslikler ve şehir devletlerinin en büyük dayanağı olan Orta Çağ kale surları aşılabilir hâle geldi. Bu olay feodaliteyi zayıflattı ve sonuçta Fransa, İngiltere, İspanya gibi merkezî devletler küçük prensliklere karşı avantaj sağladı.

Feodal sistemin çökmesiyle ordu yapıları değişirken kademeli olarak ağır atlı birliklerden vazgeçildi. Bunun yerine sayıca fazla, daha ekonomik olan hafif silahlı piyadeler ön plana çıktı. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren piyadeler savaşların sonucunu belirlemeye başladı. Ateşli silahların kapasitesi ve donanımlarındaki teknolojik gelişmeler sonucunda kuşatmalar daha hızlı bir şekilde sonuçlandı. Aynı dönemde Avusturya ve Fransa ile savaşan İtalyan şehir devletleri büyük bir orduya sahip olmadıkları için kale savunmasında yeni bir model geliştirdi (Görsel 2.7). Bu yeni modelde kalelerin duvarları

Görsel 2.7: Yıldız kale/Helsinki-Finlandiya

daha alçak ve kalın yapıldı. Kaleleri daha güçlü savunmak, çapraz ateş gücünü sağlamak için yıldız şeklinde inşa edildi.

Bu yeni kale surları büyük ölçüde başarılı olunca ateşli silahların gelişimi devam etti. XVI. ve XVII. yüzyıllarda hafif ateşli silahların etkisi kademeli olarak arttı. Eski model tüfeklerin yerini önce fitilli sonra da çakmaklı tüfekler aldı. Yeni tüfeklerin daha az fiziksel güce ihtiyaç duyması ve daha etkin kullanılması sonucunda ordularda tüfekli piyade asker sayısı arttı. Fransız İhtilali'ne kadar Avrupa genelinde piyade ağırlıklı profesyonel ordular kullanıldı. Batı'nın yükselişinde bilim, sanat ve düşünce alanında gerçekleşen gelişmelerden ziyade ortaya çıkan Askerî Devrim'in önemli katkısı oldu. Sömürgecilik çağının yaşanmasında Batı'nın askerî gücü etkilidir. Bu başarılar sayesinde Avrupa orduları güçlenmeye başladı.

1470 ile 1570 yılları arasında deniz savaşlarında da büyük değişiklikler yaşandı. Bu değişiklikler ilk olarak okyanus gemiciliğinin gelişmesiyle ortaya çıktı. Okyanus şartlarına uyarlanan carrackın (karak) yanı sıra caravel (karavel) denilen başka modelde gemiler uzak yolculuklara uygun hâle getirildi. İkinci önemli değişiklik, 1570'lerden itibaren gemilerde kullanılan demir topun ucuzlaması ve kullanımının yaygınlaşmasında oldu. Üçüncü değişiklik ise deniz faaliyetlerinin finansmanında devlete düşen rolün artmasıydı.

Görsel 2.8: Kalyon (temsili)

XVI. yüzyılın ikinci yarısında devletlerin deniz gücünü oluşturmak için iki yolu vardı. Birincisi, kendi filosunu güçlendirmek, ikincisi ticaret gemilerini kullanmaktı. İkinci tercih her zaman daha işlevsel ve masrafsızdı. Bunun yanında XVII. yüzyıl sonunda disiplinli deniz filoları oluşturuldu.

XVI. yüzyılın sonunda kadırgaların yerini kalyon gemileri aldı (Görsel 2.8). Kalyonların geniş kargo kapasitesi ve seyir gücünün yüksek olması deniz savaşlarına ve ticarete yeni usulleri de beraberinde getirdi.

XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Avrupa'da Düşünce Alanında Değişimler

Görsel 2.9: Copernicus (temsili)

Kopernik, Dünya'nın Güneş'in etrafında döndüğü tezinin öncülüğünü yapmıştır.

Aydınlanma düşüncesi ile Avrupa'daki bilimsel, sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelere öncülük eden bazı düşünürler orta sınıfın yükselmesini etkilemiştir. Bu düşünürler ve fikirleri:

Copernicus (1473-1543)

Krakow (Krakov) Üniversitesinde öğrenim gören Copernicus (Kopernik), İtalya'ya hukuk ve tıp çalışmak üzere gitmiş ancak astronomi üzerinde çalışmalar yapmıştır. Hekimlik ve ressamlık da yapan Kopernik hayatını yeni buluşlara adanmıştır (Görsel 2.9). Antik ve Orta Çağ ilminin evrenle ilgili yaklaşımlarının yanlış olduğunu iddia eden Polonyalı din adamı, matematikçi ve astronom

Hümanist yöntemin ilim öğrenmede önemini kabul eden Kopernik, astronomi biliminde matematiğin eksikliğini anlamıştır. Tüm Antik Dönem düşünür ve coğrafyacılarının eserlerini okuyan Kopernik, astronomi ve bilim dünyasında yeni bir çığır açmıştır. Astronomi alanında öncü olan Kopernik, kendinden sonra gelen Kepler ve Galileo için esin kaynağı olmuştur.

Kopernik, evrenin Güneş merkezli olduğunu ve Dünya'nın döndüğünü bilimsel temellere oturtmuştur. Buna göre Dünya değil de Güneş evrenin merkezinde yer almaktadır. Dünya'nın ve bütün gezegenlerin kendi ve Güneş etrafında döndükleri fikrini ileri sürmüştür.

TARTIŞINIZ

Kopernik'in Güneş'i evrenin merkezine oturtması görüşü kilise üzerinde nasıl bir etki oluşturmuştur?

Thomas More (1478-1535)

Thomas More'a (Tamis Mor) göre İngiltere'de Sanayi Devrimi için gerekli kapital, zirai üretimden sağlanan artı değerlerden elde edilmiştir. Sanayi kapitalistlerinin bir bölümünün daha önceleri büyük çiftçiler olduğunu, bunların varlık kazanabilmeleri için ise başkalarının topraksızlaştırıldığını ifade etmiştir.

Topraksızlaştırılan bu çiftçiler kente göç ettikten sonra işsizlik, açlık ve çeşitli suçlar baş göstermiştir. Toplumsal karışıklıkların temelinde eski feodal toprak düzeninin bozulduğu bulunmaktadır.

Utopia (Ütopya) adlı eserinde özel mülkiyetin bulunmadığı toplumsal bir düzen tasarlayan More (Görsel 2.10), koyu bir Katolik Hristiyan olarak bu görüşünü dine dayandırmaktaydı. Böyle düşsel bir ülkede hiç kimse toprak sahibi değildi fakat herkes işçiydi ve üretim bir plana bağlıydı. Üretilen mallar para karşılığı olmaksızın herkesin gereksinimine göre dağıtılacaktı. Bu dünyada, toplum çiftçi birlikleri öncülüğünde örgütlenecek, toplumsal dayanışma ve yardımı gerçekleşecekti. Herkese imkân eşitliği tanınacak ve sınıfsız bir toplum düzeni oluşacaktı.

More açısından yönetici, seçimle işbaşına gelmeli ve görevini kötüye kullanmadığı sürece işbaşında kalmalıdır. Halk kurultaylarında ülke meseleleri konuşulmalı, bunun dışında bir araya gelerek ülke meselelerinin konuşulması ise yasaklanmalıdır. Savaş gerektiğinde savunma amaçlı yapılmalıdır. Bütün çocuklara kurumsal eğitim verilmeli, yetenekli olanları bilime ve bilgeliğe yönlendirilmelidir. Hastalar, düşkünler kendi başlarına bırakılmamalıdır. Toplum tarafından gözetilip korunmalıdırlar.

Thomas More, Sanayi Devrimi'nden çok sonra uygulamaya koyulan kadın erkek eşitliği, çalışma saatlerinin sınırlandırılması, temel eğitimin genel, parasız ve zorunlu olması, sağlık hizmetlerinin devletçe yerine getirilmesi, yaşlıların ve düşkünlerin devletçe gözetilmesi gibi görüşlerin öncüsü sayılır.

Görsel 2.10: Thomas More (temsili)

BİLGİ NOTU

More'un Ütopyası

Thomas More'un "Ütopya" adlı eseri, roman sanatının henüz ortaya çıkmadığı o tarihlerde, bir anlatı metni olarak kurgulanmıştır. Kolomb'un keşiflerinin etkisiyle yazılmış ilk kurgusal metin olması nedeniyle de ilginçtir. Ütopya, güney yarım kürede bir adadır. Hikâye, bu adada yaşamış bir gemicinin, ada halkının kurduğu düzeninin mükemmelliğini Avrupa'ya tanıtmaya çalışırken sürer. Böylece More, hem İngiltere'deki iktidarın mutlak olamayacağını belirtir hem de olması gerekenleri işaret eder. Siyasi ve ekonomik hayatı yeniden kurgular.

More, 2009, ss. 7-21'den düzenlenmiştir.

Machiavelli (1469-1527)

Görsel 2.11: Machiavelli (temsili)

Machiavelli'nin (Makyavelli) yaşadığı dönemde küçük devletçiklere bölünmüş İtalya, sık sık ayaklanmalara sahne olan bir ülkeydi. Ülkenin bazı bölümlerinde yabancı güçler egemenliklerini sürdürmekteydi. İtalya'daki devletçikler zaman zaman birbirileri ile çatışmaktaydı. Bu küçük İtalyan devletlerinin yönetiminde hiçbir etik kaygı yer almıyordu. İşte bu durumdan etkilenen Machiavelli tek çıkar yol olarak hiçbir etik kurala bağlı olmayan ve sınırsız güç sahibi bir devlet yapısının yaşama geçirilmesini öne sürdü. Onun başlıca amacı, yabancı devletlerin etki ve işgallerinden kurtulmuş ulusal ve güçlü bir İtalyan devletinin kurulmasıydı. Amacın sağlanması için önerdiği yöntem, "Makyavelizm" akımının doğmasına neden oldu. Machiavelli görüşlerini dilimize "Hükümdar (Prens)" olarak çevrilen eserinde ortaya koydu (Görsel 2.11).

Machiavelli'ye göre hükümdar kendisini erdemli bir kişi olarak tanıtmalıdır ama gerektiğinde hiç de öyle davranmamalıdır. Din için de aynı durum söz konusudur. Hükümdar dindar bir kişi gibi gözükmelidir ama dinin buyruklarını belirtilen amaçlar uğruna

çıneyebilecek kişilikte olmalıdır. Dinin toplumu bir arada tutan işlevi olmasından dolayı hükümdar kendisini, gerçekte öyle olmasa bile dindar bir kişi olarak göstermelidir. Paralı askerler yerine yurttaşlardan kurulu düzenli bir ordu kurulmalı, askerler eğitilmiş ve disiplinli olmalıdır.

Machiavelli'ye göre devletler arası ilişkilerde devlet, amacına ulaşmak için her yolu deneyerek sınırları içinde ve dışında güç kullanmalı ve hukuk dışı kurallara başvurmalıdır. Hukuka başvurmadaki devletin çıkarı gözetilmelidir. Devletler arası sorunların çözümünde yalan dolan yetmez ise tek çözüm yolu savaştır.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Machiavelli'nin "Hükümdar" adlı eserindeki görüşleri Avrupa siyasi hayatında nasıl bir karşılık bulmuştur?

Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

Jean Rousseau'ya (Jan Jak Russo) göre her türlü kötülüğün kaynağı, insanlığın doğal durumdan kopması ile mülkiyet fikrinin varlık kazanmasıdır. Mülkiyetin ortaya çıkması ile sınıf kavgası baş göstermiş, siyasal iktidar da bu sınıf savaşının bir sonucu olarak biçimlenmiştir. "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı" adlı eserinde reformlarla işlerin düzelmeyeceğini, bunun için mülkiyet hakkının ortadan kalkması gerektiğini öne sürmüştür. "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde ise olan olmuş gibi bir düşünceyle mülkiyeti artık bir veri olarak görüp yalnızca ona bir düzenleme getirmeyi önermiştir (Görsel 2.12).

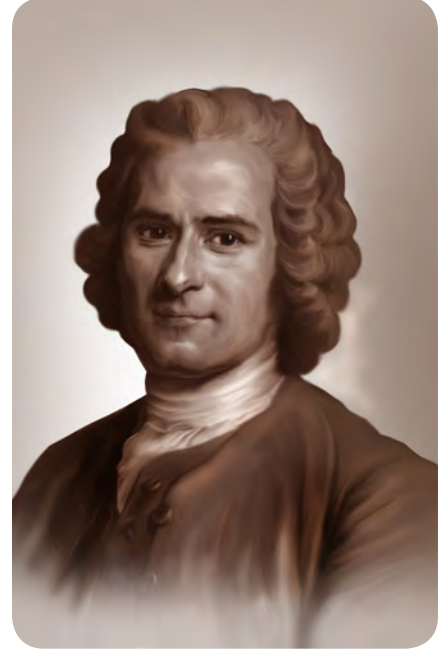
Rousseau "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde toplum düzeninin sözleşmelere dayandığını vurgulamakta ve devleti yüceltmektedir. Toplum sözleşmesi ile oluşan devlet, egemen güçtür. Egemenlik bölünemez. Bu nedenle de kuvvetler ayrılığı ilkesi kabul edilemez. Rousseau, çoğunluğun iktidarından yanadır. Fransız İhtilali ile birlikte toplumda düzenin sağlanması için devlet otoritesini savunmuştur. Devlet otoritesine karşı çıkan bütün hareketleri ve destekçilerini halk düşmanı olarak görmüştür.

Immanuel Kant (1724-1804)

Immanuel Kant (İmanuel Kant), Rousseu'nun Toplum Sözleşmesi eserinden etkilenerek yazdığı ve doğrudan siyaset konusunu işlediği "Sürekli Barış Projesi" adlı eserinde toplum sözleşmesini dönüştürerek ele alır. Kamusal otoritenin temelini oluşturmada aklı öne çıkarır. İnsanların temel eşitliği düşüncesi ve genel iradenin çoğunluğun görüşüyle olamayacağını, bunun ancak evrensel akıl önermeleriyle yapılacağını savunmuştur.

Kant'a göre doğa, insanları amaçlarına doğru götürürken evrenselleştirir. Doğa, amaçlarını sıradan bir biçimde siyasete verir ve insan türünün bütün dünyada gelişmesine ve de kültür oluşturmaya imkân verir. Bunlar sürekli barışı sağlayacak meşru, cumhuriyetçi ve evrensel bir yönetimin kurulmasının şartıdır (Görsel 2.13).

Ahlakın evrenselliği bütün bireylerin eşitliğini getirir. Her bireyin özerkliği kendisine olan saygısını artırdığından siyasal özgürlüğü de hak etmesini sağlar. Kant'a göre yurttaşlık, genel yasa karşısında bağlılık statüsü değildir. Eşit kardeşlik durumunda olan herkesin hakkıdır. Her meşru düzenin temeli budur ve buna saygı duyulmalıdır. Bu amaca düşen tek siyasal biçim temsilî sistem ve güçler ayrılığını işleyen cumhuriyetçi biçimdir. Sadece belli bir ücreti ödeyenlerin seçme ve seçilme hakkı vardır. Kant bu görüşleri ile feodalizmi, aristokrasiyi ve aydın zorbalığını reddeder. İşçi ve hizmetkâr sınıfını yurttaş olarak kabul etmez. O bütün bu görüşleriyle evrensel ahlakı öne alan orta sınıfı savunur ve onları gerçek yurttaş olarak kabul eder.

Görsel 2.12: Rousseau (temsili)

Görsel 2.13: İmanuel Kant (temsili)

2.2. OSMANLI SOSYO-EKONOMİK YAPISINDA DEĞİŞİKLİKLER

Coğrafi Keşifler ile keşfedilen Amerika Kıtası'ndaki altın ve gümüş gibi birçok değerli maden Avrupa'ya taşındı. Bu madenler mal ve hizmetlere olan talebi arttırdı ve ticaret hacmi büyüdü. Bu gelişmenin sonucunda merkantilist ekonomi modeli oluştu. Bu modelin Osmanlı ekonomisine etkisi olumsuz oldu.

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da merkantilizmin etkisiyle önemli miktarda değerli madenlerin birikimi yapıldı. Bol miktarda gümüş paranın kullanımı, gümüşün bolluğu fiyatların yükselmesine ve gelirin düşmesine neden oldu. Bu gelişmeler Osmanlı ekonomisinde paraya değer kaybettirdi. Bu durum enflasyonun yaşanmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un

Görsel 2.14: Osmanlı akçesi

fethinden sonraki yıllarda düşük bir enflasyon görüldü. Osmanlı para birimi akçedeki gümüş miktarının azalması enflasyona neden oldu. İlk etkili enflasyon 1593'te oldu ve bir akçedeki gümüş miktarı yarı yarıya indirildi ama maaşlar, aynı akçe (Görsel 2.14) miktarıyla ödendi. Devletten maaş alanlar, eskisine oranla gelirlerinin yarısını kaybetmiş oldular.

Askerî harcamaların büyük bir kısmı, tımarlardan sağlanan gelirlerle karşılanırken gelişen savaş teknolojisi beraberinde devlete büyük bir ekonomik yük getirdi. Ateşli silahlarla donatılmış klasik sipahiler, savaşlarda etkili olamıyorlardı. Çözüm olarak sayı itibarıyla az olan kapıkulu askerlerinin sayısı birkaç kat arttırıldı ve ateşli silahlarla donatıldı. Bu askerlere ulûfe ve bahşişlerin ödenmesi devlet ekonomisine büyük bir yük getirdi.

BİLGİ NOTU

Enflasyon: Mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesinde yaşanan sürekli artışın adıdır.

www.tcmb.gov.tr'den düzenlenmiştir.

Asya'dan Avrupa'ya kervanlarla kara yolu üzerinden yapılan ticaret Coğrafi Keşifler ile okyanuslar üzerinden yapılmaya başlandı. Ticaret yollarının değişmesi nedeniyle Osmanlı şehirleri ve ekonomisi büyük zarar gördü. Böylece söz konusu güzergâhta para kullanımı geriledi. Bu gerilemeyi arttıran bir diğer neden Anadolu'da ortaya çıkan Celâli İsyânları'dır. Bu iç karışıklık geleneksel idari ve mali yapıda büyük zararlara yol açtı. XVII. yüzyılın son çeyreğinde devletin para üzerindeki hâkimiyetinin zayıflaması sonucunda ekonomik hayattaki etkinlik de zayıfladı. Osmanlı Devleti

Görsel 2.15: Osmanlı sikkesi

bu duruma engel olmak için para politikasına yeniden çekidüzen verdi. Bu doğrultuda darphanede çeşitli miktarda ve oranlarda sikkeler (para) (Görsel 2.15) bastırıldı. Saraya ait altın ve gümüş içeren değerli eşyalar da darphanede eritilerek paraya çevrildi, ayrıca maden ocakları yeniden faaliyete geçirilip işletmeye açıldı. Tüm bu tedbirlere rağmen ordunun askerî harcamaları karşılanamadı.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı para politikası yeniden düzenlendi. Devlet, savaşın yol açtığı kıtlık ve enflasyonu engellemek için geleneksel fiyat düzenlemesi olarak bilinen narh sistemine uygun olarak fiyatların kontrolünü sağladı.

Avrupa'da Coğrafi Keşifler ile başlayan ekonomik süreç Sanayi Devrimi'ni doğurdu. Batı karşısında Osmanlı Devleti'nin klasik ekonomik sisteminin şansı kalmadı. XVII. yüzyılın sonunda maliye iflas etti ve zorlu bir döneme girildi. Osmanlı Devleti, Fransızlara Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde verilen kapitülasyonları Sultan I. Mahmut Dönemi'nde sürekli hâle getirdi.

Kanuni Dönemi'nde Fransa'ya verilen kapitülasyonların amacı Avrupa'da Hristiyan birliğini bozmak, Akdeniz ticaretini canlandırmak ve Almanya'ya karşı Fransa'nın desteğini kazanmaktı. 1740 tarihinde kapitülasyonların sürekli hâle getirilmesiyle Fransa, Doğu ticaretinde ve Osmanlı limanları arasındaki taşımacılıkta rakipsiz bir konuma geldi. Bu dönemde verilen kapitülasyonlarda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Fransızlar vergiden muaf tutuldu. Bunun yanında Fransızlardan alınan gümrük vergilerinin arttırılmaması kararlaştırıldı.

Yüzyılın sonlarına doğru büyümekte ve yayılmakta olan sömürgecilik, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve politik olarak Batı Avrupa'ya bağlanmasına sebep oldu. Avrupa devletleri imtiyazlarını korumak ve genişletmek için Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarını arttırdı.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Kanuni Sultan Süleyman ve I. Mahmut dönemlerinde verilen kapitülasyonlar arasında ne tür farklar vardır?

Askerî Devrim ve Ateşli Silahların Gelişimi

Barutun ateşli silahların gelişiminde önemli bir yeri vardır. Barut, simya bilimiyle uğraşanların iksir bulma çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıktı. Çin'de bir silah olarak ortaya çıkmadan önce barut, yanıcı ve gürültü çıkarıcı olarak uzun zamandan beri çeşitli amaçlarla kullanıldı. XIII. yüzyıldan itibaren Çinliler, barutlu humbaraların ilk örneklerini kullandılar (Görsel 2.16). Barutun ateşli silahlarda kullanılması örneği XIV. yüzyılda Avrupa'da görüldü. Bu yüzyıldan itibaren ateşli silahlar ordu içerisinde etkili bir şekilde kullanılmaya başlandı. Ateşli silahların gelişmesiyle birlikte Askerî Devrim olarak adlandırılan yeni gelişmeleri içeren bir süreç ortaya çıktı.

Avrupa askerî tarihinin en önemli gelişmesini, Avrupa ordu sistemi ve savaş yöntemlerinde ateşli silahlara dayalı yeni bir değişimin görülmesi ve buna bağlı olarak farklı taktiklerin devreye sokulması oluşturur. Bu durum, Avrupa tarih yazıcılığında Askerî Devrim kavramı ile ifade edilmektedir. XVI ve XVII. yüzyıllarda meydana gelen Askerî Devrim, Batı savaş sanatında bir dönüm noktasını teşkil etti. Askerî tarihçiler, Askerî Devrim'in başlangıcı ve kronolojik gelişimine ilişkin farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır.

Bu tanımlamalar içerisinde Askerî Devrim'in başlamasında asıl etkenlerin başında XV. yüzyılın ortası ile XVII. yüzyılın ortası arasındaki dönemde savaşın ticarileşmesi ve devletlerin ticaret yapısında yaşanan niteliksel artışlar gelmektedir.

Görsel 2.16: Humbara (temsili)

Bu durum yeterli maddi kaynakları bulunduğu sürece ücretli asker ve silahların, yöneticiler tarafından elde edilmesini mümkün kılmıştır. Diğer bir tanımlamaya göre Askerî Devrim'in başlamasında İtalya'da 1450–1520 yılları arasında gelişen bir savunma sistemi etkili olmuştur. Sistem, ateşli silahların Orta Çağ şehir ve kale duvarlarını tahrip edebilme kabiliyetinden türemiştir. Buna göre etkili topçu sistemleri, yeni savunma yapılarının yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu yapılar, top ateşinin etkinliğini sınırlamada oldukça başarılı olmuştur. Bu nedenle, savaşlar büyük ölçüde savunmaya dayalı hâle gelmiştir. Savunmanın ön plana çıkması garnizonları korumak için çok sayıda asker bulundurmaya zorunlu hâle getirmiştir.

Askerî Devrim yeniliklerinin en önemlilerinden biri de askerlerin sayısını arttırıp sayıca büyük ordular oluşturmaktır. Bu gelişme beraberinde orduların beslenmesini ve sağlıklı bir şekilde intikal ettirilmelerini sağlayacak lojistik düzenin tesisini de gerektirdi. Bu yeni düzen ise para ihtiyacını ortaya çıkardığı için yeni vergiler konulmuştu. Vergi toplayabilmek içinse tarımın ve ticaretin daha hızlı gelişmesi gerekmektedir. Bu nedenle ticaret için yollar yapıldı ve yolların güvenliği sağlanmaya çalışıldı. Bu durum sömürgelere olan ihtiyacı arttırdı. Ateşli silahların gelişimiyle birlikte piyade sınıfı önem kazandı. Yeni orduların içerisinde atış ve ateş kabiliyeti yüksek silahları kullanan birliklerin oluşturulmasıyla birlikte birliklerin düzenlerinde de değişikliğe gidildi. Bu sayede savaşlarda eş zamanlı ateş gücü kabiliyetine sahip saf düzeninde hareket eden ordular oluşturuldu.

Askerî Devrim ile birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren meydana gelen savaşların uzun sürmesi ateşli silah teknolojisini geliştirdi. Bu durum orduların daha büyük ve daha kalıcı olmasını sağladı. Önceki dönem orduları ile kıyaslandığında yeni teşkil edilen ordular çok daha iyi disipline edildi. Avrupa devletleri, bu süreçte ateşli silahlara dayalı taktik ve teknolojilerini sürekli bir biçimde yenilediler. Böylece Batılı güçler daha büyük ve gelişmiş savunma sistemlerini inşa etmişlerdir. Askerî Devrim, hem toplumsal hem de ekonomik yapılarda uzun vadeli sonuçlar doğurdu. Bu gelişim Avrupa devletlerinin birçoğunun finansal ve askerî yapılarında da köklü değişiklikler meydana getirdi.

TARTIŞINIZ

Ateşli silah teknolojisinin gelişmesinin savaşlarda ne gibi sonuçları olmuştur?

Osmanlı Ordusunun Finansı İçin Alınan Tedbirler

Görsel 2.17: Yeniçeri askerleri (temsili)

Yeni Çağ'da merkantilist ekonomi modelinin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin toprak düzeninde ve savaş yapısında birtakım dönüşümler yaşandı. Avrupa ülkelerinin ekonomik çıkarları gereği ithalatı kısıtlayan ve ihracatı arttırmayı hedefleyen bir model izlemesi söz konusuydu. Avrupa'ya getirilen değerli madenlerin ülke dışına çıkarılmaması Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde enflasyona yol açtı.

Osmanlı Devleti, Yeni Çağ'da iç pazarın ihtiyaçlarını gidermeyi esas aldı. Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlar merkantilizm politikasının Osmanlı'da uygulanmasını kolaylaştırdı. Avrupalıların malları zamanla Osmanlı pazarlarını doldurmaya başladı. Esnaf sınıfının iş yapamaz hâle gelmesi, sosyo-ekonomik yapının bozulmasına neden oldu.

XVII. yüzyılda uzun süren savaşlarla birlikte Osmanlı ordusunda yeni değişimler görüldü. Bu yüzyılda tımar sisteminin bozulmaya başlamasıyla asker sayısında azalmalar yaşandı. Osmanlı ordusunda tüfek kullanan piyade ihtiyacının artışıyla yeniçeri sayısı arttırıldı (Görsel 2.17). Bunun yanında sekban, sarıca ve levent gibi ücretli asker alımları arttırıldı. Toprak sistemindeki değişim askerî sistemde etkili olduğu kadar toprak düzeninde de yeni gelişmeleri ortaya çıkardı. İltizam ve malikâne sistemine geçilerek toprak düzeninde özelleştirmelere gidildi. Bu durum ordunun lojistik sisteminin bozulmasına neden oldu.

XIV. yüzyıldan itibaren uygulanan tımar sistemi bu yüzyıldan itibaren bozulmaya başladı. Osmanlı ordusunun asker kaynağını önemli ölçüde tımar sistemi oluşturmaktaydı. Tımar sisteminin bozulmasıyla askerî alanda Osmanlı ordusu Avrupa'nın disiplinli ve donanımlı orduları karşısında etkisiz kalmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin daimi ordusunu oluşturan Kapı Kulu Ocaklarına kanunların dışında askerî alımların yapılması bu ocaqlara bağlı asker sayısında artışa neden oldu (Görsel 2.18).

Bu artış devlet hazinesine büyük yük getirdi. Diğer yandan geçim sıkıntısı çeken yeniçerilerin askerlik dışındaki faaliyetlerle uğraşması ordunun disiplin ve itibarını olumsuz etkiledi. Avrupa devletlerinin ateşli silahları iyi kullanan eğitilmiş ve disiplinli orduları gelişme sürecinin iyi analiz edilemeyeceği de bu olumsuzluğu destekledi.

Tımar topraklarının nüfuzlu şahıslar tarafından, kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması tımarın bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca dirliklerin, askerî hizmetle değil, para ile satın alınabilen birer geçim kapısı hâline gelmesi de tımarın bozulmasını hızlandırmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde askerî ve mali gerilemeye yol açmıştır. XVII. yüzyılın sonuna doğru devletin bir toprak aristokrasinin elinde parçalanmasına sebep olmuştur.

Görsel 2.18: Tımarlı sipahi (temsili)

CEVAPLAYINIZ

Tımar sisteminin bozulmasının Osmanlı ekonomisi üzerinde ne gibi etkileri olmuştur?

XVI. yüzyılda devletin askerî temeli tımarlı sipahiye dayanıyordu. Bunun haricinde idare teşkilâtı ve iç emniyeti de bu sınıf üzerine kurulmuştu. XVII. yüzyılda Osmanlı ordusu tımarlı sipahilikle hiç alâkası olmayan iki unsurdan kuruldu. Bunlardan birisi kapı kulları ve diğeri de sekban ve sarıcalardır. Kapı kulları eskiden beri maaş olarak ulûfe alıyorlardı. Tımarlı sipahilerin yerini alan sekban ve sarıcalar, kapı kulları gibi ulûfe ile hizmet ediyorlardı. Sekban ve sarıcaların diğeri kapı kullarından farklı bir özelliği de bulunmaktaydı. Kapı kullarının maaşları devlet hazinesinden ödenirken bu yeni askerî teşkilatın maaşları ise vilayet beyleri tarafından ödenmeye başlandı.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Celâli İsyancıları nedeniyle Anadolu'da açığa çıkan güvenlik sorunlarının aşılması ve isyanların bastırılması için sekban, sarıca adıyla anılan levent birlikleri oluşturuldu. Tımarlı sipahi sisteminin bozulması ile devlet yeni askerî organizasyonlar kurmaya başladı. Bu askerî değişimi zorunlu kılan nedenlerden bir diğeri de Avrupa orduları (özellikle Avusturya'ya karşı yapılan savaşlar) karşısında yaşanan yenilgilerdir.

Sekban ve sarıca askerleri Anadolu halkından alınmakta olup daha önceleri levent adını taşıyan kişilerden oluşuyordu. Sekban ve sarıca bölüklerinin birer bayrakları vardı. Bölüklerin başında bölükbaşı ve onların üstünde de başbölükbaşı bulunurdu. Emrinde oldukları beyle münasebetleri bölükbaşı vasıtasıyla olurdu. Disiplin bakımından yeniçerilere benziyorlardı. Beye değil daha çok bölükbaşlarına bağlıydılar. Bu birlikler XVII. yüzyıl sonlarına kadar Anadolu'da ortaya çıkan güvenlik meselelerinin çözülmesinde başarılı olmuşlardır. XVII. yüzyıl Celâli İsyancıları'nın bastırılıp iç güvenliğin sağlanmasında sekban ve sarıcalar etkili oldular.

XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Savaş Ekonomisi

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayan ekonomik bunalım, XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı ekonomi yapısını derinden sarsan sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Savaş teknolojisindeki gelişim, ateşli silahlarla donatılmış ve devamlı maaş alan merkezî piyade ordularının önemini arttırmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı maliyesine önemli bir yük getirmiş, devlet gelirlerinin büyük bir kısmının nakit üzerinden hazinede toplanması gerekliliğini doğurmuştur. Bu nedenlerden ötürü tımar sisteminin çözülmesi de kaçınılmaz olmuştur. Klasik Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı, maliyesi ve vergi toplama düzeni hızla çözülmeye uğramış, bazı mali uygulamalar yaygınlık kazanmıştır.

Devlet görevlilerine belirli bölgelerden ve faaliyetlerden vergi toplama hakkının verilmesi anlamına gelen tımar sistemi önemli bir mali uygulamaydı. Bu sistem, verginin kolay ve masrafsız olarak da toplanmasını sağlıyordu. Tımar sistemi ortaya çıkan ekonomik bunalımların aşılmasında istenilen sonucu vermemeye başlamıştı. Devletin genelinden toplanacak para haricindeki mal ve ürün vergilerinin nakit alınması veya nakde çevirerek merkezî hazineye yollanması ve oradan da orduya maaş şeklinde ödenmesi mecburiyeti vardı. Bu mecburiyet karşısında iltizam sistemi uygulanmaya başlandı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu takip eden yüzyıl içinde ortaya çıkan ve tımar sistemi ile bir bütünü meydana getirmek üzere birbirlerini tamamlayan bir uygulama olan iltizam usulü, XVI. yüzyıl ortalarına kadar merkezî hazineye ait vergi gelirlerinin yarıya yakınına karşılıklıydı. İltizamı alan şahıslara mültezim denilirdi. Osmanlı ekonomisinde peşin ekonominin önem kazanması sonucunda bu sistem hızlı bir şekilde yayılmıştır. İltizam sisteminin hızla yaygınlaşmasının ana nedeni, devletin artan masraflarını karşılamak üzere mevcut vergi ve gelirlerin (para olmayan) hızla nakit paraya dönüştürme zorunluluğuydu. Savaşlarla birlikte hızla artan masraflar, Osmanlı Devleti'nin bütçesinde açıklar oluşturmuştu. İltizam sistemi ile bütçe açıkları kapatılmış, masraflar da azaltılmıştı.

Ekonomide dengenin sağlanması için başka yöntemlere de başvuruldu. Müsadere (el koyma), yeni vergilerin alınması ve mevcut vergi oranlarının artırılması, para taşıması (paranın içerisine başka ucuz madenler katma) gibi uygulamalara gidildi. İltizam sisteminde devlet, açık artırma usulüyle fiyatını belirlediği iltizam bedelinin bir kısmını peşin olarak talep ederdi. Peşin para yatırarak iltizamı alan mültezimlerin, önemli bir kısmı askerî sınıftan gelenlerden oluşurken bu şahısların yerini zamanla zengin tüccarlar ve tefeciler almaya başladı.

XVIII. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin hazine gelirlerine yönelik yapılan çalışmalarda mali açıkların gittikçe arttığı tespit edildi. Nakit para sıkıntısı iyice arttı ve bütçe için yeni kaynaklar arama çalışmaları başladı. Bu amaçla devlet giderleri arasında en büyük kalemi oluşturan

merkezî ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım bürokrat, maaşlarını devlete bıraktı. Karşılığında bu bürokratlara kendilerine tahsis edilen toprakların yıllık vergileri maaş olarak verildi. Bununla beraber toprakların himayesi de mültezimlere verildi. Bu sayede devlet, herhangi bir gelir kaybına uğramadan bir kısım maaş ödemelerinden kurtuldu. Osmanlı Devleti iltizam sisteminin haricinde XVII. yüzyıl sonunda malikâne sistemini uygulamaya başladı. Bu sistem Osmanlı Devleti maliyesini tüm XVIII. yüzyıl boyunca etkileyen en önemli gelişmeydi.

1695 yılında "malikâne usulü" olarak adlandırılan bu sistem defterdarlık tarafından ilan edilen bir fermanla yürürlüğe girmiştir. Fermanın amacı sürekli değişen mültezimlerin fazla kâr sağlama amacıyla tahrip ettikleri vergi kaynaklarını yeniden canlandırarak sürekli hâle getirmek ve değişmez bir mültezime bırakmaktır. Malikâne sisteminde, tımar ve iltizam sistemi âdeta kaynaştırılmıştır. Bununla birlikte, malikâne usulünün uygulanmasıyla merkezî hazinenin nakit paraya olan ihtiyacı da karşılanmıştır.

Malikâne sistemi uygulandığı andan itibaren tıpkı iltizam sisteminde olduğu gibi yaygınlık kazandı. Mukataa toprakları hızla malikâne mukataasına çevrildi. Sistem sayesinde başlarda Osmanlı hazinesine önemli miktarda nakit para akışı sağlandı. Diğer yandan uzun dönemde ise bu sistem beraberinde yeni sorunları getirdi.

Malikâne sahiplerinin önemli bir kısmı İstanbul'da kalmaya ve mukataaları yasa dışı yollarla iltizama vermeye başladı. Malikânciler ayrıca vergi kaynaklarına devletin istediği özeni göstermeme eğilimine girdiler. 1730'lardan itibaren malikâne sahiplerinin gelir oranlarında yaşanan düşüşe rağmen sisteme olan talep sürekli arttı.

Malikâne sistemi, kuruluşunu takip eden seksen yıl boyunca kesintili de olsa hızlı bir gelişim gösterdi. Tasarruf biçimi olarak âdeta model oluşturdu. Bu modelin devamında esham sistemi doğdu. Bu sistem ile başlayan daralma malikâne sistemini etkiledi. Yeni sistem, malikâne sahiplerinin mukataaları istedikleri gibi idare ederek kâr miktarlarını sınırlandırmıştı. Malikâne sistemi 1840'ta resmen kaldırıldı.

Yeni Çağ'da Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarında önemli değişiklikler ortaya çıktı. Feodalite rejiminin yıkılmasıyla monarşiler kuruldu. Fransa, feodalitenin yıkıldığı ülkelerden biri oldu. Fransa Kralı XI. Lui (Görsel 2.19) devlete ait tüm yetkileri kendinde toplayarak merkezî yönetimini güçlendirdi. Fransa'nın ardından İngiltere, İspanya ve Portekiz gibi diğer Avrupa ülkelerinde merkezî devletler güç kazandı. Osmanlı Devleti'nde ise toprak yönetiminin bozulması, savaşların uzaması, tımar sisteminin bozulması ve Osmanlı parasının değer kaybetmesi gibi sebeplerden merkezî otoritede zayıflama yaşandı. Bu zayıflamayla birlikte mahallî aktörlerin (ayan ve eşraf) ön plana çıkması söz konusu oldu.

Görsel 2.19: XI. Lui (temsili)

TARTIŞINIZ

Osmanlı Devleti'nde ekonomik sorunların yaşandığı dönemlerde (XVII ve XVIII. yüzyıl) dengenin sağlanması için ne tür tedbirler alınmıştır?

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇÖZÜLMEME KARŞI ÖNLEMLER

XVII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla İç İsyanlar

Celâli İsyanları

Celâli İsyanları, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde başlamıştır. Bu isyanların, Celâli İsyanları olarak adlandırılması Tokat ve çevresinde isyan eden Bozoklu Celâl'den gelmektedir. XVII. yüzyıla kadar devam eden Celâli İsyanları kısa zamanda geniş bir taraftar kitlesine ulaştı. Bu dönemde çıkan isyanların geneline Celâli İsyanları adı verilir.

Görsel 2.20: Celâli İsyanları (temsili)

XVII. yüzyılda uzun süren Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-İran savaşları gelirleri azalttığı için Osmanlı Devleti'nin ekonomisi zayıflamıştır. Tımar sisteminin bozulması, vergilerin yükseltilmesi, iltizam sistemiyle istenilen sonuca ulaşılamaması, eski askerlerin eşkıyalık faaliyetlerine yönelmesi gibi nedenler bu isyanların başlıca etkenleridir. Celâli İsyanları içinde devleti en çok uğraştıran isyanlar Karayazıcı, Deli Hasan, Tavi Ahmet, Canbolatoğlu, Kalenderoğlu, Kör Mahmut, Katircioğlu ve Gürcü Nebi isyanlarıdır (Görsel 2.20).

İsyanların bastırılmasında şiddet ve baskı uygulandığı için sağlanan huzur uzun ömürlü olmamıştır. Sosyal açıdan bakıldığında Anadolu'da birçok insan hayatını kaybetmiş, köyler boşalmıştır. Halkın can ve mal güvenliği isyanlar boyunca tehlike altına girmiştir. İsyanlardan dolayı tarımsal ve hayvansal üretim düşmüş, işsizlik artmıştır. Köylerden şehirlere yapılan göçler sebebiyle kırsal nüfus azalmıştır. Göç, şehir hayatında yeni sorunları doğurmuştur. Ekonomik açıdan ise vergilerin düzenli toplanamayı Osmanlı ekonomisini zayıflatmıştır.

Yeniçeri İsyanları (İstanbul İsyanları)

XVII. yüzyılda İstanbul'da çıkan isyanlar genel olarak yeniçeriler tarafından çıkarılan isyanlardı. Kapı kulu ordusunun en kalabalık grubunu oluşturan yeniçeriler, padişahın merkezî otoritesini sağlamada önemli bir yere sahipti. Yeniçeri Ocağının bozulmaya başlaması, III. Murat

Görsel 2.21: Yeniçeri İsyanı (temsili)

Dönemi'nde başladı. Yeniçeriler arasında evli olanların sayısının artmasından dolayı yeniçeriler kışlalarda kalmamaya başladılar. Askerlik dışında ticaret ve esnafılık gibi işlere yönelmeleri de bu dönemde ortaya çıktı (Görsel 2.21).

Yeniçeriler, XVII. yüzyıl boyunca o kadar güçlendiler ki vezir-i âzama hatta padişahlara baskı kurarak istediklerini yerine getirmeye başlayıp saraydaki çeşitli gruplar arasındaki iktidar mücadelesine alet oldular.

Yeniçeri Ocağı kanunnamelerinin yerini yeni geleneklerin alması XVII. yüzyıldan itibaren Yeniçeri Ocağını devletin temel

dayanağı olmaktan çıkarmıştı. "Ocak devlet içindir." anlayışının yerini "Devlet ocak içindir." anlayışı almıştı.

XVII. yüzyıldan itibaren devşirme sistemin terk edilmesi Yeniçeri Ocağının saraya karşı ulemanın yanında yer almasına ve yenilikleri reddeden bir yapı hâline dönüşmesine neden olmuştur (Görsel 2.22). Bundan dolayı islahat yapmak isteyen padişah ve devlet adamları bu uğurda canlarını kaybetmişlerdi. Yeniçerilerin çıkardıkları isyanlar içerisinde sonuçları bakımından farklı olanlardan biri de II. Osman Dönemi'ndeki isyandır. Genç Osman, yeniçerilerin Lehistan seferindeki gayretsizliği üzerine Yeniçeri Ocağını kaldırarak düzenli bir ordu kurmak ve devlete çeki düzen vermek niyetindeydi. Bu fikirlerinin duyulması üzerine yeniçeriler isyan etti. Bu isyan Genç Osman'ın ölümüyle sonuçlandı.

Görsel 2.22: Yeniçeriler (temsili)

Suhte İsyancıları

Medreseli İsyancıları olarak da anılan Suhte İsyancıları, XVI. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'de halk arasında sosyal gerginliğin bulunduğu bir dönemde cereyan etmiştir. Medreseli suhteler, iş bulamamaktan ve geçim sıkıntısından birçok olaya karışmış ve isyan etmiştir. Medreseli suhtelerin karışıklık çıkardığı yerler, medreselerin ve imaretlerin çok olduğu şehirler ve Anadolu'nun verimli bölgeleridir. Medreselerde eğitim gören talebeler isyana katılan diğer kişiler (başbozruk leventler ve çiftbozanlar) tarafından kışkırtılıp tahrik edilmiştir.

1550'li yıllarda başlayan Suhte İsyancıları 1559'da daha da artmıştır. Osmanlı Devleti bu isyanları bastırmak için halk arasından muhafaza birlikleri oluşturmuştur. Suhte İsyancıları Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde eşkıyalık hareketlerine dönüşmüştür. Suhteler, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde Celâlilerle birlikte hareket etmişlerdir. XVI. yüzyılda Sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın müdahalesi sayesinde Suhte İsyancıları etkisini yitirmiştir.

Memleketin siyasi, iktisadi ve içtimai durumunun bozulması, medreselilerin eğitim dışı faaliyetlerde bulunmasına neden olmuştur. Bu durum medrese eğitimini ve öğretimini aksatmış ve geriletmişti. Bundan dolayı hem iyi hoca yetişmemiş hem de iyi âlim olmanın arzusunu taşıyan talebe sayısı azalmıştır. Talebeler çalışmadan, bilmeden, kolayından icazet almış; hak etmeden mevki ve vazife alma peşinde koşmuşlardır.

TARTIŞINIZ

Medrese eğitimi alan suhtelerin isyanlara katılma nedenleri size göre nelerdir?

Osmanlı Devleti'nde Ekber ve Erşed Sistemi

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren padişahlık ile yönetiliyordu. Padişahlık babadan oğula geçmekteydi. Şehzadeler, yönetimde tecrübe kazanması amacıyla yetiştirilmek için sancaklara gönderilirdi. Şehzadelerin sancaklarda siyasi güç kazanmalarını engellemek ve merkezî otoriteyi güçlendirmek için I. Ahmet Dönemi'nde (1603-1617) bu sisteme son verilerek Ekber ve Erşed Sistemi'ne geçildi.

Veraset sisteminde yapılan bu değişiklikte hanedanın en büyük (ekber) ve en olgun (erşed) üyesi padişah olacaktı. Bu uygulamayla şehzadeler arasında taht kavgaları önlenmişti ancak

şehzadeler ülke yönetiminde bilgi ve tecrübe kazanmamışlardı. Bilgi ve tecrübeden yoksun kalan şehzadeler, padişah olunca devlet adamları ve saray kadınlarının etkisi altında kalmışlardı.

Ekber ve Erşed Sistemiyle şehzadelerin sancağa çıkma usulü sona ermiştir. Böylece şehzadelerin tamamen saray içinde yetiştiği kafes usulüne geçilmiştir. Bu usulün olumlu ve olumsuz bazı yanları ortaya çıkmıştır. Olumlu yanı şehzadeler arasındaki taht kavgalarını önlemesidir. Olumsuz yanı ise şehzadelerin devlet yönetimi tecrübesinden uzak kalmasıdır.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Ekber ve Erşed Sistemi Osmanlı şehzadelerinin yetişme tarzlarını nasıl etkilemiştir?

Osmanlı Devleti'nde Layihalar

Görsel 2.23: Koçi Bey (temsili)

Layiha, Osmanlı Devleti bürokrasisinde taslak veya rapor türü belgelere verilen addır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren devlet düzeninde açığa çıkan olumsuzlukların giderilmesi için tavsiye niteliğindeki görüş metinleridir.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç isyanlar, savaşlardaki başarısızlıklar, devlet kurumlarındaki bozulmalar gittikçe artmaktaydı. Bu olumsuzluklar devletin sürekli güç kaybettiğini göstermekteydi. Sorunların temeline inmek amacıyla Koçi Bey (Görsel 2.23), Kâtip Çelebi, Ayni Ali Efendi ve diğer devlet adamlarına raporlar (risale-layiha) hazırlatıldı. Raporların içerikleri dikkate alınarak bu gidişata son vermek ve Osmanlı Devleti'ni tekrar eski gücüne ulaştırmak amacıyla II. Osman ve IV. Murat gibi hükümdarlar ile Tarhuncu Ahmet ve Köprülüler gibi sadrazamlar döneminde ıslahat yapıtı.

Layihalar, Osmanlı yönetimindeki aksaklıkların nedenini askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda sarsılmalara bağlanmaktaydı. Toplumsal sorunlar, gelişmelerin dinamik bir parçası olarak görülemediğinden statik kalıplar içerisinde değerlendirildi. Sorunlara merkezîyetçi bir açıdan yaklaşıldı ve dinamik gelişmeler dikkate alınmadı. Layihalarda Osmanlı kadim düzenine dönme düşüncesi ön plandadır. Bu görüşte Osmanlı düzeninin mükemmelliğine olan inançtan dolayı değişiklikler sapma olarak yorumlandı ve ıslahat çalışmaları da mükemmeli yeniden tesis amacına yönelik oldu. Yapılan ıslahatlarda toplumsal düzen geri planda kaldı.

ARAŞTIRINIZ

Lalenin, 1718'de Avusturya ve müttefiki Venedik ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın ardından başlayan ve 1730'da Patrona Halil İsyanı ile sona eren döneme etkileri nelerdir?

Lale Devri'ndeki Yeniliklerin Sosyal Hayata Etkileri

Lale Devri, 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayan ve 1730'da Patrona Halil İsyanı ile sona eren dönemdir. Osmanlı padişahı III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlık dönemini kapsayan zevk, eğlence, barış, yenileşme ve sivil reformların görüldüğü bu döneme XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Lale Devri adı ile bir dönem tanımlaması mevcut değildir. İstanbul'da Haliç ve Boğaziçi başta olmak üzere lale yetiştirildiğinden dolayı ilk defa Yahya Kemal Beyatlı bu devir için "Lale Devri" tabirini kullanmıştır. Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini ifade eder.

Pasarofça'dan sonra artık Avrupa'ya karşı dış politikada gaza yerine savunma ilkesine bağlı politikalar izlemeye başlandı.

Osmanlı askerlik tarihinde ilk defa savaştan çok barışı korumak amacıyla Avrupa siyasetiyle yakından ilgilendi. Özellikle de Damat İbrahim Paşa, Avrupa'yı tanımanın Osmanlı dış politikası ve ticareti için önemli olduğuna inanan ve fiilen adımları atan ilk sadrazamdı. Bu doğrultuda İstanbul'daki Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle düzenli bir ilişki kurdu.

Damat İbrahim Paşa Dönemi'nde eskiye nazaran dışarıya gönderilen elçilerin ve temsilcilerin sayıları ve icraatlarında artışlar görüldü. Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya'ya giden bu elçiler diplomatik ve ticari görüşmelerde bulundular. Elçiler, Avrupa kültürü, sanatı, sanayisi, tarımı, birlikte askerî-teknolojik gücü ve diplomasisi hakkında bilgi edindiler. Edindikleri bu bilgileri birer rapor hâlinde İstanbul'a sundular.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris elçiliğinin ardından saraya sunduğu raporla Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketleri fiilen başladı. Her şeyden önce İstanbul'da hayat tarzı geniş ölçüde değişti. Paris'ten getirilen planlara göre Kâğıthane çevresiyle Haliç ve Boğaziçi sahillerinde, Üsküdar civarında yeni binalar inşa edildi. İstanbul Kâğıthane yer itibarıyla Osmanlılarda mesire ve eğlence alanıydı. Burada Bizanslılardan kalma bir kâğıt fabrikası da bulunmaktaydı.

Damat İbrahim Paşa'yı örnek alan birçok Osmanlı devlet erkânı ve zenginleri yeni konaklar, köşkler ve saraylar inşa ettirdiler. Bu yeni oluşan muhitteki saray ve köşkların bahçelerinde ince zevkin ve yüksek kültürün süs bitkileri, işlemeli çeşmeler ve şadırvanlar yapıldı. Süs bitkileri arasında özellikle lale çiçeği yetiştirilmesine çok önem verildi. Osmanlı'da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın başlattığı bu hareketlilik sadece saraylar, köşkler ve eğlencelerle sınırlı kalmadı. Edirne, Bursa, İznik, Kütahya, Konya ve Nevşehir'de imar faaliyetleri yapıldı. Birçok güzide mimari eserler inşa edildi. Bu devir Osmanlı düşünce uyanışının başlangıcıydı.

Yenileşme politikasının en önemli göstergesi Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Mehmet Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle 1727'de İstanbul'da kurulan matbaadır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, yangınlara karşı 1720'de Tulumbacı Ocağı'nı (Görsel 2.24) kurmak üzere Fransız asıllı Müslüman bir mühendis olan Gerçek Davud'u (David) görevlendirdi. Yalova'da kâğıt imali başladı, İstanbul'da 1725'te bir çini fabrikası kuruldu. İstanbul'da mevcut çuha fabrikasının yanında "Hatayi" ismi verilen kumaşı dokumak üzere bir başka fabrika daha inşa edildi. İstanbul'da başta mimari olmak üzere hemen her alanda Fransız tesiri, süsleme sanatında ise barok ve rokoko tarzları etkili oldu. Kasırlar, köşkler ve çeşmeler inşa edildi. Osmanlı'daki rokoko süsleme, Avrupa rokoko süslemesine benzememekteydi. Osmanlı rokoko-su daha çok mimari eserlerde, kitap tezhiplerinde, mezar taşları, ahşap, eşya ve kumaşlar üzerinde rastlanan ayrı bir üslup oluşturdu.

İlim, fikir ve edebiyat adamlarından kurulu bir heyet devamlı olarak toplanıp Doğu ve Batı dillerinden tercümeler yaptılar. Fransızcadan bazı eserler ilk defa bu devirde Türkçeye çevrildiği gibi Türkçeden Fransızcaya tercüme edilerek basılan edebî kitaplar da vardır.

Deniz yoluyla taşradan gelen yolcuları sağlık bakımından kontrol etmek,

Görsel 2.24: Tulumbacılar

yani karantina usulünü uygulamak Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Sefaretnamesi'nden sonra önem kazandı.

ARAŞTIRINIZ

Lale Devri'nde Osmanlı toplumunun yaşam tarzında hangi değişiklikler olmuştur?

İstanbul'da çiçek hastalığını tedavi edebilecek bilgili doktorlar bulunuyordu. Nitekim çiçeğe yakalanan padişahı, devrin doktorları tedavi etmişlerdi.

Zenginlerin Batı yaşam tarzı olan eşyaları ithal etmeleri moda olmuştu. Geleneksel alçak divanların yerini koltuk ve iskemle almıştı. Pantolon giymek moda hâline gelmişti. Batılı ressamlar zengin Osmanlıların portrelerini yapmışlardı. Bütün bunlar Tanzimat Dönemi'ndeki Osmanlı düşünce uyanışının başlangıcıydı.

Matbaanın Geliştirilmesi ve Osmanlıya Gelişi

Matbaacılık, bir kalıp ve boya vasıtası ile bir şeklin bir yüzey üzerine çok miktarda kopyasının çıkarılması ve kitap meydana getirmede kullanılan tekniktir. Kağıdı icat eden Çinliler, matbayı da ilk olarak kullanmışlardır. Bunu ilk olarak kullanan, kâğıdı da ilk icat eden Çinlilerdi. Çin basım tekniğinin yetersizliği ve geniş yazılara uygun olmaması nedeniyle arayışlar başlamıştı. Almanya'nın Mainz (Meynz) kentinde Johann Gutenberg (Yohen Gutinberg) hareketli harflerle baskı tekniğini 1440'lı yılların sonuna doğru buldu ve 1452-1455 yılları arasında hareketli harflerle iki ciltlik İncil basıldı (Görsel 2.25).

Avrupa'da kâğıt ve matbaa kullanılıncaya düşünce ve bilgi hızla yayıldı. Rönesans'ın doğuşu ve yayılışı matbaanın icadıyla yakından ilgiliydi. Bu dönemde kitap yazma niteliklerini taşıyan bilim adamı veya düşünürlerin, kendilerini himaye edenlerden bağımsız olarak yazabilme ortamını elde etmeleri, düşüncenin özgürleşmesinde son derece etkili oldu. Doğaya ilişkin

Görsel 2.25: Gutenberg (temsili)

doğru ve güvenilir bilgi elde etmek için gerekli olan yöntem arayışı bu döneme damga vurmuştu. Bu yöntemin araçları olarak gözlem ve deney üzerinde durulmuştu.

Matbaanın icadının en önemli sonuçlarından biri de İncil'in değişik dillere çevrilip çok sayıda basılmasıydı. İlk kez bir rahibin liderliğine gerek kalmadan İncil'i okuyanlar artık kiliseyi eleştirebilecek düzeydeydiler. İncil'de anlatılanlarla kilisenin anlattığı dinin aynı olmadığı sonucuna varanlar, matbaayı kullanarak eleştirileriyle reformun hazırlanması ve Protestanlığın oluşumunda öncü olmuştur. Matbaanın kullanılmasıyla kütüphanelerin sayıları artmış, kitap kiliselerin tekelinde olmaktan çıkmıştır. Matbaa, sivillerin din adamlarına, millî ve yerel dillerin Latinceye, bilimin de inanca karşı kullanıldığı bir araç hâline gelmiştir.

Çeşitli konularda çok sayıda kitap basılması, Avrupa'da insanların bir yandan ilgi duydukları konularda bilgilenmelerini sağlarken öte yandan da öğrendikleri yeni bilgiler ışığında o güne değin kendilerine sunulmuş veya dayatılmış olguları sorgulamalarına yol açmıştı. Öyle ki bu sorgulama bilincini oluşturmuş, düşünen insan Orta Çağ'a özgü skolastik niteliklerinden yavaş yavaş sıyrılarak önce aydınlanma daha sonra da sanayileşme sürecini yaşamıştı.

İstanbul'da ilk Rum matbaası Hristiyan kiliseleri arasındaki mücadelenin bir aracı olarak kurulmuş ve matbaacılık faaliyetine Londra'da başlayan Rum rahibi Nicodemus Metaxas (Nikodmus Metakis) tarafından 1627'de açılmıştı. Beyoğlu'nda faaliyete geçen bu matbaanın bastığı ilk eser "Museviler Aleyhine Bir Risale" adlı eserdir.

İbrahim Müteferrika Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun düzeltilebilmesi için neler yapılması gerektiğini ve bunların nasıl yapılacağını ifade etmiştir. Bu düşünceleriyle Sadrazam İbrahim Paşa'yı etkilemiştir. İlk önce bir matbaanın önemini anlatmak için kitap basımının faydalarını içeren "Vesîletü't Tıbbâa'yı" hazırlayarak sadrazama sunmuştur.

İbrahim Müteferrika ile Mehmet Said Efendi'ye, III. Ahmet'in fermanı ve şeyhülislamın fetvası ile ilk Türk matbaasını kurma izni verildi. İlk Türk matbaasını İbrahim Müteferrika kurdu ayrıca bu matbaada bastığı birçok kitabın yazarlığını ve düzenlemesini de yaptı (Görsel 2.26). Müteferrika'nın Yavuz Selim Sementi'ndeki evinde kurulan matbaada, ilk kitap 1729 yılının başlarında basıldı. Basılan eser, kaynaklarda "Vankulu Lugatı" adıyla geçen "Sıhahul Cevheri" tercümesiydi.

Görsel 2.26: İbrahim Müteferrika (temsîlî)

DÜŞÜNCELERİNİZ

Matbaanın Osmanlı Devleti'ne getirildiği ilk yıllarda yaygın olarak kullanılmamasının sebepleri sizce neler olabilir?

Müteferrika'nın ölümüne kadar idaresi altında kalan matbaada tarih, coğrafya, dil gibi konularla ilgili on yedi kitap basılmıştı. Matbaanın ilk kitapları bin beş yüz adet kadar basılırken sonrakilerde bu sayı beş yüze inmişti. Bunda basılan kitapların satılmamasının rolü vardı. İbrahim Müteferrika bastığı kitapların büyük bir kısmına ilaveler ve açıklamalar yapmış, bazılarında ise notlar ve haritalar ekleyerek kitapları zenginleştirmiştir.

Osmanlı İlim ve İrfan Geleneğinde Yenilik Arayışları

Kâtip Çelebi

Görsel 2.27: Kâtip Çelebi (temsili)

Kâtip Çelebi 1609-1657 yılları arası yaşamış, XVIII. yüzyıl Türk bilim dünyasının pozitif ve hür düşünceyi savunan ismidir. Bilimsel çalışmalarıyla Türk tarihinde ve Batıda ilgi uyandırmıştır. Asıl ismi Mustafa olan Kâtip Çelebi hacca gittiği için "Hacı Halife Kalfa" olarak tanınmıştır (Görsel 2.27).

Hikmet de denilen felsefeye duyduğu ilgi Kâtip Çelebi'nin ilmî kişiliğinin oluşmasında etkin rol oynamıştır. Bu nedenle akli ilimlerin gerekli olduğu konusunu ele almıştır. Gerçekleştirilmek istenen amaçlara ulaşmak için bütün ilim dallarının birer araç olduğu düşüncesini savunmuştur. Bu tutumunu hikmet ile şeriat ilimleri (akli-naklî) arasında kurulması gereken dengeye işaret ederken daha da netleştirmiştir. Kâtip Çelebi Osmanlı'daki durağanlığın ve Avrupa'daki bilimsel canlılığın farkına varmıştır. Kendi imkânlarıyla Batı kaynaklarını incelemeye çalışırken diğer yandan da Osmanlı bilim geleneğinin durağanlığını aşmak için çalışmalar yapmıştır.

Bir bilim adamı olan Kâtip Çelebi, devlet meselelerine ait konularda görüşlerini belirtmekten çekinmemiştir. Kendisine göre eksik veya yanlış olan herhangi bir meseleyi uygun ve ciddi bir üslup ile kaleme almış ve bunlara ilişkin çözüm yollarını da ortaya koymuştur. "Düstûrü'l Amel" adlı risalesinde devlet düzenine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.

Avrupalıların, özellikle Yunanlıların coğrafya konusundaki bilgileriyle İslam yazarlarının bilgilerini kıyaslayıp "Cihannüma" adlı eserini hazırlamıştır. Eserlerinin yazımında kaynak yetersizliği karşısında Latince yazılı eserleri çevirerek kullanmıştır. Müslümanları, komşuları olan Hristiyan milletlerin durumlarından haberdar etmek için Hristiyan milletlerinin hükümdarlarını ve her birinin idare tarzını yazmıştır.

Cihannüma'da Osmanlı Devleti'nde başlayan bazı siyasi, sosyal ve ekonomik bozukluklara değinen Kâtip Çelebi, bu konuda birtakım çözüm önerileri de sunmaktadır. Devletin sosyolojik bir tanımını yapmakta ve devletin devamını insanlar için dünya huzurunun ve saadetinin en önemli şartı saymıştır. Kâtip Çelebi ayrıca ilimde taassubun (bağnazlık) sakıncalarından bahsederek ilim hayatında ret ve inkâr yoluna gitmeden ve taassuba düşmeden her kaynaktan tahliller yaparak yararlı olanın kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

ARAŞTIRINIZ

Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eserinde hangi konular yer almaktadır?

Evliya Çelebi

Evliya Çelebi 1611-1685 yılları arasında yaşamış Türk tarihinin en önemli seyyahlarından biridir. Hayatı hakkında bilinenler seyahat hatıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır. Evliya Çelebi, medrese eğitiminin yanı sıra Evliya Mehmet Efendi'den hafızlık ve babasından

hattatlık eğitimi aldı. Ardından saraya kabul edildi ve Enderun'da tahsilini sürdürdü. İslam ve Osmanlı bilimleri ve sanatları, Kur'an-ı Kerim okuma ve müzik konusunda da eksiksiz bir eğitim aldı. Güzel sesi ve eğlendirici tarzıyla Sultan IV. Murat'ın dikkatini çekti. Eserindeki bilgilerden iyi ata bindiği, iyi cirit oynadığı, gayet çevik ve hareketli bir insan olduğu, herkesle iyi geçindiği, hoş sohbet ve nüktedan olduğu, katıldığı meclislerde sözü dinlenen biri olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, iyi bir eğitim almanın yanı sıra zamanının geçerli yabancı dilleri olan Arapça, Farsça, Rumca ve bir miktar da Latince öğrenmiştir. Evliya Çelebi hiç evlenmemiştir. Gezmeye düşkünlüğü dolayısıyla gezmek için her sebepten faydalanmış ve bütün ömrü boyunca gezmıştır. Seyahatname isimli eserinde "Rum, Arap, Acem, İsveç, Leh ve Çek'te 7 iklim, 18 padişahlık yerini 51 yıl boyunca gezip dolaştığını" anlatmıştır.

Evliya Çelebi, Seyahatname'yi 1630-1681 tarihleri arasında yazdı. Eseri yazmaya İstanbul'dan başlayan Evliya Çelebi, Osmanlı Devleti'nin topraklarında ve komşu ülkelerde yaptığı seyahatleri anlatır. Seyahatname, Osmanlı dünyasının geniş bir coğrafi panoraması ile yerleşim yapısını tarihi perspektiften verir. Seyahatname, Osmanlı Devleti'nin adeta fiziki yapısının yazıya dökülmüş bir maketini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir. Eserde müellifin (yazar) gayrimüslimlerin yaşayışına ve kültürüne ait pek çok örnek yer alır. Özellikle Balkanlar, Orta Avrupa ve Filistin'deki kiliseleri büyük bir merakla gezen Evliya Çelebi Müslümanlarla Hristiyanları karşılaştırır. Her iki dünyayı karşılaştırarak yaptığı gözlem ve değerlendirmeler nispeten erken bir tarihte Osmanlı dünyasında ötekine bakışı yansıtır.

Seyahatname, çok yönlü bilgiler, yapı, dil ve üslubundaki çeşitlilik, çok tarzlı anlatım ile şaşırtıcı bir üsluba sahiptir. Evliya Çelebi, bugün otuz beş ülkeyi kapsayan XVII. yüzyıl fiziki ve siyasi coğrafyasına tanık olmuştur. Evliya Çelebi, elli bir yıllık dönemi anlattığı eserinde araştırmacı kişiliği ile gerçek ve kurmaca anlatımı ustaca kullanmıştır. Evliya, bilgiyi yaşanan hayatın içinde vermiştir. Bu, onun bilgileri bir kayıt defteri olarak aktarmanın ötesindeki hedefini ve seyyah olarak tarihçi olarak, birey olarak yaşadığı hayatı anlatmadaki tutkusunu açıkça gösterir.

Naima Efendi

Naima Osmanlı Devleti'nin ilk resmî tarihçisi, vakanüvisidir. 1655-1716 yılları arasında yaşadı (Görsel 2.28). Asıl ismi Mustafa'dır. Naima ise mahlasıdır. Naima Tarihi isimli eseri, içerik itibarıyla olayları kronolojik bir sıra içerisinde nakleden geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır. Eserde bin dört yüz başlık yer almaktaydı. Olaylar uzun uzadıya anlatılırken çok yönlü değerlendirmeler yaparak kişiler ve kurumlar hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Tarihçi sıfatıyla ele aldığı metni dikkatli şekilde yer yer karşılaştırmalar yaparak ve sözlü kaynaklara başvurarak şekillendirmiştir. Kullanılan eserlerin isimlerini zikretmiştir. Eserde gelecekte olabilecek olayların kurgusu vardır. Eserin başka bir özelliği ise olayın perde arkasını sağlıklı bir şekilde neden sonuç ilişkisi içinde vermesidir.

Naima Efendi, yöneticilerin ve kurumların birbirine muhalefet etmesinin kutuplaşmalara, bunun da yönetim zafiyetinin ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nde kurumsal, toplumsal ve ekonomik açıdan çalkantılı olayların yaşanmasına neden olmuştur.

Sistemdeki bozukluklara müdahale edebilen ve tarih bilen kişilere ihtiyaç olduğunu savunan Naima'ya göre devletlerin ve toplumların kuruluş, yaşayış, olgunluk ve yıkılış sebeplerini bilmeyen kişiler kendi devleti için de herhangi bir tedbir alamaz.

Naima, hayatı boyunca Osmanlı Devleti'ni ölümden kurtaracak büyük adamı ve adamları aradı durdu. Ona göre öncelikle bu vasıflara yönetici sınıf sahip olmalıydı. Özellikle devletin beyni

Görsel 2.28: Naima Efendi (temsili)

olan sultan, vezir, ve müftü gibi yöneticiler eğer bu vasıflara sahip değilse diğer sınıflar bunlara bağlı olarak hastalanmış demektir. Naima'ya göre her türlü sosyal değişmeye ön ayak olan; iradeli, zeki, akıllı ve parlak bir dehaya sahip olan büyük adamların yetiştirilmesi için gerekli özen gösterilmelidir. Modern ve sosyal düşünce için yeterli olan yapılmalıdır. Bu nedenle de Naima, büyük adamı öncelikle yöneticiler arasında aramıştır.

Ona göre devlet için en zararlı şey, uzun savaşlar ve devlet adamlarının aralarındaki görüş ayrılığıdır. XVII. yüzyılın Osmanlı yöneticileri ve aydınlarını asrın gereklerine göre hareket etmeye çağıran Naima, devrin sosyal değişmeleri karşısında modern düşünceye sahip biridir. Hem dinî hem de sosyal bir ıslahatçı olarak üzerinde en fazla durduğu konu liderlik konusudur. Devletin yaşama şartı siyasettir. Siyaset şerî ve akli kısımlardan oluşur. Devletin yıkılması bu siyasetin akli kısımlarının yozlaşmasındandır. Zaman devamlı değişme hâlinindedir, geçmişten örnek alıp durumu düzelterek geleceğe ışık tutulmalıdır. Olayları kadere bırakıp sonucu beklenmemelidir.

Yanyalı Esad Efendi

XVIII. yüzyılın önemli bir düşünürü olan Mehmet Esad XVIII. yüzyılın ilk yarısında büyük bir üne kavuşmuştur. Devrin bilginleri tarafından Esad Hoca, Esad Efendi olarak anılmıştır. Yunanistan'ın Yanya şehrinde doğduğu için eserlerinde "Yanyavi" mahlasını kullanan Esad Efendi 1731'de vefat etmiştir (Görsel 2.29).

Görsel 2.29: Yanyalı Esad Efendi (temsîlî)

İlk eğitimini Yanya'da aldı, medrese tahsilini de İstanbul'da tamamladı. İlme karşı arzusu ve üstün zekâsıyla kısa zamanda dikkatleri üzerine çekti. Mantık, felsefe, kelim, matematik, astronomi ve Öklid geometrisi alanlarında dersler aldı. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Matbaada basılacak eserlerin tashihi (düzeltme) için teşkil edilen heyetin ve tercüme kurulunun üyeleri arasında yer aldı. III. Ahmet'in Topkapı Sarayı'nda kurduğu kütüphanede vazifelendirildi. Pek çok öğrenci yetiştirdi.

Lale Devri'nin en önemli ilim ve fikir adamlarından biridir. Eserleri, yetiştirdiği öğrenciler, yaptığı görevler ve özellikle felsefe ile mantık alanında Aristo'nun bazı eserlerini Grekçe'den Arapçaya çevirip yorumlaması ile tanındı. Bilgi ve birikimiyle ulema ve devlet adamlarının takdirini kazandı. Devrinin âlimleri kendisine "Muallim-i Salis (Üçüncü Öğretmen)" unvanını verdi. Arapça, Farsçanın yanında Grekçe ve Latince de bilen Esad Efendi, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Sadrazam Damat İbrahim

Paşa'nın öncülüğünde başlatılan yenileşme hareketleri çerçevesinde Grekçe'den tercüme yapan heyetin başkanlığına getirildi.

Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın isteğiyle Aristo'nun "Fizika" eserini İoannis Kottinius'un (Ayenis Kottinus) yorumunu esas alarak Arapçaya çevirmiştir. Bu çeviriye bazı görüşler eklemiştir. Bu esere "Talimü's Salis" adını vermiştir. Günümüze kadar gelen çeviri ancak Fizika'nın ilk üç kitabıdır. Çeviride Yeni Çağ'ın buluşlarından teleskop ve mikroskoptan söz etmiştir.

Esad Efendi'ye göre insanın sahip olduğu yetenekler eğitim ve öğretimle geliştirilip disipline edilince o insan günlük hayatta, bilim ve sanatta daha başarılı olur. Bu fikri temellendirmenin ve tutarlı hâle getirmenin yolu mantık ilminden geçer.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

1. .... Seyahatname adlı eserinde, 1630'da İstanbul'dan başlayarak 1681'e kadar Osmanlı Devleti topraklarında ve komşu ülkelerde yaptığı seyahatleri kaleme almıştır.
2. Arapça'da hisse manasına gelen sehm kelimesinin çoğulu olan ..... bir tür iç borçlanmadır.
3. XVI ve XVII. yüzyılda bir ülkenin zenginliğini, sahip olduğu altın ve gümüş gibi değerlere bağlayan ekonomi modeline ..... denir.
4. Osmanlı Devleti'nde devlet düzeninin bozulmasının sebeplerinin araştırılması amacıyla yazılıp padişaha sunulan raporlara ..... denir.
5. İlk Türk matbaasını kuran ....., başta Vankulu Lugatı olmak üzere matbaasında basılan birçok kitabın yazarlığını ve yayımcılığını yapmıştır.

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

6. **Mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesinde yaşanan sürekli artış için hangi terim kullanılır?**
.....
.....
7. **Şehir ve kasabalarda geçimini ticaret ve zanaatla sağlayan kişilerin oluşturduğu sınıfa ne ad verilmiştir?**
.....
.....
8. **İltizam sistemi içerisinde alınan vergileri toplamayla mükellef olan görevli kimdir?**
.....
.....
9. **Celali İsyancılar ilk olarak hangi padişah döneminde başlamıştır?**
.....
.....
10. **Gelir kaynağı, özel bir şahsa belirli bir bedel karşılığında devredilen devlet arazisine ne denilir?**
.....
.....
11. **Kopernik'in Güneş merkezli evren düşüncesine kimler neden karşı çıkmıştır?**
.....
.....

12. Reform, yeniden düzenleme ve gelişme anlamına gelen bir kavramdır. Dünya tarihinde bir tarihsel olay olarak anılması XVI. yüzyılda Avrupa'da yaşanan gelişmelerle ilgilidir. Bir hareket olarak reform, Almanya'da Martin Luther tarafından Katolik Kilisesi'ne karşı başlatılmıştır. Reform hareketinin başlamasında dönemin Avrupa'sında ortaya çıkan nedenlerin önemli bir payı vardır.

Reformun ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler nelerdir?

.....

.....

.....

.....

13. Osmanlı Devleti savaş giderlerinin artması üzerine XVII ve XVIII. yüzyıllarda toprak yönetiminde ve vergi toplama usulünde değişikliklere gitme ihtiyacı duymuştur. Bu amaç doğrultusunda "malikâne sistemi" adıyla anılan bir sisteme kademeli olarak geçer. Bu sistemle birlikte devletin ihtiyacı olan nakit sıkıntısı kısmi de olsa giderilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda malikâne sistemi Osmanlı Devleti'nin ekonomisine etkileri neler olmuştur?

.....

.....

.....

.....

14. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde farklı amaçlarla ortaya çıkan isyanlar karşımıza çıkmaktadır. Bu isyanların içerisinde Celâli, Yeniçeri ve Suhte isyanları en bilinenleridir. İsyandar karşısında devlet bir dizi önlem alarak düzeni korumayı başarmıştır. Fakat diğer yandan bu isyanların devletin sosyo-ekonomik yapısına etkileri de olmuştur.

Celâli, Yeniçeri ve Suhte isyanlarını karşılaştırarak birbirlerinden farklı olan özelliklerini belirtiniz.

.....

.....

.....

.....

15. Yeni Çağ'da hümanizma hareketinin etkisi ile ortaya çıkan anlayış, güzel sanatlarda etkisini gösterdi. Resimde, heykelde ve mimarlıkta Orta Çağ Hristiyan sanatının temel felsefesini oluşturdu. İnsan, güzel sanatların tüm dallarının temel konusu ve ölçüsü oldu. Ekonomik ve düşünsel gelişmeye paralel olarak resim, heykel ve mimarlıkta önemli eserler meydana getirildi.

Öğretmen Salih Bey'in yukarıdaki ifadeleri üzerine

Miraç: Hümanizm güzel sanatların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Hilal: Ekonominin güçlenmesi doğrudan hümanizmanın sonucudur.

Sevilay : Mimari alanda önemli eserler meydana getirilmiştir.

Orhan: Ekonomik gelişmeler sanatsal gelişmeyi etkilemiştir.

Akif:Hümanizm bir Hristiyanlık algısı olarak doğmuştur.

gibi yorumlarda bulunmuştur.

Bu yorumlardan hangisi öğretmen Salih Bey'in açıklamaları ile çelişmektedir?

.....

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyarak doğru seçeneği işaretleyiniz.

16. Coğrafi Keşifler'in sonucunda Avrupa'da düşünce hayatında yeni gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelerle birlikte kiliseye olan güven sarsılmış ve ortaya çıkan iki büyük hareket dünya tarihinde yerini almıştır. Bu hareketlerden Rönesans ..... 'da; reform ..... 'da başladı.

Metindeki boş bırakılan yerlere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

<u>I</u>	<u>II</u>
A) Almanya	Fransa
B) Fransa	İtalya
C) İspanya	Almanya
D) İtalya	Almanya
E) Fransa	İspanya

17. "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde, toplum düzeninin sözleşmelere dayandığını vurgulayarak devleti yüceltmıştır. Onun tezlerine göre devlet, egemen güçtür. Egemenlik bölünemez düşüncesini savunmuştur. Bu nedenle de kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul etmemiştir.

Yukarıdaki metne göre bu düşünceleri savunan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Voltaire
B) Cervantes
C) John Locke
D) Rousseau
E) Kepler

18. Aşağıda verilen isimlerden hangisi Rönesans'ın Fransa'daki temsilcilerinden biri değildir?

- A) Montaigne
B) Erasmus
C) Pierre Lescot
D) Ronsard
E) Rabelais

19. I. Avrupa'ya giden elçiler Avrupa diplomasisi, sanatı, sanayisi, tarımı, askerî gücü ve teknolojisi hakkında İstanbul'a rapor sundular.
II. Geleneksel alçak divanların yerini koltuk ve iskemle aldı. Osmanlı evlerinde Batı tarzı eşyalar, resim ve tablolar yer aldı.
III. Yaz gecelerinde lalelerin altında ve yürüyen kaplumbağaların sırtında mumlar yakılıp şenlikler yapılmıştır.
IV. Deniz yoluyla veya taşradan İstanbul'a gelenler sağlık kontrolünden geçirilerek bir bakıma karantina uygulanmıştır.

Lale Devri'ndeki bu sosyal gelişmelerden hangileri Osmanlı toplumunu doğrudan etkilemiştir?

- A) Yalnız I B) II, III ve IV C) II ve IV
D) I ve III E) I, II, III ve IV

20. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren padişahlıkla yönetildi. Bu yönetim sisteminde iktidar babadan oğula geçmekteydi. Şehzadeler hükümdar olmadan önce sancaklara gönderilirdi. Böylece şehzadeler devlet yönetiminde tecrübe kazanırdı. Padişah I. Ahmet Dönemi'nde Ekber ve Erşed Sistemine geçilerek hanedanın en büyük ve en olgun üyesi padişah seçilmeye başlandı. Bu uygulama ..... etkili oldu.

Yukarıda verilen metinde boş bırakılan yere, aşağıdaki ifadelerden hangisi yazılırsa bilgi bütünlüğü doğru sağlanmış olur?

- A) şehzadelerin Divân-ı Hümâyunda söz sahibi olmalarında
B) eğitimde şehzadelerin daha iyi yetiştirilmesinde
C) şehzadelerin devlet yönetimine uzak kalmasında
D) askerî teşkilatının yenilenmesinde
E) taht kavgalarının yaşanmasının önlenmesinde

3. ÜNİTE

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- 1815 Viyana Kongresi ve Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'ne müdahaleleri
- Vehhabilik hareketi ve etkileri
- İtalya ve Almanya'nın kuruluşu ile Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf'ın oluşumu
- XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkileri
- Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti

ÜNİTE KONULARI

- 3.1. XVIII. YÜZYILDAN XX. YÜZYILA AVRUPA VE OSMANLI DEVLETİ
- 3.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASİ VARLIĞINA YÖNELİK TEHDİTLER
- 3.3. MEHMET ALİ PAŞA'NIN GÜÇ KAZANMASI
- 3.4. KUZEYDEN GELEN TEHLİKE: RUSYA

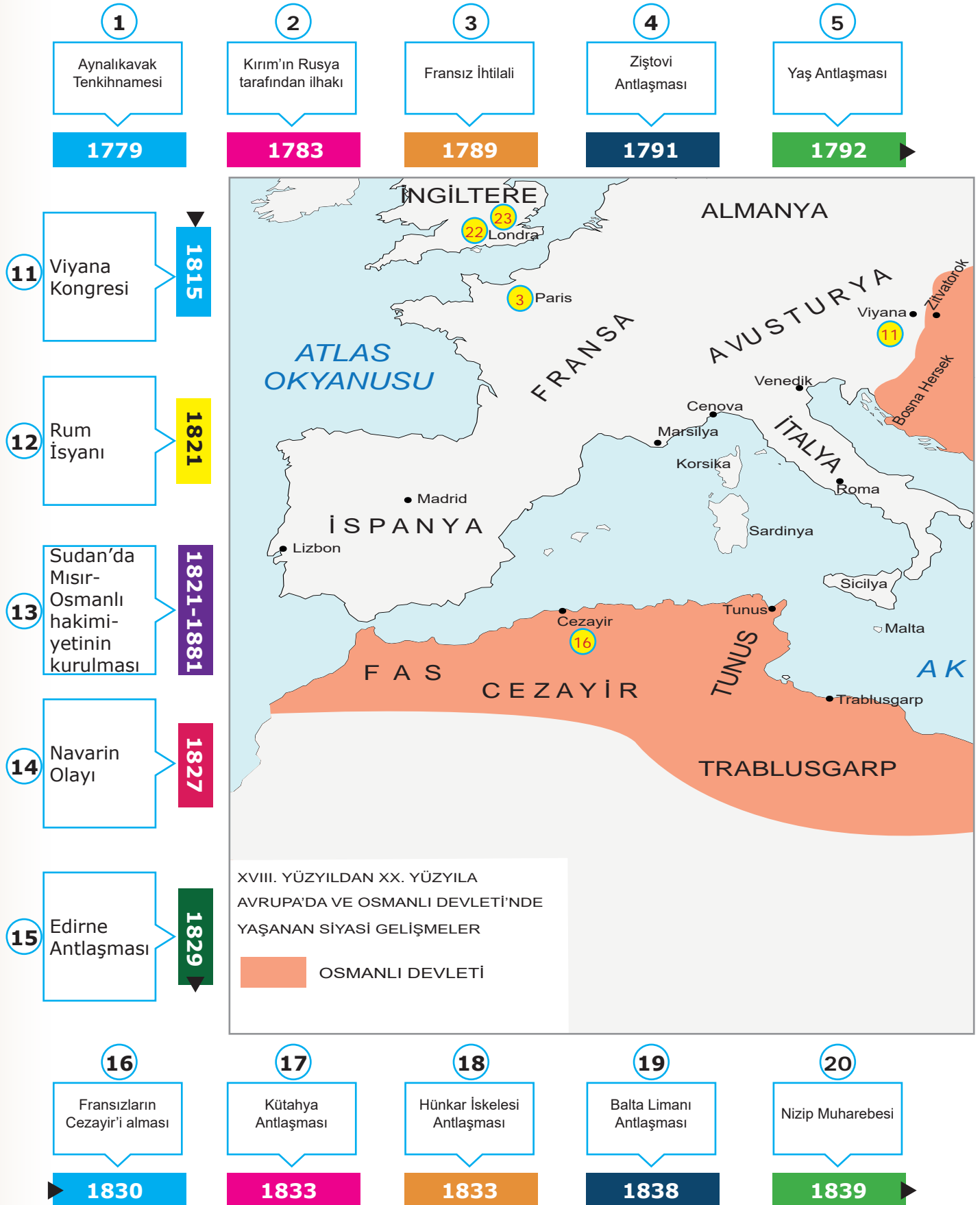
KAVRAMLAR

- Diplomasi
- Vehhabilik
- Süveyş Kanalı
- Üçlü İtilaf
- Üçlü İttifak
- Nizam-ı Cedit
- Düvel-i Muazzama
- Millet-i Sadıka

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. Uluslararası ilişkilerde diplomasinin önemi nedir?
2. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından ne tür sonuçlar ortaya çıkardı?
3. 1789 Fransız İhtilali'yle dünyaya yayılan yeni gelişmelere ilişkin edindiğiniz bilgileri hazırlayacağınız bir posterle sınıf panosuna asınız.

3.1. XVIII. YÜZYILDAN XX. YÜZYILA AVRUPA VE OSMANLI DEVLETİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

6

Fransa tarafından
Mısır'ın işgali

1798

7

El-Ariş
Antlaşması

1801

8

Sırp İsyanı

1804

9

Sened-i İttifak

1808

10

Bükreş
Antlaşması

1812

R U S S I Y A

UKRAYNA

MACARİSTAN

KARADENİZ

OSMANLI DEVLETİ

HAZAR DENİZİ

DENİZ

MISIR

ARAP YARIMADASI

SUDAN

21

Tanzimat
Fermanı

1839

22

Londra
Antlaşması

1840

23

Londra Boğazlar
Sözleşmesi

1841

24

Kırım Savaşı

1853-1856

25

Islahat Fermanı

1856

Harita 3.1: XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla Avrupa ve Osmanlı Devleti

- 26**

Paris Antlaşması

1856
- 27**

Süveyş Kanalı'nın açılması

1869
- 28**

Kanun-î Esasi'nin ilanı

1876
- 29**

Osmanlı-Rus Savaşı

1877-1878
- 30**

Ayastefanos Antlaşması (1878)

1878

- 36**

İngilizlerin Mısır'ı işgali

1882
- 37**

Üçlü İtilaf'ın kurulması

1907
- 38**

İl. Meşrutiyet'in ilanı

1908
- 39**

Bulgaristan'ın bağımsız olması

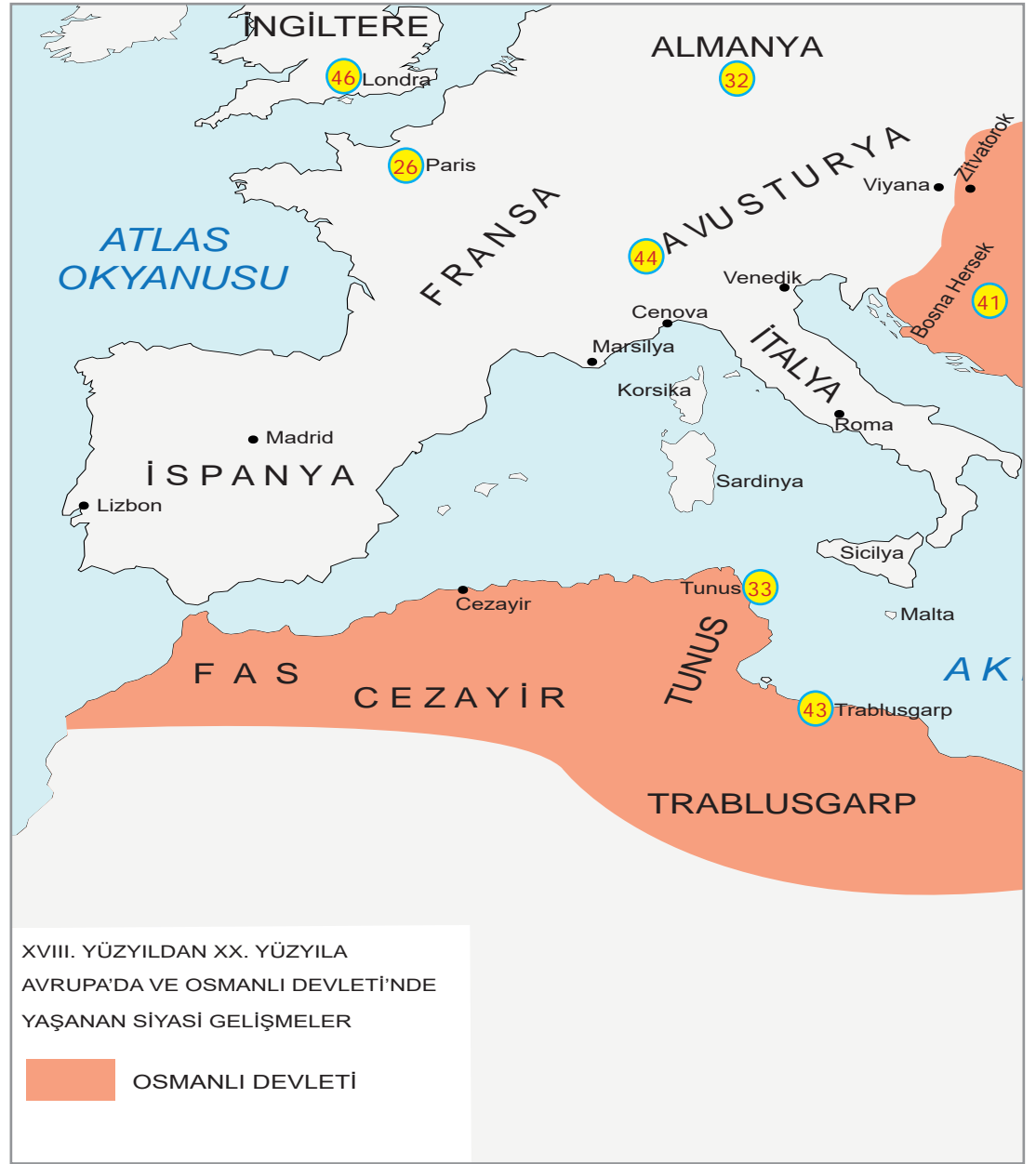
1908
- 40**

Girit'in Yunanistan tarafından işgali

1908
- 41**

Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhakı

1908

- 42**

31 Mart Olayı

1909
- 43**

Trablusgarp Savaşı

1911
- 44**

Uşi Antlaşması

1912
- 45**

I. Balkan Savaşı

1912
- 46**

Londra Antlaşması

1913

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

31

İngilizlerin Kıbrıs'ı işgali

1878

32

Berlin Antlaşması

1878

33

Fransızların Tunus'u işgali

1881

34

Düvün-ı Umûmiye İdaresinin kurulması

1881

35

Üçlü İttifak'ın kurulması

1882

R U S Y A

47

Bâbüali Baskını

1913

48

II. Balkan Savaşı

1913

49

Atina Antlaşması

1913

50

İstanbul Antlaşması

1913

51

Bükreş Antlaşması

1913

Harita 3.2: XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla Avrupa ve Osmanlı Devleti

Devleti'ni parçalama planlarını devreye koydular. Avrupalıların bu planının gerçekleşmesinin yolu Osmanlı Devleti'ni parçalamaktan geçiyordu. Büyük güçlerin, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya girişimlerinin altında yatan asıl neden, devletin zengin doğal kaynaklarına sahip olmasıydı.

BİLGİ NOTU

Politika: Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünüdür. Siyasettir.

Diplomasi: Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü ya da yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatıdır.

www.tdk.gov.tr'den düzenlenmiştir.

Fransız İhtilali'nin (1789) etkisiyle Avrupa'dan dünyaya yayılan milliyetçilik akımı büyük imparatorlukların yapısını bozmaya başlamıştı. İhtilal sonrası Fransa, Avrupa'da monarşi ile yönetilen ülkelerin hedefi hâline geldi. Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik ve ulus devlet anlayışının ülkelere yayılmasından çekinen devletler bir araya gelerek Fransa'ya karşı savaş başlattılar. On beş yıla yayılan ve Napolyon Savaşları olarak adlandırılan savaşlarla Avrupa'nın siyasi dengesi alt üst olmuştu. Fransa, Napolyon'un komuta ettiği ordularla Avrupa'da elde ettiği başarılar sonucunda Avrupa'nın siyasi haritasını değiştirdi. Bu dönemde Avrupa'da uzun süreli savaşlar Fransa'nın yenilmesiyle son buldu. Bozulan dengelerin yeniden kurulmasını amaçlayan Rusya, Avusturya ve Prusya'nın öncülüğünde İngiltere'nin de katılımıyla monarşi yönetimleri Viyana'da bir araya geldi. Fransa girdiği savaşlardan yenik çıkmasına rağmen kongreye davet edildi.

Viyana Kongresi (1815) Fransa'nın katılımıyla daha da önemli hâle geldi. Avusturya'yı temsil eden Metternich (Meternik), kongreye damgasını vuran diplomatlar arasında yer aldı. Metternich (Görsel 3.1), Viyana Kongresi'nden itibaren XIX. yüzyılın büyük bir kısmında milletlerarası politikada başrolü oynayacaktır. Viyana Kongresi'nde mutlak krallıklarla yönetilen devletler, milliyetçilik akımına karşı birlikte hareket etme kararı aldı. Napolyon Bonapart'ın bozduğu Avrupa siyasi dengesi yeniden kuruldu. Avrupalı devletler kongrede, Osmanlı Devleti'nin geleceğine yönelik bazı konuları da ele alıp karara bağladılar.

1815'te Avusturya'nın başkenti Viyana'da gerçekleştirilen bu kongrede ortaya konan düşünceler, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürütecekleri siyaseti belirledi. Viyana Kongresi'nde görüşülen konulardan biri de Şark Meselesi'dir. Doğu Sorunu olarak da adlandırılan Şark Meselesi, politik bir terimdir. Bu terim ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde kullanıldı. Şark Meselesi, Avrupa devletlerinin XIX. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı yürütecekleri siyaseti ifade eden bir kavramdır. Viyana Kongresi sonucunda Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Karadeniz kıyıları ile Orta Doğu'daki toprakları üzerinde güç sahibi olma amacıyla kendi aralarında kıyasıya bir mücadeleye girdiler.

Görsel 3.1: Klemens Von Metternich (temsili)

ARAŞTIRINIZ

Şark Meselesi'nin günümüze kadar uzanan etkileri nelerdir?

Türkleri Anadolu'dan çıkarmayı amaçlayan Şark Meselesi'ni iki kısımda incelemek mümkündür.

Amacı Türkleri Anadolu'dan ve Balkanlar'dan çıkarmak olan Şark Meselesi'nin iki aşaması vardır. Bu meselenin birinci aşaması 1071-1683 arası dönemde Avrupa savunma, Türkler taarruz hâlinindedir. Türkler, 1071'de Anadolu'ya girdi ve Rumeli'ye geçti, Balkanlar'ı tamamen zapt ederek Viyana kapılarına kadar ilerledi. 1683'de Türklerin Viyana'da yenilgiye uğramaları ile Şark Meselesi'nin ilk aşaması bitti.

Şark Meselesi'nin ikinci aşamasında Avrupalı devletler Balkanlar'daki Hristiyan halkları Osmanlı hâkimiyetinden çıkarmayı hedefledi. Bu amaç doğrultusunda Sırlar, Rumlar ve Bulgarlar başta olmak üzere Osmanlı egemenliğinde yaşayan diğer gayrimüslim halklar isyana teşvik edildi. Avrupalı devletler azınlık isyanlarının başarıya ulaşmadığı durumlarda azınlıkların lehine Osmanlı Devleti'ne baskı uyguladılar. XIX. yüzyıldan itibaren hız kazanan Şark Meselesi kapsamında Türkleri Balkanlar'dan çıkarmak İstanbul'u geri alma düşüncesiyle hareket edildi. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları üzerinde yaşayan azınlıklarına önce özerklik verilmesi daha sonra da onların bağımsızlığa kavuşturulması hedeflendi.

Rusya, Şark Meselesi'nde Osmanlı Devleti'nin jeopolitik öneme sahip topraklarından en büyük payı almaya çalıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'nın planı ete kemiğe büründü. Çarlık Rusyası, İstanbul'da daimî elçilik açma, Hristiyan Ortodoks mezhebini himaye etme, Boğazlarda serbestçe geçme haklarını elde etti. Bu durum Avrupalı büyük devletleri fazlasıyla rahatsız etmişti. Ayrıca Karadeniz kıyılarından güneye doğru sarkan Rusya, bir yandan Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'yu diğer yandan Balkanlar üzerinden Osmanlı Devleti'nin başkentini ele geçirmeyi hedefledi.

CEVAPLAYINIZ

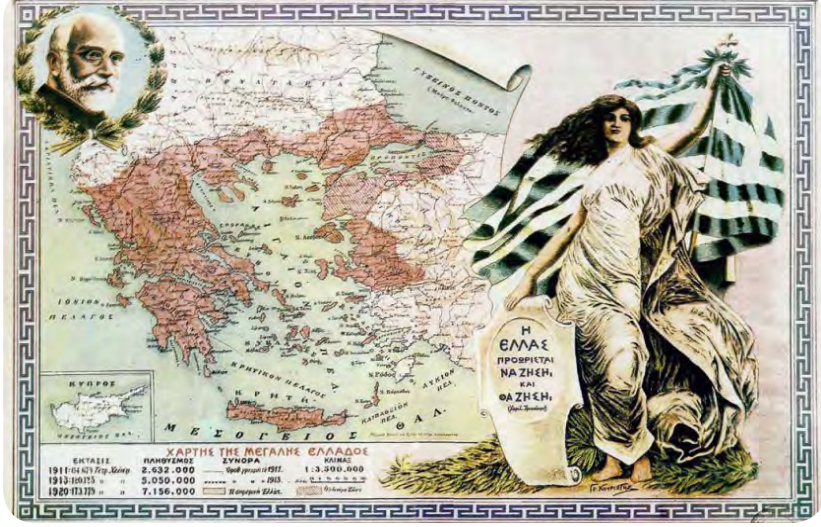
Avrupa'nın Şark Meselesi'nden beklentileri nelerdir?

Avrupalı büyük devletler, bazen aralarında anlaşsalar da genellikle rakiplerinin Osmanlı topraklarından tek başına istifade etmelerine engel oldular. Bu amaçla Batılı güçler Osmanlı Devleti ile birlikte hareket ettiler veya Osmanlı Devleti'ne yardım ederek kendi çıkarlarını korumayı tercih ettiler. Osmanlı Devleti bu devletlerden biri yahut birkaçıyla diğerinin aleyhinde ittifak kurarak denge stratejisini uygulamaya başladı.

XIX. yüzyıla girildiğinde Avrupalı büyük güçler Şark Meselesi ekseninde Osmanlı Devleti'ne karşı işgalci faaliyetlerine devam ettiler. Rusya, İstanbul'a ulaşmaya çalışırken Fransa ise Osmanlı toprağı olan Mısır ve Cezayir'e saldırdı. Avrupalı devletler, Balkanlar'da Sırların isyan çıkarmasına öncülük ederken Yunanlara devlet kurma yolunu açtılar.

1821 Rum İsyanı ve Yunanistan'ın Kurulması

Rumlar, Osmanlı Devleti içinde ayrı bir yere sahip olan azınlıklardandı. İstanbul'un fethi ile beraber Fener Rum Patrikhanesine ayrı bir önem verilerek Rumlara ibadet hürriyeti tanındı. Patriğin zaman içinde yetkileri arttırıldı ve Osmanlıya katılan her Ortodoks topluluk, Rum Patrikliği'ne bağlandı. İstanbul'daki Rumlar yabancı dilere hâkim olduklarından devlet kademesinde tercümanlık görevlerine getirilerek Reis'ül küttabların en yakın çalışma arkadaşları oldular. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Fransız İhtilali'nden etkilenen Rumlar, Megali İdea (Büyük Fikirler-Görsel 3.2) adını verdikleri düşünce çevresinde bir araya gelerek isyan hazırlıklarına başladı. Bu düşüncenin temelinde Bizans'ı yeniden diriltme ülküsü yatmaktaydı.

Görsel 3.2: Megali İdea (Büyük Fikirler) afişi

Yeni Çağ'da ortaya çıkan Hümanizm ve Rönesans hareketleriyle Avrupa'nın aydınları, eski Yunan kültürüyle temas edince Avrupa'da Yunan hayranlığı ortaya çıkmaya başladı. Venedik ve Cenevizlilerin denizcilik alanındaki faaliyetleri sonlanınca onların yerini Yunanlı denizciler almaya başladı. Bu durum Yunanlıların Avrupa kültür ve medeniyetini tanımalarını sağladı. Bunların yanı sıra Rusya, Rumların bağımsızlık duygularını harekete geçirmek için faaliyetlere başladı. Rusların asıl amacı Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası üzerindeki etkinliğini kırmaktı.

Rumları bağımsızlığa götürececek ilk adım 1814'te Odessa'da gizlice Filik-i Eteryay Cemiyeti kurularak atıldı. Bu cemiyet 1894'te Etnik-i Eteryay Cemiyeti adını aldı. Görünüşte eğitim-öğretim amacıyla kurulan bu dernek, Rum ayaklanması için para toplayarak, silah dağıtarak propaganda faaliyetleri yapıyordu. Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmayı amaçlayan cemiyetin 1815 yılında İstanbul'da ilk şubesi açıldı. Rumların ilk isyanı Boğdan'da Alexander (Aleksandr) İpsilanti tarafından çkarktıldı.

Rum İsyanı'nın Eflak-Boğdan'da çıkarılmasının en büyük nedeni Rusya'ya sınır olmasıydı. Alexander İpsilanti böylece Rusya'dan yardım alacağını düşünüyordu ancak beklediği olmadı. Ne Boğdan'daki Romenler ayaklanmaya katıldı ne de Rusya'dan istenilen destek geldi. Bu sayede isyan, Osmanlı Devleti tarafından kısa sürede bastırıldı.

Görsel 3.3: Tepedelenli Ali Paşa (temsili)

Rumların asıl isyanı 1821'de Mora Yarımadası'nda başladı (Görsel 3.3). Mora İsyanı ile beraber Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti.

Tepedelenli Ali Paşa isyanı kısa sürede bastırıldı ancak Osmanlı Devleti, Mora Yarımadası'nda başlayan Rum İsyanı'nı bastırmakta yetersiz kaldı. Bunun üzerine Padişah II. Mahmut, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan Mora İsyanı'nı bastırmak için yardım istedi. Mehmet Ali Paşa yardım karşılığında II. Mahmut'tan kendisine Mora'nın yanında Girit valiliğinin de verilmesini

talep etti. Bu isteği kabul edilince Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı Mora'ya isyanı bastır-
mak için gönderdi. Mısır'dan gelen yardım sayesinde Osmanlı Mora İsyanı'nı bastırdı.

1815 Viyana Kongresi'nde belirlenen siyasete göre bir yerde milliyetçilik ayaklanması çıkarsa
kongreye katılan ülkeler hep birlikte isyan çıkan devlete yardım etme kararı almışlardı. Fakat
bu siyaset, Osmanlı Devleti için uygulanmadı. Rum İsyanı bastırılınca bu durumdan rahatsız
olan İngiltere, Rusya ve Fransa; Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'a özerklik verilmesini iste-
diler. Osmanlı Devleti bu isteği reddedince Osmanlı ve Mısır donanmaları 1827'de Navarin'de
baskına uğradı ve yakıldı.

Görsel 3.4: Çar I. Nikola (temsili)

Osmanlı donanmasının yakılmasından özellikle Rusya, Fransa ve isyancı Yunanlılar memnun kaldı. İngiltere ise Doğu Akde-
niz'de Osmanlı ve Mısır donanmasının yok edilmesiyle Rus-
ya'ya karşı durabilecek bir deniz gücünün kalmamasından do-
layı endişelendi.

Osmanlı Devleti Navarin'de uğradığı zararın karşılanmasını iste-
diyse de bu isteğinden bir sonuç elde edemedi. İngiltere ve
Rusya elçilerini İstanbul'dan geri çektiler.

Rusya yeni topraklar kazanmak için 1828 yılında Osman-
lı Devleti'ne savaş ilan etti. 1829 yılında Osmanlı Devleti'nin
yenilmesi üzerine Edirne Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile
Yunanistan'a bağımsızlık verildi.

Rum İsyanı sonucunda Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma-
sının yankıları geniş oldu. İlk kez bir Balkan halkı, bağımsız-
lığını kazanarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmış oluyordu. Bu
sonuç, Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer Balkan uluslarının isyanlarına cesaret verdi. 3 Şubat
1830'da Londra'da yapılan görüşmelerde Yunanistan Krallığı resmen kuruldu.

Mısır Meselesi'nin kesin olarak çözülmesinden Kırım Savaşı'na kadar uzanan süre Osmanlı
Devleti için bir barış dönemidir (1841-1853). Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile yakın iliş-
kiler geliştirmeye devam ediyordu. Kırım Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı
ile başlatılan ıslahatları uygulamaya çalışıyordu.

Rus Çarı I. Nikola (Görsel 3.4) ise Osmanlı Devleti'nin sonunun yakın olduğunu düşünüyordu.
1848 İhtilalleri sırasında Avrupa önemli sorunlarla uğraşırken bu durumdan etkilenmeyen tek
ülke Rusya'ydı. 1848'deki ihtilal dalgası Avrupa'ya yayılmıştı. Bu ihtilal ayaklanmalarında libe-
ral akımın etkisi fazlaydı. Bunun yanında İtalya, Almanya, Avusturya ve Macaristan'daki ayak-
lanmalarda ulusal bağımsızlığı kazanma amacı ön plandaydı. İngiltere, Belçika ve Fransa'da
ise toplumsal reformları hedefleyen işçi hareketleri meydana gelmiştir.

Lehistan İsyanı'nı bastıran Rusya, diğer yandan Avusturya'ya yardım ederek Macar İsyanı'nın
bastırılmasında rol sahibi oldu. Bu başarılarından cesaret alan Rus Çarı Avrupa'ya düşüncelerini
kabul ettirebileceği kanısındaydı.

Rusya, kendini Ortodoks Kilisesi'nin yanında Osmanlı Devleti'nin de koruyucusu olarak görü-
yordu. Ortodoks Kilisesi merkezinin İstanbul'da bulunması Rusya'nın çıkarlarına engel olmak-
taydı. Diğer yandan Rusya, Osmanlı Devleti topraklarındaki Ortodoks Hristiyanlarının uyum
içerisinde yaşamasından da hoşnut değildi.

Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı olan Rusya kendi politikaları gereğince bu mezhebin
kilisesini idaresi altına alma faaliyetlerini yürütmeye devam ediyordu. 1833'te Hünkâr İske-
lesi Antlaşması'nın imzalanması Rus çıkarlarına uygun bir durum ortaya çıkarmıştı. Ne var ki

Osmanlı Devleti'nin Fransa ve İngiltere ile münasebetlerini geliştirmeye başlaması Rusya'nın tepkisine yol açtı.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa'ya yönelmesi Çar I. Nikola'nın hoşnutsuzluğunu son aşamaya getirdi. Rus Çarı I. Nikola Osmanlı Devleti'ni bölmeye ve himaye etmeye karar verdi. 1848 İhtilalleri Fransa başta olmak üzere Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Prusya'nın siyasi açıdan iç yapılarını sarsmıştı. İngiltere, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana oldu. İngilizler, Rusya'nın 1853'te Osmanlı Devleti'ni paylaşma teklifi reddetti. Çünkü Ruslar'ın Doğu Akdeniz'e yerleşerek sömürge yollarının güvenliğini tehlikeye atacağını düşünüyorlardı. Bunun üzerine Rus Çarı Osmanlı Devleti hakkında tek başına hareket etme kararı aldı. Hareket noktası ise Kutsal Yerler Sorunu'ydü.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Sırp'ların ve Rum'ların isyanlara yönelmesinde Avrupalı güçlerin ne gibi kazanımları olabilir?

OKUMA PARÇASI

Hasta Adam

Çar Nikola, 9 Ocak 1853'te St. Petersburg'daki (Sen Petersburg) kışlık sarayında verilen bir baloda İngiliz Elçisi George Hamilton Seymour'a (Hemiltın Seymır) yaklaşarak şunları söyledi: "İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükûmetin, yani İngiliz hükûmeti ile hükûmetimin anlaşması esastır. Böyle bir anlaşmayı gerektiren şartlar hiçbir vakit bugünkü kadar önemli değildir. Biz anlaştıktan sonra Batı Avrupa devletleri umurumda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok. Osmanlıya gelince, bu bambaşka bir problemdir. Bu memleket buhranlı bir durumdadır. Başımıza pek çok işler çıkarabilir".

İngiliz elçisi, Çar'dan Osmanlı hakkındaki düşüncelerini açıklamasını rica edince Çar Nikola şöyle devam etti: "Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta. Size açıkça söylemeliyim ki gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük felâket olacaktır. Osmanlı Devleti ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır, ölülerini diriltemeyiz. Osmanlı Devleti ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun içindir ki size soruyorum: Böyle bir olay karşısında karışıklık, anarşi ve hatta bir Avrupa harbiyle karşılaşmaktansa önceden tedbirler almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?" İngiliz elçi şu cevabı verdi: "Niçin Osmanlı Devleti'nin öleceğini hesaba katarak bu felâketten önce veya sonra tedbirler almayı düşünmüyorsunuz? Niçin hastayı tedavi etmeyi düşünmeyelim?"

Karal, 1988, ss.221-222, düzenlenmiştir.

ARAŞTIRINIZ

Kudüs'te Hristiyanlık inancına göre kutsal sayılan merkezleri araştırıp ulaştığınız bilgileri arkadaşlarınızla paylaşınız.

Kutsal Yerler Sorunu

Semavi üç din (İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik) açısından kutsal bir yere sahip olan Kudüs, tarih boyunca önemini korumuştur. Hz. İsa'nın Hristiyanlığı yaydığı yer olması ve Hristiyanlara ait birçok kilise ve tören yerlerinin inşa edilmesi Hristiyanlar için Kudüs'ü kutsal kılıyordu.

Görsel 3.5: Kubbet'üs Sahra, Mescid-i Aksa/Kudüs

Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar arasında kutsal yerlerin koruyuculuğu üzerinden süregelen rekabetin adı "Kutsal Yerler Sorunu" olarak adlandırıldı (Görsel 3.5).

Hız. Ömer Dönemi'nde Kudüs, Bizans'tan alındı. Yüzyıllar boyunca Müslümanların egemenliğinde olan Kudüs, Haçlı Seferleri saldırılarına rağmen Müslümanların elinde kaldı. Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı topraklarına katılan Kudüs'teki kutsal yerlerin hakları ve ayrıcalıkları Rum ve

Ermenilere yeni menşurlarla verilmişti. Ortodoks ve Katolikler arasında bazen kutsal yerlere ilişkin sorunlar çıksa da genel olarak bu sorun Ortodoksların lehine çözümleniyordu. Osmanlı Devleti'ni yıkma politikasında kararlı olan Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanları etkileme amacıyla Ortodoksların koruyucusu durumuna gelmeye çalıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar bu amaçlarına ulaşmada adımlar atmaya devam ettiler. Kudüs'teki kutsal yerlerin koruyuculuğu konusunda Katolik olan Fransızlara da bir kısım haklar tanınmıştı. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle din ve devlet işlerini ayrı tutan Fransız politikası Rusya'nın işine gelmişti. Rusya, Fransa'nın bu ihtilalle birlikte Hristiyanlıktan uzaklaştığı propagandasını yapmaya başladı.

Fransa, 1846'da kutsal yerler üzerinden yeniden ayrıcalık talep etmesiyle karşısında Rusya'yı buldu. Osmanlı Devleti sorunun çözümü için karma bir komisyon kurarak yeni fermanlar ve menşurlar hazırladı. Alınan kararlar Katoliklerden daha ziyade Ortodoksların çıkarlarına uygun düştü.

Bu kararlara en çok sevinen Rumlar oldu. Rumlar, Rus Çarı'nı bu kararların alınmasında rol sahibi gördükleri için Rusya'yı kendilerinin koruyucusu görmeye başladı. Rus Çarı Osmanlı Devleti'ni İngiltere'yle paylaşamayacağını anlayınca devlete baskı yapmak için İstanbul'a olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Prens Mençikof'u elçi olarak gönderdi. İstanbul'a bir savaş gemisiyle gelen Mençikof, uluslararası diplomasi kuralları dışında hareket etmeye başladı. Rus Prens bu esnada Kutsal Yerler Meselesi ve Ortodoksların himayesi gibi konuları dile getirerek Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalıştı. Rusya, Ortodoksların hamisi olma amacıyla içeriği gizli bir antlaşmayı Osmanlı Devleti'ne imzalatmak istedi. Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmedi ve Rusların bu isteklerini İngiltere ve Fransa'ya ilettiler. İngiltere, Rusya'nın amacını bildiğinden Malta'daki donanmasını Çanakkale'ye yolladı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere arasında toplantılar yapıldı. Rusya bu defa Ortodoksların himayesinin bir senetle kendilerine verilmesini talep etti. Osmanlı Devleti ise kabul edilmesi zor olan bu istekleri reddetti. Bu gelişme sonucunda 1853'te Mençikof'un İstanbul'u terk etmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler askıya alındı. 1853'te Ruslar, Eflak ve Boğdan'a saldırdı. Bu bölgelerin işgali Osmanlı-Rus savaşını başlattı. Rusların saldırısıyla endişelenen Avusturya, Rusya sınırına askerlerini yığıdı. Prusya, Rusların Eflak ve Boğdan'ın işgalini protesto etti. Aynı yıl bu sorunun çözümü için Viyana'da İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya arasında bir kongre düzenlendi. Kongre sonucunda Rusya ve Osmanlı Devleti'ne aralarında anlaşmaları için nota gönderildi. Osmanlı Devleti bazı maddelerin değişmesi şartıyla barış antlaşmasını imzalayacağını bildirdi. Rusya kongreden çıkan talepleri kabul

etmedi. Osmanlı Devleti'nin 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmesiyle Kırım Savaşı (1853) başladı (Görsel 3.6).

Kırım Savaşı (1853-1856)

Osmanlı Devleti, Rumeli ve Anadolu'da Ruslara karşı yapılan savaşlarda başlangıçta başarılar elde etti. Rusya ise Batum'daki Osmanlı güçlerine yardım götüren ve fırtınadan dolayı Sinop'a sığınan Osmanlı donanmasını bir baskınla yaktı. Osmanlı tarihinde bu saldırı, Sinop Baskını (1853) adıyla anılmaktadır. Osmanlı donanmasının Sinop'ta yakılması Rusya'nın Karadeniz'deki askerî varlığını ne düzeye getirdiğini Fransa ve İngiltere'ye gösterdi. İstanbul'un ve Boğazların tehlike altına girdiğini anlayan Avrupalı devletler Osmanlı-Rus Savaşına dâhil oldular. Çanakkale Boğazı'nı geçen Fransız ve İngiliz donanması İstanbul'a geldi. Sinop Baskını sonrası İngiltere ve Fransa, Ruslardan Osmanlı Devleti ile anlaşmasını istedi. Rusya tarafından bu talep kabul edilmedi. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa, Ruslardan Eflak ve Boğdan'ı derhal terk etmelerini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tanımalarını ve Ortodokslar üzerindeki koruyuculuk politikasına son vermesini istedi. Hiçbir isteği kabul etmeyen Rusya ise ordularını Tuna Nehri'nden geçirip işgale devam etti. 1854'te İngiltere ve Fransa, Rusya'ya resmen savaş ilan etti (Harita 3.4).

Rusya her ne kadar Rumları kendi tarafına çekmek istese de girişimlerinden sonuç alamadı. Yunanistan'ın tarafsız kalmasıyla Ruslar destek bulamadı. Müttefik devletler ise Kırım Savaşı'nın kısa sürede zafere sonuçlanacağına inanıyordu. Fransa ve İngiltere'nin uzağında olan Rusya ile savaşmanın getirdiği dezavantajlı durum müttefik devletleri en çok zorlayan konuydu. Osmanlı, İngiliz ve Fransızlardan oluşan yaklaşık 100 bin kişilik ordu 1854 Eylül'ünde Kırım'a çıkarma yaptı. Ruslar 50 bin civarında bir orduya sahipti. Müttefikler savaş başladığında soğuk hava ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldı. Rusların direnişi karşısında savaş uzadı. Bu dönemde bir şehir devleti olan Piyemonte

Görsel 3.6: Kırım Savaşı

Harita 3.4: Kırım Savaşı haritası (1853-1856)

müttefiklere katıldı. 1854'te Kırım Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti içine düştüğü mali sıkıntılardan dolayı ilk kez dış borçlanmaya başvurdu. İlk dış borç İngilizlerden alındı.

1855 baharında 140 bin askerden oluşan müttefik ordusu savaşa devam etti. Eylül ayına gelindiğinde Sivastopol, Ruslardan geri alındı. Müttefiklerin başarısı, Çar I. Nikola'nın ölümü ve yerine geçen Çar II. Aleksander'ın barış talep etmesi Kırım Savaşı'nı bitirdi.

Paris Barış Antlaşması (1856)

Rusya ile yapılacak barış görüşmeleri için 1856'de Fransa'nın başkenti Paris'te Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Piyemonte bir araya geldi. Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa Avrupa devletleriyle bir kongreye eşit koşullarda katılıyordu. Kongrede Rusya'ya karşı ağır şartlar konulması konusunda hem fikir olundu. Sonuç olarak şartların biraz hafifletilmesine rağmen Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin isteklerinin karşılandığı barış antlaşması Rusya ile imzalandı.

1856 Paris Barış Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti Avrupa hukukundan yararlanma hakkı elde ederek Avrupalı bir devlet sayıldı. Karadeniz bu antlaşma ile uluslararası ticarete açıldı. Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi buldurması ve liman kurması yasaklandı.

Pek çok can ve mal kaybına yol açan Kırım Savaşı sonunda Rusya tarafından bozulan devletler arası dengeler yeniden kuruldu. Osmanlı Devleti'ne devletler arası hukuktan faydalanma hakkının tanınması ve devlet topraklarının Avrupalı devletlerin garantisi altına alınması kongrenin sonuçları arasında yer aldı. Avrupalı devletlerin kendi aralarında üzerinde anlaştıkları prensiplere saygı göstermeyecekleri düşüncesi hakimdi. Bu dönemlerde gelişen Avrupa endüstrisi için ham madde ve pazar bulma arayışları devletler arası siyaseti de belirlemeye başladı. Paris Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin varlığına yönelik maddeler eklenmiş olsa da İngiltere, Rusya ve Fransa antlaşmanın ruhuna aykırı hareket ederek Osmanlı topraklarından pay almak için mücadele ettiler.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Paris Barış Antlaşması öncesinde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin yanında yer almasını hangi koşullar sağlamıştır?

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ve Berlin Kongresi

Avrupalı devletler arasında Almanya'nın Avrupa'da bir güç olarak sahneye çıkmasıyla sömürgecilik yarışı hız kazandı. Avrupalılar için büyük güç olmanın yolu ülkeleri dışındaki bölgelere saldırıp sömürgeleştirmekten geçiyordu. Bu amaçlarını gerçekleştirmenin önünde engel olarak gördükleri devletlerden biri de Osmanlı Devleti'ydi. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü 1856'dan beri savunan Avrupalı devletler, 1871'den sonra bu siyasetlerini terk edip Şark Meşalesi'nden kendileri için pay çıkarmaya çalıştılar.

İstanbul Konferansı öncesinde 1871'de Rusya'nın Paris Barış Antlaşması'nı tanımadığını ilân etmesi Rus tehlikesini tekrar gündeme getirdi. Rusya bu dönemde, Balkan topluluklarını, bir çatı altında toplamayı amaçlayan Panslavizm politikaları doğrultusunda onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya devam ediyordu. Rusya'nın bu çabaları 1875'te Bosna-Hersek İsyanı ve 1876'da Bulgar İsyanı'nın çıkmasına neden oldu. Balkanlar'da bu gelişmeler yaşanırken II. Abdülhamit tahta geçmişti. Sırp ve Karadağ isyanları ise devam etmekteydi. Bu isyanlar Osmanlı-Rus savaşlarının adeta ayak sesi oldu. Osmanlı Devleti, Sırp İsyanı'nı başarıyla bastırdı ve Balkanlar'da kontrolü yeniden sağladı. Bu durum karşısında Avrupalı devletler, Osmanlı

Devleti aleyhine propaganda faaliyetlerine girişti. 1876'da Balkanlar'daki bu gelişmelerin görüşülmesi amacıyla İstanbul'da bir konferans düzenlenmesi kararlaştırıldı. İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı) başladığı esnada Osmanlı Devleti I. Meşrutiyeti ilan etti. Osmanlı Devleti'nin buradaki amaçlarından biri de azınlıklarla ilgili olumsuz bir kararın çıkmasına engel olmaktı. Konferansa katılan devletler (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya) I.

Görsel 3.7: İstanbul (Tersane) Konferansı'na katılan temsilciler (temsilî)

Meşrutiyet'in ilanını ciddiye almadığı gibi Sırbistan ve Karadağ'ın topraklarının genişletilmesini talep ettiler. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da özerk yönetimler kurulmasını istediler. Osmanlı Devleti bu taleplerin hiçbirini kabul etmedi. İstanbul Konferansı kararlarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek için Rusya birtakım girişimlerde bulundu (Görsel 3.7). İstanbul Konferansı'na katılan devletler Londra'da yeni bir protokol imzaladı. Protokolün içeriğinde kabul edilmesi imkân dâhilinde olmayan taleplerin bulunmasından ötürü Osmanlı Devleti, 1877'de Londra Protokolü'nü reddetti.

Londra Protokolü'nün Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi savaş için Rusya'ya bir bahane oldu. Rusya, bu olaydan bir gün sonra genel seferberlik ilân etti. Prens Mençikof 1877'de (Görsel 3.8) Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş kararını bir beyanname ile Avrupa'ya bildirdi. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki güvenlik sorunlarını çözemediği ve Hristiyanların durumunu düzenleme konusunda Avrupalı devletlerin tavsiyelerini yerine getirmek istemediği bahanesi ileri sürdü. Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesildiği gün 23 Nisan'da Rusya, Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde olduğunu dünyaya ilan etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rumi takvimin 1293 senesinde cereyan etmesinden dolayı bu savaş, 93 Harbi adıyla anıldı.

Görsel 3.8: Prens Mençikof (temsilî)

II. Abdülhamit savaş öncesinde asker sayımı yaptırarak ordunun ihtiyaçlarını tespit etti. Osmanlı ordusunun mevcudu 490 bindi. Ordu içerisinde eğitimini tamamlayan asker sayısı 150 bin civarındayken geri kalan güçler eğitimi tamamlamış olan redif birliklerinden oluşmaktaydı. Orduda subay kadrosu sayısının az olması ve teknik donanım yetersizliği gibi sorunlar da vardı. Rus ordusu ise Balkanlar'da 250 bin Kuzeydoğu Anadolu'da ise 160 bin civarındaydı. Öte yandan Romanya'dan 60 binden fazla bir güç Rus ordusuna katıldığı gibi Sırlar da Ruslara yardım ediyordu.

Bu nedenlerden dolayı Osmanlı ordusu kendisinden sayı ve silah bakımından fazla olan Rus ordusu ile savaşmak zorunda kaldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamadan önce 1856 Paris Antlaşması'nı bozmak istemeyen Osmanlı Devleti, Tuna Nehri boyunca bir savunma hattı oluşturdu. Bu hat üzerindeki savunma merkezlerinin birbirlerine uzak olması, gerektiği anda toplu hareket etmeyi zorlaştıran bir neden oldu. Kuzeydoğu Anadolu'da da Kafkaslar üzerinden gelecek bir saldırıya karşılık ayrı bir savunma hattı kuruldu. Baltık Denizi üzerinden Akdeniz'e oradan da Ege'ye gelebilecek muhtemel Rus donanmasını engellemek amacıyla Çanakkale Boğazı'na torpil döküldü. İstanbul Boğazı için böyle bir hazırlık yapılmadı çünkü Karadeniz'de kuvvetli bir Osmanlı donanması vardı ayrıca Rusların güçlü bir donanması yoktu. Çünkü Paris Antlaşması'yla Rusların Karadeniz'de donanma bulundurmaları engellenmişti. Rusya'nın savaş başlamadan önce asıl amacı Balkanlar'daki Slav topluluklarını denetimi altına alarak Boğazlar üzerinden Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaktı. Bir diğer amacı ise Batum, Kars, Ardahan ve Erzurum'u ele geçirip güneye, İskenderun yönünde Akdeniz'e inmekti.

1877'de Balkanlar üzerinden büyük bir saldırı başlatan Rus ordusu aynı anda Kuzeydoğu Anadolu'ya da yöneldi. Tuna Nehri'nin güneyine geçen Ruslar, Bulgaristan'a girdi ve buradaki Türk köylere yönelik büyük katliamlar yaptı. Ruslar ayrıca Bulgarları silahlandırarak yerel halka karşı kullanmaya başladı. Osmanlı Devleti bu gidişatı önlemek için tedbirler almaya çalıştı. Ordudaki asker sayısının artırılması için İstanbul halkı gönüllü olarak askere alınmaya başlandı. Edirne halkından eli silah tutanlar orduya alındı. Süleyman Paşa komutasında Osmanlı ordusu Rusları, Şıpka Geçidi'nde durdurduğu gibi geri çekilmeye zorladı.

Görsel 3.9: Gazi Osman Paşa (temsili)

Balkanlar'ı aşmak isteyen Ruslar bu defa Plevne üzerinden saldırıya geçti. Plevne, Batı Bulgaristan ile Balkan geçitlerinin kavşağında olmasından ötürü stratejik açıdan önemli bir yerdi. Ruslar, Osman Paşa komutasında savunulan Plevne'ye iki defa saldırsalar da istedikleri başarıya ulaşamadı (Görsel 3.9). Rus ordusu geri çekilerek ağır kayıplar verdi. Rusya'dan gönderilen yeni yardımcı güçler ve Romanya askerlerinin katılımıyla güçlendirilen Rus ordusu üçüncü kez Plevne'ye saldırdı. Rus çarının bizzat katıldığı bu saldırıda Rus ordusu bir kez daha geri çekilmek zorunda kaldı. Plevne'yi saldırıyla alamayacağını anlayan Ruslar şehri kuşatma yoluna gitti. Soğuk ve kıtlıktan dolayı Osmanlı ordusunda kayıplar yaşanırken yeni güçlerle ordu takviye edilemedi. Askerî malzeme ve mühimmat sıkıntısı baş gösterdi. Tüm bunların sonucunda Plevne'deki ordu ve halk yıpranmaya başladı.

Rus başkomutanı, Osman Paşa'ya kahramanlığını öven bir mektup göndererek teslim olmasını teklif etmesine karşın Osman Paşa bu teklifi reddetti. Osmanlı ordusu bu kuşatma içinde yok olmaksızın bir yarma hareketiyle kuşatma çemberini aşmaya karar verdi 42 bin kişilik ordu gücü 72 topla; 130 bin Rus ve Romanya askerine ve 450 topa karşı savaştı. Üç kuşatma çemberinden ikisini bölmeyi başaran Osmanlı ordusu üçüncü çemberi aşamayınca teslim olmaya mecbur kaldı.

Plevne'de yaşanan bu gelişmelerden sonra Sırp, Rusya'nın yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. Rus ordusunun ilerleyişi devam etti ve 20 Ocak'ta Ruslar, Edirne'ye girdi. Sırp ve Karadağlılar bu durumdan istifade ederek işgal ettikleri yerlerin sınırlarını genişletti.

Doğu Anadolu'da Rus kuvvetleri Kars, Ardahan ve Doğubeyazıt üzerinden üç yönden harekete geçti. 20 Nisan'da Doğubeyazıt, 17 Mayıs'ta Ardahan düştü. Doğubeyazıt ve Ardahan'ı ele geçiren Ruslar bu defa Kars'a yöneldi. Kars yönünde takip edilen Rus ordusu Ahmet Muhtar Paşa'nın saldırısı sonucu beklenmedik bir yenilgi aldı. Bunun üzerine Ruslar geri çekilmek

zorunda kaldı. Ahmet Muhtar Paşa'ya ait güçler temmuz ayında Kars'a girdi. Muhtar Paşa'nın Kars civarında düzenlediği saldırılar Rus ordusunun ana güçlerine asıl darbeyi vuramadı. Çünkü Rusya'dan gönderilen yeni güçler karşısında Rus ordusu gücünü arttırırken Osmanlı ordusu da sayıca azalmaktaydı. Ekimde Ruslar yeni bir saldırı başlattı. Muhtar Paşa'ya bağlı ordu Erzurum'a çekildi. Erzurum'a geçen Osmanlı ordusunu takip eden Ruslar, 9 Kasım gecesi Aziziye Tabyasına hücum etti. Erzurum halkı şehrin müdafaasına bizzat katıldı. Kahraman bir Türk kadınının (Nene Hatun) teşviki ve ordu kuvvetlerinin de yardımıyla püskürtülen Rus ordusu Erzurum'a giremeden geri çekildi.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti I. Meşrutiyet'i niçin Tersane Konferansı devam ettiği sırada ilan etmiş olabilir?

OKUMA PARÇASI

Bir Kadın Kahraman: Nene Hatun

Doğu cephesinde Ruslar, tüm maddi üstünlüklerine rağmen Osmanlı karşısında bir başarı elde edememekteydi. Ruslar, Ermenilerin desteğiyle 8 Kasım'ı 9 Kasım'a bağlayan gece Aziziye Tabyası'na saldırdılar. Tabyadaki askerleri uykuda yakalayıp şehit ettiler. Tabyadan yaralı olarak Erzurum'a gelen bir askerin haber vermesiyle bu olay duyuldu. Minarelerden müezzinler halka: "Rus ordusu Aziziye Tabyası'nı ele geçirmiştir, herkes cihada!" sözleri ile tüm Erzurum halkı genç, yaşlı, kadın ve erkeği Aziziye Tabyasına doğru koşmuştu. Haberi duyanlardan birisi de henüz 20 yaşında olan Nene Hatun idi (Görsel 3.10). Kocasını cephede düşmanla çarpışmaktaydı. Ağabeyi Hasan, cepheden yaralı olarak dönmüş ve o gece kollarında son nefesini vermişti. Nene Hatun, kundaktaki üç aylık bebeğini emzirmiş ve ondan biraz büyük olan oğlunu da evde bırakıp "Sizleri bana veren Allah, ben de sizleri Allah'a emanet ediyorum." diyerek ağabeyinin silahını ve evdeki satırı alıp düşman üzerine cihada koştu. Haberi duyan duymaz cepheye koşan Erzurumluların ellerinde sopa, tüfek, kazma, kürek, satırlar; dillerinde Allah Allah nidaları ile düşman üzerine atıldılar. Nene Hatun "Vurun kardeşlerim, vurun bacılarım, kâfirlere aman vermeyin." diye haykırması Erzurumluları coşturmuştu. Mükemmel silahlarla ve teçhizatla donanmış Rus askerleri, kalbi vatan sevgisi ve iman ile dolu olan Erzurum halkı karşısında ancak yarım saat tutunabilmişti. Nene Hatun, düşman Erzurum'u terk edinceye kadar yaralı olduğu hâlde cephaneye taşıyarak, yaralılara hemşirelik yaparak, yemek pişirip su dağıtarak Kafkas Cephesi'nin sembolü hâline gelmiştir.

Görsel 3.10: Nene Hatun (temsili)

Nene Hatun, Erzurum'da 22 Mayıs 1955 tarihinde doksan sekiz yaşındayken zatürreden vefat etmiştir. Doksan sekiz yıl hayırlı ve bereketli bir ömür süren Nene Hatun, kurtuluş mücadelesini verdiği Aziziye Tabyası'na defnedilmiştir.

Tansel, 1991, ss.5-11'den düzenlenmiştir.

ARAŞTIRINIZ

Gazi Osman Paşa ve Nene Hatun'un hayatlarını araştırarak elde ettiğiniz bilgileri arkadaşlarınızla paylaşınız.

Ruslar, Erzurum ile Kars yolunu ellerinde tuttuğu için Kars'ı ikinci defa kuşattı. Bu defa kuşatma çemberini daraltan Ruslar şehrin kalesini devamlı top atışına tuttu. Kars halkının büyük direnişine rağmen 19 Kasım 1877'de Kars, Rusların eline geçti (Görsel 3.11). Kars'ın düşmesi üzerine Ruslar, bütün kuvvetleriyle Erzurum'u kuşatma imkânını elde etti fakat kış mevsimi geldiğinden böyle bir kuşatma gerçekleşmedi. Ruslar savaşın kesin sonucunu Balkanlar'da elde etmeyi düşünmüşlerdi ve bu amaçla harekete geçmişlerdi. Rusların Balkanlar'da ilerlemesi ve Edirne'ye kadar gelmeleri sonucunda Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı.

Görsel 3.11: Kars Kalesi savunması (temsili) (1878)

93 Harbi başladığında İngiltere hariç neredeyse diğer tüm Avrupalı devletler tarafsızlığını ilan etmişlerdi. Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması'nı imzalamış devletlere başvurarak barış için aracılık yapmalarını istedi. Avrupa'dan cevap gelmeyince Osmanlı Devleti İngiltere'ye müracaat etti. İngiltere'nin ateşkesin sağlanmasında kısmi çabası olsa da Ruslar saldırılarına devam etti. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 1878'de ateşkes imzalandı. Ateşkes imzalandığında Rus ordusu Edirne işgaline

başladı. Ateşkesin maddelerinin birinde Rusların İstanbul-Çatalca'ya kadar gelmelerinin kabulü, Rus ordusunun İstanbul kapılarına dayanması anlamına geliyordu. Bu durumdan fazlasıyla endişelenen Avrupalı devletler meseleye müdahil olmaya başladı. İngiltere, donanmasını Akdeniz'e gönderme kararı aldı. Rusların Balkanlar'ı işgali Avusturya'yı da rahatsız etti ve Avusturya kendi coğrafyasındaki Slav kökenli halkların isyan edeceği endişesine kapıldı. Osmanlı-Rus Savaşı'na Fransa ve İtalya daha ihtiyatlı davranarak çekimser kaldılar.

İngiliz donanmasının İstanbul Boğazı'na geleceğinin Rusya'ya bildirilmesi üzerine Rusya, kamuoyuna İstanbul'un işgal edileceğini duyurdu. İki ateş arasında kalan Osmanlı Devleti, bu süreçte olağanüstü toplantılar düzenledi ve toplantılarda tüm seçenekler değerlendirildi. İngiliz donanması Bursa-Mudanya'ya gelmişti.

Ruslar da İstanbul'u işgal etme düşüncesinden vazgeçerek Ayastefanos'da (Yeşilköy) beklemeye başladı. Bir araya gelen Osmanlı ve Rus heyetleri 1878 Ayastefanos Antlaşması'nı imzalayarak savaşa son verdi.

Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerine göre Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanınarak Osmanlı Devleti'nden ayrıldı. Büyük Bulgaristan Prensiği kurularak Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Bosna-Hersek'in Rusya ve Avusturya tarafından ortaklaşa himaye edilmesine karar verildi. Kars, Ardahan, Batum ve Doğubeyazıt Rusya'ya bırakıldı. Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta ıslahatların yapılması karar altına alındı.

Şark Meselesi'ni Rusya'nın kendi çıkarlarına göre çözmesi Avrupalı devletlerinin yanında Balkan topluluklarının da tepkisine yol açtı. Sırbistan, Bosna-Hersek'i alamadığı için Makedonya topraklarını da ele geçiremedi. Makedonya toprakları antlaşma gereğince Bulgaristan'a verildi. Besarabya'yı Rusya'ya terk etmek zorunda kalan Romanya da mevcut durumdan hoşnut olmadı. Yunanistan ise Makedonya ile Teselya topraklarının kendisine verileceğini düşünürken

beklenmedik bir ülke olarak kurulan Bulgaristan'a bu bölgelerin verilmesine karşı çıktı. Arnavutluk topraklarının Karadağ'a verilmesi Arnavut halkının öfkesine neden oldu. Öte yandan Bulgaristan'ın Rodop bölgesindeki Türkler, Ruslarla mücadele etmeye başladı.

Özetle Rusya savaş sonrası konumunu güçlendirerek başarı elde etmiş olsa da bu hava kısa sürede Rusya aleyhine dönmeye başladı. Ayastefanos Antlaşması ile çıkarları zedelenen iki devlet Avusturya ile İngiltere oldu. 1870'te İtalya'nın 1871'de Almanya'nın siyasi birliklerini tamamlayarak tarih sahnesine çıkması neticesinde Avusturya bu iki devlete bir hayli toprak kaptırmıştı. Büyük devlet vasfını kaybetmek istemeyen Avusturya genişleme politikasını terk ederek Balkanlar'da ve Adriyatik Denizi çevresinde toprak ve nüfuz kazanmak yolunu seçti. Fakat Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla ortaya çıkardığı tablo Avusturya'nın bu planını boşa çıkarttı. Bu yüzden Avusturya kısa süre içinde bu antlaşmanın düzeltilerek yenilenmesini talep etti.

Büyük Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasıyla Rusya'nın Akdeniz'e adım atması ve Doğu Anadolu'da Rusya'nın Dicle-Fırat Havzası'na yaklaşması karşısında İngiltere duruma sessiz kalmadı. Yunanistan'ın da Rusya'nın kontrolü altına gireceğinden emin olan İngiltere, Avusturya ile bir araya gelerek Ayastefanos Antlaşması'nın uluslararası bir konferansta ele alınması konusunda ortak karar aldı. İngilizler, Rusya'yı bu konferansı kabul etmeye zorlamak için Hindistan'dan getirdiği ordusunu Malta Adası'na yerleştirdi. Avusturya ve İngiltere'nin hızlı bir şekilde savaş hazırlığına yönelmesi Rusya'yı telaşlandırdı. Muhtemel bir savaşta İngiltere ve Avusturya'nın yanında Almanya, Osmanlı Devleti ve Romanya'nın da yer alması karşısında Rusya'nın pek de yapacak bir şeyi yoktu. Çünkü Rusya savaşlarda fazlasıyla can ve mal kaybı yaşadığı için büyük çapta bir savaşa girecek gücü de kalmamıştı. Rus halkı ve ordusu da yeni bir savaş istemiyordu.

Bu şartlar karşısında Rusya, Ayastefanos Antlaşması'nın gözden geçirilmesi yolunda yapılan teklifi kabul etti. Rusya, toplanacak kongrede, Paris Barış Antlaşması'nın esaslarının gündeme alınmasına, kesinlikle karşı çıktığını Avrupa'ya ilan etti. Bu karar, toplanacak kongreden önce ilgili devletler arasında gizli anlaşmaların yapılmasına sebep oldu. 30 Mayıs 1878'de İngiltere ve Rusya arasında gizli bir antlaşma yapıldı. Rusya'dan gizli tutulması şartıyla Avusturya ve İngiltere kendi aralarında gizli antlaşmalar yaptı. İngilizler ayrıca Osmanlı Devleti ile bir dizi görüşme gerçekleştirdi ve bazı önerilerde bulundu. İngiltere, Rus tehlikesinden Osmanlı Devleti'ni koruma amacıyla Kıbrıs Adası'na yerleşmek istedi (Görsel 3.12). Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz'in stratejik açıdan kritik bir noktada bulunmaktaydı. Ada ayrıca İngiltere'nin Asya'daki sömürgelerine giden yol güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. İngilizlerin Kıbrıs'ı alması bu sayede kendileri açısından hayati bir öneme sahipti. 1878'de Kıbrıs Adası'na İngilizlerin gelmesine izin verildi. İngilizlerin geçici bir yerleşme olarak gösterdikleri bu girişim zamanla Kıbrıs'ın İngilizler tarafından işgaliyle sonuçlanacaktır.

İngilizlerin Kıbrıs Adası'na gelişi gizli tutularak Berlin Kongresi'nde kamuoyuna duyuruldu. İngilizlerin bu hamlesine en fazla karşı çıkan devlet Rusya oldu. Ayastefanos Antlaşması sonrası yapılması planlanan kongrenin Almanya'da toplanması kararlaştırıldı.

Görsel 3.12: Kıbrıs'ın işgali (temsili)

Berlin Kongresi (1878)

1878'de Almanya'nın başkenti Berlin'de Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya ve Almanya devletleri bir araya geldi. Kongreye katılan her devlet kendi şartlarını öne sürdü. Özellikle İngiltere'nin öne sürdüğü şartlar Osmanlı Devleti için beklenmedik bir tablo ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Osmanlı çıkarlarının savunmasını beklerken tam tersi bir durum ile karşılaştı. Bir ay süren çalışmalar neticesinde 1878 Berlin Antlaşması imzalandı.

Harita 3.5: Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı sınırları (1878)

Berlin Antlaşması'na (Harita 3.5) göre Romanya, Sırbistan ve Karadağ resmen bağımsız oldu. Büyük Bulgar Krallığı üç parçaya bölündü: Osmanlı Devleti'ne vergi verecek olan Bulgar Prenslığı, idari özerkliğe sahip Doğu Rumeli Eyaleti ve Osmanlı Devleti'ne bağlı Makedonya oluştu. Bosna-Hersek, yönetimi geçici olarak Avusturya'ya bırakıldı. İslahat yapılması şartıyla Makedonya, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Doğu-bayazıt'ın Osmanlı Devleti'ne verilmesi şartıyla Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakıldı.

1878 Berlin Kongresi'nde tartışılan ve antlaşma hükümlerinde yer bulan bir diğer konu Ermeni Meselesi'dir. Avrupalı devletler, Ermeniler için Doğu Anadolu'da ıslahatların yapılmasını istedi. Kongre'de Girit Adası için Avrupalı devletler, adada Rumların lehine düzenlemelerin yapılmasını istedi. Ermeni Meselesi, XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni meşgul edecek önemli siyasi gelişmelerden bir olacaktır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı egemenliğini kabul eden ve Müslümanlarla iyi geçinen Ermeniler üzerinde Avrupalı güçler yeni

planlarını faaliyete geçirmeye başladılar. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'a İngilizlerin yerleşmesi karşılığında kendi lehine kazanımlar elde etmeyi planlamıştı ancak tersi bir durum yaşandı. İngiltere Kıbrıs'a kalıcı olarak yerleşti. Fransa, kongreden eli boş dönünce Kuzey Afrika'daki Osmanlı toprağı olan Tunus'u işgal etmeyi açıkça dile getirdi.

Özetle, Avrupalı büyük devletler Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçtiğini 1878 Berlin Antlaşması ile açıkça ortaya koydu. Bu tehlikeli gidişat karşısında Osmanlı Devleti elindeki seçenekleri değerlendirdi. XIX. yüzyıl boyunca "Denge Stratejisi" yürüten Osmanlı Devleti, Almanya ile siyasi ve askerî alanda yakınlaşma dönemini başlattı. Berlin Kongresi'nde Almanya'nın Osmanlı Devleti karşıtı bir tutum sergilememesi bu yakınlaşmada etkili olmuştur.

ARAŞTIRINIZ

Ayastefanos Antlaşması ile Berlin Antlaşması arasındaki farkları bir tablo hâlinde özetleyerek ulaştığınız bilgileri sınıf panosuna asınız.

Ermeni Meselesi

Batılı devletlerin Şark Meselesi kapsamında sahneye koydukları yeni oyun Ermeni Meselesi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde kurulan millet sistemi içerisinde uzun yıllar boyunca Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde huzur içinde yaşadılar. Osmanlı Devleti'nde "Millet-i Sadıka" adıyla anılan Ermeniler, devlet içerisinde önemli mevkilere getirilmişti.

Tıp, kuyumculuk, dış ticaret, inşaat gibi alanlarda uzmanlık kazanan Ermeniler ayrıca maliye, iç işleri, dış işleri ve adliye bakanlıklarında da görev alıyorlardı. 1878 Berlin Antlaşması'nda alınan kararlar Ermeni Meselesi'nin çıkış noktasıdır. Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak isteyen Avrupalı devletler ilk olarak Ermeniler arasındaki mezhep ayrılıklarından faydalandı. Ortodoks olan Ermeniler arasında İngiltere ve Fransa'nın etkisiyle Katolik ve Protestanlık mezhepleri de yayıldı. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı'da azınlık ve yabancı okulları açıldı. Bu okullarda Batılı güçler tarafından Ermeniler başta olmak üzere diğer azınlıklara Osmanlı karşıtlığı temeline milliyetçilik fikri aşılanmaya başlandı.

Görsel 3.13: Ermeni isyanlarından 1915 Van İsyanı

CEVAPLAYINIZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren azınlık haklarının korunması için neler yapılmıştır?

1878 Berlin Antlaşması, XIX ve XX. yüzyılda yaşanan Ermeni Meselesi'nin başlangıcıdır. Antlaşmanın 61. Maddesine göre Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nden Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde zaman geçirmeden ıslahat yapmasını ve güvenliklerinin sağlanmasını istedi. Avrupa devletlerinin desteğiyle Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak amacıyla 1887'de İsviçre'nin Cenevre şehrinde Hınçak, 1890'da Tiflis'te Taşnak komiteleri kuruldu. Bu tarihten itibaren Ermeniler, I. Dünya Savaşı'na kadar bir dizi isyan ve baskın girişimlerinde bulundu (Görsel 3.13).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve toprakları üzerinde kukla devletler kurmak isteyen Avrupalı güçler hedeflerine varmak için birçok yöntem denemiştir. Bu yöntemlerden biri de Ermeni komitacılar vasıtasıyla katliamlar yaparak provakatif eylemler yaptırmaktır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde açığa çıkan isyanlar karşısında Müslüman Türk halkının bir kısmı Ermeni komitacıların baskın ve saldırılarından korunmak için yerlerini terk etmek zorunda kaldı.

BİLGİ NOTU

Fransızca kökenli olan **Komite** kelimesi kurul, kuruluş ve dernek anlamına gelmektedir. Sırp kökenli **Komita** kelimesi siyasi bir amaca ulaşmak için silah kullanan gizli topluluk demektir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde komite, azınlıkların kurduğu siyasi dernekleri ifade ederken komita devlete isyan eden ve katliamlara girişen silahlı çeteleri ifade eder.

www.tdk.gov.tr'den düzenlenmiştir.

Tablo 3.1: 1915 Tehcir (Zorunlu Göç) Kanunu'nun çıkarılması öncesinde ortaya çıkan Ermeni isyanları

Erzurum İsyanı (1890)	İstanbul'da programı yapılan bu isyanı Hınçak ve Taşnak komitacıları başlattı. Erzurum isyanı, ondan sonra muhtelif yerlerde devam eden ve Avrupa'nın dikkatini Ermeni Meselesi'ne çeken hareketlerin ilkidir. Bu isyan, Avrupa'ya Osmanlı Devleti'nin Ermenileri katlettiği şeklinde gösterildi. Avrupa, bu gelişmeyi katliam olarak kabullendi.
Kumkapı Gösterisi (1890)	Hınçak Komitesi 15 Temmuz 1890 tarihinde, İstanbul Kumkapı'da bir miting organize ederek ilk gövde gösterisini yaptı. Bu gösterinin amacı kamuoyu oluşturarak İstanbul'daki Ermeni nüfusunu isyana teşvik etmektir.
Merzifon, Yozgat ve Kayseri Olayları (1892)	Ermeni komitacıları 1892 yılında Ermenileri isyana yönlendirme amacıyla yurt dışında bastırdıkları bildirimleri Samsun, Merzifon, Yozgat ve Kayseri'de dağıtıp astılar. Bu gelişmeler üzerine Hükûmet gerekli tedbirleri alarak olayların büyümesine engel oldu.
Sason İsyanı (1894)	Kumkapı gösterilerinde yer alanların bir kısmı 1891 yılında Batman'ın ilçesi olan Sason'a gelerek çeteler kurdu. 1894 yılında Hınçak Komitesi bölgede isyanı başlattı. İsyanda birçok Müslüman hayatını kaybetti. Ermeni komiteleri, bu isyandan umduklarını bulamadılar.
Bâbîâli Olayı (1895)	1895'te Hınçak Komitesi tarafından bir gösteri düzenlendi. Yaklaşık beş bin Ermeni Bâbîâli'ye yürüdü. Silahlı Ermeni komitacıları Bâbîâli'yi basarak büyük bir hâdisi çıkarıp Avrupa'nın dikkatini Ermeni Meselesi üzerine çekip Avrupa'nın müdahalesini planladılar. İsyân kısa sürede bastırıldı.
Zeytûn İsyanı (1895)	Zeytûn, Maraş vilayetine bağlı, çok dağlık bir kaza merkeziydi. İsyân başladığında hükûmetin aldığı tedbirler sonunda Ermeni komitacılar istediklerini alamadı. Bu gelişme üzerine Avrupa duruma müdahale etti. İsyânı yönetenlerin bir kısmı İngilizlerin yardımıyla bölgeden kaçırıldı.
Van İsyanı (1896)	(1896) Ermeni komitelerinin teşkilatlandığı yerlerden biri de Van ve çevresidir. 1 Haziran 1896 tarihinde başlayan Van İsyanı'nda yine Ermeni meselesinin arkasındaki devletler devreye girmiş ve komitacılar cezalandırılmamıştır.
Osmanlı Bankası Baskını (1896)	Ermeni komitacılarının bankaları hedef seçmelerinin başlıca sebebi, bu kuruluşların yabancı devletlere ait olmasıdır. Bu olayla Ermeniler tarafından daha fazla dikkat çekme amaçlanmıştır.
Sultan II. Abdülhamit'e Suikast Girişimi (1905)	Ermeni komitacılarınca 21 Temmuz 1905 Cuma günü Sultan II. Abdülhamit'e karşı bombalı suikast düzenlendi. Padişah, camiden geç çıktığı için suikasttan kurtuldu ancak birçok vatandaş hayatını kaybetti.
Adana Olayları (1909)	1909 yılında Adana ve havalisinde cereyan eden Ermeni isyanları ve olayları; yol kesme, karakol basma, sivil insanları katletme gibi saldırılar olarak ortaya çıktı. İsyân kısa sürede bastırıldı.

Şark Meselesi'nin bir parçası olan Ermeni Meselesi, isyanlarla çeşitli aşamalardan geçtikten sonra I. Dünya Savaşı'nda yeni bir karakter kazandı. İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) için Ermenileri kullanarak bir savaş başlatmak, Türkleri arkadan vurmak anlamı geliyordu. Ermeni isyanları Türk devletinin varlığını tehdit ediyordu.

I. Dünya Savaşı başladığında Rus Çarı, Ermenilere hitaben yayınladığı bildiriye Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıma zamanlarının geldiğini ifade etti. Bu çağrıyla birlikte Hınçak ve Taşnaksutyun komitacıları harekete geçti. Ermeni komitacıları yurt genelinde yeniden çetecilik faaliyetleri yapmaya başladı. Büyük ve sistemli hareketler için Ermeniler, İngiltere ve Rusya'dan gelecek işareti beklediler.

1915 Nisan ayı ortalarında Çanakkale Gelibolu'ya asker çıkartılmasından on gün önce İtilaf Devletleri, Ermenilerden genel bir isyan başlatmasını istedi. 15 Nisan'da Van'da, 17'sinde Sason'da, 18'inde Bitlis'te Ermeniler isyan başlattı. Sason'da devlet memurları ve jandarmalar katledildi. 20 Nisan günü Van'ın içinde büyük bir Ermeni ayaklanması başladı.

Görsel 3.14: Tehcir Kanunu

Ermeniler karakollara ve Türk evlerine saldırdılar. Banka ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, postane vd. devlet binaları yakıldı. Rusların Ermenilerle bağlantı kurup beraber hareket etmeleri ve İtilaf devletlerince Gelibolu'ya çıkartma yapılması, Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürdü. 16/17 Nisan gecesi Van Rusların eline geçti. Van, bundan sonra birkaç kez Türklerle, Ermeniler ve onları destekleyen Ruslar arasında el değiştirdi. Ermeni ayaklanmaları yurdun güvenliğini tehlikeye düşürdü. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki Hükûmeti tedbir aldı. 27 Mayıs 1915'te Geçici Sevk ve İskân Kanunu (Tehcir Kanunu) çıkartıldı (Görsel 3.14). Dâhiliye Nezareti'nin önerisi üzerine çıkarılan bu kanunla bir kısım Ermeni'nin savaş bölgelerinden uzaklaştırılması uygun görüldü. Bu suretle özellikle Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinde isyana karışan Ermeniler, Halep ve Suriye vilayetlerinin bazı bölgelerine zorunlu göçe tabi tutuldu.

Tehcir Kanunu'nda göçe tabi tutulan Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, yolculuklarının kolay geçmesi ve gönderildikleri yerlerde yerleştirilmelerine özen gösterilmesi de önemle belirtildi. Zorunlu göç, bütün Ermenilere uygulanmadı. Erzincan, Samsun ve Adana'daki Ermeniler zorunlu göç dışında tutuldular. İstanbul'da ise 77 bin 835 Ermeni'den sadece 235' i ayaklanma nedeniyle tutuklandı. İzmir de yaşayan 20 bin Ermeni'den sürgüne gönderilen olmadı. Zorunlu göç nedeniyle bazı bölgelerde Ermenilerin silahlı direnişi yüzünden olaylar çıkmış, yollarda asayişsizlik ve hastalık sebebiyle kayıplar olmuş, Türkleri az tanıyan Batı kamuoyu kışkırtılmak istenmişti. Avrupa'da zorunlu göçe, adeta soykırım görüntüsü verilerek Batı'da basın yayın organlarında Türkler karşıtı propagandalar yapıldı.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Tehcir Kanunu'nun günümüzdeki siyasi yansımaları nelerdir?

OKUMA PARÇASI

Şark Meselesi, Eğitim ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi

Görsel 3.15: 15 Temmuz sonrasında Cumhurbaşkanı ve halkımız

XIX. yüzyıldan itibaren Batılı güçler Şark Meselesi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini hızlandırmak için "eğitim" faktörünü kullanmaya başladı. Bu amaç doğrultusunda Avrupalı devletler, Osmanlı ülkesinde, azınlık ve yabancı devlet okulları açtılar. Misyonerlik faaliyetleri kapsamında ilk olarak, devlette uyum içinde yaşayan Hristiyan ahalide hedef seçildi. Hristiyan tebaadaki mezhep ayrılıklarını daha da derinleştirmek amacıyla mezhep okulları açıldı.

İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika, Almanya vd. dev-

letler, Ortodoks, Katolik ve Protestan okullarını açıp azınlıkları denetime almaya çalıştı. Rum, Bulgar, Sırp, Ermeni vd. azınlıkların çocukları bu okullarda eğitim almaya başladılar. Bu okullardaki çocukların bazıları verilen eğitimler sonucunda geleceğin birer isyancısı olacaktı. Sonuçta Balkanlar ve Anadolu olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde azınlık isyanları dış kaynaklı eğitim faaliyetleri sonucunda boy göstermeye başladı. Batılı güçlerin, dışarıdan müdahale ederek ülkelerin siyasetine yön verme alışkanlığı başladı. Bunun için hedefledikleri ülkelere müdahale etmek için başka yöntemlere de başvurdular. Ülkelerin iç unsurlarını da birer maşa olarak kullanmaktan geri durmadılar.

Tarihte, eğitimin istismar edilerek devletlerin siyasi bütünlüğüne karşı kullanılması örneğine sıkça rastlanılmaktadır. Bu örneklerden biri, FETÖ/PDY terör örgütünün dış aktörlerin planları dâhilinde eğitim kurumlarını kullanarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birlik ve bütünlüğüne kast etme girişimidir. Batılı güçler orta ve uzun vadede eğitime yatırım yaparak başka devletleri kendi egemenlikleri altına alma planları yapmışlardır. Bu planlarının bir benzerini FETÖ/PDY terör örgütü üzerinden uygulamışlardır.

FETÖ/PDY terör örgütü, ülkemizin birçok bölgesinde okullar ve eğitim kurumları açtı. Bu güçlerin denetimi ve teşviğiyle bu örgüt bünyesinde açılan eğitim kurumlarının sayısı hızla arttı. Bu okullardan mezun olanlar devletin önemli kademelerine yerleştirildi. Örgüt üyeleri, devlet içerisine sızarak kendisine gelen talimatlarla hareket etmeye başladı. Sonuçta FETÖ/PDY terör örgütü 15 Temmuz 2016'da, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iradesini ele geçirme amaçlı bir kalkışma gerçekleştirdi. 15 Temmuz gecesi Cumhurbaşkanımız ve Başkomutanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısıyla Türk milleti canını ortaya koyarak darbe girişimine siper oldu (Görsel 3.15). Bu kalkışma saldırısında 251 vatandaşımız şehitlik mertebesine yükselirken 2 bin 193 vatandaşımız gazi oldu. Türk Milleti bu demokrasi destanı ile bir kez daha hiçbir gücün kendi iradesine kast edemeyeceğini dünyaya gösterdi.

İşte bu durum Batılı güçlerin kendi emelleri için eğitim kurumları başta olmak üzere birçok iç unsuru kullandığının bir göstergesidir.

Makedonya Sorunu

Balkan devletleri toprak ve nüfus bakımından küçük devletlerden oluşuyordu. 1829'da Yunanistan, 1878'de Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Bu devletlerin Balkan coğrafyasında geleceğe yönelik bazı planları vardı. Yunanistan "Megali İdea" düşüncesi ile sınırları genişletmeye çalışmaktaydı. Sırp, Büyük Sırbistan'ı kurmak için çaba sarf ederken Bulgaristan ve Romanya da topraklarını genişletme arzusunda idi.

Bu devletlerin hepsinin isteklerinin kesiştiği yer Makedonya'ydı (Harita 3.6). Makedonya'nın tamamını almasalar bile en büyük toprak parçasını ele geçirmeyi düşünüyorlardı. Hedeflerine ulaşmak için komiteler kurup konsolosluklar ve din adamlarından faydalanmaya başladılar.

Harita 3.6: İlk Çağ'dan günümüze Makedonya haritası

Osmanlı Devleti, durumun farkında olmakla beraber önlemlerini de almayı ihmal etmedi.

Makedonya'da görevlendirilen "İzleme Taburları" adlı jandarma birlikleri sayıca yetersizdi. Balkan devletleri gizlice Makedonya'ya girerek çetecilik faaliyetleriyle taraftar bulmaya ve bölge halkını silahlandırmaya başlamıştı.

Makedonya'da ilk büyük isyan Manastır şehrinde 2 Ağustos 1903'te başladı. İsyan kısa sürede bastırılrsa da başka yeni isyanlar çıktı. 1908'e gelindiğinde bölgedeki Müslim ve gayrimüslim vatandaşlar arasında hürriyetçi düşünceler yayılmaya başladı. II. Abdülhamit'e meşrutiyetin yeniden ilanı ve meclisin açılması yönünde baskılar da arttı. Makedonya'da yaşanan bu gelişmeler neticesinde II. Meşrutiyet 1908'de ilan edildi.

Bulgaristan, Makedonya'yı ele geçirmek için buradaki çetecilik faaliyetlerini körükledi. 1910'da Bulgar basınında Makedonya bir sorun olarak ele alınıp işlenmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da ıslahat yapmadığı, Makedonya'daki Bulgarların yok edilmek istendiği ve bu bölgeye yeni Türk ailelerin getirilerek yerleştirilmek istendiği gibi iddialar ortaya atıldı. Makedonya'nın paylaşılması konusunda Bulgar çeteleri ile Sırp çeteleri de kendi aralarında anlaşmazlığa düştü. 1911'de Arnavutların isyanı bu çetelerin aralarındaki anlaşmazlıkları çözüp Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmenlerine zemin hazırladı. Trablusgarp Savaşı'nda (1911) İtalya'nın saldırısını fırsat bilen bu çeteler Makedonya'da çeşitli katliamlara ve yağmalamalara girişti. Balkan devletleri Osmanlı Devleti aleyhinde bir ittifak yaparak Balkan Savaşı hazırlıklarına hız verdiler.

Makedonya Sorunu, Balkan Savaşları öncesinde ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri oldu. Sorunun çıkış kaynağı diğer birçok meselede olduğu gibi 1878 Berlin Antlaşması'ydı. 1909'da Makedonya'da ilk isyanların başlamasıyla Avrupalı devletler duruma müdahale etti. Osmanlı Devleti de 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan ederek ıslahatlarına devam etti. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden koparılması planının yürümesini engelledi. Makedonya'da meşrutiyetin ilanı olumlu bir siyasi hava ortaya çıkarsa da Avrupalı güçler Osmanlıya karşı Balkan devletlerini yönlendirilmeye devam etti. Sonuç itibarıyla Balkan coğrafyasının etnik yapısıyla oynanması planından Makedonya da payını aldı. Makedonya, 1912-1913 yılları arasında cereyan eden Balkan Savaşları sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması ile Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaştırıldı.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Sizce Makedonya'yı önemli kılan jeostratejik sebepler neler olabilir?

İtalya ve Almanya'nın Siyasi Birliklerini Kurması

Harita 3.7: XIX ve XX. yüzyılda İtalya birliğinin kuruluşu

1856 Kırım Savaşı sonrası Avrupa'da İtalya ve Almanya'nın kuruluşu dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. XIX. yüzyıl boyunca Avrupa siyasetinin merkezinde İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya vardı. Bu siyasete XIX. yüzyılda İtalya ve Almanya katılacaktı. I. Dünya Savaşı'na kadar devam edecek yeni bir siyaset dönemi başladı.

İtalya millî birliğinin kurulmasında 1807'de kurulan "Carbonari" (Karbonari) adlı örgüt etkili olmuştur. Gizli bir örgüt olan Carbonari, 1821'e gelindiğinde bağımsızlık ve birlik yanlısı ilk isyanları başlattı. 1848 İhtilallerinde Piyemonte Krallığı öncülüğünde birlik ve bağımsızlık için mücadele veren İtalyanların (Harita 3.7) isyanları sonuçsuz kaldı.

Avusturya'nın yenilgisi olmadan bağımsızlıklarına ulaşamayacaklarını anlayan İtalyanlar, Fransa'dan destek almaya başladı. Avusturya parçalı hâlde bulunan İtalya coğrafyası üzerinde baskı uygulamaktaydı. Bu baskı yüzünden İtalyanlar

bağımsız bir devlete ulaşamıyordu. Diğer yandan Avrupa'da Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımının İtalya'da başarıya ulaşması Avusturya'nın bütünlüğüne zarar verebilirdi.

Piyemonte Kontu Cavour (Kavur) ve Fransa İmparatoru III. Napolyon Avusturya'ya karşı ortak mücadele kararı aldı. İki devlet adamı 1858'de gizli bir anlaşma yaptılar ve bir sene sonra Avusturya'ya savaş açtılar. Bu savaşlarla birlikte Piyemonte'nin toprakları genişledi. İtalyanların geniş bir kesimi Piyemonte'nin etrafında birleşti. Kırım Savaşı'na ve Paris Barış Kongresi'ne katılması Piyemonte'nin uluslararası siyasette saygınlığını arttırdı. Prusya'nın bir yandan Avusturya'yı diğer yandan Fransa'yı yenmesi İtalyanlara tarihi bir fırsat verdi. İtalyanlar, 1870'te Roma'yı Avusturya'dan alarak İtalya Devleti'nin kuruluşunu ilan edip millî birliğini tamamen sağladı.

Prusya'nın öncülüğünde Alman birliğinin sağlanması XIX. yüzyılın önemli Alman devlet adamı Bismarck'ın (Bismark) çabalarıyla oldu. Germen ırkından gelen Avusturya ve Prusya, Alman birliğini sağlayabilecek iki devletti. Avusturya milliyetçilik akımından fazlasıyla uzak duran bir ülke konumundaydı. Gelişen noktada Prusya, Alman birliğini kurmada tek başına yola çıktı. Alman milliyetçileri Prusya etrafında toplanmaya başladı. "Demir Şansölye" olarak adlandırılan Bismarck Prusya siyasetinin önde gelen bir şahsiyeti olarak Rusya'da ve Fransa'da büyükelçilik görevini yürütmüştü (Görsel 3.16). Bu dönemde Bismarck, Prusya'nın güçlenmesi için gerekli olan politikanın "kan ve kılıç politikası" olduğu fikrine ulaştı. Tarihe geçen bu ifade Bismarck tarafından uygulanarak Alman siyasi birliğinin yolu açıldı. 1864'te Danimarka'yı, 1866'da Avusturya'yı savaşlarda yenen Prusya'nın önünde engel olarak sadece Fransa kalmıştı. 1870'te yapılan Sedan Savaşı'nda Fransa, Prusya'ya yenildi. Bu gelişme sonrası 1871'de Fransa'da imzalanan antlaşma ile ilk defa Almanya Devleti adından bahsedildi. Prusya Devleti'nin yerine Almanya'nın kurulmasıyla Alman siyasi birliği de resmen kuruldu.

Görsel 3.16: Otto von Bismarck (temsili)

İtalya millî birliğinin kurulması uluslararası sistemde dengelerde önemli bir değişikliğe neden olmazken Alman millî birliğinin kurulması tam tersi bir etki yaptı. Güçlü bir siyasi ve askerî yapıyla kurulan Almanya, Avrupa'da yeni dengeler içerisinde yer bulamadı. Bu durum gelecekte I. Dünya Savaşı'nın başlamasını kaçınılmaz kıldı.

Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf

İtalya ve Almanya'nın peş peşe siyasi ve millî birliklerini kurmasıyla Avrupa'daki güç dengesi değişime uğradı. Avrupa siyasetine Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın yanında Almanya ve İtalya yeni bir güç olarak katıldı. İtalya ve Almanya'nın kurulması Avrupa siyasetine yeni bir ivme kazandırdı. Alman millî birliğinin kurucusu Bismarck, Almanya'yı Avrupa'nın karada en güçlü devleti hâline getirmek amacıyla dış politikada farklı bir yol izledi. Bismarck, bu arzusunu gerçekleştirmesini engelleyecek güç olarak karşısında Fransa'yı görmekteydi. Alman millî birliği kurulduğu dönemde Fransızlar, Almanlar karşısında büyük bir yenilgiye uğramıştı. Bismarck, Fransa'nın en kısa sürede kendisini toparlayacağı ve Almanya'dan bu yenilginin intikamını almaya çalışacağı kanısındaydı. Bu düşünce Almanya'yı, Fransa'ya karşı güçlü devletleri kendi yanına çekme arayışına yöneltti. Böylece dünya devletleri arasında ilk kez gruplaşma hareketi (bloklaşma) başladı.

3.3. MEHMET ALİ PAŞA'NIN GÜÇ KAZANMASI

1769 Kavala doğumlu Mehmet Ali Paşa, 18 yaşına geldiğinde askerlik mesleğine girmişti. Mısır'ı Napolyon Bonapart'ın işgalinden kurtarmak için, 1799 yılında Kavala'dan gönderilen askerlerle Kahire'ye geldi. Mehmet Ali Paşa, okuryazar olmamakla beraber çalışkan ve cesur olmasıyla tanındı. Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra, kısa sürede buradaki başıbozuk askerleri disiplin altına alarak onların komutanlığına yükseldi. Napolyon'un işgaliyle bozulan Mısır'ın idari yapısındaki boşluklarını fark etti. Zekâsı ve askerler üzerindeki komuta gücünü kullanarak, yönetimi ele geçirmek için çeşitli yollara başvurdu. Bu doğrultuda Vali Hüsrev Paşa'yı Mısır'dan kaçırttı ve halkın desteğiyle idareyi eline aldı. Bu durum karşısında Sultan II. Mahmut düzenli vergisini vermesi ve Hicaz'ı ele geçiren Vehhabileri etkisiz kılması koşuluyla Mehmet Ali Paşa'yı 1805'te Mısır Valisi olarak atadı (Görsel 3.17).

Görsel 3.17: Sultan II. Mahmut (temsili)

XVIII. yüzyılın sonlarında Arabistan Yarımadası'nın Necit bölgesinde Muhammed bin Abdülvahhap'ın öncülüğünde Vehhabilik adlı bir hareket doğmuştu. İslâmiyet'in gereklerini yerine getiremeyenlerin, katli, mallarının yağmalanmasının vacip olduğu düşüncesiyle hareket eden Vehhabilik, Araplar arasında taraftar buldu. Vehhabiler, Basra, Yemen, Necit, Bağdat bölgelerini ele geçirdikten sonra 1790'dan itibaren bütün Arabistan'ı tehdit etmeye başladı. Mekke ve Medine, Vehhabilerin eline geçtiği için hac görevi de yerine getirilemiyordu. Bu önemli mesele, 1811'e kadar bertaraf edilemedi.

Mehmet Ali Paşa, Vehhabi Meselesi'ni çözmek için görevlendirildi ve bunun karşılığında kendisine Necit bölgesi valiliği vaat edildi. Mehmet Ali Paşa, Hicaz'da etkinlik gösteren Vehhabilere karşı harekete geçti. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordu bölgeye gönderildi. İsyân kısa sürede bastırıldı. Mısır ordusu, 1813'te Mekke'yi Vehhabiler'den geri aldı.

Bu hadise İslam âleminde büyük yankılar uyandırdı. Mehmet Ali Paşa'nın adı her tarafa yayıldı. Mehmet Ali Paşa bizzat Hicaz'a giderek tedbirler aldı. Bu esnada Suud bin Abdülaziz'in ölümü Vehhabiliğin azmini kırdı. 1815'te Bass ve Taraba arasında toplanan Vehhabileri büyük bir mağlubiyete uğrattı (Görsel 3.18).

Vehhabilere karşı ikinci büyük sefer İbrahim Paşa'nın kumandasında 1816'da yapıldı. Vehhabilerin lideri Abdullah Bin Suud esir alındı. Esir alınan Abdullah ile Vehhabilerin önde gelenleri önce Mısır'a sonra İstanbul'a gönderildi ve 1819'da burada idam edildiler. Bu gelişmelerin sonucunda Mehmet Ali Paşa Vehhabiler karşısında galibiyetini kesinleştirdi. Öte yandan Kızıldeniz limanlarına giden ticaret yollarının açılmasıyla Hac yolu da emniyet altına alındı.

Mehmet Ali Paşa başarılarından dolayı İslam âleminde büyük bir itibara sahip oldu. Avrupa yaşanan bu gelişmeler karşısında ilk defa Mısır'ı önemli bir siyasi unsur olarak dikkate almaya başladı.

Görsel 3.18: Mehmet Ali Paşa (temsili)

3.4. KUZEYDEN GELEN TEHLİKE: RUSYA

Görsel 3.19: Rus Çarı III. İvan (temsili)

Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerinin temeli XV. yüzyıla kadar dayanır. XV. yüzyılın ortalarına kadar dağınık bir şekilde yaşayan Ruslar, 1492 senesinde Moskova Knez'i III. İvan'ın etrafında toplanarak büyük bir devlet olma yolunda ilk adımlarını attı.

Rusya tarih sahnesine çıktığı andan itibaren denizlere ulaşmak için büyük bir çaba gösterdi. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a özel bir ilgi duydu.

Rusya'nın sıcak denizlere inmesini hedef alan büyük idealinin temelleri onun Bizans'ın dinî ve politik mirasçısı olmak iddiasına dayanıyordu. Bu sebeple Rusya tarihi açısından İstanbul, sadece ekonomik ve stratejik yönden değil, dinî sebeplerden de ele geçirilmesi gereken bir şehir olarak görülüyordu. Moskova Knezi III. İvan'ın Bizans Prensesi Sofya ile evlenmesi, Moskova'nın İstanbul'a halef olacağı düşüncesinin ortaya çıkmasına

sebepe sebep oldu. Bu görüş daha sonra Moskova'nın 'Üçüncü Roma' olacağı tarzında siyasi düşünce hâline getirildi. (Görsel 3.19).

Rusya'nın 1480'de Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetinden kurtulup müstakil bir Hristiyan devleti olarak ortaya çıkması Rusya'nın gelecekte Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini belirledi.

1569 yılında Astrahan Seferi'nde ilk Osmanlı-Rus savaşı cereyan etti. 1682-1725 yıllarında Rus tahtına oturan I. Petro, Rusların sıcak denizlere inme politikasının başlatıcısı oldu. 1689'dan itibaren Rusya topraklarını genişletme politikasına hız verdi.

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Avusturya ve Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlemeye başladılar. Bu politika 1768'te savaşa dönüştü. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile son buldu. 1770'de Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından Çeşme'de yakılması Avrupa'da da büyük bir tedirginliğe neden olmuştu. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar, Kırım'ın himayesini Osmanlı Devleti'nden aldı. Halkı Müslüman olan bir yer ilk defa Osmanlı Devleti'nden ayrıldı. Bu noktada Karadeniz'in bir Türk gölü olma özelliği de kaybedildi. Kuzeyden gelen tehlike olan Rusya, bu antlaşma ile Ortodoks Hristiyanların koruyuculuğunu da üstlendi.

1787-1792 Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Rusya ile Yaş Antlaşması (1792) imzalandı. Kırım'ın tamamen kaybedildiği Yaş Antlaşması'yla Rusya'nın saldırgan politikaları devam etti. Rum İsyanı devam ederken Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmalarının yakılmasıyla (1827) Rusya bir kez daha Doğu Akdeniz'de güç sahibi olduğunu dünyaya gösterdi. Rusya'nın Yunanlıların bağımsızlığını desteklemesi, Osmanlı Devleti ile yaptığı barış ve dostluk anlaşmalarına sadık kalmadığını her fırsatta Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerini sürdürdüğünü gösterdi. Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yeni ordunun henüz kurulma aşamasında olması Rusya'ya aradığı fırsatı vermişti. Rusya, batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerledi. Bu şartlar altında 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Kuban Nehri'nin ağzından başlayarak bütün Karadeniz sahili Rusya'nın egemenliğine girdi. Rus ticaret gemilerine Boğazlar'dan geçiş hakkı tanındı. Bu durum İngiltere için endişe vericiydi. Çünkü sömürgelerine giden yolların merkezinde yer alan Osmanlı Devleti üzerinde Rusların nüfuz kazanması İngiltere'nin emperyalist stratejisine ters düşüyordu.

1833'te Mısır Meselesi'nde Ruslardan destek alınması amacıyla Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanması İngiltere başta olmak üzere Avrupalı bazı devletlerin tepkisine yol açtı. Bu antlaşma Rusya'nın Boğazlar üzerinde nüfuz kazanması anlamına geliyordu. Boğazları Rusya'ya

kaptırmamak için büyük devletlerin gösterdikleri gayretleri ve aralarındaki siyasi ve ekonomik sahadaki rekabetleri, Osmanlının kendini Rusya'ya karşı korumasında önemli rol oynadı. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Fransa Katoliklerin, İngiltere Protestanların, Rusya ise Ortodoksların hamiliğini üstlendi. Rusya, Ortodokslara Küçük Kaynarca Antlaşması'yla verilmiş hakları bahane ederek yeni isteklerde bulundu. Bu istekler kabul görmeyince Rus orduları,

Görsel 3.20: I. Meşrutiyet'in ilanı (temsili)

1853'te Eflak ve Boğdan'a saldırdı. Rusya'nın saldırıları sonucu çıkan Kırım Savaşı'nı Avrupalı devletlerin de yardımıyla Osmanlı Devleti kazanmıştır. Savaş sonunda Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya arasında 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalandı. Rusya, Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşması'ndan memnun kalmadı. Çünkü bu antlaşmada yer alan Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesi Rusya'nın çıkarlarına uygun değildi.

Rusya, Balkan bölgesinde yaşayan Ortodokslar üzerinde kaybolan itibarını yeniden kazanmak için Slavlar arasında Panslavizm hareketlerine hız verdi. Rus kışkırtmalarıyla Bosna-Hersek (1875), Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da (1876) ayaklanmalar çıktı. Balkanlar'da yaşayan Slav halklarına özerklik veya bağımsızlık verilmesini önlemek amacıyla Osmanlı Devleti I. Meşrutiyeti (Kanun-i Esasi) ilan etti (Görsel 3.20). Meşrutiyet'in ilanı Rusya'yı memnun etmemiştir.

Bu gelişmelere bağlı olarak 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı çıktı. Savaşta Osmanlı Devleti yenildi ve Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Batılı devletler, çıkarlarına aykırı olan bu antlaşmayı tanımadılar. Ayastefanos Antlaşması ile Rusya tek başına Osmanlı topraklarını ele geçirmekteydi. Ancak bunun yerine imzalanan Berlin Antlaşması'yla diğer devletler de bu yağmaya ortak oldular. Rus işgaliyle birlikte Elviye-i Selase olarak adlandırılan Kars, Ardahan ve Batum için kırk yıl sürecek olan esaret dönemi başladı. Suni olarak ortaya çıkarılan Ermeni Meselesi de bu antlaşmayla uluslararası bir sorun hâline gelmiş oldu. Bu antlaşmadan sonra Rusya Kafkaslarda yaşayan yüz binlerce Müslüman Türk'ü Anadolu'ya göçe zorladı.

XX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'ya güvenemeyen ve Avrupalılar tarafından benimsenmeyen iki Avrasya devleti vardı: Osmanlı Devleti ve Rusya. Rusya ve Osmanlı Devleti kültürel alanda hedeflerinin ortak olmasına rağmen politik alanda özellikle Rusya'nın istekleri nedeniyle hedeflerin farklı olması, ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesine sebep olmuştu. Boğazları elde etme ve Karadeniz'de egemenlik sağlama düşüncesi ile Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareket etmesinden dolayı uzun süreli kültürel ve askerî ittifaklar kurulamamıştır. Hatta Rusya, uluslararası ilişkilerdeki dengeleri kullanarak Osmanlı Devleti üzerindeki politik hedeflerini gerçekleştirilmeye çalışmıştır.

1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri (İngiltere, Rusya ve Fransa) tarafında yer alan Rus Çarlığı ile ittifak Devletleri arasında yer alan Osmanlı Devleti karşı karşıya geldi. Osmanlı Devleti, kendisini parçalayıp Şark Meselesi'ni sonlandırmak isteyen İtilaf Devletleri'ne karşı savaştı. Çanakkale Cephesi'ndeki savaşın zaferle sonuçlanması İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya yardım ulaştırmasını engelledi. Yardım ulaşmayınca Rusya'da iç karışıklıklar başladı. Bu gelişmelerden sonra Rusya'da 1917 Devrimi yaşandı ve çarlık rejimi yıkıldı.

TARTIŞINIZ

Ortadoğu merkezli Rus politikaları günümüzde de devam ediyor mu?

Boğazlar Meselesi ve Rusya

XVIII. yüzyılda Rus Çarı I. Petro'nun sıcak denizlere inme politikasıyla başlayan yayılcı siyasetinde İstanbul ve Boğazlar, ayrı bir yere sahipti. Boğazların ele geçirilmesi, Rus dış siyasetinin ana prensibi hâline geldi. Özellikle, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın Boğazlar üzerindeki talepleri arttı. İstanbul, Rus tehlikesine maruz kaldı. 1833'te Mısır İsyanı'nda Rusya'dan alınan yardım çerçevesinde Rus donanmasının Boğazlardan geçişi Rusları bu bölge üzerindeki emelleri açısından cesaretlendirdi. Aynı sene imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Rusya için istediği ortamın oluşmasını sağladı.

Boğazlar bu antlaşmayla Avrupalı büyük devletlerin donanmalarına kapatıldığı gibi Rus savaş gemilerine açıldı. Bu madde İngiltere'nin sömürgelerine giden yol (Hindistan Yolu) üzerinde güçlü bir Rusya'nın varlığına sebep olabiliyordu. Rusya'ya karşı, Boğazlar Meselesi'ni çıkarları doğrultusunda düzenlemeye karar veren Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya ortak bir noktada buluştu. Geçerliliği sekiz yıl olan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın 1841'de süresi dolmaktaydı. 1841'de İngiltere'de imzalanan sözleşme (Londra Boğazlar Sözleşmesi) gereğince Rusların Boğazlar üzerindeki ayrıcalığı ortadan kalktı. Boğazlar bu sözleşmeyle uluslararası bir statüye kavuştu.

1856 Paris Antlaşması'yla Boğazlar'ın statüsü 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi esas alınarak yeniden düzenlendi. Antlaşma ile Karadeniz kıyılarında Rusların donanma bulundurma hakkı ellerinden alındı. 1871'de Londra'da yapılan bir toplantıda Ruslara Karadeniz'de yeniden donanma bulundurma hakkı tanındı. Bu tarihten itibaren Rusya, Boğazları yeniden ele geçirme siyasetine başladı.

1878'de Rus askerlerinin İstanbul kapılarına kadar ilerleyişi İngiltere'nin karşı koymasıyla durduruldu. Kısa bir zaman sonra Rusları durdurma rolünü Almanya üzerine aldı ve Rusya'ya Boğazları kapattı. Rusya, Boğazlar konusunda İngiltere ve Avusturya ile anlaşmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. II. Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin zor dönemlerden geçtiği yıllarda, Rusya karşısında başta İngiltere'ye daha sonra da Almanya'ya yakınlaşmak suretiyle Boğazların statüsünü korumada başarılı oldu.

BİLGİ NOTU

Reval Görüşmeleri

9 Haziran 1908'de Finlandiya Körfezi'ndeki Reval Limanı'nda İngiltere Kralı ile Rus Çarı bir araya geldiler. Yaptıkları görüşmeden sızan sonuçlara göre Osmanlı Devleti toprakları yeniden paylaşılacak, Rumeli parçalanacak, Osmanlı Devleti ordularını gönderemeyecek ve bu duruma boyun eğecekti.

Reval Planı'na göre Makedonya'da reform programının yapılması kararı alınmıştı. Bu karar Makedonya'nın özerkleştirilerek Osmanlı Devleti'nden koparılması anlamına gelmekteydi. İttihat ve Terakki Partisi taraftarları Reval Görüşmeleri'ne tepki olarak Makedonya'da İstanbul'a karşı isyan çıkarttı. Bu gelişmelerin neticesinde 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi

Tunaya, 1986, s.27'den düzenlenmiştir.

I. Balkan Savaşı (1912)

Balkanlar'da XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin körüklediği milliyetçilik düşüncesi Osmanlı karşıtı isyanlarla kendini göstermeye başladı. 1878 Berlin Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte Rusya, Balkan coğrafyasındaki etnik grupları (Bulgar, Sırp, Karadağlı, Rum vd.) isyan ettirme politikasına devam etti. XIX. yüzyılda Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız olmuşlardı. Bulgaristan da XX. yüzyılın başında özerklik elde etmişti. Bu devletler ise kendi idealleri doğrultusunda hareket ederek Balkanlar'da topraklarını genişletmeye çalışıyorlardı (Harita 3.9).

Harita 3.9: XX. yüzyılda Balkan Savaşları öncesi Osmanlı Devleti

Sırp, Büyük Sırbistan'ı kurmak için bir an önce Adriyatik Denizi'ne ulaşmayı hedeflemekteydi. Bunun yolu Bosna-Hersek ve Karadağ'dan toprak almaktan geçiyordu.

Yunanlılar, Bizans'ı yeniden canlandırma yolunda faaliyetlerine devam ediyordu. Bulgarlar "Büyük Bulgar Krallığı" idealiyle hareket edip Makedonya'yı ele geçirmeyi planlamaktaydı. Karadağlılar, komşuları olan Arnavutluk topraklarını almayı Romanya ise Baserabya ve Dobruca'yı alarak topraklarını genişletmeyi arzuluyordu. Balkanlar'daki hemen hemen her devlet bir şekilde topraklarını genişleterek kendi ideallerini gerçekleştirilmeye çalışıyordu.

II. Abdülhamit, Balkanlar'da Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sağlanması için denge ağırlıklı bir politika izledi. Makedonya'yı ele geçirmek isteyen Sırp, Yunan ve Bulgarların aralarını açan bir siyaset uyguladı. Fener Rum Patrikhanesine alternatif olarak Bulgar Kilisesi (Eksarhane) ve Sırp Piskoposluğu'nun kurulmasına izin verildi.

Balkan Savaşları'nın çıkmasında etkili olan bir diğer faktör Rusya'dır. Rusya, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile yaptığı 1911 Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilip Balkan devletlerini bir çatı altında toplamaya çalışıyordu. Bu plana göre Balkan devletleri birlikte hareket edip isyan edecek ve Rusya'nın istediği ortam oluşacaktı. Bu sayede Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat dönüştürerek yüzyıllardır beklediği sonuca ulaştı.

1911'in Ekim ayında Ruslar ilk olarak Bulgarları ve Sırpı bir araya getirdi. Taraflar arasındaki görüşmeler Rusya'nın ağırlığını koymasıyla 1912'de Bulgar ve Sırp arasında "Dostluk ve İttifak Antlaşması" imzalandı. Antlaşmanın içeriğinde Rusya'nın lehine bazı gizli maddeler bulunmaktaydı. Rusya'nın ara buluculuğuyla gelişen bu antlaşma beraberinde iki taraf arasında askerî sözleşmeleri getirdi.

Rusya'nın bir diğer uzlaştırma çabası Bulgarlar ve Yunanlılar arasında gerçekleştirildi. 1911'de Rusya denetiminde başlayan görüşmeler neticesinde 1912'de Yunanistan ile Bulgaristan arasında yeni bir gizli antlaşma yapıldı. Osmanlı karşıtı bu anlaşmayı Bulgar-Yunan ortak

Harita 3.10: I. Balkan Savaşı (1912)

askerî sözleşmesinin onaylanması izledi. Balkan ittifakına son katılan devlet Karadağ oldu. 1912'de bu devlet Sırp, Yunan ve Bulgarlarla ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak Osmanlı karşıtı Balkan ittifakında yerini aldı. Rusya'nın çabaları sonucunda oluşturulan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ birliğinde en baskın

devlet Bulgaristan'dı. Bulgaristan toprak alma konusunda da en fazla istekli olan devletti. Bahsi geçen dört devlet her ne kadar Osmanlı karşıtı bir cephede birleşseler de kendi aralarında uzun vadeli bir ortaklıktan uzak görünüyordu. Bu durum II. Balkan Savaşı'nın çıkmasının temel nedenlerinden biri olacaktır.

I. Balkan Savaşı 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın saldırısıyla başladı (Harita 3.10). 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Hazırlıksız yakalanan Osmanlı ordusu savaşın ilk dönemlerinde istenilen başarıyı yakalayamadı. Çünkü savaş öncesinde Balkanlar'daki Osmanlı askerlerinin bir kısmı terhis edilmiş diğer bir kısmı ise Makedonya ve Trakya'ya sevk edilmişti. Osmanlı Devleti, savaş esnasında hem yeterli erzak ve lojistik ihtiyacını karşılayamamış hem de Yunanistan İngiltere'den deniz gücü desteği almıştı.

Osmanlı ordusu "Şark (Doğu) Ordusu" ve "Garp (Batı) Ordusu" olarak iki koldan savaştı. Şark Ordusu Bulgaristan ile Garp Ordusu ise Yunan, Sırp ve Karadağ güçleriyle savaştı. Sonuçta Osmanlı Devleti beklenmedik bir yenilgi ile karşılaştı. Balkanlar'da büyük oranda toprak kayıplarının yaşanmasının yanında Bulgar ordusu İstanbul'a kadar yaklaştı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki Müslüman ahaliyle bağı koptu. Bu mağlubiyet iç siyasette dengeleri yerinden oynattı. İttihat ve Terakki Partisi, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile diğer siyasi gruplar hükûmete baskı yapmaya başladı. Hükûmet değişikliği olsa da gelişmelerin önüne geçilemedi.

Bulgarların İstanbul'a yaklaşmasına en fazla tepki gösteren devlet Rusya oldu. Hâlbuki savaş öncesinde Balkan milletlerini Osmanlıya karşı birleştirip saldırtan Rusya iken bu defa hiç beklemediği bir sonuçla baş başa kalmıştı. Bulgarların bu kadar ilerlemesi Rusların hesaba katmadığı bir sonuçtu. Ruslar, yüzyıllardır gerçekleştirmek istedikleri hayallerini Bulgaristan'ın gerçekleştirme ihtimaline karşı çıktı. Bu nedenle Rusya resmî bir açıklama yaparak Bulgarların İstanbul'a girmesi hâlinde donanmasını göndereceğini bildirdi. Ayrıca Meriç Nehri'nin doğusundaki toprakların Bulgarlar tarafından ilhak edilmesini tanımayacağını ilan etti. Rusya ayrıca Ege Adaları'nın Yunanistan'ın eline geçmesinden fazlasıyla rahatsızlık duydu.

I. Balkan Savaşı'nın bir diğer önemli sonucu ise Sırp ve Arnavutların Adriyatik Denizi'ne ulaşmaları oldu. Bu gelişme Avusturya ve İtalya tarafından tepkiyle karşılandı. Bu savaşın sonuçlarının ortaya çıkardığı tabloya Avrupalı devletler müdahale etti. İngiltere uluslararası bir konferansın yapılmasını önerdi. Londra'da 16 Aralık 1912'de savaş devam ederken taraflar bir

araya gelerek barışı görüşmeye başladılar. Konferansta taraflar sürekli birbirlerinin tekliflerini reddettiği için bir sonuca ulaşamadı. Görüşmenin kesilmesi üzerine "Düvel-i Muazzama" (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya) olarak adlandırılan altı büyük devlet Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota verdi. Bu notayla Osmanlı Devleti üstü kapalı olarak tehdit edilmiş ve devletten I. Balkan Savaşı'ndaki kayıplarını kabul etmesi istemiştir.

Görsel 3.21: Bâbîâli Baskını (temsîlî)

Görüşmelerin devam ettiği süreçte İstanbul'da "Bâbîâli Baskını" adıyla anılan siyasi bir olay gelişti (Görsel 3.21). I. Balkan Savaşı'nda alınan ani ve ağır yenilgi karşısında İttihat ve Terakki Partisi yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. Kendilerinin hükûmette olmamasından dolayı bu yenilginin yaşandığını savunan parti, 23 Ocak 1913'te Osmanlı hükûmetine baskın düzenledi. Bu baskınla birlikte İttihat ve Terakki Partisi devletin yönetiminde söz sahibi oldu. İttihat ve Terakki hükûmeti ilk olarak 13 Şubat'ta Bulgaristan'a savaş açarak kuşatma altında olan Edirne'yi kurtarmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bulgaristan'ın ani saldırısı sonucu Edirne düştü ve Bulgarların eline geçti. Bu dönemde Ege Denizi'ndeki birçok ada Yunanlıların işgaline, Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının bir kısmı da Sırbistan ve Karadağ'ın işgaline uğradı. Sonuçta 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalandı ve I. Balkan Savaşı sona erdi.

TARTIŞINIZ

Düvel-i Muazzama olarak anılan devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmalarının nedenleri sizce nelerdir?

1913 Londra Antlaşması'na göre Midye-Enez Hattı'nın batısındaki bütün topraklar Balkan devletlerine bırakıldı. Sırbistan'a Orta ve Kuzey Makedonya bırakıldı. Yunanistan'a Selanik, Girit ve Güney Makedonya verildi. Bulgaristan'a Kavala, Dedeoğaç ve bütün Trakya verildi. Ege adalarının geleceği ve Arnavutluk'un sınırlarının tespitinde Avrupalı devletlerin karar vermesi uygun görüldü.

1913 Londra Barış Antlaşması'yla Bulgaristan en fazla toprak kazanan ülke olmasının yanında Ege Denizi'ne ulaştı. Yunanistan Girit Adası'nı ve Selanik'i alarak konumunu güçlendirdi. Sırbistan ve Karadağ topraklarını genişleterek Balkanlar'da güç sahibi oldu.

CEVAPLAYINIZ

Rusya'nın Balkan milletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı birleştirme çabasının gerekçeleri nelerdir?

II. Balkan Savaşı sonrası Osmanlı Devleti, Balkan devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzaladı (Görsel 3.22). 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Barış Antlaşması imzalandı. Avrupa devletlerinden destek alamayacağını anlayan Bulgaristan, Osmanlı ile sorunlarını diplomasi yoluyla çözmeyi tercih etti. Bu sayede Balkan devletlerine karşı bir denge kurmayı planladı. İstanbul Antlaşması'yla Bulgaristan-Osmanlı sınırı yeniden çizildi. Edirne ve Kırklareli Osmanlı Devleti'nde kaldı ve Meriç Nehri sınır kabul edildi. Bu antlaşma ile Bulgaristan'daki Türkler ile Bulgarların eşit haklara olması konusunda anlaşıldı. Osmanlı Devleti 14 Kasım 1913'te Yunanistan'la Atina Barış Antlaşması'nı imzaladı.

Ege Adaları Meselesi anlaşma sağlanmadığı için zamana bırakıldı. Diğer yandan Atina Barış Antlaşması'yla Yunanistan'daki Türklerin hakları korundu. Son olarak Sırbistan ile İstanbul Antlaşması imzalandı. İki ülkenin ortak sınırı bulunmadığı için sınır tespiti yapılmadı. Antlaşmayla işgal altındaki Makedonya'da kalan Türklerin hukuki statüleri belirlenerek garanti altına alındı.

Osmanlı Devleti Meriç Nehri'nin batısındaki tüm topraklarını kaybetti. I ve II. Balkan Savaşları sonunda Balkan devletleri büyük toprak kazançları sağlasa da hiçbiri aldıkları paylardan hoşnut olmadı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasına bir yıldan az bir süre kala Balkan coğrafyasındaki siyasi kazan kaynamaya devam etti.

Osmanlı Devleti ile Prusya (Almanya) arasındaki siyasi münasebetler 1718 senesine kadar uzanmaktadır. Prusya'nın yükselişi Osmanlı Devleti'nin güç kaybettiği döneme rastlar. Prusya, Avusturya ve Rusya'nın yayılcı politikalarından rahatsız oldu. Bundan dolayı Prusya Osmanlı Devleti ile askerî ve ekonomik alanlarda münasebetlerini daha da geliştirdi. Almanya, millî birliğini kurduktan sonra da Osmanlı Devleti ile olan dostane ilişkilerine devam etti. Osmanlı'nın parçalanmasını istemeyen Almanya'nın politikaları iki devletin yakınlaşmasına zemin hazırladı.

ARAŞTIRINIZ

Balkan Savaşları sonucunda yaşanan "Balkan Göçleri"ni araştırarak elde ettiğiniz bilgileri sınıfta paylaşınız.

Görsel 3.22: II. Balkan Savaşı (temsili)

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

1. XVIII. yüzyılda Muhammed bin Abdülvahhap önderliğinde başlayan ..... hareketinden kaynaklanan isyanlar kısa sürede Arap Yarımadası'na yayıldı.
2. .... örgütü 1807'de kurulup 1870'te İtalya siyasi birliğinin sağlanmasında önemli rol oynadı.
3. Rusya, Balkan topluluklarını kendi siyasi çıkarları doğrultusunda bir çatı altında toplamak amacıyla ..... politikasını uyguladı.
4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rumi takvimin 1293 senesinde cereyan etmesinden dolayı, ... anıldı.
5. Devlet içerisinde önemli mevkilere getirilen Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde uzunca bir süre "....." adıyla anıldı.

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

6. **"Doğu Sorunu"** olarak da adlandırılan siyasi kavramın diğer bir adı nedir?
.....
7. **Hınçak ve Taşnak cemiyetleri hangi azınlığın isyan etmesi amacıyla kuruldu?**
.....
8. **Çıkardığı iç isyan sonucu Mısır Meselesi'ne sebep olan Osmanlı valisi kimdir?**
.....
9. **Avrupa'da XIX. yüzyılda siyasi birliğini geç tamamlayan devletler hangileridir?**
.....
10. **Hristiyanlar arasında kutsal yerlerin koruyuculuğu üzerinden süregelen rekabetin adı nedir?**
.....

Aşağıdaki açık uçlu soruların cevabını boş bırakılan alana yazınız.

11. Balkan coğrafyasında yaşayan milletler XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya başladı. Avrupalı güçlerin teşviki ve yardımları sonucunda Yunanlar, Bulgarlar, Sırlar, Romanyalılar ve Karadağlılar bağımsızlıklarını aldılar. XX. yüzyıla gelindiğinde Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı I. Balkan Savaşı'nı başlattılar.

I. Balkan Savaşı'nın Osmanlı tarihi açısından sonuçları nelerdir?

.....

12. Şark Meselesi, Avrupalı büyük güçlerin XIX. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri siyaseti ifade eden politik bir terimdir. 1815 Viyana Kongresi'nde bir araya gelen Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Karadeniz kıyıları ile Orta Doğu'daki toprakları üzerinde güç sahibi olma amacıyla kendi aralarında kıyasıya bir mücadeleye girdiler. Osmanlı Devleti dışardan kendisine karşı yanına Avrupalı en az bir büyük devleti almak suretiyle siyasi denge kurarak varlığını korumaya çalıştı.

Şark Meselesi size göre günümüzde de devam eden bir sorun mudur?

.....

13. Çarlık Rusyası kurulduğu yıllardan itibaren kara devleti olmaktan çıkıp denizlere sınırdış olan bir devlet olma politikası yürüttü. Bu amaçla Karadeniz ve Baltık Denizi başta olmak üzere diğer denizlerle sınırı olan devletlerden toprak alma faaliyetlerine yöneldi. Karadeniz'e ulaşmak için Osmanlı Devleti ile XVIII ve XIX. yüzyıllarda Kırım, Balkanlar ve Kafkasya üzerinden savaşlara girişti. Kırım'ın ilhakıyla birlikte Karadeniz'e inen ve böylece kendine güveni artan Rusya yeni planlar geliştirdi. Bizansı yeniden canlandırma, Slavları kendi himayesinde bir araya getirme, Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenme bu planlardan sadece bir kaç tanesidir.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yaklaşık iki buçuk asırdır yürüttüğü rekabetçi siyasetin nedenlerini sonuçlarıyla ilişki kurarak analiz ediniz?

.....

.....

.....

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyarak doğru seçeneği işaretleyiniz

14. Yunanistan'ın kuruluşu aşağıdaki hangi antlaşmayla sağlandı?

- A) Berlin Antlaşması
- B) Küçük Kaynarca Antlaşması
- C) Edirne Antlaşması
- D) Hünkâr İskelesi Antlaşması
- E) Kütahya Antlaşması

15. Aşağıdakilerden hangisi Ermenilerce başlatılan isyanlardan biri değildir?

- A) Sason İsyanı
- B) Osmanlı Bankası Baskını
- C) Van İsyanı
- D) Adana Olayları
- E) Mora İsyanı

16. I. Balkan Savaşı öncesinde Avrupalı devletlerce desteklenen Balkan devletleri 1912 tarihinde bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Bu devletlerin temel amacı Osmanlıyı Balkanlar'dan uzaklaştırmaktı.

Aşağıdaki devletlerden hangisi I. Balkan Savaşı'nda yer alan devletlerden değildir?

- A) Yunanistan
- B) Arnavutluk
- C) Karadağ
- D) Bulgaristan
- E) Sırbistan

17. Berlin Kongresi'nde (1878) Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ilgilendiren kararlar alınmıştır. Kongrede, azınlık hakları konusunu dile getiren Avrupalılar, Osmanlı'dan ıslahatlara devam etmesini istediler.

Bu azınlıklardan biri de "Millet-i Sadıka" olarak adlandırılan ..... azınlığıydı.

Yukarıda geçen ifadeye göre, boş bırakılan yere hangi azınlığın adı yazılmalıdır?

- A) Ermeni
- B) Rum
- C) Bulgar
- D) Sırp
- E) Karadağlı

18. "Üçlü İtilaf" bloku içerisinde

- I. İngiltere
- II. Rusya
- III. Almanya
- IV. Fransa

hangi devletler yer almıştır?

- A) I ve II
- B) II ve III
- C) I ve IV
- D) I, II ve IV
- E) I, II ve III

4. ÜNİTE

DEVRİMLER ÇAĞINDA DEĞİŞEN DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan fikir akımlarının imparatorluklara etkisi
- Avrupa'da görülen 1830-1848 ihtilalleri ve etkileri
- Siyasi ideolojilerin birey ve topluma etkisi
- Sanayi Devrimi ile beraber mutlakiyetçi monarşiden, anayasal monarşiye geçiş süreci
- Osmanlı Devleti'nde modern ordu teşkilatı ve yurttaş askerliği konularındaki düzenlemelerin siyasi ve sosyal boyutları
- Ulus devletleşme ve endüstrileşme süreçlerinin sosyal hayata yansımaları
- Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi
- 1876-1913 arasında gerçekleştirilen darbelerin Osmanlı siyasi hayatı üzerindeki etkileri

ÜNİTE KONULARI

- 4.1. DEVRİMLER VE DEĞİŞİMLER
- 4.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDU TEŞKİLATI VE YURTTAŞ ASKERLİĞİ
- 4.3. ULUSALLAŞMANIN VE ENDÜSTRİLEŞMENİN SOSYAL ETKİLERİ
- 4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ
- 4.5. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

KAVRAMLAR

● İhtilal	● Liberalizm	● Asâkir-i Nizamiye
● Devrim	● Marksizm	● Bedel-i Askerî
● Koalisyon	● Sosyalizm	● Misyoner
● Milliyetçilik	● Kapitalizm	● Dârülaceze

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. Devletlerin ekonomik düzeyleri toplumların sosyal ve kültürel yapısını nasıl etkiler?
2. Saltanat sistemi ile yönetilen bir toplumun demokratik cumhuriyet rejimine geçişi ile elde edeceği temel hak ve kazanımlar neler olabilir?
3. Devlet otoritesini ele geçirmek için harekete geçen güç odakları devlet ve toplum düzeni üzerinde nasıl bir etki bırakır?

4.1. DEVRİMLER VE DEĞİŞİMLER

Fransız İhtilali'nin İmparatorluklara Etkisi

Ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı oluşan Fransız İhtilali beraberinde ulus, milliyetçilik, millî egemenlik, demokrasi, laiklik, adalet gibi kavramları ortaya çıkardı ve bu kavramlar tüm Avrupa'ya yayıldı. İhtilalin ülkelerini etkilemelerinden çekinen devletler Avrupa'da Fransa'ya karşı birleşip savaştılar. Bu savaşlar, ülkeleri siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan etkiledi ve Avrupa'daki mevcut güçler dengesini de bozdu.

Fransız İhtilali, özellikle çok uluslu yapıları olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve Osmanlı Devleti'ni etkiledi. Mutlakiyet ile yönetilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı ve liberal fikirlerle parçalanabilirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde, Macarlar, Lehler (Polonyalılar), Çekler, Hırvatlar ve Romenler gibi birçok milleti barındırmaktaydı. Fransız İhtilali'nin milliyetçilik tesirlerini göz önünde bulunduran Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ülkede otoriteyi arttırarak Metternich Politikasıyla milliyetçi ve liberal hareketleri bastırma yolunu tercih etti çünkü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki milletlerin bağımsızlıklarına kavuşmaları imparatorluğun dağılması anlamına geliyordu. 1848 ihtilalleri sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki etnik guruplar liberalizm ve milliyetçilik akımından etkilendiler. Bağımsızlık için ayaklanan Sırlar, Hırvatlar ve Romenler isteklerine kavuşamadı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Alman ve İtalyan millî birliklerinin kurulmasını engellemeye çalıştıysa da 1870 yılında İtalya, 1871 yılında da Almanya millî birliğini kurdu. XIX. yüzyılda Rusya, Batı'dan gelebilecek ihtilallerin etkilerinden korktu. Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu fikirlerden dolayı çıkan liberal ve milliyetçi ayaklanmaları bastırmaya çalıştı. Buna rağmen Fransız İhtilali'nin yaygınlaştırdığı liberalizm ve nasyonalizm (milliyetçilik) akımları Rusya'yı da etkiledi. 1830 yılında Rusya sınırları içinde yaşayan Polonyalılar hürriyetlerini kazanmak için ayaklandılar ve bir yıl boyunca Rus ordularına karşı savaştılar ancak Ruslar bu bağımsızlık hareketini çok sert bir şekilde bastırdı. 1830'da Fransa kralı devrilince Belçikalıların çıkarttığı isyanı Rusya bastırdı.

Rusya, ihtilalcileri uyararak ihtilalin Prusya'ya sıçraması durumunda buna sessiz kalmayıp müdahale edeceğini ilân etti. Macar İsyanı'nı bastırmak için Avusturya'ya asker gönderen Rusya, Osmanlı Devleti'ne de Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nı bastırılmasında yardım etti. Fransız İhtilali'nden yalnızca liberalizm ve nasyonalizm fikir akımları doğmadı. Aynı zamanda 1789 İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi'yle gelen kanun önünde bütün vatandaşların eşitliği (siyasal eşitlik) ilkesi 1815'ten itibaren, aydınlar tarafından ekonomik eşitliğe de dönüştürüldü. Bunun sonucunda sosyalizm akımı doğdu. Sosyalist akım, 1917'de Çarlık Rusyasının Bolşevik İhtilali ile yıkılmasına ve yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasına neden oldu.

Mutlak monarşi haricinde siyasi ve sosyal durumu Avrupa'ya benzemeyen Osmanlı Devleti, başlangıçta Fransız İhtilali'nden dolayı herhangi bir endişe duymadı. Osmanlı Devleti'nde millet sistemine ve meslek gruplarına göre bir sınıflandırma olup Avrupa'daki gibi ayrıcalıklı bir sınıf bulunmamaktaydı. İslam ülkesi olması ve Avrupa Devletler Hukukuna tabii olmamasından dolayı Osmanlı Devleti, Fransa'da ilan edilen İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi'nin kendisi için tehlike oluşturacağını düşünmüyordu. Osmanlı Devleti ihtilal sırasında tarafsızlığını korudu. Fransa'daki rejim meselesinin Avrupa'nın bir iç sorunu olduğunu düşündüğünden Avrupa'nın hiçbir yerinde hoş karşılanmayan ihtilalcilerin Osmanlı ülkesinde rahatça gezebilmelerine izin verdi.

CEVAPLAYINIZ

Fransız İhtilali'ne Osmanlı Devleti'nin olumlu bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu nasyonalizm akımı çok uluslu Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. İhtilalin Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim halk üzerinde etkili olmaya başladığının en bariz örneği 1820 Yunan Ayaklanmasıdır. Müslüman halka ihtilalin etkileri ise ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yansıdı. Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımının etkisi ile I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde devlet sınırlarının Meriç Nehri'ne kadar gerilemesine, Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına sebep oldu.

Görsel 4.1: Bâbiâli binası

ARAŞTIRINIZ

Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne etkilerini araştırarak sınıf ortamında paylaşınız.

Fransa, 1799'da Akka'yı kuşattığında Bâbiâli'nin (Görsel 4.1) yayınladığı bildiride: Herkesin insan olmak bakımından eşit olduğu, kimsenin başkaları üzerinde bir üstünlüğünün bulunmadığını ve herkesin kendi hayatına şekil vermeye gücünün olduğu ifade edildi. Bu ifadeler Batı düşüncelerinin Osmanlıya nüfuz etmiş hâliydi. Bu anlayış XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde liberal düşüncelerin ilkelelerini oluşturdu. İhtilalin yaydığı fikir akımları, Osmanlı Devleti'ndeki subay ve teknik okullarda ders veren yabancı öğretmenler tarafından yayıldı.

Görsel 4.2: Genç Osmanlılar: (Soldan sağa) Ahmet Rıza Bey, Nazım Efendi, Muhammed Ali Paşa, Sezai Bey ve Ahmet Sait Bey (temsili)

1830-1860 yılları arasında Batı'da sivil toplum hayatına yer etmiş olan özgürlük ve anayasacılık gibi düşünceler, Osmanlı'da da büyük bir hayranlık uyandırdı. Bu doğrultuda meydana gelen en büyük gelişmelerden biri Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın yayınlanması oldu. Bu ferman ile 1840-1870 yılları arasında Osmanlı'da eğitim, askerlik, yönetim, vergi, yargı alanlarında yeniden düzenlenmeye gidildi.

Türk reformunu daha ötelere taşımak isteyen ve kendilerine "Genç Osmanlılar" (Görsel 4.2) diyen bir grup aydın, 1865-1875 yılları arasında yürüttükleri çalışmalarla Osmanlı Devleti'nde ilk anayasanın yürürlüğe girmesini sağladılar (1876). Böylece Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Dönemi başladı. II. Meşrutiyet yıllarında Türkçülük akımı hızla Osmanlı coğrafyasında yayılmaya başladı. Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde bu Türk milliyetçiliği yer aldı.

XIX. Yüzyıl Sosyal Muhalefet Hareketleri

1830 İhtilalleri

1815 Viyana Kongresi'nden sonra ortaya çıkan tutum, davranış ve siyasi uygulamalar, özgürlük düşüncelerini büyük ölçüde benimsemiş Avrupa toplumlarında otoriteye karşı tepki oluşmasına ve her alanda özgürlük düşüncesinin güçlenmesine neden oldu. Bu da 1830 İhtilallerinin meydana gelmesinde önemli bir rol oynadı.

1830 İhtilallerinin sebepleri arasında: Ekonomik hayatın gelişmesinin ancak siyasal alandaki liberalizm ile gerçekleşeceğine inanılması, Avrupa halklarında özgürlük arayışının gittikçe yaygınlaşması, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Metternich Sistemi ile kralların özgürlük düşüncesini benimseyen Avrupa halkının üzerinde hakları kısıtlayıcı politika uygulaması, 1815-1830 yılları arasında ülkelerin anayasal düzene geçmeleri ve kralların anayasayı kaldırmak veya anayasanın sınırlarını daraltmak istemesi, başka devletlerin egemenliği altındaki halklarda milliyetçilik akımının güçlenmesi, Almanya'da bilim ve felsefenin ilerlemesiyle Avrupa'ya liberalizmin yerleşmesi yer alır.

1830 İhtilalleri, ilk olarak Fransa'da başladı. İhtilal başarılı olunca Almanya, İtalya, Polonya, İngiltere ve İspanya'da da etkilerini hissettirdi. Fransa, Belçika ve İspanya'da liberalizm hareketi başarıyla sonuçlandı. Liberalizm akımı sayesinde İsviçre bağımsızlığını kazandı. Hükümdarların kutsal hakları yerine, milletlerin egemenliği hâkim olmaya başladı. 1830 İhtilallerinde Batı Avrupa'da aristokrat sınıf, burjuvazi sınıfına yenilmişti. Bu tarihten sonraki elli yıl boyunca hâkim sınıf bankerler, büyük sanayiciler, üst düzey devlet memurları ve büyük burjuvaziler olacaktır. 1830 İhtilalleri Fransa ve İngiltere'de işçi sınıfının siyasal yaşamda bağımsız bir güç olarak doğmasını da sağladı ayrıca Avrupa'daki mevcut ittifakların çözülüp yeni gruplaşmaların doğmasına yol açtı. 15 Ekim 1833'te gizli bir antlaşma ile monarşiyi savunan Avusturya, Rusya ve Prusya aralarında Doğu Bloku'nu, Nisan 1834'te Londra'da yapılan antlaşma ile de İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz liberalizmi savunan Batı Bloku'nu oluşturdu.

1848 İhtilalleri

Avrupa'da 1815-1830 yılları arasında yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler ile 1815 Viyana Kongresi'nin getirmiş olduğu düzen, 1848 İhtilallerini de beraberinde getirdi (Görsel 4.3). 1848'e doğru toplumlar birbirleri ile kaynaşırken devletler arası ilişkilerde de değişimler yaşandı. Avrupa'da 1815-1830 yılları arasında yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler 1830 İhtilalleri sonrasında güçlenmişti. 1848'den önce liberalizmin içerisinde yer alan fikirler ve kavramlar arasına anayasalı siyasal rejim, seçim hak ve hürriyeti ile basın hürriyeti dâhil olmuştu.

Avrupa'da sanayi geliştikçe ve üretim arttıkça, ulaşım sorunu ortaya çıktı. Bu durumun çözümü için demir yollarının yapımına hız verildi. Ulaşım araçlarının gelişmesiyle mesafeler kısaldı. Bu durum toplumları

Görsel 4.3: 1848 İhtilalleri (temsili)

Görsel 4.4: 1848 İhtilalleri/Fransa (temsili)

getirdi. Şehirlerin nüfusu arttı. Buna bağlı olarak sanayi şehirlerinde işçi sınıfı gittikçe büyüdü. İşçilerin düşük ücretle çalıştırılması sefaleti de beraberinde getirdi.

1848 İhtilalleri (Görsel 4.4) 1830 İhtilalleri'ne göre daha etkili oldu. İmparatorlukların hâkimiyeti altında yaşayan milletlerin bağımsızlık için ayaklanmaları bu ihtilalleri yaygınlaştırdı. Liberalizm, nasyonalizm ve sosyalizm gibi fikir akımlarının insanlar arasında yayılması 1848 İhtilallerine güç kazandırdı.

Sicilya'da başlayan 1848 İhtilalleri Fransa'da güç kazanarak diğer ulusları da etkiledi. 1848 İhtilalleri'nde Fransa'daki liberaller ve sosyalistler geçici bir başarı elde ettiler. Almanya, İtalya ve Macaristan'daki ihtilal hareketleri, milliyetçilik açısından başarısızlıkla sonuçlandı. Belçika, Hollanda, Danimarka, Sardinya ve İsviçre ihtilalleri ise özgürlüklerin güçlenmesini sağladı. Avrupa'daki bu ihtilallerin genel olarak başarısızlığı demokrasinin gelişmesini olumsuz etkilediyse de Avrupa'yı bir savaş alanı hâline gelmekten de korudu çünkü yenilikçi hareketlerin düşmanı olan Rusya bu tür ihtilal girişimlerine müdahale etmek için adeta fırsat kollamaktaydı.

Avrupa'da yeni bir barış dönemine girilerek Avrupa uygarlığını geliştirecek yeni adımlar atıldı. Hükûmetler, ideoloji veya inançlar üzerinden değil güç ve gerçeklik üzerinden siyaset yapmaya başladılar. Devletler doğal düşman veya müttefik gibi davranışları sergilemek yerine kendi çıkarlarını gözettiler. Yararlı sayılabilecek her türlü ittifakın içerisinde yer aldılar. İhtilalden sonra iktisadi alanda bir refah dönemi meydana geldi. 1848 İhtilallerine karşı çıkan Avusturya ve Rusya'nın zayıflaması İtalya ve Almanya'nın siyasi birliklerinin de oluşmasını sağladı.

OKUMA PARÇASI

İhtilalden Önce Avrupa'daki Toplumsal Sınıflar

Sınıf esasına dayanan bir sosyal yapı, Avrupa tarihinin bütün olaylarına damgasını vurmuştur. Etkileri hâlâ devam eden büyük buhranların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Orta Çağ'da servetin üçte biri ruhban sınıfının elinde bulunuyor ve rahipler buralarda köylüleri istekleri dışında toprağa bağlı olarak çalıştırıyorlardı. Büyük manastırlarda keşiş başına üç hizmetçi bulunuyordu. Bu hizmetçiler, efendilerinin izni olmadan evlenme dâhil hiçbir hakka sahip değillerdi. Sınıflar Avrupa'ya öylesine damgasını vurmuştur ki bugün bütün demokrat rejimlerin vazgeçilmez unsurları olan partiler, zamanında Avrupa'da bu farklı sınıfların haklarını savunmak üzere ortaya çıkmışlardı. Her parti ayrı bir sınıfa hitap ederdi ve parti faaliyetinin temelinde sınıf kavgası yer alırdı.

Açıkgöz, 2000, ss.294-295'ten düzenlenmiştir.

CEVAPLAYINIZ

1848 İhtilallerinin genel olarak Avrupa'da başarıya ulaşmaması demokrasinin gelişmesini nasıl etkilemiştir?

Modern Siyasal İdeolojiler

Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan ve bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral ve estetik düşünceler bütününe "ideoloji" denir.

1815 Viyana Kongresi'nin getirdiği yeni düzen, birtakım modern fikir akımlarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu akımlar: Marksizm, liberalizm, kapitalizm ve sosyalizmdir.

Liberalizm

Liberalizm, tarihsel kökeni XVII. yüzyılın başlarına kadar giden sosyal bir doktrin (öğreti) ve felsefedir. Özgürlük, serbestlik anlamlarına gelen liberalizm, insanların özgürlüğünü savunan bir düşünce sistemidir.

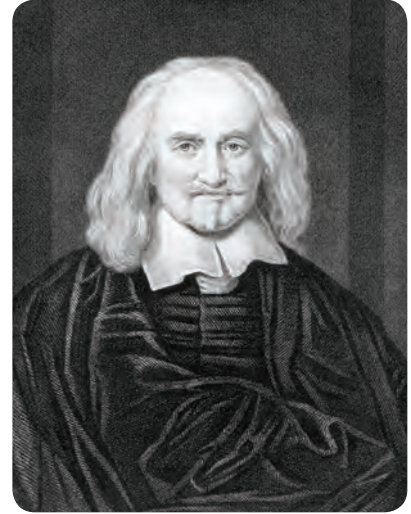
XVII. yüzyılın başlarında liberal fikirlerin ortaya çıkmasında etkili olan dört sorun bulunmaktaydı. Bunlar:

- Durağan sosyal yapı
- Ekonomik faaliyetlerde yaşanan kısıtlamalar
- Devletin elinde tuttuğu gücün yoğunluğu
- Dinî tutuculuk

Liberal düşünürler, bu dört soruna karşı şu düşünceleri savundular:

- Tüm bireyler eşit haklara sahiptirler (doğal haklar doktrini).
- Ekonomik faaliyetler ve özgürlüklerin önündeki sınırlandırılmalar kaldırılmalı (rekabetçi piyasa ekonomisi).
- Keyfi yönetimler sınırlandırılmalı (anayasal yönetim felsefesi).
- Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılıp din ve vicdana ait hususların kişilerin özel alanına girdiği meseleler olduğu kabul edilmeli (sekülerizm-laiklik).

Bu fikirlerle gelişen klasik liberalizmi savunanlar XIX. yüzyılın ortalarında İngiltere'de iktidara geldi. Liberal akımın doğmasını sağlayanlardan biri Thomas Hobbes'tır (Tamis Habs-Görsel 4.5). Liberalizmin siyasi bir teori olarak ortaya çıkmasında ise en büyük katkıyı İngiliz filozof John Locke (Con Lok) yapmıştır. John Locke'dan sonra XVIII. yüzyılda Adam Smith (Edim Simit) , Adam Ferguson (Edim Förgisin) ve David Hume (Deyvid Hüm) fikirleri ile liberalizme katkı sağladılar. David Hume ve Adam Smith'in çalışmaları ile birlikte ekonomik liberalizm kimliği de tanınmaya başlandı.

Görsel 4.5: Thomas Hobbes (temsili)

DÜŞÜNCELERİNİZ

Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu liberal fikirler mutlak monarşileri nasıl etkilemiştir?

Kapitalizm

Kapitalizm, serbest piyasa ekonomisi veya serbest girişim ekonomisi olarak bilinir. Özel teşebbüse ve piyasa serbestliğine dayalı olan bir üretim sistemidir ayrıca üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan üretimle tüketimin pazar tarafından dengelendiği bir ekonomik sistem de denilebilir. Dolayısıyla üretim araçlarına sahip olan şirketlerin ürettikleri malları arz-talebe göre işleyerek bir pazarda sattıkları ekonomik sistemdir. Kapitalizmin temellerini ilk çağda bile görmek mümkündür ancak bir sistem olarak gelişmesi XVI. yüzyıldan sonradır. Tarım ekonomisine dayanan feodalizmin çöküşünden sonra Sanayi Devrimi ile kapitalizm ortaya çıkmıştır.

TARTIŞINIZ

Sanayi Devrimi ile kapitalizm arasında nasıl bir bağ olabilir?

Kapitalizm İdeolojisinin Ortaya Çıkma Nedenleri

Görsel 4.6: Max Weber (temsili)

- XIV ve XVII. yüzyıl arasında uluslararası ticaretin artması
- Bankacılığın gelişmesi
- Sermaye birikimine sahip yeni bir iş adamı sınıfının ortaya çıkması
- XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllardaki İngiliz kumaş sanayisinin büyümesi
- Bilimin özellikle de gözlem ve tümevarım metodundaki gelişimin eski düzene olan inancı yıkması
- Zenginleşen sanayi ve tüccar sınıfının (burjuvazi) XVIII ve XIX. yüzyılda kendi çıkarlarına uygun yeni bir düzen istemesi
- Protestan Kilisesi'nin getirdiği sermaye biriktirmek anlayışını kapitalist girişim ruhu ile örtüşmesi

Protestan Kilisesi'ndeki sermaye biriktirmek anlayışıyla tasaruf etmek, yatırım yapmak ve para kazanmak Tanrı uğruna yapılması gereken olgular hâline dönüştüler. Alman din sosyoloğu Max Weber (Görsel 4.6), Protestan ahlakının kapitalizmin ruhunu oluşturduğunu öne sürdü. Burjuvaziler, dinî inanç olarak Protestanlık mezhebinin yayılmasına destek verdiler. Bu doğal olarak hem servet birikimine hem de kapitalizmin ruhuna uygun bir gelişmeydi. Avrupa'da değerli madenlerin artması yüksek enflasyona neden oldu. Bu durumdan faydalanan kapitalistler, ekonomik ağırlığın devletten özel girişimlere kaymasını sağladılar.

Görsel 4.7: F. Engels (temsili)

XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi Almanya, Fransa ve ABD'de büyük bir toplumsal değişime sebep oldu. Yüzyılın sonunda nüfusun çoğunluğu fabrikalarda ve bürolarda çalışmaya başladı. Büyük sanayi şehirleri oluştu. Proletaryanın (işçiler) haklarını korumak için sendikalar ve siyasi partiler ortaya çıktı. Kapitalizme karşı sert eleştiriler yapıldı. Eleştirenlerin başında Karl Marx (Karl Marks) ve Friedrich Engels (Fıridrih Engels-Görsel 4.7) gelmekteydi. Bu düşünürlerin eserleri, sosyalizm ve komünizm fikirlerinin kaynağı oldu.

XIX. yüzyılda şirketler giderek büyümeye başladılar. Farklı sektörlere ve iş kollarına biriktirdikleri sermayeyi aktararak yatırım yaptılar. I. Dünya Savaşı kapitalizmin gelişiminde bir dönüm noktası oldu. Altın standardının yerini ulusal para

birimleri aldı. Bankacılık hegemonyası Avrupa'dan ABD'ye geçti. Dünya Ekonomik Krizi (1929), kapitalizme olan bakışı da değiştirdi. İnsanlar kapitalizmin kısa sürede çökeceğine inandılar ama kapitalizm kendini yenileyerek varlığını devam ettirdi.

CEVAPLAYINIZ

Adam Smith'in toplum refahının devletin zenginleşmesiyle değil burjuvazinin zenginleşmesiyle gerçekleşeceği fikrine katılıyor musunuz? Açıklayınız.

Liberalizmin içeriğinde yer alan özel mülkiyet anlayışı, bireyciliği ön plana çıkarması, sözleşme hürriyeti, ekonomik yaşamda rekabete ve serbest piyasaya önem vermesi, serbest dış ticaretten ve sınırlı devlet müdahalesinden yana olması gibi fikirlerin kapitalizmde de var olduğunu göstermektedir.

Kapitalizmin merkezinde birey ve bireysel menfaatler ön planda tutulmuştur. Kapitalizmin amaçları arasında şunlar vardır: En yüksek kârı elde edebilmek, bireylere serbest girişim yapabileceği hakları kazandırmak, üretim aşamasında devletin müdahalesini en asgari düzeye düşürmek, üretilen malları satmak ve ekonomiyi özel kesime bırakmaktır. Özel teşebbüslerin büyüyerek devam etmesi, teknolojide yaşanan gelişmeler, büyüyen sermaye artışı, büyük pazarların ve sanayi kuruluşlarının meydana gelmesi kapitalizmin günümüzde de yaşamasına imkân tanımıştır.

ARAŞTIRINIZ

Bugün Afrika başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde insanlar açlığa ve sefalet içerisinde yaşamaktadır. Kapitalizm ideolojisinin bu olay üzerindeki etkilerini araştırarak sınıf ortamında paylaşınız.

Sosyalizm

Sosyalizm, kapitalizme bir tepki olarak doğan ve kapitalizmin özel mülkiyet, piyasa ekonomisi ve kâr esasına karşı çıkan bir ideolojidir.

Sosyalizmin amaçları arasında sermaye sahipleriyle işçiler arasındaki eşitsizliği giderme, servet ve refah farklarını ortadan kaldırma, üretim araçlarını toplumun mülkiyetine geçirme, özel mülkiyet yerine kolektif mülkiyeti oluşturma, toplumda sınıf farklılıklarını ortadan kaldırma yer almaktadır.

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi (Görsel 4.8) sonucunda siyaset ve sanayi alanında gerçekleştirilenler, Avrupa'da yeni bir sosyal, siyasal ve ekonomik sistemi ortaya çıkardı. Kapitalist üretim, işçi sınıfını örgütlü siyasi bir güce dönüştürdü.

Görsel 4.8: Sanayi Devrimi

Görsel 4.9: Henri de Saint Simon (temsili)

Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu eşitlik ilkesinin yeterli olmadığını dile getiren bazı yazarlar 1815 yılından itibaren tam eşitliğin gerçekleştirilmesi için ekonomik eşitliğin de olması gerektiğini savunular. Sosyalizm ideolojisi doğmaya başladı. Sosyalistler toplumdaki bu eşitsizliğin nasıl ortadan kaldırılacağına yönelik ortak fikir üretmeyip sürekli tartışılar. Bu durum, sosyalizmin liberalizm gibi kitleleri etkilemesine engel oldu. Sosyalizm XIX. yüzyıl boyunca yalnızca fikrî planda kaldı.

Görsel 4.10: Vladimir Ilyich Lenin (temsili)

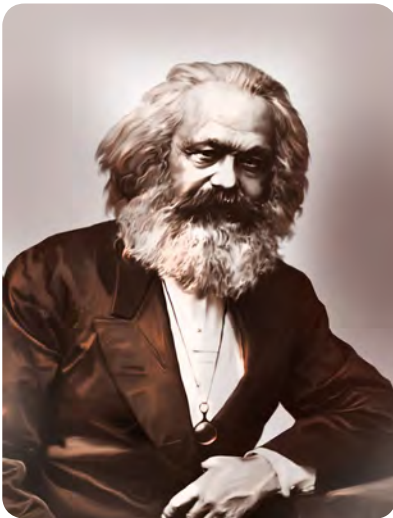
Sosyalizmin en önemli simalarından olan Karl Marx ile sosyalizm, farklı bir boyut kazandı. Karl Marx klasik Alman felsefesini, Fransız sosyalizmini ve İngiliz siyasal düşüncesini bir araya getirmiş ve kendi sosyalizm anlayışını oluşturmuştu. Üretim araçları kamuya ait olduğundan tarihsel olarak kapitalizmden sonra kesinlikle sosyalizmin geleceği iddiasında bulunuyordu.

Karl Marx, kendi sosyalist sistemini işçi sınıfına dayandırdı ve bütün dünya işçilerinin örgütlenmesine çok önem verdi. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda I ve II. Enternasyonaller (Uluslararası İşçi Federasyonu) kuruldu. Bu enternasyonaller işçi birliğini sağlayamadıkları gibi sosyalist düşüncede de birlikteliği sağlayamadılar. sosyalist düşüncüyü daha da parçaladılar.

Sosyalizm, farklı coğrafi bölgelerde farklı dönemlerde ortaya çıktı, gelişti ve etkisini zamanla yitirdi. Sosyalizmin İngiltere'de gelişmesi Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkarttığı sosyal ve ekonomik sonuçlara dayalıydı. Fransız sosyalizmi hürriyet, adalet, eşitlik ve demokrasi gibi ihtilalin getirdiği kavramlar etrafında şekillendi. Sosyalizminin Fransa'daki en önemli savunucusu Henri de Saint Simon'dur (Henri dö Sayint Simon-Görsel 4.9).

Dünyadaki ilk sosyalist devrim 1917'de Vladimir Ilyich Lenin (Vilademir İliyç Lenin-Görsel 4.10) liderliğinde Rusya'da gerçekleşti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalizm yayılarak Doğu Avrupa, Uzakdoğu, Latin Amerika ve pek çok üçüncü dünya ülkelerinde yönetime gelme imkânı buldu.

Marksizm

Görsel 4.11: Karl Marx (temsili)

Bilimsel sosyalizm olarak da adlandırılan Marksizm, Karl Marx (Görsel 4.11) ve Fredrich Engels tarafından ortaya atılan bir fikir akımıdır. Marksizm, ekonomik ve toplumsal olguların değişmesini sağlayan yasaları, kapitalist düzenden yeni düzene nasıl geçileceğini ortaya koyan düşüncedir. İşçi sınıfını ön plana çıkaran Karl Marx, bu sınıfa kapitalizmi yıkıp yeni bir düzeni oluşturma görevi verir. Marksizm'de irade, bireylere veya belirli bir gruba değil, işçi sınıfına verilmiştir.

İngiliz klasik iktisadının temelindeki tezlere yönelttiği eleştiriler Marx'ın en önemli eserleri olan Kapital'deki düşüncelerini temellendirir. Marksizm sadece bir iktisat teorisi veya siyasal

bir program değildir. Bütüncül, devletin olmadığı yeni bir dünya öngören bir ideolojidir. Sosyalist teoriler içinde en etkili olanı, Marks'ın ileri sürdüğü teori olmuştur.

Marks'a göre kapitalist piyasadaki sermaye sahipleri, işçilerin emeğine ücretlerini vermeden el koyuyordu. Kapitalist piyasa sistemi, işçileri sömürüyor ve işçilerin büyük bir kısmına refah sağlamıyordu. Kapitalizm sadece kapitalistlerin refahı için çalışıyordu. Marksizm'e göre işçi sınıfı, bir sınıf mücadelesi verecek ve kapitalist sistem bu devrimle yıkılacaktı.

Siyasi İdeolojilerin Toplumsal Etkileri

Modern siyasal ideolojiler yalnızca fikir aşamasında kalmamış, bir takım toplumsal etkilere de yol açmıştı. Liberalizm, içerisinde barındırdığı fikirler ile halkın mutlak ve sınırsız yönetme gücüne sahip kralların yönetimine karşı çıkmalarını sağladı. 1789 İhtilali ile toplumlar kralların mutlak gücüne dayalı düzenlerini yıkmaya başladı. 28 Ağustos 1789'da İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin yayımlanması ile egemenliğin millete ait olduğu, insanların hür ve eşit doğduğu, kişilerin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu gibi ilkeler kabul edildi. Avrupa'da kral ve halk arasında meydana gelen mücadeleler sonucunda anayasalar oluşturuldu.

Fransa'daki liberalizmin kendi ülkelerine sığmamasından korkan diğer Avrupalı devletler Fransa'ya karşı savaştılar. Bu savaşlar, liberalizmin halk arasında yayılmasını engelleyemedi, aksine liberalizmin yayılmasını hızlandırdı. Avrupa'daki krallar vatandaşlarını eski düzene göre yönetmeye kalkınca 1818-1822, 1830 ve 1848 yıllarında üç devre hâlinde ayaklanma ve ihtilaller yaşandı. Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da birçok devlette anayasalı bir yönetim modeline geçildi.

Liberalizm hareketi Avrupa'da insanları Cumhuriyet idaresiyle yönetilme fikrine de ulaştırmıştır. Hükümdarların otoritesine karşı 1820'li yıllarda başlayan muhalefet hareketleri insanları tekrar Fransız İhtilali'ne yöneltmiş ve Cumhuriyet modelinin akıllarda yer bulmasını sağlamıştır. 1830 İhtilallerinde Fransa da bu Cumhuriyet idaresi için mücadele verilmiştir.

Avrupa'da Napolyon Savaşları bittikten sonra ekonomi hızlı bir gelişme gösterdi. Liberal düşünceler ekonomi alanına da yansdı. İş adamları ve sermayedarlar ekonominin önündeki en büyük engel olarak hükümdarları gördüler. Hükümdarların izlemiş olduğu ekonomik sınırlamalardan rahatsız oldular. Bu durum da ekonomik özgürlüğün ancak siyasal liberalizm ile olacağına olan inancı arttırdı.

Liberalizm Avrupa'da güzel sanatları da etkiledi. Güzel sanatlarda tabiat ile tabiattaki şekilleri özgürce kullanmayı ilke edinen Romantizm akımının doğmasına yol açtı. Liberalizm dinî alanda da etkisini hissettirdi. Liberaller, halka din ve vicdan hürriyetinin devlet tarafından verilmesi için çaba gösterdiler. Liberalizm ve sosyalizm ideolojileri birbirleri ile zıt görüş içinde olmalarına rağmen halka basın, din ve eğitim özgürlüklerini kazandırmada etkin bir rol oynadılar.

Avrupa'da ticaret **kapitalizminin** yaşandığı XV ve XVIII. yüzyıllar arasında köylerden kentlere doğru göçler meydana geldi. Kentlerde insanlar küçük ölçekli imalathanelerde çalışmaya başladılar. Kentler zamanla büyüdü. Ana bir kentin etrafında diğer kentler ulusal sınırları belirledi. Böylece feodal yapıdan çıkılarak bir ülke hâline gelindi.

Kapitalist ekonomik politikalar neticesinde feodal yapıdan kurtulan çiftçiler bu yeni kapitalist sistemde kendi mülklerine sahip oldularsa da zamanla mülkleri ellerinden gitti. Köylülerin birçoğu kentlere yerleşti ve bu köylerdeki işletmeler zamanla daha geniş ve pazarda yer bulan büyük işletmelere dâhil oldu.

XVI. yüzyıldan itibaren Coğrafi Keşifler'le kapitalizm için gerekli olan servet biriktirildi. Bilimsel gelişmeler, üretim araçlarındaki gelişmeler ve ulaşım-dağıtım araçlarındaki ilerlemeler Sanayi İnkılabı'na yol açtı. Sanayi İnkılabı da Avrupa'nın yeni egemen sınıfı olarak tüccarlar ve sanayicileri ortaya çıkardı.

Kapitalist anlayışa sahip olan Avrupa'nın güçlü devletleri sahip oldukları sermayeleri ile güçsüz olan ülkelerin kaynaklarını paylaşmak için yarış içerisine girmişlerdir. Böylece yeni sömürgeler elde etmişlerdir.

Sanayi İnkılabı ve bu devrimin üretim tekniklerine getirdiği yenilikler ile daha az maliyetle daha çok ürün elde edilmeye başlandı. Bu ürünlerin fazlasını da kapitalist devletler yeni pazarlar bularak satmaya başladılar. Sanayi İnkılabı'nın getirdiği büyük ölçekli fabrikalar daha fazla işçiyi gerekli kıldı. İnsanlar çok zor şartlar altında buralarda çalıştırıldı. Artık toplumda bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştı. İşçilerin haklarının savunulması için de sendikalar ortaya çıktı.

XIX. yüzyılda işçi hakları ve hürriyet için Avrupa'da çok kanlı devrimler meydana gelmiştir. Kapitalizm genel olarak insanlara parlamenter rejim imkânı sunmuş, din ve vicdan hürriyeti tanımış ve ticarete bireysel girişimlere ve mülk edinmeye imkân vermiştir. Kapitalizm, bu olumlu yanlarının yanı sıra eşit olmayan bir servet ve gelir dağılımı da sunmuştur.

Kapitalist gelişmeler işçi ve sermaye sınıfları arasında derin bunalımlara ve çatışmalara yol açtı. Sanayi İnkılabı'nın işçilere sunduğu hayat şartları (günde 12 saatten fazla çalışma, işçi kazalarının çokluğu, sağlıksız çalışma ortamları, ücretlerin azlığı, kötü beslenme, çocuk ölümleri, hastalıklar, işsizlik ve ekonomik bunalım) XIX. yüzyılda toplumsal sorunlara yol açtı. Bu durum liberalizm ve kapitalizmin karşısında işçi sınıfının ideolojileri olan sosyalizm ve Marksizm'in doğmasına neden oldu.

Sosyalizmin etkisi ile İngiltere'de işçi örgütlenmesine izin verildi. 1837 ve 1839 yılları arasında yaşanan işçi hareketleri sonucunda sendikal faaliyet başladı (1851). Bu gelişmenin ardından 1864'te Londra'da Uluslararası İşçi Birliği kuruldu. Diğer Avrupa ülkelerinde de birtakım gelişmeler yaşandı. Almanya'da sendika merkezleri kuruldu ve Fransa'da işçilere sendika kurma hakkı verildi.

Avrupa'da liberal fikirleri savunan devletler, işçi ve sermaye sahiplerinin arasına girerek kapitalist sistemin özüne dokunmadan işçilere bazı haklar tanıdı. Çalışma düzeni, gelir bölüşümü ve kamu alanında çalışan insanlar lehine bir takım düzenleme ve iyileştirme yaparak ekonomik yaşamda etkin bir rol oynadılar.

Marksizm'in en büyük siyasi ve toplumsal etkisi XX. yüzyılda ortaya çıktı. Bazı ülkelerde sosyalist ve komünist devrimlerin yaşanması sonucunda Marksizm devlet yönetimlerine egemen oldu. İlk olarak Vladimir Lenin önderliğinde Rusya'da, 1917 yılında sosyalist devrim yapıldı. Daha sonra bir diğer komünist devrim olan "Büyük Proleter Kültür Devrimi", 1966- 1976 yılları arasında Mao Zedong liderliğinde Çin'de ortaya çıktı. SSCB egemenliğine bırakılan Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki ülkeler de komünizm yönetimine dâhil oldu. 1939-1945 yılları arasında komünist ülkelerin sayısı Rusya ve Çin de dâhil olmak üzere otuz altıya çıktı.

Modern siyasi ideolojiler toplumların dinî hayatını ve bilime bakışını etkiledi. Dinin toplum üzerindeki baskısının azalmasıyla Liberal toplumlardaki dinî müsamaha arttı. Demokrasinin geleceği için dinî hayat, insanların özel hayatlarıyla sınırlandırıldı. Liberal düzen, dinlere karşı değildi. Liberalizm kendi sistemini güçlendiren kamu ve özel ayırımına saygı gösterdiği müddetçe dine müdahale etmedi.

Herkesi iş gücü hâline getiren kapitalizm, sekülerleşmenin de hızlanmasına sebep oldu. Ana amacı kâr olan kapitalizmin etkisiyle aynı iş yerinde çalışan ve aynı semtlerde ikamet eden insanlar, inanç farklılığı gözetmeden bir arada yaşamaya başladılar. Kadınların iş gücü hâline gelmesiyle eski geleneksel aile yapısı çözüldü. Ticaretin seküler kuralları, dinî müsamahayı arttırarak farklı inançlar arasında olumlu bir iletişimin de önünü açtı. Kapitalist sistemde insanın sahip olduğu dinî kimlik iş alımlarında seçenek olmaktan çıktı. Ekonomik büyüme ve insanların yaşam standardında yükselme ile beraber toplumlarda sekülerleşme hız kazandı.

Marksizm ve sosyalizm ideolojilerinde dinin herhangi bir olumlu fonksiyonunun olmadığı savunuldu. Sosyalistler, kapitalizmin dinin pratikteki uygulamalarını aşındıracağını ve zamanla dinin toplumlar üzerindeki etkisinin ortadan kalkacağını öne sürdü. Bundan dolayı sosyalizm ve Marksizm'in dine karşı özel bir strateji geliştirmesine gerek olmadığı görüşü hakim oldu.

Dünya genelinde modernleşme süreciyle beraber insanın kutsalla olan bağı zayıfladı. Yaşamın anlam ve amacı yalnızca dünyaya özgü tüketime indirildi. Evrensel değerlerle birlikte millî kültürel değerler de erozyona uğradı. Değerlerde yaşanan aşınma ve ahlaki çöküntü toplumsal pek çok sorunu ortaya çıkardı.

Mutlak Monarşiden Anayasal Monarşiye

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa bir ihtilaller dönemine girdi. Bu yüzyılda yaşanan Amerikan ve Fransız İhtilali'yle başlayan süreç, Avrupa'da 1830 ve 1848 ihtilalleriyle kapandı. Bu süreç insanlar için vazgeçilemez birtakım ilkelere ve değerlere anayasalarda yer verilmesini sağladı. 1787 Amerikan Anayasası ve 1789 Fransız İhtilali, iktidarı sınırlandırmanın tek yolunun iktidarı siyasi kurumlar aracılığıyla dengelenmek olduğunu öğreten bir süreç oldu. Bu dönem ayrıca "anayasa" kavramının da içeriğinin yeniden belirlenmesini sağladı. Anayasa, ayrıcalıklı sınıfın kral karşısında yitirdiği konumunu tekrar elde etmesi için gerekli bir araçtı. Burjuvaziler için ise anayasa eskimiş yapıları kaldırıp ulusal egemenliği getirecek bir süreçti. Anayasal gelenek ilk defa İngiltere'de başladı. Sınıflar arasında yapılan mücadeleler, iktidarın gücünü aristokrasi ve burjuvazi arasında paylaştırdı.

İngiltere'nin anayasa geleneğinin Avrupa Kıtası'ndan Amerika Kıtası'na gelmesi İngiliz kolonileri aracılığıyla gerçekleşti. Amerika'daki bağımsızlık savaşı sırasında ilan edilen "Amerika Bağımsızlık Bildirgesi" de Fransa'yı etkiledi. Fransa'da mutlak monarşi yönetimine karşı tepkiler başladı. Ekonomik olarak güçlenen burjuva sınıfı soyluların sahip olduğu siyasal haklardan mahrumdu. Güçlenen bu sınıf, soylular ile arasındaki eşitsizliğin kalkmasını istedi. Burjuva sınıfı işçi ve köylülerin desteğini alarak Fransız İhtilali'ni başlattı.

Fransa merkezî bir krallık olmasına rağmen ülkede feodal düzen, toplumsal ilişkilerin belirleyicisi konumundaydı. Kral, feodal yapıyı ortadan kaldırmak yerine onları kullanıyordu. Bu durum Fransız burjuvazisi için olumsuz bir durumdu çünkü toplumda hâlen dinî ve aristokratik ayrıcalıklar çok güçlüydü. Bu durumda burjuvazi için yapılacak tek bir şey vardı. O da halkın desteğini almak ve söylemlerini daha demokratik bir çerçeveye taşımaktı. 1789 Fransız İhtilali ile İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ilan edilerek yeni bir anayasa hazırlandı. Anayasa, krallığı kaldırmadığından mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçilmiş oldu. Fransız İhtilali ile yıkılan mutlak monarşiden sonra orta sınıf, halkın elindeki kontrol dışı güçle karşı karşıya kaldı. İhtilalden sonra mülkiyet karşıtı sosyalistler de faaliyetlerini yaygınlaştırdı. İhtilal gittikçe tehlikeli boyutlara ulaştı. Avrupa'da ilk kez bir kral ve kraliçe idam edildi. Bu olayın yankıları büyük oldu. Avrupa'nın monarşi ile yönetilen devletleri Fransa'ya karşı ittifaklar oluşturdu.

Napolyon yönetimi ile Avrupalı devletler arasında süren savaşlar neticesinde toplanan Viyana Kongresi'yle Avrupa'nın bozulan düzenini tekrar eski hâline getirebilmek için Metternich Sistemi kabul edildi (1815). Bu sistemle liberal akımlar ortadan kaldırılmak istendi fakat 1830 ve 1848 ihtilalleri Metternich Sistemi'nin sonu oldu. 1848 İhtilalleri'nde Fransa'da kral iktidarını zengin burjuvazilere dayandırdı. Sanayi İnkılabı'ndan sonra burjuvaziyi egemen yapan ekonomik sistem işçi sınıfını ortaya çıkardı. İktidarların işçilerin sorununu çözmek yerine onlara karşı güç kullanması, özgürlüğü savunan liberallerle sosyalistlerin birlikte hareket etmesini sağladı. Bu durum özgürlükçü anayasaları ortaya çıkardı. Mutlak monarşilerin bir kısmı yıkıldı. Bir kısmı da yönetim şeklini yumuşatarak anayasal monarşilerle yollarına devam etti.

4.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDU TEŞKİLATI VE YURTTAŞ ASKERLİĞİ

Zorunlu Askerlik Sisteminden Ulus Devlete

Görsel 4.12: Niccolò Machiavelli (temsili)

Avrupa'da ortaya çıkan ulus devletler, siyasi ve askerî güç olarak çok uluslu devletler için önemli bir tehdit oluşturdu. Çok uluslu devletler yaptığı islahatlarla ulus ayaklanmalarına engel olmaya çalıştı. Bu devletler anayasal sistem, vatandaşlık, zorunlu temel eğitim, zorunlu askerlik ve nüfus sayımlarında düzenlemeler yaparak çok uluslu devlet yapısını korumaya çalıştı. Ulus devlet modelinin en temel özelliklerinden biri olan zorunlu askerlik sisteminin başlangıcı Fransız İhtilali'ne dayanırken modern ordu kurma fikri XVI. yüzyılda Niccolò Machiavelli (Nikola Makyavelli) (Görsel 4. 12) tarafından ortaya atıldı.

Fransız İhtilali'nden sonra "Vatan tehlikede ve halkın tamamı vatan savunmasından sorumludur." biçiminde oluşan söylemler yeni bir ordu anlayışını da beraberinde getirdi. Bu anlayışa göre her birey vatan savunmasından sorumludur. Milletten gerektiğinde orduya katılarak görev yapması gerekliliği benimsendi. Bu şekilde ulus kavramı ile birlikte "millî ordu" kavramı ulus devlet modelinin ayrılmaz bir parçası hâlini aldı. Millî bir

devlet kurma fikri, zorunlu askerliğe dayalı millî bir ordu kurma fikrinin doğmasına sebep oldu. XIX. yüzyıl başlarında kral için değil vatan için savaşan yeni ordu anlayışı, Napolyon'un başarılarının temel nedenlerinden biri sayıldı. Bu yüzyılın ikinci yarısında ulusal birliğini sağlayan Almanya ve İtalya ordularının başarılarının da bu modele bağlı olduğu kabul edildi.

Ulus devletler zorunlu askerlikle güçlü bir ordu kurmayı hedefledi ve aynı zamanda farklı statülere bölünmüş topluluktan eşit vatandaşlığa geçişi sağladı. Devleti oluşturan topluluklar arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla bu topluluklardaki vatandaşlar anayasa önünde eşit hak ve görevlere sahip oldu. Bu sayede bireyin kendini yaşadığı devletle özdeşleştiren vatandaşlara dönüştürülmesi amaçlandı.

Devlete bağlı bir okul sistemi geliştirerek zorunlu temel eğitim uygulamasına gitmek ulus devletlerin başvurduğu temel araçların başındadır. Bir diğer önemli araç, zorunlu askerliktir. Bu sisteme göre ordu "milletin okulu" olarak değerlendirilir ve orduya bir "medenileştirme misyonu" yüklenir. Orduda askerlere devletin resmi dili, okuma yazma, devletin temel değerleri, vatandaş olmanın gerekleri vb. öğretilerek bir çeşit vatandaşlık eğitimi verilir. Osmanlı Devleti gibi farklı etnik grupları ve dinleri barındıran devletler de ulusal bağımsızlık hareketlerini önlemek ve devletin birliğini sağlamak için zorunlu askerlik sisteminden yararlandılar. Bu uygulamayı "medenileştirme" aracı olarak da kullandılar. Farklı şekillerde teşkilatlanmış çok uluslu devletlerin ordu sisteminde halkın tamamının askere alınması mümkün değildi.

Fransa'da cumhuriyetin ilanından sonra çıkan ayaklanmaları bastırmak için daha fazla askere ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacı karşılamak için seferberlik kararnamesi ilan edildi. Kararnameye göre her Fransız erkek, asker kabul edildi. Bekâr delikanlılar cephede savaşırken evliler silah imalatında ve cepheye nakil işlerinde çalışacaktı. Kadınlar asker elbisesi dikimi ve çadır yapımıyla uğraşacaktı. Yaşlılar ise meydanlarda halkı bilgilendirip kralın yanlışlarını dile getirecekti. Bu kararname ile zorunlu askerlik uygulanmaya başlandı. Sağlık sorunu olmayan bütün genç erkekler asker sayıldı.

Fransa'da ortaya çıkan zorunlu askerlik uygulaması Avrupa devletlerinde hızla yayılmaya başladı. Avrupa'da Napolyon'un saldırgan politikası milliyetçilik akımını güçlendirdi. Askerlik; milliyetçilik ve vatan sevgisi temeline oturtuldu.

Otto von Bismarck, milliyetçiliğin etkisi ile Almanya'yı birleştirdi. Avrupa devletleri, silah sanayisinin gerektirdiği bütün ustalıkları disiplinli bir eğitimle orduda uygulandı. Avrupalı devletlerin ordularında ordu komutanlarının teşkilatçı yapıları güçlendirildi ve askerlere mutlak itaat disiplini öğretildi. Fransa'da ortaya çıkan zorunlu askerlik uygulaması tüm bu çalışmalarla Avrupa'da zirveye ulaştı.

Osmanlı Devleti'nde Modern Ordu Kurma Çabaları

Osmanlı Devleti'nde çağın gereklerine uygun yeni bir yapılanma, XIX. yüzyılın başlarında kaçınılmaz oldu. Özellikle devletin güvenliğini korumakla yükümlü olan ve ülke yönetiminde etkin rol alan ordunun içinde bulunduğu durum hiç iyi değildi. Bu durum önceki yıllarda yapılan askerî islahatlardan daha köklü yenilikler yapılmasını zorunlu hâle getirdi. Sultan III. Selim'den (Görsel 4.13) itibaren askerî alanda geniş çaplı islahatlar yapıldı.

Nizam-ı Cedid Ordusu

Merkez ordusu iken belli başlı merkezlerde garnizonlar oluşturarak örgütlenen Yeniçeri Ocağı, fonksiyonunu ve Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemdeki etkinliğini yitirdi. Yeniçeri Ocağında ilk bozulmalar XVI. yüzyıl ortalarında başladı. Yeniçerilerin evlenmeye başlaması ve askerlik dışında başka mesleklerle uğraşması onları talim yapmaktan uzaklaştırdı. Bu durum onların askerlik yeteneklerini zayıflattı. Sultan III. Murat Dönemi'nde askerlikle alakası olmayanların Yeniçeri Ocağına alınması orduda bozulmayı hızlandırdı.

Savaşların uzun sürmesi ve yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı maliyesinin bozulmasına neden oldu. Maliye gelirleri azalınca ulufeler, ayarı düşük akçelerle ödenmeye başlandı. Ulufelerini üç ayda bir alan yeniçeriler geçim sıkıntısı çekmekteydi. Bundan dolayı, yeniçerilere XVI. yüzyılın ortalarından itibaren başka mesleklerle uğraşma izni verildi. İstanbul'da farklı mesleklerle uğraşan yeniçeriler evlenmeye, savaşlardan kaçmaya, talim yapmamaya, talim yaptırılmasına karşı çıkmaya başladı. Yeniçeriler orduda asker sayımına karşı çıktıkları için savaştan kaçanlar veya şehit olanlar tespit edilememekteydi ve bunların maaş defterleri (mevacip veya esame defteri) bir senet gibi alınıp satılmaktaydı.

Orduda, liyakate dayalı belirli bir tayin ve terfi sisteminin bulunmayışı rüşvet ve iltimasın önünü açtı. Böylece askerlikle alakası olmayan kişilerin orduya girmesi ordudaki disiplinin bozulmasına neden oldu. Tımar sisteminin çeşitli sebeplerden dolayı bozulması Yeniçeri Ocağının taşrada örgütlenmesine neden oldu. Tımarlı sipahi yeniçeri dengesi, yeniçeriler lehine bozuldu. Geleneksel bir anlayışla varlığını sürdürmekte olan bu kuruluşu islah etmeye yönelik çabalar sonuçsuz kaldı. III. Selim Devri'nden I. Meşrutiyet'e kadar geçecek sürede Osmanlı ordusunda yapılan yeniliklerle çağın gereklerine uygun, bütünüyle yenileşmiş bir ordu kuruldu.

Osmanlı ordusunda çağa uygun bir yapılanmayı gerçekleştirme girişimlerinin başlangıcı "Nizam-ı Cedit" askerî birliklerinin kurulmasıdır. III. Selim kendisine yapılan önerileri göz önünde bulundurarak Yeniçeri Ocağı dışında bir askerî birlik kurma kararını aldırttı. Ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1792'de İstanbul'da Levent Çiftliği'nde yeni askerî birlikler eğitim ve öğretime başladı.

Nizam-ı Cedit ordusu kurulurken mevcut ocakların islahı için de çaba gösterildi, yeniçerilere ise dokunulmadı. Humbaracı, Lağımçı ve Topçu ocaklarının dönemin ihtiyaçlarına göre yenileştirilmesine çalışıldı. Fransa, İngiltere ve İsveç'ten mühendisler ve ustalar getirtilerek Tophane'de önemli düzenlemeler yapıldı. Topçu askerinin eğitim ve öğretimine önem verildi. Öyle ki

Görsel 4.13: III. Selim (temsili)

Osmanlı Devleti'nde Modern Topçu Ocağının temelini atan kişi de III. Selim oldu. Bu dönemde donanmada önemli gelişmeler sağlandı. Nizam-ı Cedit Ocağının gelişmesiyle Üsküdar'da Selimiye Kışlası inşa edildi. Burada Nizam-ı Cedit birlikleri kuruldu. Yeni düzenlemelerle "Bostancı Tüfenkçisi Ocağı" kuruldu. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde yeni birlikler de oluşturuldu. Yapılan düzenlemelerle eğitim-öğretimin nasıl yapılacağı, er ve subayların hangi kurallara uyacağı ve bunlara ne kadar ücret verileceği belirlendi.

CEVAPLAYINIZ

III. Selim'in yeni bir ordu kurma arayışının sebepleri nelerdir?

Yeni birliklerin giderlerini karşılamak amacıyla İrad-ı Cedit Hazinesi kuruldu. XIX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul dışında Rumeli ve Anadolu'da Nizam-ı Cedit birlikleri oluşturuldu, halk gönüllü olarak askere yazılmak için birbiriyle yarıştı. Özellikle birliklere araç gereç sağlanması, kışla inşa edilmesi, birliklerin talim yapması ve fişek imal edilmesi faaliyetlerinde artış oldu. Ticaret ve ekonomi bu vesileyle canlandı. Kabakçı Mustafa İsyanı sonucu padişahın tahttan indirilmesi ve öldürülmesi (1807) bu faaliyetlerin başarıya devam etmesini engelledi. III. Selim'in öldürülmesiyle İstanbul'daki Nizam-ı Cedit birlikleri dağıtıldı, taşradaki kışlalar yıkıldı.

Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyenin Kurulması

Görsel 4.14: II. Mahmud (temsili)

II. Mahmud, padişahlığının ilk yıllarını İstanbul ve taşradaki politik dengeleri gözetmekle geçirdi. Ülkesi üzerindeki hükmü zayıflamış padişahın karşısında İstanbul'da Yeniçeri Ocağı ile ulema; Rumeli, Anadolu, Mısır ve Irak'ta ise âyân olarak anılan mahallî güçler vardı.

II. Mahmud'un tahta çıkmasını sağlayan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, kendine bağlı askeri kuvvetleri olan güçlü bir sadrazamdı. Önce Nizam-ı Cedit'in benzeri olarak Sekban-ı Cedit Ocağını kurdu. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasından üç buçuk ay sonra Sekban-ı Cedit Ocağının kurulmasını bahane eden yeniçeriler ayaklandı. 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cedit kuvvetleri ile halk ve yeniçeriler arasında adeta bir iç savaş yaşandı. Yeniçeriler, Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürüp saraya doğru harekete geçti.

II. Mahmud (Görsel 4.14), Osmanlı Hanedanı'nın tek erkek üyesi olarak kalmak için IV. Mustafa'yı idam ettirdi. Yeniçeriler çaresizce II. Mahmud'u kabullenmek zorunda kaldı. Bu yaşananlar artık Yeniçeri Ocağının işlevini yerine getiremediğini ve kesinlikle kaldırılması gerektiğini ortaya koydu. II. Mahmud, altı ay boyunca devam eden bürokrat ve ulemanın katıldığı düzenli ve gizli toplantılar yaptı. Bu toplantılarda Yeniçeri Ocağının kaldırılması konusu tartışıldı. 1826 yılına gelindiğinde Ocağın bu yapıyla ayakta kalmasının mümkün olmadığı iyice anlaşıldı. 1808'den 1826'ya kadar geçen süre içerisinde II. Mahmud, âyan sorununu çözerek ulemayı ve halkı kendi tarafına çekmeyi başardı. Yeniçerilerin üst komuta kademesine kendisine yakın kişileri yerleştirerek olası bir isyana karşı gerekli tüm tedbirleri aldı.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu zorunlu askerliğe tabi olduğundan paralı askerlik sistemi de kaldırılarak millî orduya geçişte önemli bir adım atılmış oldu. Yeni kurulan ordunun

asker ihtiyacı Müslüman halkın 15-25 yaş arası gençlerinden karşılanmaktaydı. Kişinin askerlikten ayrılıp sivil hayata dönebilmesi, ticaret veya ziraatla uğraşabilmesi ve emekliliğe hak kazanabilmesi için on iki yıl askerlik hizmeti yapması gerekiyordu. Bekârlara yüzbaşı mülâzımı (teğmen) olana kadar evlenmek yasaktı ancak evli olanların orduya girmesine engel yoktu. Avrupa ordularında olduğu gibi yeni Osmanlı merkez ordusu da toplumun sosyo-politik ve sosyo-ekonomik olarak en alt zümresinden gelen fakir veya işsiz gençlerden oluşmaktaydı.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, çağın gereklerine uygun bir yapıda oluşturulmak istendi. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi askerlere düzenli eğitim öğretim yaptırıldı, giyim kuşam, araç gereç ve silahlar da yenilendi. Yeni ordunun üniforma, bot ve diğer teçhizatının karşılanması amacıyla feshane, debbağhane (deri imalathanesi) ve iplikhane adlarıyla imalathaneler kuruldu. Özellikle ciddi ve sağlıklı bir eğitim gerçekleştirmek amacıyla Prusya'dan piyade, süvari ve topçu subaylar getirildi. Aynı zamanda modern harp sanatını öğrenmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Askerî talim ve yürüyüşlerin önemli unsurlarından olan bando ihtiyacını karşılamak üzere Mehterhâne kaldırılarak yerine Mızıka-i Hümayun kuruldu (1834) ve başına devrin önde gelen müzik adamlarından İtalyan Giuseppe Donizetti (Cuseppe Donizetti) getirildi (Görsel 4.15). Yeni ordunun giderlerini karşılamak için "Asâkir-i Mansûre Hazinesi" kuruldu.

Görsel 4.15: Giuseppe Donizetti (temsili)

Tıbbiye ve Harbiye mektepleri modernleşme ve ilerleme hareketlerinde birinci derecede rol oynadı. Sultan II. Mahmut'tan sonra bu iki müessese, Avrupalı fikirlerin temsilcisi durumuna geldi. Bunların, yabancı dille eğitim yapması ve yabancı hocaların buralarda ders vermesi nedeniyle Batı aydınlanma düşüncesinin ve Batı siyaset anlayışının Osmanlı Devleti'ne girmesinde etkili oldu. 1836 yılında askerî işleri görüşüp karara bağlayacak olan Dâr-ı Şûra-yı Askerî (Askerî Şûra) adlı yüksek danışma kurulu oluşturuldu. Bu kurulun görevi, ordunun silah, teçhizat ve kıyafet ihtiyaçlarını belirlemek, alım satımlarda ihaleler düzenlemek ve ürünlerin kalite kontrolünü yaparak ödemelere onay vermektir. Aynı zamanda asker dilekçelerini değerlendirmek, askerî kanun, kararname ve teşkilat tasarımlarını görüşmek, maaşları belirlemek ve subayların terfi listesini hazırlayıp seraskerliğe sunmak kurulun diğer görevleri arasındaydı.

Düzenli Orduyu Devam Ettirme Çabaları

1815 yılından sonra Fransa'da ilk uygulaması görünen kura ile askere alma işlemi, 1843 yılında yapılan düzenlemeyle Osmanlı Devleti'nde de kabul edilmişti. Uygulamanın nasıl yapılacağı ise 1846'da çıkarılan "Kura Kanunu" ile açıklanmıştı. Her idari birime nüfusu dikkate alınarak bir asker kotası verilecek ve bu miktar doluncaya kadar 20-25 yaş aralığındaki Müslüman erkekler kura ile askere alınacaktı. Kurada ismi çıkanların, kendi yerlerine "bedel-i şahsi" adıyla bir başkasını vekil olarak göndermesi mümkün olduğu gibi "bedel-i nakdî" ödemek suretiyle askerlik vazifesini bedeli karşılığı yerine getirmeleri de mümkün hâle getirildi. Bu uygulamaya bedel-i askerî denir.

Osmanlı devlet adamları da Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı orduda görev yapmalarına sıcak bakmıyorlardı fakat Tanzimat yönetimi Osmanlı birliğini korumak ve halkı kaynaştırmak için ilk kez Rumlara deniz kuvvetlerinde askerlik yaptırdı. Askere alınacak gayrimüslimlerden cizye alınmayacaktı ancak ortaya çıkan bazı sorunlar yüzünden bu karar uygulanmadı. Daha sonra ise Müslüman olamayanların bedel-i nakdî veya bedel-i şahsi ödeyerek askerlikten muaf tutulmaları yoluna gidildi. Ardından Müslüman olanların da isterlerse bazı koşulları sağlayarak yerlerine başka bir Müslüman kimseyi asker olarak gönderebilmelerine imkân sağlandı. Bunlar devletçe belirlenen bedeli, yerlerine gönderecekleri kişiye vereceklerdi.

4.3. ULUSALLAŞMANIN VE ENDÜSTRİLEŞMENİN SOSYAL ETKİLERİ

Hükûmetlerin, nüfusun niteliği, niceliği, dağılımını etkileyen kararlarına nüfus politikası denir. Ülkelerin eğitim, istihdam, barınma, tarım, sanayi gibi faaliyetlerine nüfus politikaları yön verir. XIX. yüzyılda devletler siyasi, askerî ve sosyo-ekonomik nedenlerden nüfuslarının arttırılması yönünde çaba göstermişlerdir.

Nüfus Politikası ve Demografik Güç

Görsel 4.16: Kırdan kente göç (temsili)

XVIII ve XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi beraberinde Avrupa'da sosyal ve ekonomik değişimleri getirdi. Sanayi İnkılabı'nın etkisiyle kırdan kente doğru başlayan göçler şehirlerde iş gücünün oluşmasını sağladı (Görsel 4.16). Bu dönemde Avrupa'da nüfus hızla arttı. Nüfusun hızlı bir şekilde artmasında; Orta Çağ Avrupası'na göre doğum oranlarının yükselmesi, salgın hastalıkların önüne geçilmesi, ölüm oranlarının azalması, ekonomik refahın oluşması,

ekonominin tarım ekseninden çıkıp sanayi ve diğer sektörler kayması ve sağlıklı beslenmeyle insan ömrünün uzaması gibi sebepler gösterilebilir.

Nüfus gücü temsil ettiği için devlet adamları ülkelerindeki nüfusu arttırmaya yönelik her türlü tedbiri almıştır. Her devletin sahip olduğu birtakım millî güç unsurları vardır. Nüfusa bağlı millî güç unsurları arasında; askerî güç, ekonomik güç, siyasi güç, sosyal güç, teknolojik güç ve coğrafi durum gibi unsurlar vardır. Demografik politika da sağlıklı fertler sağlam asker potansiyeli olarak görülmüştür.

Nüfusun bir ülkede artması o ülkeye birtakım avantajlar sağlayacaktır:

- Devletin askerî ve siyasi güç kazanması
- Ekonomide kalkınma için gerekli işçi gücüne sahip olunması
- Bir devletin askerî, siyasi, ekonomik alanlarda mevcut nüfusu kullanabilmesi,
- Yeni ele geçirilen ülkelerde hem siyasi hem de ekonomik hâkimiyeti sağlayabilmesi
- Savaş gücünün insan sayısına orantılı olarak artması

CEVAPLAYINIZ

XIX. yüzyılda Avrupa'daki demografik politikalardan Osmanlı Devleti etkilenmiş midir?

Osmanlı Devleti'nde Haberleşme ve Ulaşım

Telgraf

XIX. yüzyılda elektrikli telgraf Osmanlı Devleti tarafından kullanılan başlıca teknolojik gelişmedir. Osmanlıların hayatında etkisi hissedilen telgraf, padişahlar tarafından olumlu karşılandı. Osmanlı

Devleti'ne elektrikli telgraf (Görsel 4.17) hattı, ilk defa 1855'te İstanbul'u Avrupa'ya bağladı. Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamit dönemlerinde, Osmanlı telgraf ağı hızlı bir şekilde yayıldı.

Birbirinden uzakta olan vilayetler üzerinde devlet ek bir denetim aracına sahip oldu. Elektrikli telgraf Osmanlı Devleti'nde siyasi gücün merkezîleşmesine yardımcı oldu çünkü kısa bir sürede merkezden vilayetlerin ve sancakların valilerine, askerî birliklere ve jandarmalara emir göndermek çok daha kolaylaştı.

Görsel 4.17: Elektrikli Telgraf

TARTIŞINIZ

Bir ülkede ulaşım ve haberleşme ağının gelişmiş olması o ülkeye kazançlar sağlar mı?

Demir Yolları

Osmanlı Devleti demir yollarını Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş Avrupa devletlerine imtiyazlar vermek suretiyle yaptırdı. Osmanlı Devleti'nde demir yolu inşa eden ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek Osmanlı Devleti'ni bir sömürge devleti hâline getirmek istediler. XIX. yüzyıldaki gelişmiş ülkeler, hacimli ve ağır yükleri en ucuz bir şekilde taşıyabilmek, mamul hâline getirilen malları

Görsel 4.18: İzmir-Aydın Demir Yolu

pazar oluşturdukları ülkelere götürebilmek için demir yollarını kullandılar. Bu amaçla İngiltere, kendine ait sömürge topraklarına rahatça ulaşabilmek için 1836 yılında İskenderiye'den Bağdat'a ve Basra Körfezi'ne dek uzanan demir yolu ağı kurmak istedi ancak Süveyş Kanalı'nın açılması ile bu demir yolu ağının yapımından vazgeçti.

Osmanlı Devleti'nde demir yolu ulaşımı ilk kez 1851'de Kahire ve İskenderiye arasındaki hattın yapılmasıyla başladı. Anadolu'da ise 1856 yılında İzmir-Aydın Demir Yolu'nun inşasıyla başladı (Görsel 4.18).

Avrupa Kıtası'ndaki ilk Osmanlı demir yolu 1856'da Cenova-Köstence Demir Yolu İngiliz şirketlerince açıldı. Osmanlı demir yollarının yönetimi için 1865'te Nafia Nezareti ile Turuk ve Meabir Dairesi kuruldu. 1872'de demir yolu yapım ve işletmesini gerçekleştirmek amacıyla da Demir Yolları İdaresi kuruldu. Osmanlı Devleti'nde demir yolu alanında ilk büyük çalışma 1860 yılında Abdülmecit'in nazırlarından Ali ve Fuat Paşalar tarafından hazırlandı. Balkan Yarımadası'nın tamamını kapsayan bu demir yolu projesi İstanbul'u Tuna, Viyana ve Paris'e bağlayacaktı. Ali ve Fuat Paşalar İstanbul-Bağdat arasında da bir hat döşenmesini planladı ancak Osmanlı Devleti'nin böyle büyük bir projeyi mali açıdan yapması mümkün değildi. Sadrazam Ali Paşa'nın gayretleriyle İstanbul-Viyana-Paris Demir Yolu 1888'de açıldı.

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde İstanbul'u Bağdat'a bağlayacak olan demir yolu yapılması planlansaydı da Osmanlı Devleti'nin 1875'te iflas etmesi üzerine bu proje uygulanamadı.

Görsel 4.19: Bağdat Demir Yolu (temsili)

Osmanlı Devleti'nde en fazla demir yolu yapımı II. Abdülhamit Dönemi'nde Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasıyla başladı. Bu dönemde Anadolu Demir Yolları (1888), Bağdat Demir Yolu (1889) (Görsel 4.19), Yafa-Kudüs Demir Yolu (1889), Selanik-Manastır Demir Yolu (1890), Beyrut-Şam Demir Yolu (1890), Selanik-İstanbul Demir Yolu (1892) yabancılara imtiyaz verilerek yapımına başlanan demir yolları oldu.

Bu dönemde demir yolu politikası savunma politikalarıyla birlikte düşünülmeye başlandı. II. Abdülhamit'in en büyük projelerinden biri de Bağdat Demir Yolu'nun yapılmasıydı. Bu hattın yapımını Almanlara veren II. Abdülhamit bu hat sayesinde İngiltere ve Rusya'yı telaşa ve korkuya sürükledi. Almanların bu bölgede etkinliğinin artması özellikle İngiltere'yi telaşlandırdı çünkü bu projeye İngilizler, sömürge yollarının kontrolünü kaybedebilirdi. Rusya, Osmanlı Devleti'nin demir yolu sayesinde Avrupa'daki Rus pazarını zayıflatacağından ve Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü arttıracığından endişelendi böylece II. Abdülhamit'in demir yolları projesi Avrupa devletlerini karşı karşıya getirmiş oldu.

Osmanlı Devleti'nin ulaşım politikaları daha çok siyasi, askerî ve stratejik ağırlıklıydı. Demir yollarının yapımıyla merkezî otorite ülkenin her köşesinde kuvvetlenecek, askerî sevkiyatlar rahat yapılacak, isyanlar kolay bastırılacak ve devletin bir bütün olarak kalması sağlanacaktı.

II. Abdülhamit'e göre demir yolları sayesinde Osmanlı tarım ürünlerinin pazara sevkile kolaylaşacak, halkın zenginliği artacak, ticaret gelişerek ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileri hazineye katkı sağlayacaktı. Demir yolu güzergâhındaki madenler daha rahat işletilerek maden üretimi ve geliri artacaktı ayrıca göçmenler demir yolu sayesinde ülke içindeki uzak bölgelere kadar götürülüp yerleştirilecekti.

Osmanlı'nın coğrafi konumundan yararlanmak ve ekonomik potansiyelini kullanmak isteyen Avrupalı ülkelerin de demir yollarından birtakım beklentileri vardı. İngilizler ve Fransızlar daha çok iktisadi düşüncelerle demir yollarını devletin zengin bölgelerinde açtılar. Almanlar ise daha çok askerî ve stratejik kaygılarla demir yolu inşa ettiler.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti, Sanayi İnkılabı'nı zamanında gerçekleştirebilseydi Osmanlı Demir Yolu Politikası'nda nasıl bir değişim yaşanırdı?

Ulus Devlette Vatandaş Kimliği

Milliyetçilik akımı tarihsel süreç içerisinde ulus devletlerin ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Ulus devlet anlayışı Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletlerde ortaya çıktı, oralardan dünyaya yayıldı. Ulus devlette meşruiyetin kaynağı din, soy veya krallık olmaktan çıkıp laik, demokratik bir yapıya büründü. Bu yolla bütün vatandaşlar birbirlerine eşit olarak kabul edildi.

Ulusun inşasında okulun rolü çok belirleyicidir. XIX. yüzyılda çocuğun eğitimini sağlayan geleneksel kurumların yerini okullar aldı. Özellikle federal devletlerde ortak aidiyet duygusunu geliştirmek için okulların müfredatlarına yurttaşlık eğitimi konuldu. Mesela Belçika'da ilk ve ortaokullarda yurttaşlık eğitimi, Fransa'da parasız, laik eğitim zorunlu hâle getirildi. Cumhuriyetçiler için yurttaşlık eğitiminin önemi büyüktü. Bu sayede hem cumhuriyet rejimi korunacak hem de halkın laik bir eğitim alması sağlanacaktı. Bu dönemde din eğitimi yerine Ahlak ve Yurttaşlık Bilgisi Dersi getirildi. Bu dersin amacı Hristiyan ahlakını laiklikle birleştirerek yeni bir ahlak anlayışını yeni kuşaklara benimsetmekti. Fransa'da coğrafya ve tarih derslerine de büyük önem verildi. Coğrafya dersi ile öğrencilere vatan topraklarının ne kadar değerli olduğu öğretildi. Tarih derslerinde de cumhuriyeti kuran kahramanlara yer verilerek cumhuriyetin çok büyük bir değer olduğu anlatıldı. Yapılan bu çalışmalar sonucunda ulus devlete sahip çıkan vatandaşlar yetiştirilmiş oldu.

Yurttaşlık ve yurtseverlik insanların yalnızca toprağa karşı içten bağlı ve aidiyet duygusunu ortaya koymadı. Aynı zamanda, rejimin oluşturmuş olduğu temel kurum ve değerlere bağlılığı da kapsadı. 1882'de Fransa'da kabul edilen eğitim yasalarıyla öğretmenlere vatan, cumhuriyet ve devlet aşkını öğrencilerine aşılama görevi verildi. Ulus devlet yapılanmasında vatandaş ordusu, zorunlu askerlik ve eğitim aşamaları çok önemliydi. Ulus devlet anlayışı yeni bir ordu kurulmasını da beraberinde getirdi. Avrupa'da birçok devlet XIX. yüzyılın başlarından itibaren Fransa'yı örnek alıp zorunlu askerlik uygulaması başlatarak millî ordularını oluşturmaya başladılar. Ordu ve eğitim uluslaşmanın en önemli araçlarıydı. Devletler eğitim sistemleri ve askerî teşkilatları sayesinde aynı üniformayı giyen, aynı marşı söyleyen, aynı dili konuşan, disiplinli, vatansever, üretken ve devletine sadık vatandaşlar yetiştirdiler.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketlerinde önceliği askerî alana vermesinin sebepleri nelerdir?

Osmanlı Devleti'nde Açılan Modern Askerî ve Sivil Mektepler

Osmanlı Devleti, eski gücüne tekrar kavuşabilmek için hemen hemen her alanda ıslahat yaptı. XVIII. yüzyılda girdiği savaşların çoğunda mağlup oldu. Mağlubiyetlerin sebebi askerî kurumlar olarak görüldüğünden reformların öncelikle askerî alanlarda yapılması gerekliliği ortaya çıktı (Görsel 4.20). Osmanlı idarecileri yenilgileri, Avrupalı

Görsel 4.20: Mühendishane-i Bahr-i Hümayun

subay ve askerlerin iyi eğitim almış olmalarına ve kendilerinin de bu alanda geri kalmalarına başladılar. XVIII. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen yabancı uzmanlar da askerî yenileşmeyi tavsiye ettiler. Bu yüzden XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî ihtiyaçları karşılamak için Avrupa'nın çağdaş eğitim kurumları örnek alınarak modern mektepler açıldı.

1734'te askerî okul olarak açılan "Hendesehane" modern mekteptir. III. Mustafa, Osmanlı Devleti'nin 1770 Çeşme Bozgunu'nda kaybettiği deniz gücünü tekrar kazanılabilmesi için deniz subayı ve mühendisleri yetiştirmek amacıyla "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun" adındaki askerî okulu İstanbul Kasımpaşa'da açtı (1773).

Osmanlı Devleti, kara ordusuna subay ve teknik elemanlar yetiştirmek üzere III. Selim Dönemi'nde İstanbul Hasköy'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun adında bir okul açtı (1795). Bu mühendishanenin en önemli özelliği medrese tarzı eğitim yerine tamamen Batı tarzında ders verilen bir yükseköğretim kurumu olmasıydı. Askerî alandaki bu yenilikler daha sonra açılacak olan modern okulların da temelini oluşturdu. Yenileşme hareketleri II. Mahmut Dönemi'nden başlayarak son döneme kadar sürdü. Tıbbın modernleşmesi ve geliştirilmesi için III. Selim Dönemi'nde başlayan çalışmalar II. Mahmut Dönemi'nde de devam etti.

Görsel 4.21: Mekteb-i Tıbbiye

II. Mahmut Dönemi'nde modern tıp eğitiminin verilmesi amacıyla İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye (Görsel 4.21) adıyla askerî bir mektep açıldı (1827). Tıbbiye, Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin sağlığıyla ilgilenecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesi için kuruldu. Yine II. Mahmut Dönemi'nde Fransız eğitim sistemi örnek alınarak 1834'te askerî eğitim veren Mekteb-i Harbiye (Görsel 4.22) açıldı. Bu okulda genellikle Fransızca olmak üzere yabancı bir dil bilmek zorunluydu. Okulda yabancı dil öğrenilebilmesi için hazırlık sınıfı bulunmaktaydı. Bazı öğrenciler Viyana, Paris ve Londra'ya eğitim için gönderildi ve aynı zamanda ders vermeleri için Avrupa'dan öğretmenler getirildi. Açılan bu okullar aracılığıyla matematik, tabii ilimler ve tıp, öğrenciler tarafından daha modern bir şekilde öğrenilmeye başlandı. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Maarif Nazırı Sami Paşa tarafından temeli atılan Mülkiye Mektebi, 1859 yılında öğretime başlamıştır. İlk Mülkiye Mektebi, Rüştiye ile İdadi arasında iki yıllık bir ortaöğretim kurumudur. 1877 yılında geliştirilerek üç sınıflı idadi, iki sınıflı yüksek olan bir yüksek okul hâline getirilmiştir. 1913'te, Mekteb-i Mülkiye, yeniden örgütlenerek uzmanlaşmayı sağlamak üzere, siyasi, idari ve mali şubeler açılmıştır. 1915 yılında kapatılan mektep 1918'de yeni bir kanunla, Mekteb-i Mülkiye üç sınıflı bir yüksek okul hâlinde tekrar açılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle 1935 yılında Mülkiye adı, Siyasal Bilgiler Okuluna çevrilmiştir.

Görsel 4.22: Mekteb-i Harbiye

II. Mahmut Dönemi'nin sonunda memur yetiştirmek üzere Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-u Edebiyye

adında mesleki okullar açıldı. Oysa Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar bu mektepler dışındaki bütün mesleki ve teknik okullar askerî eğitim amaçlıydı. Tanzimat Dönemi'nde ise mesleki ve teknik eğitim alanında bazı önemli gelişmeler yaşandı. Ülkede nitelikli memur yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Aklâm ayrıca mesleki ve teknik eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla Askerî Baytar Mektebi, Ziraat Talimhanesi, Maadin Mektebi, Telgraf Mektebi adlarında birçok okul açıldı. Memurların dil öğrenebilmesi için Lisan Mektebi açıldı. Mesleki ve teknik eleman yetiştirmeye yönelik önemli adımlar atan Mithat Paşa "İslâh-hâne" ve Mekteb-i Sanayi'yi kurdu. Kızların meslek öğretimi ile ilgili olarak açılan Cevri Kalfa Mektebi ile Kız Sanayi Mektebi dönemin önemli meslek okullarıydı.

Osmanlı Devleti'nde açılan bu okullar, toplumun tamamına hitap etmese bile modern eğitim ve öğretim kurumlarının temelini oluşturmaları ve onlara örnek olmaları açısından Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptirler. Osmanlı Devleti'nde siyasi, iktisadi ve askerî sahalarda en radikal değişiklikleri gerçekleştirmeyi başaran Sultan II. Mahmut Devri'nde, eğitim tedbirleri sadece askerî alanda birtakım düzenlemeler ve yeni okullar açılması ile sınırlı kalmadı. II. Mahmut, erkek çocukların sıbyan mekteplerine devamını sağlayacak zorunlu eğitimi başlatacak bir ferman yayınladı. Osmanlı Devleti'nde ilköğretim basamağı sayılan sıbyan mektepleri "Mekâtib-i Umûmiye Nezareti"nin kurulmasından sonra vakıfların denetiminden çıkartıldı ve Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile birlikte yeniden düzenlendi.

Osmanlı Devleti'nde Açılan Yabancı ve Misyoner Okullar ile Azınlık Okulları

Yabancı devletlerin veya onların himayesinde gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında açtıkları okullara yabancı okullar denmekteydi. Azınlık okulları ise Osmanlı egemenliği altında yaşayan, aralarında dil, din, ırk ayrımı olan farklı grupların devletin tanıdığı haklar çerçevesinde açtığı okullardır.

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fetihten sonra gayrimüslimlere kendi dillerini konuşmalarına ve anadilde eğitim yapmalarına izin verdi. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanda bir problem teşkil etmeyen azınlık okulları XIX. yüzyıldan itibaren devletin denetiminden uzaklaşmaya başladı. Azınlık okullarını kendi çıkarları için kullanmak isteyen yabancı devletler onları maddi ve manevi olarak desteklediler. Yabancı devletlerin böyle davranmalarının amacı azınlıkları kendi himayesine alıp onlara tanınan haklardan yararlanmaktı. Azınlıkların da bu duruma meyilli olmaları sonucunda azınlık okulları yabancı devletlerin kontrolüne geçti. Bu durumdan faydalanmak isteyen Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi devletler, Osmanlı topraklarında eğitim ve öğretim kurumları açmaya başladılar. Bu eğitim öğretim kurumlarının yasal dayanağı yoktu ve denetimden uzaktı.

Azınlık okulları ve yabancı okullarının sayıları Tanzimat'ın ilanı ile artış gösterdi. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere okul açma yetkisi verilirken aynı zamanda da devlet okullarında okuyarak memur ve asker olmalarının yolu da açıldı. Gayrimüslimler ise çocuklarını yabancı okullar ile misyoner okullarına göndermeyi daha çok tercih ettiler. Bazı yabancı okullar Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonlardan yararlanarak kurulmuş olan ve misyonerlik faaliyetleri kapsamında eğitim veren okullardı. Yabancı devletlere verilen kapitülasyonlarda eğitimle ilgili net bir hüküm olmamasına rağmen yabancı devletler kapitülasyonları eğitim-öğretim alanında da kullandılar. Bu imkânlardan yararlananların başında misyonerler gelmekteydi. Misyonerler, XVI. yüzyıldan itibaren Hristiyan inancısını anlatmak, ayinleri yönetmek gibi görevlerinin yanında farklı mezhepteki ve farklı dindeki insanları kendi dinlerine çekmek için çeşitli çalışmalar yapmışlardı. Hedeflerine ulaşmak için okul, hastane, matbaa gibi çeşitli araçları kullanmışlardı.

Geç de olsa yabancı okulların zararlarının farkına varan Osmanlı Devleti, birtakım kanunlar çıkararak bu okulları denetim altına almaya çalıştı. İlk olarak 1846'da Meclis-i Maarif-i Umûmiye kuruldu. Ardından 1868 yılında Gümrük Nizamnamesi yayımlandı ancak en kapsamlı düzenleme

1869 yılında Saffet Paşa tarafından hazırlanan ve eğitimin hemen hemen her aşamasına ilişkin hükümler getiren Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi oldu. Bunların dışında 1886 ve 1896 yıllarında da birtakım düzenlemeler yapıldı. Osmanlı Devleti, bütün bu düzenlemelere rağmen yabancı ve azınlık okullarının (Tablo 4.1) kontrolünü eline alamadı ayrıca bu okullara Müslüman ailelerin çocukları da gitmeye başladı.

Tablo 4.1: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde açılan yabancı okul sayısı

YABANCI OKULLAR	SAYILARI	YABANCI OKULLAR	SAYILARI
Fransız Okulu	72	Alman Okulu	7
İngiliz Okulu	83	İtalyan Okulu	24
Amerikan Okulu	465	Rus Okulu	44
Avusturya Okulu	7	Yunan Okulu	3

Yücel, M.S., 2016, s.33

ARAŞTIRINIZ

Osmanlı Devleti'nde açılan yabancı okullar, Müslüman ahalinin çocukları için herhangi bir eğitim faaliyetinde bulunmuşlar mıdır?

XX. yüzyılda işler iyice içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Kapitülasyon haklarını sonuna kadar kullanan yabancı devletler, okulun açılması ile ilgili onayın çıkmasını bile beklemeden faaliyete başlıyorlardı. 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine savaştığı devletlere ait olan yabancı okulları kapattı. 1915 yılında çıkartılan Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ile yabancı ve misyoner okulları ile ilgili kısıtlayıcı kanun yürürlüğe girdi ve birçok yabancı okul kapatıldı.

II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikası

Görsel 4.23: II. Abdülhamit (temsili)

II. Abdülhamit (Görsel 4.23) otuz üç yıl tahtta kaldığı süre içinde eğitime büyük bir önem verdi. Modern eğitimin yerleştiği bu dönemde yeni okullara devlet bütçe ayırdı. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde merkeziyetçi, eğitim kurumları arasında ise denge politikası izledi. Darülfünununun tekrar faaliyete geçmesi için çalıştı.

II. Abdülhamit eğitim faaliyetlerinde Türklerin yoğun yaşadığı Anadolu'ya ağırlık verdi. Azınlık ve yabancı okullara Türk öğretmenler atanarak kontrol altına alınmaya çalışıldı. Bu devirde siyasi fikir akımlarının da okullara yansımaya başladığı görülmekteydi. İlk dereceli okullarda İslamcılık, orta dereceli okullarda ise Osmanlıcılık akımını vermeye çalışan programlar uygulandı. Türkçülük anlayışı da yavaş yavaş okulların müfredatına girmeye başladı.

ARAŞTIRINIZ

II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitimdeki modernleşmenin Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemine etkileri nelerdir?

II. Abdülhamit Dönemi'nde Açılan Okullar

II. Abdülhamit Dönemi Tanzimat kararlarının uygulandığı bir devirdir. Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile eğitim sistemi modernleştirildi. 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'de

de eğitimle ilgili düzenlemeler getirildi. II. Abdülhamit Dönemi'nde Maarif Merkezî Teşkilatı yeniden düzenlenerek her öğretim kademesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler oluşturuldu. Her vilayet merkezine bir maarif müdürlüğü ve meclisi açıldı. Vilayetlerde müfettiş kadroları da arttırıldı. Sancak ve kazalarda Maarif Meclisi şubeleri açıldı. Yine Maarif Nezareti bünyesinde rüşdiye ve idadi müdürlükleri oluşturuldu. Bu teşkilat sayesinde taşrada ilk ve ortaöğretim müesseseleri ile öğretmen okulları açıldı. Tanzimat Dönemi'nde yapılan okullar İstanbul ve çevresi ile sınırlı kaldığı hâlde II. Abdülhamit Dönemi'nde okullaşma tüm ülkeye yayıldı.

II. Abdülhamit Dönemi'nde Eğitim ile İlgili Yapılan Diğer Çalışmalar

- İbtidai (ilkokul) mektepler, rüşdiyeler ve idadiler yaygınlaştırıldı. (İlk kız idadisi 1880 yılında açılmıştı.)
- Çocukların ilköğretimine büyük önem verilerek pek çok vilayette yeni okullar açıldı.
- Anadolu'da özellikle Doğu Anadolu'da köylerin küçük ve dağınık olması dolayısı ile nahiye merkezlerine bölge ilkokulu düzeyinde mektepler açıldı.
- Darülfünuna yeni bölümler açılarak genişletildi.
- Harbiye, mülkiye ve askerî tıbbiyenin müfredatları geliştirildi.
- Darü'l-Muallimin yeniden düzenlenerek "Âliye" şubesi (Yüksek Öğretim Okulu) açıldı.
- Mekteb-i Funûn-ı Maliye, Ziraat ve Baytar Mektebi, Gümrük Mektebi, Hamidiye Ticaret Mektebi, Polis Mektebi gibi memur meslek mektepleri açıldı.
- Mekteb-i Hukuk, Hennes-i Mülkiye, Maliye Mektebi, Ticaret Mektebi, Deniz Ticareti Mektebi, kız sanayi mektepleri gibi yüksekokullar açıldı.
- Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı (Görsel 4.24).
- Rüşdiyelerden itibaren yabancı dil öğretimi zorunlu oldu. Birçok vilayette darülmualimin ve hukuk mektepleri açıldı.
- İstanbul'daki Yüksek Öğretmen Okulu (Darülmualimin-i Aliye) ilk ve orta dereceli okullara öğretmen yetiştirecek şekilde yeniden yapılandırıldı ve ülkedeki öğretmen yetiştiren kurumların sayısı otuzun üzerine çıkarıldı.
- Devletin kritik bölgelerinde yer alan aşiretlerin çocuklarını Osmanlılık bilinciyle yetiştirmek amacıyla İstanbul'da bir Aşiret Mektebi açıldı.
- Bağcılık ve Aşı Mektebi, Orman ve Maâdin Mektebi, Çoban Mektebi, Zeytincilik ve Yağcılık Mektebi, Sulama Drenaj Mektebi gibi tarım ve sanayi mektepleri açıldı.

Görsel 4.24: Sanayi-i Nefise Mektebi

II. Abdülhamit Dönemi'nde Açılan Hastaneler

II. Abdülhamit'ten önce vatandaşlık olgusuna Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-i Esasi'nin getirdiği haklar çerçevesinde siyasi ve hukuki bir olgu olarak yaklaşıldı. Avrupa'da başlayan refah devlet uygulamaları Osmanlı Devleti'ne de yansıdı ve II. Abdülhamit ile beraber vatandaşlık kavramı içerisinde bireyler her türlü iktisadi, sosyal ve doğal olaylar karşısında devlet garantisi ve koruması altına alındı. II. Abdülhamit, eğitim olanaklarını kasaba ve köylere kadar ulaştırmanın yanında birçok vilayet merkezinde hastaneler de açtırdı. Bu çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin bir refah devleti olması yolunda atılan büyük adımlardandı.

Görsel 4.25: Hamidiye Etfal Hastanesi

Günümüzde varlığını devam ettiren Darülaceze kimsesiz çocuklar ile yaşlı ve bakıma muhtaç insanları barındırmak amacıyla 1896 yılında açılmıştı. II. Abdülhamit'in bu kurumu açmasındaki ana amaç sokaklarda dilenen çocuk, sakat, yaşlı ve kadınların dilenmelerinin önüne geçmek ve bu insanların hem barınmalarını sağlamak hem de eğitim ve diğer ihtiyaçları karşılamaktı. Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastanesi (Görsel 4.25) II. Abdülhamit'in Dönemi'nde açılan en önemli kurumlardandır.

II. Abdülhamit Dönemi'nde, 89 genel kamu hastanesi, 27 kurum hastanesi, 74 asker hastanesi, 26 Hilal-i Ahmer hastanesi, 12 gayrimüslim cemaat hastanesi, 29 yabancı misyon hastanesi, 8 eğitim hastanesi, 8 kadınlara mahsus hastane, 8 doğumhane, 1 çocuk hastanesi, 2 akıl hastanesi, 23 frengi hastanesi, 3 verem sanatoryumu, 8 kolera hastanesi olmak üzere toplamda 300'den fazla hastane yapılmıştır.

TARTIŞINIZ

Darülacezenin günümüz sosyal devlet anlayışındaki yeri nedir?

OKUMA PARÇASI

Darülaceze

Darülaceze 200 yataklı bir hastahane, bir yetimhane, çamaşırhane ile hamam gibi binaları ve el sanatları ile ilgili imalathaneler, fırın ve mabetlerden (cami, kilise ve havra) oluşan bir komplekstir. Darülacezede çocuklar için bir de süt emzirme yeri (ırda'hane) açıldı. Terkedilmiş çocuklar burada büyütülüyordu. Yedi yaşına basanlar ise erkek veya kız yetimhanesine konuluyordu. Yetimhanedeki çocukların eğitimi için Darülacezede bir de okul açılmıştı. Başlangıçta otuz yedi erkek ve yirmi sekiz kız çocuğu okumak istediğini bildirdi, aynı zamanda yedi erkek çocuk da Kur'an hıfzına başlatıldı. Okumak istemeyen çocuklar, Darülaceze içinde açılan imalathanelerde çalışarak bir sanat öğrenmeye mecbur tutuluyordu. Bunlar günde altı saat çalışıyorlardı. Okula yazılan çocuklar ise günde iki saat ders görüyor, dört saat de imalathanelerden birinde sanat öğreniyorlardı. Okulu bitirenler dört yıl daha aynı sanat dalına devam ederek sanattan da diploma almak zorundaydılar. Darülacezenin açıldığı 1896'dan 1907 yılına kadar kırk sekiz kişi buradan diploma aldı, altı kişi de hafız oldu. Bu tarihler arasında okula 130 erkek ve 22 kız öğrenci kayıtlı bulunuyordu.

Nuhoğlu, 1993, ss.513-514'ten düzenlenmiştir.

ARAŞTIRINIZ

II. Abdülhamit Dönemi'nde açılan hastanelerden hangileri günümüzde işlevini devam ettirmektedir?

Emeklilik Sistemi (Tekâütlük Sistemi)

Osmanlı Devleti'nde emeklilik herkesi kapsayan bir uygulama değildi. Tanzimat Dönemi'nde emeklilik belirli bir maaşla karşılanan bir sisteme dönüştürüldü. Tanzimat Dönemi'nde yalnızca ordu ve mülkiye sınıfının emeklilerine, bunların dul ve yetimlerine bağlanacak maaşlar yeni bir düzene sokulmaya çalışıldı. Askerî ve mülki kurumlarda yeni düzenlemelere gidildiğinde emeklilik konusu tekrar ele alındı. 16 Ocak 1865'te Emeklilik Kanunu ile emekliliği düzenleyen ilk kurumlar ortaya çıktı. Orduda ve sivil bürokraside çalışan insanların emekliye ayrılma hakları ile ilgili kanun layihaları hazırlandı. Bu konudaki en önemli gelişme ise II. Abdülhamit Dönemi'nde emekli sandıklarının kurulmasıdır. Yeni düzenlemelerle emeklilik sistemi askerî ve sivil memurlarının dışında dul ve yetimlerini de kapsayacak şekilde genişletildi.

Sosyal yardım uygulamalarından biri de şüphesiz yoksul aylıklarıdır. Tanzimat Dönemi'nde Maliye Nezareti'nin çeşitli kalemlerinden ve valilerin "Kapualtı Hasılatından" muhtaçlara maaşlar bağlanmıştır. II. Abdülhamit Dönemi'nde Hazine-i Maliye-i Celile ödemeleri arasında "muhtacın tertibi" düzenlemesi ile muhtaç insanlara maaş bağlanmıştır. Muhtacın tertibinden maaş yalnızca fakirlere verilmemiş aynı zamanda emeklilik yaşına kadar çalışmamış, dolayısıyla maaşsız kalan kişilere, bir paşanın ölümünden sonra ortada kalan eşi ve hizmetçilerine, çeşitli nedenlerden dolayı memurluktan çıkmış ve emeklilik hakkını elde edememiş kişilere de maaş bağlanmıştır. Yoksul aylığı uygulaması, Osmanlı Devleti'nin sosyal bir devlet olma yolunda attığı büyük adımlardan biridir. Bu uygulama yani muhtacın maaşı, Atiyye-i Seniyye (Padişah Hediyesi) ve Sadaka-i Seniyye'den (Padişah Sadakası) farklı olarak padişah ve sarayın halkla ilişkisi değil, merkezî devletle halkı arasında yasal bir zemine oturtulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde başlatılan bu uygulamalar geliştirilerek günümüzde de devam ettirilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu, sigorta kanunu ile emeklilerin hak ve yükümlülüklerini eşitlemiş, emeklileri tek bir emeklilik sistemi çatısı altında toplamış ve sağlık sigorta sistemini kurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından bu düzenlemelerle dul ve yetimlere, gazilere ve şehit yakınlarına, yoksullara, ölen memur ve işçilerin bakmakla yükümlü olduğu kişilere maaş bağlanmış ayrıca bu kesimlere çeşitli kamu kuruluşlarının hizmetlerinden yararlanma imkânı da verilmiştir.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar sosyal güvenlik konusunda yapılan çalışmalar göz önüne alındığında Türkiye Cumhuriyeti sosyal devlet olabilme yolunda nasıl bir ilerleme sağlamıştır?

Eğitim ve Sağlıkta Dönüşüm

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar en yaygın eğitim kurumları sıbyan mektepleri ile medreselerdi. II. Mahmut Dönemi'nde geleneksel eğitimin yanında Batı tarzı askerî eğitim veren okullar açıldı. Medreselerin yanına modern okulların açılması Osmanlı Devleti'ndeki medrese-mektep ikilemini ortaya çıkarmıştı.

1839'da Tanzimat Fermanının ilânı ile başlayan döneme gelinceye kadar Osmanlı toplumunda eğitime bakış açısı dinî ve geleneksel bir nitelik taşıyordu. Tanzimat Dönemi ile beraber bu durum biraz farklılaştı. Artık eğitim işi ailenin ve devletin çocuklarına karşı olan sorumlulukları

olarak görülmeye başlandı. Bazı devlet adamları ve yazarlar, devletin kötü gidişatına geleneksel eğitim anlayışının sebep olduğunu ve geleneksel eğitim anlayışından dolayı toplumun bilgisiz kaldığını öne sürüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sağlık alanında faaliyette bulunan dinî vakıflar ve sivil toplum kuruluşlarının yerini XIX. yüzyıldan itibaren devlet kurumları almaya başlamıştır.

Tanzimat Dönemi'nde ilk kez eğitimin siyasi bir araç ve aynı zamanda toplumsal fonksiyonunun olduğu fark edildi. Okullarda bu dönemde çocuk ve gençlere "Osmanlılık" ideali aşılmasına başlandı. Çok uluslu olan Osmanlı Devleti'nde milleti ve dini önemli olmadan karma bir eğitim yapılarak ayrışmanın önüne geçilmeye çalışıldı. Açılan yeni okulların devletin kötü gidişatını engelleyeceğine olan inanç arttı. Batı tarzı eğitimin sistemleştirilmesiyle aydın ve sivil memur yetiştirmek için devlet tarafından mektepler açılmaya başlandı. Tanzimat Dönemi'nde medreseler kapatılmayarak onlara alternatif modern okullar açıldı. Genelde orta ve yükseköğretim kurumları üzerine çalışma yapıldı. Medrese dışındaki devlet tarafından açılan kurumlar ilk, orta ve yüksekokul şeklinde sınıflandırıldı. Bu çalışmayla geleneksel yaklaşımlar değişmeye, çağdaş ve bilimsel görüşler yerleşmeye başladı. Kanun-i Esasi ile tüm okullar devletin denetimi altına alındı.

Osmanlı Devleti yönetim anlayışının temelinde savunma, güvenlik ve adalet vardır. Sanayileşmenin getirdiği kapitalist üretim ilişkilerinin artması, kentleşmedeki hızlı artış, sosyal dayanışmanın azalması, toprak kayıplarıyla beraber demografik dönüşümlerin yaşanması ve bunlara bağlı olarak da toplumdaki sosyal sorunların artması devletin sosyal alanda etkin olma gerekliliğini ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti'nde sosyal sorunlara çözüm vakıflar, külliyeler ve imaretler aracılığı ile gerçekleştiriliyordu. Sosyal devlet anlayışı ile birlikte Osmanlı Devleti sağlık alanında sosyal politikalar üretmeye başladı.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında daha çok Darüşşifa, Darüssıhha, Bimaristan, Maristan gibi vakıflarca sunuluyordu. Tanzimat'la beraber Osmanlı Devleti, sağlık sorunlarına yönelerek bu sorunların çözümü için çareler aramaya başladı. Bu dönemde amaç merkezden taşraya doğru bir ağ kurmaktı. Sağlık ağını genişletmek amacıyla askerî ve sivil tıp okulları açıldı. Modernleşmeyi sağlamak ve hekim yetiştirip ülke çapında mevcut ihtiyacı gidermek adına çalışmalara başladı. Artık devlet sağlık hizmetlerini vakıflar aracılığı ile değil bizzat kendi eliyle götürmeye çalışıyordu. Sağlık sistemini zamana uygun hâle getirmek amacıyla devlet, teşkilatlandırma çalışmaları içerisine girdi.

İlk olarak 1861'de ülkedeki hekimlerin niteliklerini ve sayılarını kayıt altına almaya başladı. Osmanlı idaresi kurmak istediği sağlık teşkilatına hekim yetiştirebilmek için 1839'da Mekteb-i Tıbbiye ve 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) kurumlarını açtı. 1871 yılından itibaren taşraya hekim gönderilmeye başlandı. Bu hekimlerin en büyük vazifesi hem koruyucu hem de tedavi edici sağlık hizmetlerini yerine getirmektir. Osmanlı Devleti sağlık hizmetlerini koordine edebilmek için il merkezlerinde ilin tüm sağlık işlemlerinden sorumlu Sağlık Müdürlükleri de kurdu. Osmanlı döneminde sağlık teşkilatlanması konusunda büyük ilerlemeler kaydedildiyse de teşkilat yapısı ve yapılan işler istenilen ölçüde gelişmedi.

ARAŞTIRINIZ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim faaliyetlerinde Osmanlıcılık uygulamak istemesi ülkenin bütünlüğünü sağlamak için neden yeterli olmamıştır?

4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Sened-i İttifak (1808)

Osmanlı Devleti'nin kısa bir sürede hızla genişlemeye ve büyümeğe başlaması devletin sıkı bir merkezîyetçilik ile yönetilmesini gerekli kıldı. Uzun dönem iyi bir şekilde işleyen merkezîyetçi yapı devletin son dönemlerinde zayıfladı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı eyaletlerinde mali, idari ve askerî kanunların oluşturduğu zeminin etkisiyle âyan adı verilen zengin bir zümre, gücünü artırdı. II. Mahmut'un (Görsel 4.26) tahta çıktığı zaman devlet otoritesi sadece başkent İstanbul ve çevresiyle sınırlı bir hâldeydi. II. Mahmut, merkezde siyasi gücü artan Alemdar Mustafa Paşa'yı (Görsel 4.27), sadrazamlığa getirdi. Alemdar Mustafa Paşa devlet otoritesinin yeniden tesisi için her şeyden önce asayişin sağlanmasını gerekli gördü ve işe İstanbul'dan başladı. Öncelikle Boğaz Yamakları Ocağı kaldırıldı, ardından da Yeniçeri Ocağının muhasebesini teftiş vesilesiyle yeniçeri zorbaları öldürüldü veya sürgüne gönderildi. Böylece İstanbul'un asayişi sağlandı. Anadolu ve Rumeli'deki karışıklıklar, terör faaliyetleri, derebeyi veya âyanların merkezî otoriteyi tanımama durumları ise devam ediyordu. Devletin taşra yönetimi, âyanlar ve hanedanlar arasında fiilen paylaşılmış durumdaydı. Alemdar Mustafa Paşa, taşrada yok olan merkezî otoriteyi tekrar tesis etmek amacıyla âyanlarla anlaşma yoluna giderek âyanları İstanbul'a çağırdı. Amacı merkez ile taşra arasında bir uzlaşma sağlamak, âyanlara hak ve görevler vererek resmiyet kazandırmak, böylece devletin dağılma tehlikesini önlemektir.

Görsel 4.26: Sultan II. Mahmut (temsili)

Görsel 4.27: Alemdar Mustafa Paşa (temsili)

BİLGİ NOTU

Âyan

Herhangi bir vilayet ve kazada o yerin idaresi ile alakadar olarak halk ile hükûmet arasındaki işleri idare eden ve halk tarafından seçilen bir vazife sahibidir. Âyanlar o memleketin nüfuzlu aileleri olan ve "eşraf-ı belde" denilen zümre arasından seçilirdi. Hükûmet âyanları seçmez bu işi valiler takip ederdi. Âyanlar vergi ve asker toplamada devlete yardım ederlerdi. Bu yardımlara karşılık âyanlara toplanan vergiden hisse verilirdi.

Uzunçarşılı, 1942, s.5-6'dan düzenlenmiştir.

Âyanlarla anlaşma yolunun seçilmesinin sebeplerinden biri de her birinin yeterli güce sahip olmalarıydı. Âyanlar güçlerini ispatlarcasına İstanbul'a kendi askerleriyle birlikte gelip şehrin dışında konakladılar. Hükûmet yapılacak işleri istişare etmek için âyanları birçok kez İstanbul'a davet etti ve toplantılar düzenledi. Alemdar Mustafa Paşa gibi birinin Sadrazamlık makamında olması, birçok âyan ve ağanın davete itaat etmesinde etkili oldu. Bulgar âyanları ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Alemdar'ı rakip gördükleri için davete katılmadılar. Yapılan istişarelerden sonra âyanların katılımıyla Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın başkanlığında bir toplantı düzenlendi. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa toplantıyı açarken yaptığı konuşmada, Yeniçeri Ocağının yeniden düzenlenmesi gerekliliği üzerinde durdu ve siyasi birlik mesajı

verdi. Öneriler oturuma katılanlar arasında tartışıldı ve alınan kararlar "Sened-i İttifak" adı verilen belgeye yazılarak imzalanıp mühürlendi. Toplantıya katılan âyanlardan sadece dördü bu belgeyi imzaladı. Diğerleri çıkarlarının zedeleneceği korkusu ile belgeyi imzalamadı. Sultan II. Mahmut bu senedi mevcut durumun kötü olmasından dolayı istemeyerek de olsa imzaladı.

Sened-i İttifak'ın Bazı Maddeleri

- Âyanlar padişahın emirlerini yerine getirerek ona sadık kalacaklardı.
- Âyanlar, eyaletlerden devletin asker almasına karşı gelmeyeceklerdi. Karşı gelenlerden bütün âyanlar davacı olacaklardı.
- Hazine gelirlerinin toplanması devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre yapılacaktı.
- Sadrazamın kanun ve ittifaka uygun olarak vereceği emirlere itaat edilecek, uygun olmayanlara birlikte karşı çıkılacaktı.
- Âyanlar da devlet adamları gibi anlaşmaya uyacaklardı. Karşı koyan olursa bütün âyanlar hep birlikte onu engelleyeceklerdi.
- İstanbul'da Yeniçeri Ocağı ve diğer ocaklarda isyan çıkarsa âyanlar emir beklemeksizin gelip isyanı bastırmaya çalışacaklardı.
- Padişah âdil ve eşit vergi alacak, aşırı vergi konmayacaktı.

Ek maddeye göre de her yeni sadrazam ile şeyhülislam bu senedi imza etmekle yükümlü olacaktı. Bununla birlikte Senedi İttifak'ın meşru olduğuna dair şeyhülislam bir fetva verdi. Padişah ve diğer devlet adamları da bunu imzaladılar. Devlet ile tebaa arasında yapılan ve bir çeşit anlaşmaya benzeyen "Sened-i İttifak", Osmanlı tarihinde örneği olmayan bir belgedir. Devlet, Anadolu'da ve Rumeli'de kendi kendine güçlenmiş ve bir bakıma özerkliğini ilan etmiş olan âyanların varlıklarını, bu senetle kabul edip hukuki hâle getirdi. Bu belge ile bazı yetkilerinden zorunlu olarak vazgeçmesiyle padişahın yetkileri sınırlandırıldı. Bundan dolayı II. Mahmut, bu senedin yapılmasını günün koşulları gereği zorunlu olarak kabul etti.

Sened-i İttifak'ın arkasındaki gerçek güç olan Alemdar Mustafa Paşa, 15 Kasım 1808'de yeniçeriler tarafından çıkarılan isyan sonucu öldürüldü. Alemdar'ın gücünden çekinen II. Mahmut, bu duruma adeta seyirci kaldı. Böylece Senedi İttifak etkisini yitirdi. Bu tarihten itibaren göreve başlayan hiçbir sadrazam ve şeyhülislam Senedi İttifak'a imza atmadı.

CEVAPLAYINIZ

Sened-i İttifak maddelerinden hangileri padişahın mutlak otoritesini sarsmıştır?

Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu-1839)

Tanzimat, Sultan Abdülmecit Dönemi'nde 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan 1876 Meşrutiyet'in ilanı ile sona eren döneme denir. Kavram olarak Tanzimat, Türk siyasi, idari, iktisadi ve sosyal hayatında topyekûn bir değişmeyi ve yeniden yapılanmayı ifade eder. Tanzimat, Osmanlı Devleti'ne Batılı anlamında bir düşünce ve yönetim şekli getirmek için Avrupa'dan esinlenerek yapılan programlı bir yenilik ve kültür hareketidir. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren yaptığı islahatlarda Avrupa ile arasındaki farkı kapatmaya çalışmıştır. II. Mahmut modern bir Osmanlı Devleti oluşturma yönünde büyük çabalar harcamış ancak tam bir başarı sağlayamamıştır. II. Mahmut'un çabaları kendinden sonra gelenlere yol gösterici olmuştur. Tanzimat Fermanı, II. Mahmut'un hükümdarlığının son yıllarına doğru devletin iç ve dış nedenlerle dağılma tehlikesi ile karşılaşması üzerine devleti bu durumdan kurtarmak için bir çare olarak düşünülmüştür. Tanzimat Fermanı'nın başlıca amaçları, devlet içerisindeki halkın bir kısım haklarını genişletmek, Müslüman ve Hristiyan toplumları siyasi yönlerden birbirine

yaklaştırmak ve Avrupalı devletlerin azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını engelleyerek iç barışı ve bütünlüğü sağlamaktı.

Tanzimat Fermanı ile Kabul Edilen Maddeler

- Kanun önünde herkes eşit sayılacaktı.
- Vergiler herkesin gelirine göre toplanacaktı.
- Hiç kimseye yargılanmadan ve sorgulanmadan ceza verilmeyecekti.
- Mahkemeler herkese açık olarak yapılacaktı.
- Kişilere mülkiyet hakkı tanınacaktı.
- Askerlik işleri düzene sokulacaktı.
- Müsadere usulü kaldırılacaktı.

Ayrım yapılmaksızın bütün Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namus güvencesi devlet tarafından sağlanacaktı.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, Sultan Abdülmecit, bu fermanın şartlarına uyacağına dair ant içti. Böylece Osmanlı tarihinde "Tanzimat Dönemi (1839-1876)" başladı. Tanzimat Dönemi, merkezîyetçi bir yönetim ve bürokrasi dönemi idi. 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa (Görsel 4.28) Tanzimat Fermanı ile ülkenin problemlerini dile getirdi sonra memleketin iyi idaresi için de yeni kanunların yapılmasının gerekli olduğunu belirtti. Anayasal yönetim ve demokratikleşme yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Tanzimat Fermanı ile Avrupalı devletlerin iç işlerine müdahale etmesinin önüne geçilmeye çalışılmışsa da Avrupalı devletlerin elçileri fermandaki bazı maddeleri kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ettiler.

Görsel 4.28: Mustafa Reşit Paşa (temsili)

ARAŞTIRINIZ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'ndan önceki kişisel hak ve özgürlükler konusunda araştırma yaparak arkadaşlarınızla paylaşınız.

Islahat Fermanı (1856)

Islahat Fermanı, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yardım eden İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın isteklerini karşılamak üzere hazırlanmıştı. Fermanın hazırlanmasında bu devletlerin elçilerinin büyük baskıları olmuştu. Batı devletlerinin elçileri, Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanmamış olmasından şikâyetçi olmuşlardı. Bu elçiler, Rusya'nın emellerini önlemek amacıyla bu fermanın hazırlanmasını istemişlerdi. Sadrazam, dışişleri bakanı ve şeyhülislam ile bu devletlerin elçilerinin katıldığı tartışmalar sonunda Tanzimat kurallarını tekrarlayan, açıklayan ve genişleten bir ferman hazırlandı. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı Devleti'nde yapılacak yeni bir düzenin prensiplerini ve genel hatlarıyla programını içermekteydi. Belge, Tanzimat Fermanı'ndaki temel haklar güvencesine eşitlik esaslarını eklemekte ve yirmi noktada Hristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlamaktaydı. Islahat Fermanı'nda Hristiyanlara yeni haklar tanındı. Hristiyanlar, Müslümanların düzeyine getirilerek halkın kaynaşması sağlanmaya çalışıldı.

Islahat Fermanı ile Getirilen İlkeler

- Bütün uyruklar için dinî ibadet ve törenlerin yapılması serbesttir.
- Hristiyanların da Müslümanlar kadar güvenli yaşama hakkı vardır.
- Hristiyanların dinî nitelikteki bütün hak ve ayrıcalıkları aynen korunacaktır.
- Şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, mezarlık, okul ve hastane gibi yerlerin tamiri ve yeniden yapılmasına izin verilecektir.

- Gerek kamuda gerek özelde Hristiyanları küçültücü, Müslümanlara oranla fark gözetici, hakaretimiz muamelede bulunulmayacak ve söz söylenilmeyecektir.
- Bütün memurluklar ve okullar herkese açık olacaktır.
- Bütün uyruklar eşit ve serbest bir şekilde ticari ve ekonomik faaliyette bulunabilecektir.
- Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ticaret ve cinayet davalarına karma mahkemeler bakacak ve herkes kendi dinine göre yemin edecek, mahkemelerde şahitlik konusunda eşitlik sağlanacaktır.
- Müslüman olmayanlar da askere alınacaktır.
- Müslüman olmayanlar da yerel meclislerde temsil edilecektir.
- Bütün uyruklar için vergi eşitliği sağlanacaktır.
- İltizam sistemi kaldırılarak vergiler doğrudan alınacaktır.

ARAŞTIRINIZ

Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı arasındaki farkları araştırınız.

Fermanın amacı bütün toplulukları dil, din, ırk ayrımı gözetilmeden kaynaştırmak ve bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir ancak Islahat Fermanı, konu olarak sadece Müslüman olmayan ulusların ayrıcalıklarını genişletmiş, Müslüman halk için yeni bir hak getirmemiştir. Bu nedenle Islahat Fermanı, Müslümanlar tarafından olumlu karşılanmadı. Hristiyanlar ise Islahat Fermanı'nı kendilerine askerlik yükümlülüğü getirdiği için olumlu karşılamadılar. Zira yurttaşlık duyguları olmadığından askerliği iş ve güçlerine engel olacak bir yük olarak görmekteydiler. Devlet içinde bu tepkilerle karşılanan Islahat Fermanı, uygulamada da birçok güçlüklerle karşılaştı. Bu nedenle de bazı hükümleri kâğıt üzerinde kaldı. Gerçekte Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın genişletilmiş bir şekliydi ancak Tanzimat, ülkenin içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması için Osmanlı devlet adamları tarafından dış etki olmadan hazırlanmıştı. Islahat Fermanı ise yabancı devletlerin baskısı sonucunda düzenlenmiş ve ilan edilmişti. Osmanlı Devleti bu fermanı kendiliğinden ilan etmiş görünmekle sadece şekil yönünden hükümlerlik onurunu kurtarmış bulunuyordu. Aslında ise Hristiyan toplulukların himayesi, Avrupa devletlerinin eline geçmiş oluyordu. Bu tarihten sonra, Paris Antlaşması'ndaki, "Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacak" maddesine rağmen 1856-1876 yılları arasında Islahat Fermanı'na dayanan yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha çok karışmaya başladılar. Eflak ile Boğdan'ın birleşmesi ve Sırbistan'a verilen ayrıcalıkların artması bunun örnekleridir.

I. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-i Esasi'nin Kabulü

Tanzimat Dönemi, Meşrutiyet rejiminin kurulabilmesini sağlayan şartları, zümreyi ve havayı oluşturdu. Meşrutiyet'in ilanını isteyen ve kendilerine "Genç Osmanlılar" diyen bir grup aydın 1865 tarihinde İstanbul'da "Genç Osmanlılar Cemiyeti"ni kurdular. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Agâh Efendi bu çatı altında, padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefeti oluşturdu. Genç Osmanlıların temel amacı mutlak monarşi yerine anayasal bir monarşi kurmak yani padişahın yetkilerini halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis ile sınırlandırmaktı.

Genç Osmanlılar, yönetimin mutlakiyetçi tutumu, ekonomik çöküntü, yabancıların yönetime müdahalesinin artması, yabancılara ekonomik haklar tanınması, eşitlik uygulamasının Müslümanlara zarar vermeye başlaması ve Avrupa taklitçiliğinin artması gibi hususlarda eleştiriler ileri sürüyorlardı.

Bu eleştirilere karşı şu çözümleri önermişlerdi:

- Özgürlüğün gerçekleştirilmesi
- Vatan sevgisinin hanedana bağlılık ve din birliği duygusunun yanında yer alması
- Anayasalı bir rejimin getirilmesi
- Yürütmeyi denetleyecek bir meclisin kurulması

İslam ilkelerine dayandırılarak savunulan bu görüşler Genç Osmanlıların ortak programını oluşturmuştur. Bu oluşum Devlet Şûrası (Şûra-yı Devlet) Başkanı Mithat Paşa'nın (Görsel 4.29) desteği ile gücünü arttırmıştır. Genç Osmanlılar II. Abdülhamit'i destekleyerek tahta geçmesinde önemli rol oynadılar. II. Abdülhamit, devlet adamlarının, basın ve yabancı devletlerin istekleri doğrultusunda meşrutiyete geçmeye karar verdi. II. Abdülhamit 8 Ekim 1876 tarihinde sadarete gönderdiği tezkerede, Kanun-i Esasi'nin hazırlama işini Mithat Paşa'nın başkanlığında kurulan bir komisyona verdi. Kurulan bu komisyon çalışmalarını hızlıca tamamlayarak Kanun-i Esasi'yi hazırlayıp padişahın onayına sundu.

Görsel 4.29: Mithat Paşa (temsili)

Birinci Meşrutiyet'in ilanı, XVIII. yüzyılın ilk yarısında başlayıp sürekli devam etmiş olan batılılaşma hareketinin bir sonucudur. 1876 yılını Osmanlı Devleti, üç padişah değişikliği, anayasa tasarısı hazırlığı ve ilanı dolayısıyla şiddetli tartışmalar, çekişmeler ve bunalımlarla geçti. Bu durum devletin dış siyasetini de etkilemiştir. Balkanlar'da yaşanan olumsuzluklara çare bulmak amacıyla İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya ve Osmanlı devletlerinin temsilcileri İstanbul (Tersane) Konferansı'nda bir araya geldiler. Bu iç ve dış siyaset buhranını dağıtmak isteyen Osmanlı Devleti, İstanbul Konferansı'nın ilk oturumunun yapıldığı sırada Kanun-i Esasi'yi Bâbıâli'de toplanan devlet adamları ve halk önünde törenle ilan etti (23 Aralık 1876). Böylece Türk toplumunun ilk yazılı anayasası kabul edildi.

İlan edilen Kanun-i Esasi'ye göre yürütme gücünün başında padişah bulunuyordu. Yargı yetkisi bağımsızdı. Yasama yetkisi ise Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi'nden kurulu bir Genel Meclis tarafından yürütülecek, yasama faaliyetleri padişahın onayına bağlı olacaktı. Âyan Meclisi üyelerini padişah, Mebusan Meclisi üyelerini halk seçecekti. Meclisi fesh etme yetkisi ise padişaha aitti. Diğer yandan padişah, hükûmete olan güveni zedelediği gerekçesiyle istediği kişiyi memleket dışına sürmek yetkisine sahipti. Devlet yönetimiyle ilgili yetkilerin tümü gerçekte yine hükümdarda toplanmış bulunmaktaydı.

Kanun-i Esasi'nin Bazı Maddeleri

- Osmanlı Devleti bir bütündür, hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez.
- Osmanlı saltanatı ve halifeliği hanedanın büyük oğluna aittir.
- Mebusan Meclisi dört yılda bir seçilir.
- Meclisi açma ve kapama yetkisi padişaha aittir.
- Savaş ve barışa padişah karar verir.
- Meclisin aldığı kararlarda son söz padişaha aittir.
- Hiç kimse kanunun belirttiği sebepler dışında başka bir bahane ile cezalandırılamaz.
- Basın, kanunlar çerçevesinde hürdür.
- Halkın mülkiyetine ve meskenine dokunulamaz.
- Müsadere ve angarya yasaktır.
- Memuriyetlere tayin, usulüne göre ve ehliyet ile liyakat esasına göre yapılır.
- Her memur vazifesinden sorumludur. Memur, kanuna aykırı emirler verilmesi hâlinde âmire itaat ederse sorumluluktan kurtulamaz.

Kanun-i Esasi'ye göre haklar ve hürriyetler açısından bütün Osmanlı vatandaşları kanun önünde eşittir. Burada din ve ibadet özgürlüğüne geniş yer verilirken düşünce özgürlüğü ile ilgili herhangi bir düzenleme göze çarpmamaktadır.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin başarısızlıklar ile birlikte yiyecek sıkıntısı halkın huzurunu kaçırmıştı. Osmanlı yönetimi yoğun eleştirilerin odağı hâline geldi. II. Abdülhamit ayrılıkçı mebusların faaliyetlerini ve 93 Harbi'ni gerekçe göstererek Kanun'un kendisine verdiği yetkiyle Meclisi feshetti (13 Şubat 1878).

II. Meşrutiyet'in İlanı (24 Temmuz 1908)

II. Meşrutiyet'in ilanından önceki süreçte iç ve dış birçok olumsuzluk yaşanmıştır. Bu olumsuzlukların en büyüğü 1878 Berlin Antlaşması'yla Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasıdır. Bunun yanında Kars-Ardahan-Batum'un Rusya'ya verilmesi, Kıbrıs'ın ayrı bir antlaşmayla İngiltere'ye verilmesi Osmanlı topraklarının hızla küçülmesine sebep olmuştur. Fransızların 1881'de Tunus'u, İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgal etmesi Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyetine büyük darbe vurmuştur. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin kendilerine olan borçlarını almak için 1881'de Düyûn-u Umumîye'yi (Genel Borçlar İdaresi) kurmaları devleti ekonomik olarak kötü etkilemiştir.

II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı kapatıp anayasayı rafa kaldırması Osmanlı aydınlarının tepki gösterip muhalefet etmelerine neden oldu. Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için otoriter bir rejim uygulayan II. Abdülhamit'e karşı olan muhalefet gün geçtikçe büyüdü. Osmanlı Devleti'nde aydınların büyük bir kısmı, gayrimüslimlerin tamamı ve Türk olmayan Müslümanların önemli bir kısmı, II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesini ve Meşrutiyet'in ilanını istiyordu ancak Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal bütünlüğünü Türklerden başka samimi bir şekilde isteyen hiçbir devlet veya topluluk bulunmamaktaydı. Rumeli'deki ayaklanmalar ve Anadolu'daki Ermeni ayaklanmaları bunun en belirgin göstergeleriydi.

Avusturya, Rusya ve İtalya, Balkanlar'da üstünlük mücadelesine girerken Balkan devletleri Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutlar da kendi aralarında üstünlük mücadelesi veriyordu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklar bu devletlerin işini kolaylaştırmıştı. İçte ve dışta huzursuzluk devam ederken İngiliz Kralı III. Edward (Edvirt) ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval Görüşmeleri gerçekleşti (9-10 Haziran 1908). Reval Görüşmeleri'nde Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı topraklarını paylaştıkları haberi kısa sürede duyuldu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tehlike ve çözümsüz durum İttihat ve Terakki yöneticilerini ve Türk subaylarını harekete geçirdi. İttihat ve Terakki'ye göre devleti kurtaracak tek yol II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve meşrutiyet rejimine geçilmesiydi. Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiği iddiaları artınca Kolağası Niyazi ve Enver Beyler Selanik ve Manastır'da ayaklanma çıkardılar. Bu olay Meşrutiyet'in ilanını sağlayan adımlardan biri oldu.

Makedonya'daki olaylar gittikçe büyüyerek halkın ve III. Ordu'nun katıldığı genel bir isyan hâlini aldı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik'te harekete geçti. 23 Temmuz 1908'de padişaha bir telgraf çekerek Kanun-i Esasi'nin derhâl yürürlüğe konulmasını ve meclisin açılmasını, bu yapılmadığı takdirde daha kötü olayların meydana gelebileceği bildirildi. II. Abdülhamit olayların büyümemesi ve devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi amacıyla meşrutiyeti yeniden ilan etti (24 Temmuz 1908).

Meşrutiyet'in duyurulması üzerine mebus seçimi ile ilgili hazırlıklar başladı. 25 yaşını doldurmuş ve devlete vergi veren erkekler seçimlerde oy kullanma hakkına sahipti. 50 bin erkek nüfus adına bir mebus seçilecekti. Mebus adayı olmak için de 30 yaşını doldurmuş olmak ve Türkçe okuma yazma bilmek zorunluluğu getirilmişti. Birçok siyasi parti (Tablo 4.2) olmasına rağmen seçimler İttihat ve Terakki'nin denetimi altında yapıldı. Oy pusulalarının düzenlenmesinde, halka dağıtılmasında ve sandık gözlemcilerinin saptanmasında İttihatçılar büyük rol oynadılar. Oy verme işlemi bittikten sonra sandıkların mahallerinden alınarak önceden belirtilen yerlere getirilmesi büyük törenlerle oldu.

TARTIŞINIZ

Çok partili hayata geçişin temsil yeteneği üzerindeki etkisi nasıl olmuştur?

Tablo 4.2: II. Meşrutiyet ile Osmanlı Devleti'nde kurulan siyasi partiler

1. İttihat ve Terakki Fırkası	7. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası
2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	8. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası
3. Osmanlı Ahrar Fırkası	9. Ahali Fırkası
4. Fedakârân-ı Millet Cemiyeti	10. Osmanlı Sosyalist Fırkası
5. Osmanlı Demokrat Fırkası	11. Millî Meşrutiyet Fırkası
6. İttihad-ı Muhammediye Fırkası	

Yapılan seçimler sonucunda 240 mebus halkı temsil edecekti. Seçilen mebuslar, meslek olarak daha çok toprak ağaları ve beylerden oluşuyordu. Bunlar arasında din ve mezhep farkı gözetilmiyordu. Din adamlarının sayısı 40 idi. Onları serbest meslek adamları (doktor, avukat, tüccar) izliyordu. Memur ve askerlikten gelenlerin sayısı ise oldukça azdı. Mebusan Meclisi'nde 150 Türk, Kürt, Arnavut, 50 Arap, 18 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 2 Sırp, 3 Yahudi ve 1 Ulah (Romen) mebus milletleri temsil etmekteydi.

Meclis-i Mebusan'ın, 17 Aralık 1908'de açılmasıyla siyasi hayatta yeni bir dönem başladı. Bu yeni dönem artık çok partili ve parlamentolu olacaktı. Partiler ve parlamento siyasi hayatın yeni unsurlarıydı. Artık iktidarı sürekli takip eden bir muhalefet olacaktı.

17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açılarak görevine başladı. Gerçek bir meşrutiyet rejimi dönemine girildi. Meclis'te her dinin, her milletin, her fikrin temsilcisi vardı. Bu hâliyle meclis kozmopolit bir yapıya sahipti. Hristiyan ve Türk olmayan mebusların çoğu meclise İttihat ve Terakki'nin listelerinden girerken bir kısmı da etnik gruplar ve kiliselerin desteği ile girmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde artık herkesin birleştiği ortak noktalar vardı. Bu ortak noktalar; Osmanlı Devleti, Osmanlı Hanedanı, Osmanlı vatani, Osmanlı şuur, Osmanlı birliği, Osmanlı vatan-daşlığı, Osmanlı menfaatidir.

Kanun-i Esasi'de Yapılan Bazı Değişiklikler

- Hükûmet meclise karşı sorumlu oldu.
- Padişahın sürgün yetkisi kaldırıldı.
- Padişahın mutlak veto yetkisi kaldırıldı.
- Yasa teklifi için gerekli olan padişah izni kaldırıldı.
- Padişahın meclisi açma-kapama yetkisi zorlaştırıldı.
- Sansür yasağı kaldırıldı.
- Siyasi parti kurma hakkı getirilerek çok partili hayata geçiş sağlandı.
- Padişahın kanunları onaylama süresi sınırlandırıldı.

Tanzimat'ın İlan Edilmesinden Sonra Çıkarılan Belli Başlı Kanunlar

1840 Tarihli Ceza Kanunu

Kişi haklarına değer veren yeni bir ceza kanunu yapıldı. Ceza Kanunnamesi, mevcut kanun yapma geleneği içinde kalma arzusunun belirtiyordu. Kanunnamenin hükümleri Fransız hukuktan etkilenmiş olmakla beraber esas itibarıyla şeriatın ceza hukuku çerçevesinde kalıyordu. Bu kanunla herkesin kanun önünde eşit olacağı ve dil, din ve ırk ayrımı gözetilmeden kanunun uygulanacağı belirtildi. Bu kanuna göre suçlar: kanuna muhalefet, padişah ve devlete karşı işlenen suçlar, isyan, dövme, sövme, hakaret, rüşvet, silah çekme, yol kesme...

Kanun, ölüm cezası gerektiren suçları sınırlandırıp padişahın onayına bağlamaktadır. Kanun'da memurların işleyebilecekleri suçlar, bunlara verilecek cezalar sayılmaktaydı.

1851 Tarihli Ceza Kanunu (Kanun-ı Cedid)

Önceki ceza kanununun bazı maddeleri aynen alınarak geniş şerî hükümlere yer verildi. Zabitaya karşı gelmek, sarhoşluk, kumarbazlık, kız kaçırma, sahtekârlık, kalpazanlık gibi suçlar da bu kanuna ilave edildi.

Arazi Kanunnamesi

Osmanlı toprak hukukundaki kanunlar Arazi Kanunnamesi ile esnetildi. Mirî arazinin mülk hâline geçişi bu kanunla kolaylaştı.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan en önemli kanun Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'dir. Ahmet Cevdet Paşa'nın (Görsel 4.30) gayretleriyle millî bir medeni kanun hazırlanması fikri ağırlık kazandı ve onun başkanlığında kurulan Mecelle Cemiyeti millî bir kanun hazırladı. Mecelle ile şerî kanunlar Batı standartlarında sistemli bir hâle getirildi. Mecelle bir bakıma modern hukukla şerî hukukun sentezlenmesiydi.

Görsel 4.30: Ahmet Cevdet Paşa (temsili)

Hukuk-ı Aile Kararnamesi

İslam hukukunun aileye dair kısmının kanunlaştırılması mahiyetindedir (1917). Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde Hanefi mezhebinin dışındaki mezheplerin görüşü de dikkate alındı. Kararname ile gayrimüslim vatandaşların aile hukuku tanzim edildi.

Usul-i Muhakeme-i Şeriye Nizamnamesi

Tanzimat'tan sonra mahkemelerin ana hatlarıyla ikiye ayrıldığı, yargılama usullerinde de bazı farklılıklara gidildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde asli ve tek mahkeme olan şeriye mahkemelerinin yargılama usulü, Mecelle'de yer alan hükümlerle yeniden düzenlenmekteydi. Dağınık ve karmaşık bir yekûn oluşturan bu düzenlemeler, 1917 yılında bir araya getirilip Usul-i Muhakeme-i Şeriye Nizamnamesi olarak çıkartıldı.

Kanunname-i Ticaret

İç ve dış baskıların artması sonucu Osmanlı Devleti, ticaret mahkemelerinde tatbik edilmek üzere 1849 yılında Fransız Ticaret Kanunu'nu, Kanunname-i Ticaret adıyla tercüme ettirerek 1850 yılında yürürlüğe koydu.

Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi

Kanunname-i Ticaret hazırlandığı sırada Fransız Ticaret Kanunu'nda yer alan ve deniz ticaretiyle ilgili olan ikinci kısım, düzenlenmek üzere ertelenmişti. 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesine karar verildi ve Kanunname-i Ticaret'in deniz ticareti ile ilgili eksikliği tamamlandı.

Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi

Dava açılması, dilekçe verilmesi, tarafların mahkemeye celbi, ticari yargılamanın aleniliği, davanın görülmesi, karar, gıyabî yargılama, karara itiraz, üçüncü şahısların hükme itirazı, istinaf ve yargılamanın iadesi ile ilgili hükümler Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nde yer almaktaydı.

Memur suçlarına ait yeni bir idare kanunu hazırlandı. Rüşvet çok ağır bir suç olarak tanımlandı. Birçok devlet memuru ve paşa rüşvet suçundan ceza aldı. Askerlik yaşı yirmi olarak kabul edildi. Her aileden yalnızca bir kişinin askere alınacağı ve tek çocuklu aileden asker alınmayacağı

ilkesi kanun hâline getirildi. Hristiyanların askere alınmaması hükmü kısa sürede kaldırıldı ve alınacağı hükmü kabul edildi. İdari alanda da yenilik yapılarak devlet eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar ise köyleri de içine alan nahiyelere bölündü. Bazı eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kuruldu. Bu meclislerde Müslüman ve Hristiyan halk, nüfusları oranında temsil edildi.

CEVAPLAYINIZ

Tanzimat Dönemi'nde çıkarılan kanunların amaçları nelerdir?

Dağılmayı Önleme Çabaları

Karlofça Antlaşması (1699), Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da geri çekilmesine neden olan en önemli siyasi etkenlerden biriydi. Bu anlaşmadan sonra Batı'nın askeri üstünlüğü kabul edilmiş ve Batı'daki gelişmelerin izlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştı. İlk olarak askerî alanda uygulanmaya başlanan Batıcı reformlar diğer alanlarda da etkisini zaman zaman göstermişti. Bu durum karşısında "aydın" olarak bilinen kesim farklı tutumlar takınmıştı. Devletin kurtarılması meselesi öncelikli konular arasına girmiş ve devleti kurtarmanın hangi yolla gerçekleştirileceği büyük tartışmalara neden olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için Batı'dan istifade suretiyle güçlenme ve ilerleme istekleri, belli başlı üç siyasi düşünce ile takip edildi. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'ne tabi bütün milletleri temsil etmek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti oluşturmak, ikincisi hilafetten istifade ederek bütün Müslümanları siyasi olarak birleştirmek, üçüncüsü ise Türk siyasi birliğini oluşturmaktı.

Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Müslim, gayrimüslim halka yeni haklar vererek aralarında eşitlik sağlamak amacıyla Osmanlıcılık fikri benimsenmişti. Din, dil, ırk ayrımı yapmadan büyük bir Osmanlı milleti oluşturmak temel amaçtı. Fransız İhtilali'nin etkisiyle milliyetçilik fikrinin yayılmaya başlaması, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin kendi devletlerini kurmak istemelerine sebep oldu. Avrupalı devletlerin parçalanmayı destekleyici tutumu gayrimüslim halkı cesaretlendirdi. Osmanlı Devleti buna engel olmak için önemli adımlar atmaya başladı. II. Mahmut Dönemi'nde Osmanlı Devleti, Osmanlıcılık düşüncesi ile ilgili ilk ciddi adımı attı. II. Mahmut "Ben tebaamdaki dinler farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim." diyerek önemli bir beraberlik mesajı verdi. Bu dönemde Batı tarzı birçok islahat yapıldı. Osmanlı Devleti'nde yapılan yenilikler sonucunda Batıyı yakından tanıyan, yabancı dil bilen bir genç nesil yetişti. Osmanlıcılık fikrinin en önemli savunucuları Ali Paşa, Fuat Paşa (Görsel 4.31), Mithat Paşa ve Genç Osmanlılardı. Genç Osmanlılar adı altında örgütlenen kadro, Osmanlı tabakasına eşit haklar tanınması, bu hakların yasalarla güvence altına alınması, meşrutiyet yönetimine geçilmesi görüşünde birleştiler.

Görsel 4.31: Fuat Paşa (temsili)

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan tüm topluluklar arasında dil, din, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesin Osmanlı vatandaşı olduğunu kabul etmekle sağlanabilecekti. Tanzimat'ın ilanından sonra sosyal alanda uygulanmaya başlanan bu fikir, Genç Osmanlıların II. Abdülhamit'e meşrutiyeti kabul ettirmesiyle siyasi alanda da yerini aldı. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsız olması Osmanlılık fikrine büyük bir darbe vurdu. Balkanlar'da, Doğu Anadolu'da yaşanan olaylar, gayrimüslimlerin Müslümanlara saldırıları ve devlete karşı isyanları Osmanlılık fikrinin başarıya ulaşamadığını gösterdi.

CEVAPLAYINIZ

Osmanlılık fikrinin ortaya çıkmasının sebepleri nelerdir?

ARAŞTIRINIZ

II. Abdülhamit'in İslamcılık fikri doğrultusunda yaptığı çalışmalar nelerdir?

İslamcılık

Görsel 4.32: II. Abdülhamit (temsili)

İslamcılık fikrinin bir ideoloji hâline gelmesi XIX. yüzyılın sonlarında olmuştur. Tanzimat Fermanı'yla resmen başlayan Batılılaşma hareketine ve Batıcı yazarların İslamiyet aleyhine yazmış oldukları yazılara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılık fikri önemini kaybedince İslamcılık fikri önem kazanmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin sınırlarında ve dünyanın değişik coğrafyalarında yaşayan bütün Müslümanları Osmanlı çatısı altında toplama düşüncesi etkinlik kazandı. "Din ve millet birdir." kaidesi ile tek millet olma yolunda ilerlediler. İslamcılık fikri sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde Panislamizm olarak diplomatik görüşmelerde kullanılmaya başlandı. Bazı Asya hükümdarları ile diplomatik ilişkiler kurulmaya çalışıldı.

İslamcılık, II. Abdülhamit Dönemi'nde (Görsel 4.32) devlet politikası hâline geldi. II. Abdülhamit, İslam birliği siyasetini gerçekleştirmek için sahip olduğu "halife" sıfatını etkin bir şekilde kullanmıştı. İslamcılık siyaseti sayesinde Hindistan gibi ülkelerdeki Müslüman halkın Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi yardımları olmuştu.

İslamcılık fikrini savunanların büyük bir kısmı dinî, ahlaki ve sosyal değerlerin korunması şartıyla Batı'nın örnek alınabileceğini savunmuştur. İslam dünyasının hurafelerden kurtarılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. İslamcıların Batıcı yazarlara karşı en önemli eleştirileri, Batıcıların toplumun millî, ahlaki, fikrî varlığını meydana getiren kıymetleri bilmemeleridir. Dolayısıyla İslamcı hareketin en önemli yönünün, toplumdaki manevi ve ahlaki değerleri korumak olduğu söylenebilir.

İslamcılar ile Batıcılar arasında meydana gelen düşünce ayrılığının Batı'dan alınacak şeylerin önceliği sonralığı gibi nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. İslamcılar akıl ve mantık ölçüleri çerçevesinde teknik gelişmelerin Batı'dan alınması taraftarıdır. İslamcılığın önemli gördüğü hedeflerden birinin de İslam toplumları arasında zayıflamış olan birlik ruhunu yeniden canlandırmak ve bu toplumları bir lider etrafında birleştirmek olduğu görülmektedir. İslamcılık düşüncesi Arap-Acem, Sünni-Şii ayrılıklarının baş göstermesine rağmen XX. yüzyılda etkinliğini sürdürmüştür. İslam birliğinin sağlanması bütün Müslim ve gayrimüslim devletler için tehdit görülmüştür çünkü Müslümanların Osmanlı Devleti'ne bağlanması bağlı buldukları devletleri karışıklığa sürükleyecektir.

Türkçülük (Milliyetçilik)

Türkçülük, millet, milliyet ve milliyetçilik kavramlarına dayanır. Ziya Gökalp'e (Görsel 4.33) göre millet "Dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur." Milliyetçilik ise "İnsanların soy, kültür ve coğrafi özelliklerinden hareket ederek bir birlik oluşturan kavramın adıdır."

Milliyetçilik düşüncesi 1789 Fransız İhtilali'yle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Avrupa'da hükümdarlara ve dinî liderlere olan bağlılığın yerini, aynı millete bağlı olma ilkesi almıştır. Napolyon Savaşlarının bütün Avrupa'ya, "kendi kaderini tayin hakkı" (selfdetermination) ilkesini benimsettiği görülür. Bu ilkenin gereği olarak da Avrupa'da birçok millî devlet kuruldu. Türkçülük fikri, Avrupalı devletlerin Tanzimat'a, Islahat'a ve Meşrutiyet'e rağmen Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik faaliyetlerini durdurulmaması üzerine oluşmuş bir fikir akımıdır. Bu fikir İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yönetimde uygulanmaya başlandı. Asıl hedef Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemektir.

Görsel 4.33: Ziya Gökalp (temsili)

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türkler hem dinî hem de ırki olarak birbirlerine oldukça bağlı hâlde yaşıyorlardı. Esasen Türk olmadığı hâlde Türkleşmiş Müslüman topluluklar ve milliyet duygusu olmayan bazı topluluklar Türklük fikri etrafında birleştirilmek istenmişti. Asıl hedef dili, ırkı, adetleri ve hatta çoğunun dinleri aynı olan Asya'nın büyük kısmı ile Avrupa'nın doğusunda bulunan Türkleri Osmanlı bayrağı altında birleştirmektir. Osmanlı Devleti çatısı altında birleştirilmeye çalışılan Türklerin büyük kısmı Müslümanlardan oluştuğu için Türkçülük fikri büyük destek görmeye başladı. Türkçülük fikri, Müslüman olup Türk olmayan toplulukları daha da ayrıştırmıştı.

Türkçülük fikrini savunan aydınlar: Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Tekin Alp, Ömer Seyfettin, Fuat Köprülü, Hamdullah Suphi, Kazım Duru ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Sizce Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek için hangi fikir akımı desteklenmeliydi?

4.5. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

Sultan Abdülaziz'in Darbe ile Tahttan İndirilmesi

Görsel 4.34: Sultan Abdülaziz (temsili)

Sultan Abdülaziz 1861'de, 31 yaşında Osmanlı tahtına geçti. Osmanlı devlet yöneticileri yeni hamleler ile devleti yeniden güçlenmeye çalışıyordu. Sultan Abdülaziz'in ağabeyi Sultan Abdülmecit, 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek Osmanlı Devleti için modernleşme ve güçlenme yolunu açtı. Tanzimat Dönemi'nde devlette birçok yeni reform yapılmıştı ama diğer yandan, 1854'te başlayan dış borçlanma, devlet için büyük bir tehlike hâline gelmişti. Sultan Abdülaziz (Görsel 4.34) 1861'de padişah olduğunda, herkes kendisinden çok şey bekliyor, özellikle de ülkeyi dış borçlanmanın getirdiği bataklıktan kurtarmasını istiyordu. Sultan Abdülaziz bu amaçla birçok faaliyette bulundu. Bu dönemde dünyadaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak yelkenli gemilerin yerini buharlı ve zırhlı savaş gemileri almaya başladı. Sultan Abdülaziz bu fırsatı değerlendirip güçlü bir donanma oluşturdu. Osmanlı Devleti sayısal bakımdan İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük donanmasına sahip oldu.

Abdülaziz, padişahlığı döneminde, Avrupa'daki gelişmeleri bizzat görmek amacıyla bir Avrupa seyahati de yaptı. Abdülaziz seyahat dönüşü gördüklerini kendi ülkesinde uygulamak için çabaladı. Rumeli'de büyük çaplı demir yolları yatırımına girişti. Hükümdarlığı zamanında yeraltı treni (metro) ve tramvay ilk defa Osmanlı Devleti'ne geldi. Demir yolları yatırımlarıyla ülke ekonomisinin kalkındırılması amaçlanıyordu.

Görsel 4.35 : Hüseyin Avni Paşa (temsili)

Eğitim alanında Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açıldı (1868). Yeni eğitim kanunuyla eğitimin ülke genelinde yaygınlaştırılmasına çalışıldı. Sultan Abdülaziz icraatlarına Ali ve Fuat Paşalar her bakımdan yardımcı oldular.

Bütün bu iyi gelişmelere rağmen ülkenin dış borçları ödenemez hâle gelmişti. Fuat ve Ali paşaların ölümleriyle Sultan Abdülaziz en önemli destekçilerini kaybetti.

1871'den sonra devlet adamları arasında Abdülaziz aleyhtarları çoğaldı. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa (Görsel 4.35), Adalet Nâzırı Mithat Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'den oluşan dörtlü, Sultan Abdülaziz'e karşı ittifak yaptı. Bu dört kişi aynı hükûmette görev yapmaya başlamış ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için faaliyetlere girişmişlerdi. Bunlardan özellikle Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'e karşı intikam hırsıyla doluydu. Isparta'ya sürülmesinin intikamını almak istiyordu. Sultan Abdülaziz'e bağlı komutanları İstanbul'dan uzaklaştırdı. Padişahın tahttan indirilmesi ile ilgili planını diğer komutanlara ve hükûmet üyelerine kabul ettirdi. Ordunun yönetimi elinde olduğu için, 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nı karadan ve denizden kuşattı. Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat Osmanlı Devleti tahtına çıkarıldı.

İhtilalciler Sultan Abdülaziz'i, Topkapı Sarayı'na götürdü. 4 Haziran 1876 Pazar sabahı, Sultan Abdülaziz odasında bilekleri kesilmiş hâlde bulundu. Sultan Abdülaziz'in ölümü halk arasında büyük üzüntüye neden oldu.

İhtilalciler Sultan Abdülaziz'i, Topkapı Sarayı'na götürdü. 4 Haziran 1876 Pazar sabahı, Sultan Abdülaziz odasında bilekleri kesilmiş hâlde bulundu. Sultan Abdülaziz'in ölümü halk arasında büyük üzüntüye neden oldu.

Aradan beş yıl geçtikten sonra Maliye Nâzırı Mahmut Celalettin Paşa, Sultan II. Abdülhamit'e bir tezkere göndererek Abdülaziz'in katledilmiş olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine II. Abdülhamit'in emri ile olayın araştırılmasına başlandı. Yıldız Sarayı'nda bir mahkeme kuruldu. Yapılan duruşmalar sonucunda Sultan Abdülaziz'in intihar etmediği, kasıtlı olarak öldürüldüğü ortaya çıktı. Suçlulardan bazıları idam edilirken bazıları ise sürgüne gönderildi.

CEVAPLAYINIZ

Darbelerin devletlere etkileri nelerdir?

---

31 Mart Darbesi

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı ülkesinde coşku ile karşılanmıştı ancak eski dönemin yüksek memurları ve alaylı subaylar kendilerine zarar geleceği düşüncesiyle oldukça rahatsız olmuşlardı. Meşrutiyet'in ilanında etkin bir rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti devletin en önemli siyasi gücü oldu. Avrupa'nın büyük bir savaşa doğru sürüklendiği bu dönemde İttihat ve Terakki liderleri devletin çöküşünü önlemek istiyorlardı ancak olaylar ittihatçıların istediği şekilde gelişiyordu. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını açıklaması ve Girit Meclisi'nin Osmanlı'dan ayrılarak Yunanistan'a bağlanma kararı alması sürecin bozulmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış kargaşa bu olumsuz tablonun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Dönemin karmaşa ortamı içinde muhalefet de siyasi partiler oluşunca taraflar arasındaki sürtüşmeler arttı. Yenilenen seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste çoğunluğu kazandı. Cemiyet artık devlet işlerine müdahale etmeye başlamıştı. 13 Şubat 1909'da Kâmil Paşa meclisten güvenoyu alamayınca istifa etti. Bundan sonra iktidar muhalefet ilişkileri iyice gerildi. İttihat ve Terakki, devlet kadrolarında tasfiyeye başladı. II. Abdülhamit Dönemi'nde önemli mevkilerde olan birçok kişi memuriyetten çıkarıldı. İşten çıkarılanların yerine İttihatçıların getirilmesi güven ortamının bozulmasına sebep oldu.

Görsel 4.36 : Hasan Fehmi Bey (temsîlî)

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönerek "Serbestî" gazetesinin başına geçen Hasan Fehmi (Görsel 4.36), yazılarında İttihat ve Terakki'yi sert bir dille eleştirdi. İttihatçılar, Hasan Fehmi'yi susturmak için gazeteye tehdit mektupları gönderdiler. Hasan Fehmi bütün korkutmalara ve tehditlere rağmen İttihat ve Terakki'yi sert bir dille eleştirmeye devam etti. Hasan Fehmi, 6 Nisan 1909 akşamı Galata Köprüsü üzerinde vurulunca cinayeti işleyenlerin ittihatçılar olduğu düşünüldü. Hasan Fehmi cinayeti ayaklanmanın fitilini ateşledi. 8 Nisan günü çıkan gazeteler ittihatçılara ateş püskürüyordu. Hasan Fehmi Bey'in başyazarlığını yaptığı Serbestî Gazetesi "Basın Özgürlüğünün İlk Kurbanı Hasan Fehmi Bey'in Ruhuna Fatiha." başlığıyla çıktı. İttihat ve Terakki'nin muhaliflerinden İkdâm Gazetesi Başyazarı Ali Kemal Bey'in Mülkiye Mektebi'nde Hasan Fehmi cinayetiyle ilgili yaptığı konuşma öğrencileri galeyana getirdi. Dönemin üniversite öğrencileri okulun bahçesine çıkıp hükûmet aleyhtarı sloganlar atmaya

Görsel 4.37: Hüseyin Hilmi Paşa (temsili)

başladılar. Öğrenciler bağırıp çağırarak Bâbîâlî'ye yürüdüler. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa (Görsel 4.37), öğrencilerin isteği üzerine bizzat dışarı çıkarıp "Katiller bulunacaktır." diyerek gençleri sakinleştirmeye çalıştı ancak kalabalık daha sonra Mebusan Meclisi'ne gidip Meclis Başkanı Ahmet Rıza'dan katillerin bulunmasını istedi. Öğrenciler ile Ahmet Rıza Bey arasında tartışma çıkınca güvenlik güçleri kalabalığın etrafını çevirdi ve öğrenciler dağıldı.

Cenazenin kaldırılacağı gün büyük bir kalabalık vardı. On binlerce kişi cenazede idi. Üniversite öğrencileri, subaylar, derişler Hasan Fehmi Bey'in cenazesini kaldırmaya gelmişlerdi. Cenaze töreni ittihatçı muhaliflerinin bir gövde gösterisine dönüştü. İttihatçılara karşı duyulan öfke ve kızgınlık cenazeye

iyice artmıştı. Bütün bu olayların sonucunda "31 Mart Vakası" meydana geldi. 31 Mart Vakası, esas itibarıyla siyasî ve askerî bir isyandır. Selanik'ten İstanbul'a Meşrutiyet'in muhafızı olarak getirilmiş olan avcı taburu erleri, subaylarını hapsederek 12/13 Nisan gecesi ayaklandılar. İsyan eden askerler Sultanahmet Meydanı'nda toplandılar.

Sayıları üç bini bulan asiler Mebusan Meclisi önüne gelerek şu isteklerde bulundular:

- Şeriat hükümleri kesin olarak yürütülmeli.
- Bu hareketlerinden dolayı sorumlu tutulamayacakları üzerine kendilerine mühürlü senet verilmeli.
- Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza görevden alınmalı.
- Mevcut üst rütbeli subaylar görevden alınmalı.
- Şeriat yolunda yapılan her ayaklanma toplar atılmak sureti ile kutlanmalı.

Görsel 4.38: Hareket Ordusu

Ayaklanmayı başlatan ve yürütenler görünürde avcı taburlarına mensup çavuşlar ve erlerle onlara sadık bazı medreseli öğrencilerdi ancak onların arkasında Ahrar Fırkası'na mensup politikacılar hatta bazı milletvekilleri, Prens Sabahattin Bey takımı, İttihat-ı Muhammedî Fırkası, bazı gazeteler ve yazarlar yer almaktaydı. Bütün bu kuruluşları bir araya getiren tek neden İttihat ve Terakki'ye olan düşmanlıklarıydı. İsyanın devamı süresince Ayasofya ve Meclis-i Mebusan çevresi asilerin merkezî hâline gelmişti. İstanbul'daki isyan Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine "Meşrutiyet mahvoldu." şeklinde bildirildi. Bunun üzerine hazırlanan Hareket Ordusu (Görsel 4.38) birlikleri 23-24 Nisan'dan itibaren İstanbul'a girmeye başladı. Hareket Ordusu'nun duruma hâkim olmasından sonra meclis tekrar Sultanahmet'teki parlamento binasında çalışmaya başladı. Meclisin 27 Nisan 1909'daki oturumunda ayaklanmada etkisi olduğu gerekçesiyle hakkında fetva çıkarılan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine Veliht Mehmet Reşat'ın padişah olmasına karar verildi. Olaylarla ilişkisi ispatlanamayan II. Abdülhamit'e, tahtan indirildiği Yıldız Sarayı'nda tebliğ edildi. 31 Mart Olayı Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nin kapanmasına neden oldu.

Bâbiâli Baskını

23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke kaderine hâkim bir konuma gelmişti. Her ne kadar Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki mensupları bütünüyle hükûmetlerde yer almadıysa da Cemiyet geriplanda etkiliydi. 31 Mart Ayaklanması sonucu, II. Abdülhamit, tahttan indirildi (27 Nisan 1909). Yerine, padişahlığı süresince hükûmet işlerine pek karışmayan V. Mehmet Reşat (Görsel 4.39) getirildi. Bu gelişmeyle İttihat ve Terakki ülke yönetimine tamamen hâkim oldu. Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra, İttihat ve Terakki'nin isteğiyle Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa sadrazam oldu ve yeni hükûmet kuruldu. 1910 ve 1911 yıllarında iktidar muhalefet ilişkileri gerginliğini sürdürdüğü gibi Arnavutluk'ta çıkan isyan da hükûmeti çok uğraştırdı. 1911 Haziran'ında Sultan Reşat, Rumeli seyahatine çıkarıldı ve bu şekilde asilerin tepkisi önlenmeye çalışıldı.

Görsel 4.39: V. Mehmet Reşat (temsili)

1911'de İtalya, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine bırakılmasını istedi ve Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Trablusgarp'a saldırdı. Bu durum Osmanlı Devleti'nde sadrazam değişikliğine sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç çekişme ve Balkan Savaşı'nın çıkması Trablusgarp'ın İtalya'ya bırakılmasına neden oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanında ordu içindeki ittihatçı subayların eylemleri büyük rol oynamıştı. İttihat ve Terakki, ordu içindeki hâkimiyetini artırabilmek için II. Abdülhamit Dönemi'nin yaşlı subaylarını görevlerinden uzaklaştırmaya başladı. Bu subaylara alaylı deniyor ve yerlerine mektepli olarak adlandırılan genç subaylar atanıyordu. Genç subayların aynı zamanda ittihatçı olmalarına da özen gösteriliyordu. Dolayısıyla kısa bir süre içinde orduda ikilik baş göstermiş, subaylar "sizden, bizden" şeklinde ayrım tabi tutulmuştu. 1912'de dört Balkan devleti: Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ aralarında ittifak oluşturup Osmanlı Devleti'ne saldırdılar. Osmanlı Devleti kendisinden kısa bir süre önce ayrılan bu küçük devletlere yenildi. Bu yenilginin en önemli sebebi ordu mensuplarının siyasi çekişmeleriydi. Balkan Savaşı'ndaki başarısızlık hükûmet değişikliğine sebep oldu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi istifa etti ve yeni kabineyi İttihat ve Terakki ile yıldızı barışmayan Kâmil Paşa (Görsel 4.40) kurdu.

Görsel 4.40: Sadrazam Kâmil Paşa (temsili)

Kâmil Paşa hükûmeti zamanında da Balkan Savaşı'nın kötü gidişatı devam etti. Bulgar orduları Çatalca önlerine kadar geldi.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti'nde son dönemdeki hükûmet değişiklikleri devleti nasıl etkilemiştir?

Görsel 4.41: Enver Bey (temsili)

bir toplantı yaptı. Toplantıda, bazı dinî ve medeni hakların korunması şartıyla Edirne'nin verilmesinin daha doğru olacağı fikri çoğunluk tarafından kabul edildi.

İttihatçılar hükûmetin icraatlarını beğenmediklerini padişaha bildirerek hükûmet değişikliğini istediler fakat olumsuz cevap aldılar. Enver Bey ve Talat Bey başta olmak üzere İttihat ve Terakki ileri gelenleri aralarında gizli toplantılar yaparak gidişata müdahale etmeye karar verdiler. Buna göre Bâbiâli'ye bir baskın düzenlenip Kâmil Paşa Hükûmeti düşürülecekti.

23 Ocak 1913'te Enver Bey'in (Görsel 4.41) başında olduğu bir grup Bâbiâli'deki hükûmet merkezine doğru harekete geçti. Yanında İttihat ve Terakki'nin militan kadrosu yaya olarak yürüyor, grup "Yaşasın Enver Bey, yaşasın millet" diye bağırarak ilerliyordu. Enver Bey ve arkadaşları hiçbir zorluk çekmeden Bâbiâli'ye girmeyi başardı. Baskın başarılı olup sadece birkaç kişinin gösterdiği direniş de kırılınca Talat Bey ve Enver Bey, Sadrazam Kâmil Paşa'nın odasına girdiler. Kâmil Paşa'dan istifa etmesini istediler. Paşa, harp hâlinde olunması sebebiyle mevcut zorluklardan ve devletin maruz kalacağı tehlikelerden söz ederek nasihatte bulunmaya çalıştı fakat Talat Bey sert bir sesle "İstifa, istifa" diye bağırarak Kâmil Paşa'ya başka alternatifinin

Görsel 4.42: Sadrazam Mahmut Şevket Paşa (temsili)

Makedonya elden çıktı. Selanik, Yunanlıların eline geçti. Bulgar kuşatması altındaki Edirne'de Şükrü Paşa olağanüstü bir direniş mücadelesi verdi. Avrupalı büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcileri 17 Ocak 1913'te Osmanlı Devleti'ne verdikleri bir nota ile Edirne'nin terk edilmesini, aksi hâlde savaşın yeniden başlayacağını bildirdiler. Kâmil Paşa, Edirne'nin verilmesi taraftarıydı. İttihatçılar ise Osmanlı Devleti'nin toprak terk etmesinin ancak parlamento kararı ile mümkün olduğunu savundular. İttihatçılar bu hususta asker ve halk arasında şiddetli bir propaganda yaptılar. Parlamento ise 17 Ağustos 1912'de kapatıldı ve bir daha toplanmadı. Kâmil Paşa hükûmeti 20 Ocak 1913'te Âyan Meclisi üyeleri ile ileri gelen mülkî ve askerî devlet adamlarından oluşan bir heyetle büyük

olmadığını hatırlattı. Talat ve Enver Beylerin ikazı üzerine Kâmil Paşa, ahali ve askerlerden gelen teklif üzerine istifa ettiğini bildirdi. Dışarıda kalabalık artmış, İttihatçıların meşhur hatibi Ömer Naci etrafına topladığı insanlara: "Edirne elden gidiyor, din elden gidiyor, vatan elden gidiyor" sloganlarının hâkim olduğu bir konuşma yapmaya başlamıştı. Bu sırada Enver Bey elinde istifa mektubu ile hükûmet binasından çıktı. Kalabalığa hitaben kısa bir konuşma yaparak "Kabinenin istifa ettiğini, kendisinin de saraya gidip istifayı padişaha arz edeceğini, yeni kabinenin Mahmut Şevket Paşa tarafından kurulacağını" bildirdi. İttihat ve Terakki Partisi'nin yaptığı bu hükûmet darbesi sonucunda Sadrazam Mahmut Şevket Paşa (Görsel 4.42) başkanlığında yeni kabine oluşturuldu (1913).

Bâbiâli Baskını, Talat Paşa'nın, Enver Paşa'nın, Ömer Naci'nin ve diğer ittihatçılar kendi cemiyetlerini iktidara getirmek istedikleri için yapıldı ve Kâmil Paşa Hükûmeti devrildi.

Bâbiâli Baskını siyasi tarihimizin hükûmet darbelerinden biri olarak tarih sahnesine geçti. 1912'ye kadar iktidarı denetleyen bir güç olan İttihat ve Terakki, Bâbiâli Baskını ile tek başına iktidar olmuş ve fiilen tek parti hâlini almıştı.

CEVAPLAYINIZ

Enver ve Talat paşalar, Kâmil Paşa'ya istifa mektubunda neden ahali ibaresinin geçmesi hususunda baskı yapmıştır?

Darbelerin Kaybettirdiği Topraklar

Osmanlı Devleti'nde XIX ve XX. yüzyılda meydana gelen darbeler devletin iç ve dış politika-güç kaybetmesine sebep oldu. Sultan Abdülaziz'in bir darbe sonucu indirilmesi büyük kargaşaya sebep oldu. Balkanlar'daki gayrimüslim halk, Avrupalı devletlerin de desteği ile ayaklandı. Osmanlı Devleti ayaklanmaları bastırmakta zorlandı. Darbenin yöneticiler ve halk üzerindeki etkisi uzun süre devam etti. Rusya fırsattan istifade ederek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nı (93 Harbi) Osmanlı kaybetti. Yapılan Berlin Antlaşması sonucunda Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verildi. Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları yaşadı.

I. Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet yöneticileri rehavete kapıldılar. Bu rehavet sonucunda dış siyasete gereken önem verilmedi.

Bosna ve Hersek bu dönemde adeta unutulmuştu. Sait Halim Paşa ve ondan sonra gelen Kamil Paşa hükümetleri de Bosna ve Hersek hakkında herhangi bir adım atmadı. Mebus seçimleri gündeme gelince İstanbul gazeteleri Bosna ve Hersek'in de seçimlere katılmaları gerektiği yönündeki yazılarından sonra Bosna ve Hersek gündeme gelmeye başladı. Viyana gazeteleri 1908 sonlarından itibaren Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i almaya çalıştığı yönünde haberler yazmaya başladılar. Bu haberler İstanbul basınına yansıyınca Sadrazam Kamil Paşa bir demeç yayımladı. Bu demeçte; "Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin dünya barışını bozmak suretiyle uygarlık âlemine karşı büyük bir sorumluluk yüklenmek hareketinde bulunmayacağına eminiz" diyordu. Bu demeçten kısa bir süre sonra Avusturya-Macaristan İmparatoru Bosna ve Hersek'in Avusturya topraklarına ilhak edildiğini ilan etti. Bu haberin duyulmasından bir gün sonra Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti.

Osmanlı Devleti, hükümet değişikliği, Meşrutiyet'in ilanı ve seçim çalışmalarıyla uğraşırken toprak kaybetmeye devam ediyordu. Bu sırada Girit'in Yunanistan'a bağlanma sorunu baş gösterdi. Girit Hristiyanları Kandiye'de toplanarak, Girit'in Yunanistan'a katıldığını duyurdular. Bundan sonra Girit Meclisi toplanıp Yunan idaresinin kurulmasına kadar adayı yönetmek üzere altı kişilik bir yönetim komitesi kurdu. Ayaklanma Komitesi Başkanı Venizelos bu komitenin de üyeleri arasında yer aldı. Girit Meclisi'nde bundan başka, özerklik fermanları bir tarafa bırakılarak Yunan Anayasası kabul edildi ve Türk bayrağının yerini Yunan bayrağı aldı.

Balkan savaşlarının başlaması Osmanlı Devleti toprağı olan Arnavutluk'ta huzursuzlukların artmasına sebep oldu. Avrupalı devletler Arnavutluk üzerindeki emellerini uygulamaya başladılar. 1913 yılında kabul edilen bir tasarı ile Arnavutluk muhtar bir devlet ilan edildi. Arnavutluk prensi Avrupa devletleri tarafından seçilecekti. Arnavutluk tarafsız hâle getirilerek tarafsızlığı da Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmıştır. Yine bu antlaşmaya göre Arnavutluk'un yönetimi ve maliye işleri bir Arnavut delege tarafından asayiş ise İsveç subaylarının komutasında uluslararası bir jandarma tarafından sağlanacaktır. Yaşanan bu süreç Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına neden oldu.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

1. 28 Ağustos 1789'da yayınlanan ..... ile egemenliğin millete ait olduğu ve her insanın özgür doğduğu ilan edildi.
2. Bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla Kara Yorgi liderliğinde ayaklanan ..... Osmanlı Devleti'nde isyan eden ilk azınlıktır.
3. Fransa'da başlayan ve Almanya, İngiltere, İspanya ve İtalya'ya yayılan ..... İhtilali, liberalizm hareketinin başarıya ulaşmasını sağladı. İsviçre'nin bağımsızlığa kavuşmasında bu hareketin önemli payı vardır.
4. II. Mahmut, işlevini yitiren Yeniçeri Ocağını kaldırıp ..... ordusunu kurdu.
5. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla 1856'da ilan edilen ..... ile Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik sağlanmak istendi.
6. 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Tanzimat Dönemi'nden ..... Dönemi'ne geçildi.
7. Din, dil ve ırk ayrımı gütmeyen Osmanlı vatandaşlarını bir arada tutmayı amaçlayan ..... fikir akımının bir diğer hedefi de azınlık isyanlarının ortaya çıkmasını engellemektir.
8. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet'e karşı yapılan 31 Mart Ayaklanması sonucunda ..... tahtan indirildi onun yerine V. Mehmet Reşat, Osmanlı Devleti tahtına getirildi.

Aşağıdaki açık uçlu soruların cevabını boş bırakılan alana yazınız.

9. **II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Girit Meclisi Osmanlı Devleti'nden ayrılıp hangi ülkeye bağlanma kararı aldı?**
.....
10. **Osmanlı Devleti'nin mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişi ne ile sağlanmıştır?**
.....
11. **1913 Babiâli Baskını ile istifa ettirilen Kâmil Paşa Hükûmeti yerine kime hükûmet kurdurulmuştur?**
.....
12. **Kimsesiz çocuklar ile yaşlı ve bakıma muhtaç insanları barındırmak amacıyla II. Abdülhamit Dönemi'nde açılan ve günümüzde de aynı isimle çalışmaya devam eden kurumun adını yazınız.**
.....

DEMİR YOLLARI

XIX. yüzyıl sonunda bazı Alman şirketleri ve bankaları, Osmanlı ülkelerinin zenginliklerinden yararlanmak için faaliyete geçti. Madencilik ve ulaştırma alanında o dönemde var olan imkanlar, İngiliz ve özellikle Fransız şirketleri tarafından paylaşılmıştı ancak bazı yerlere dokunulmamıştı. Dolayısı ile buralar yeni girişimciler için ilgi çekici yerlerdi. Anadolu ve Mezopotamya'nın zengin kaynakları Alman yatırımcıların ilgisini çekmekteydi. Bu yeraltı kaynaklarına ulaşabilmek için Bağdat ve Basra'ya kadar uzanacak demir yolunun yapılması gerekiyordu. O güne kadar demir yolu teknolojisinde görülmemiş hamleler yapan Almanya'nın Bağdat Demir Yolu'nun gerçekleşeceğine inançları tamdı. Almanya bu sayede sıcak denizlere ulaşmayı planlıyordu.

Almanya üstün bir teknoloji ile Doğu'ya doğru açıldı. Barışçı sızmayla yani demiryolları ile yayılım asıl hedefine ulaşamadıysa da bir dizi sonuçlar doğurdu. Alman sermayeli Anadolu Demir Yolları, Anadolu içlerine doğru yeni demir yolu imtiyazı elde etti. Osmanlı Devleti, Anadolu Demir Yolları'na kilometre garantisi olarak her kilometre için yıllık on beş bin frank ödemeyi taahhüt etti. Bu ödemeyi de bazı Anadolu sancak ve vilayetlerinin âşâr gelirleriyle karşılamayı planladı. Osmanlı Devleti yapılan demir yolları sayesinde tarımın gelişeceğine ve bu tarım ürünlerinin de rahatça pazarlanacağına inanıyordu ancak bu sayılanlar uzun vadede gerçekleşebilirdi. Yeni yapılan demir yollarının masrafları halk için oldukça ağırdı ve halkı harap hâle getirmişti.

Alman sermayeli Anadolu Demir Yolları'nın imtiyaz alması Fransızları da harekete geçirdi. İzmit-Ankara Demir Yolu imtiyazının Almanlara verilmesi ve Almanya'nın hattı Ankara'ya doğru hızla ilerletmesi, aynı yıllarda Fransızların da Suriye-Lübnan'da bir sıra imtiyaz almasına, hızla bir demir yolu ağı örmelerine neden oldu.

Ortaylı, 1981, s.73-81'den düzenlenmiştir.

Aşağıda yer alan soruları metne göre cevaplandırınız.

13. XIX. yüzyılda Avrupa devletlerinin demir yollarının yapımında rekabet içinde olmalarının sebepleri nelerdir?

.....
 .....
 .....

14. Osmanlı Devleti, toprakları üzerinde yabancı bir devlete imtiyaz vermeden demir yolu ağını tek başına niçin kuramamıştır?

.....
 .....
 .....

15. İmtiyazlar verilerek yabancılara yaptırılan demir yollarının Osmanlı Devleti'ne katkısı neler olabilir?

.....
 .....
 .....

16. Osmanlı ülkelerinden geçecek demir yolları hangi ülkeler arasında rekabete yol açmıştır?

.....
 .....
 .....

YABANCI VE MİSYONER OKULLARI

XIX. yüzyılda Osmanlı'daki yabancı okulların artışı büyük problem hâline gelmişti. Yabancı okulların etkisinin artması, bunların sorgulanmasını da beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla yabancı okullar gittikçe güçlendi. Yabancı devletler tarafından maddi olarak sürekli beslenen bu kurumlar, öğrencilere eğitimin yanı sıra dinî bilgiler de veriyordu. XIX. yüzyılda İstanbul'a yeni rahiplerin gelişi ile din eğitimi daha önemli hâle geldi ve misyonerlerin sayısı da önemli ölçüde arttı. Misyonerlerin asıl amaçları, Hristiyan din eğitimi vererek gençleri kendi faaliyetlerinin genişlemesi için yetiştirmektir. Misyonerler bu amaçlarından zamanla uzaklaşarak siyasete yöneldiler. Daha sonra dinî ve siyasi çalışmalar yapmak asıl amaçları hâline geldi.

Yabancı okullar, ülkedeki gayrimüslimler üzerinde oldukça etkili oldu. Yabancı devletlerin ve teşkilatların destekleri onların siyasete de girmesini sağladı. Yabancılar, bu okullara sadece maddi yardımda bulunmakla kalmadılar ayrıca gayrimüslimleri de himayelerine aldılar. Bu okullar, Müslümanlar üzerinde çok fazla etkili olamadı. İslami değer ve geleneklerine bağlı olan Türkler, öteden beri Hristiyan kökenli icatlara bile kuşkuyla bakmaktaydı. Genel olarak bakıldığında yabancı okullar eğitim ve öğretime olan katkıları dolayısıyla olumlu karşılandı. Zamanla siyasi kimliğe bürünen yabancı okullar Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalara başladılar. Bu yönüyle yabancı okullar, Osmanlı Devleti'nin dağılıp yıkılmasında etkili oldu.

Karabulut, 2010, ss.135-136'dan düzenlenmiştir.

Aşağıda yer alan soruları metne göre cevaplandırınız.

17. Yabancı okulların gayrimüslimleri maddi olarak destekleyip onları himaye etmelerinin sebepleri neler olabilir?

.....
 .....

18. Osmanlı ülkesindeki misyonerler eğitim öğretim faaliyetlerini kullanarak neleri amaçlamışlardır?

.....
 .....

19. Osmanlı Devleti'nde yönetici olsaydınız yabancı ve misyoner okulları sorununa nasıl bir çözüm bulurdunuz?

.....
 .....

20. Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okullar siyasi ve sosyal yapıyı nasıl etkilemiştir?

.....
 .....

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyarak doğru seçeneği işaretleyiniz

21. Bir ülkede nüfusun artması o devlete birtakım kazançlar sağlamaktadır.

Aşağıdakilerden hangisi bu kazançlar arasında yer almaz?

- A) Savaş gücünü arttırması
- B) Üretim ve vergi gelirlerinin artması
- C) İç ve dış göçün meydana gelmesi
- D) Başka devletlere karşı siyasi bir güç kazanması
- E) Ekonomik kalkınma için gerekli işgücünü sağlaması

22. Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı ile azınlıklara okul açma ve istedikleri okula gitme hakkı vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara birtakım haklar vermesinin

- I. Laik devlet düzenine geçmek
- II. Devletin dağılmasını önlemek
- III. Avrupalı devletlere imtiyaz vermek

sebepleri arasında hangileri sayılabilir?

- A) Yalnız I   B) Yalnız II   C) Yalnız III
- D) I ve II   E) II ve III

23. Osmanlı Devleti'nin eğitim işlerinin yapıldığı kurumların başında medreseler ve sıbyan mektepleri gelmekteydi. Zamanla bu medrese ve okulların yanında Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin açtığı mesleki ve teknik okullarda da eğitim ve öğretim yapılmaya başlandı.

- I. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi
- II. Osmanlı Devleti'nin modernleşmeye çalışması
- III. Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilgi almaması
- IV. Dinî ilimlerin öğretilebileceği okullara ihtiyaç duyulması

Tanzimat Dönemi'nde yeni okulların açılmasında yukarıda verilenlerden hangileri etkili olmuştur?

- A) Yalnız I   B) Yalnız II   C) Yalnız III
D) I ve II   E) II ve IV

24. Âyanlarla yapılan Sened-i İttifak'a göre

- I. Padişahın emirleri mutlak olarak yerine getirilecek
- II. İstanbul'daki ocaklarda fesat çıkarsa âyanlar emir beklemeksizin İstanbul'a gelerek isyan eden ocağı kaldıracaklar
- III. Âyanlar eyaletlerinden devletin asker almasına karşı gelmeyecekler. Böyle hareket edeceklerden bütün âyanlar davacı olacaktır
- IV. Her yerde hazine gelirinin, devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre toplanması sağlanacak

Verilen maddelerden hangisi, devletin âyanlar karşısında hâkimiyetinin sarsıldığının kanıtıdır?

- A) Yalnız I   B) II ve IV   C) II ve III
D) III ve IV   E) I, II ve III

25. II. Abdülhamit Dönemi'nde fakirler ve ihtiyaç sahipleri için çeşitli kurumlar kurulmuştur. Yine bu dönemde Batı'dan birçok uygulama Osmanlı ülkesine getirilmiştir. Batı'nın uygulamalarını II. Abdülhamit süzgeçten geçirip mevcut geleneksel uygulamalarla yoğurarak topluma kazandırmaya çalışmıştır. Avrupa'dan sosyal sigortalar sistemini de getiren II. Abdülhamit emeklilik sistemine yeni hükümler ekleyerek daha işler bir hâle kavuşturmuştur.

Yalnızca verilen metne dayanılarak:

- I. Osmanlı Devleti'nde emeklilik sistemi ilk kez II. Abdülhamit Dönemi'nde başlamıştır.
- II. Osmanlı Devleti sosyal devlet olma yolunda önemli bir adım daha atmıştır.
- III. Avrupa'dan örnek alınan uygulamalar doğrudan Osmanlı Devleti'ne kazandırılmıştır.
- IV. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi güçlenmiştir.

yargılardan hangilerine ulaşılır?

- A) Yalnız I   B) Yalnız II   C) II ve III
D) I ve IV   E) III ve IV

26. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda İslamcılık ve Osmanlılık fikirlerini devlet politikası hâline getirmiştir. Bu fikir akımları Avrupalı devletler tarafından farklı tepkilere sebep olmuştur. Rusya bu fikirlere karşı iken Almanya desteklemiştir. İngiltere ise yalnızca Osmanlılık fikrine destek vermiştir.

Buna göre

- I. Osmanlı Devleti, İslamcılık ve Osmanlılık fikri ile dağılmayı önlemek istemiştir.
- II. Fikir akımlarına Avrupa devletleri farklı tepkiler vermişlerdir.
- III. Almanya, Rusya'nın sıcak denizlere inmesini istememektedir.

verilenlere göre aşağıdakilerden hangilerine ulaşılabilir?

- A) Yalnız I   B) Yalnız II   C) I ve II
D) I ve III   E) I, II ve III

5. ÜNİTE

SERMAYE VE EMEK

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- Klasik üretim tarzı ile endüstriyel üretim tarzı arasındaki farklar
- Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin Osmanlı ekonomisine etkileri
- Dış borçlanma ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin kuruluşu
- İttihat ve Terakki'nin Millî İktisat Politikası kapsamında yaptığı faaliyetler

ÜNİTE KONULARI

- 5.1. KLASİK ÜRETİM VE ENDÜSTRİYEL ÜRETİM
- 5.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ENDÜSTRİYEL ÜRETİME GEÇİŞ
- 5.3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE EKONOMİK HAYAT

KAVRAMLAR

- Sanayi İnkılabı
- Sermaye
- Asimilasyon
- Sömürgecilik
- Emperyalizm
- Ham Madde
- İş Gücü
- Pazar
- Düyûn-ı Umûmiye
- Endüstriyel Üretim
- İttihat ve Terakki
- Millî İktisat

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. Lonca teşkilatı denilince aklınıza neler geliyor?
2. Sanayi İnkılabı nasıl doğmuştur?
3. Osmanlı Devleti'nin endüstriyel üretime geçişteki çabaları nelerdir?
4. Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin Osmanlı ekonomisine etkileri nelerdir?
5. Ham madde, iş gücü ve pazar kavramları arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

5.1. KLASİK ÜRETİM VE ENDÜSTRİYEL ÜRETİM

Sanayi İnkılabı Öncesindeki Üretim Organizasyonları

ARAŞTIRINIZ

Köle ticareti ile ilgili bir araştırma yaparak elde ettiğiniz bilgileri sınıf ortamında paylaşınız.

Sanayi İnkılabı öncesindeki üretim organizasyonları kölelik düzeni, feodal düzen, atölye tipi üretim ve sonrasında manifaktür (imalat) dönem olmak üzere dörde ayrılır.

İnsanlık tarihinin bilinen ilk toplum yapısı köleci toplum düzenidir. Bu düzen, tarih boyunca dünya üzerinde birçok toplumda görülmüş bir düzendir. İkel toplumlardan kölelik düzenine geçişteki en önemli aşama, üretici güçlerin çoğalmasıyla toplumsal iş bölümünün değişmesidir. Bu dönemde, birtakım basit araçların yapılması ve demirin kullanılması kölelik düzenine temel oluşturmuştur. Madeni birtakım araçların üretilmesi, insanın daha verimli çalışmasına ve ekonomik anlamda faaliyet alanlarını geliştirmesine imkân vermiştir. Demirin kullanılması birçok alanda özellikle de zirai üretim alanında daha yüksek miktarda ürün elde edilmesini

Görsel 5.1: İlk Çağ ziraat üretimi (temsili)

sağlamıştır. Buna bağlı olarak zirai alandaki üretim fazlası ürünler başka şekillerde değerlendirilmiştir.

Üretimin canlanması ile beraber ortaya çıkan birikim, değişimi, değişim de para kavramını ortaya çıkarmıştır. Ürünleri, aynı değerdeki diğer ürünlerle değiştirmenin bir yerden sonra güç hâle gelmesi (takas usulü), her ürünü kendi değeri ile ifade edecek bir başka değer ölçütü olan paranın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Paranın evrensel bir değişim aracı olarak kullanılmaya başlanması, çeşitli ürünleri alıp satan, ticaret ile uğraşan toplumsal kesimi ortaya çıkarmıştır.

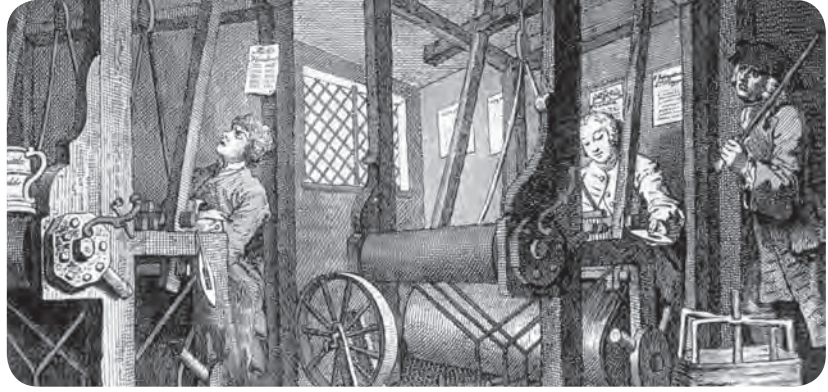
İlk Çağ'dan itibaren üretim çeşitlerinden biri de zirai üretimdi (Görsel 5.1). İlk Çağ'da teknoloji gelişmediğinden basit tarım teknikleri ile üretim yapılırdı. Genel olarak zirai üretim, ihtiyaca yönelikti.

Orta Çağ'da ise feodal sistem üzerine kurulu bir toplum düzeni ve üretim yapısı mevcuttu. Bu çağda feodal toplum yapısı içerisinde zirai alanlarda serflik düzeni ve kentsel alanlarda zanaata ve ticarete dönük lonca düzeni kuruluydu. Kentsel alanlarda statü düzenini içeren loncalar, aynı meslek veya zanaat dalında çalışan ustaların kurdukları ve egemen oldukları örgütlerdi. Feodal düzende sınırlı bir tüketim olduğundan ekonomide bir durgunluk söz konusuydu.

Atölye tipi üretim, Sanayi İnkılabı öncesinin temel bir çalışma biçimi olarak ortaya çıkmıştı. Bu üretim organizasyonunda, çalışma ve yaşam alanları birbirinden ayrılmamış ve çalışma zamanı da kesin sınırlar ile belirlenmemişti. Atölye tipi üretimde, belirli bir zanaat çerçevesinde yeterli bir beceriye ulaşmak için uzmanlaşmak söz konusuydu. Çalışanlar genel olarak usta kalfa ve çırak şeklinde sınıflandırılmıştı. Üretim sürecinin her aşamasında aktif ve denetim sahibi olan

ustayı, ara bir statü olan kalfa ve meslek öğrenme aşamasının başlangıcında bulunan çırak takip etmekteydi.

Sanayi İnkılabı öncesinde zanaat üretimi içerisinde, el emeğine dayanan ve iş bölümüyle gerçekleştirilen bir üretim tarzı da manifaktürdür. Manifaktür, XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında fabrika sistemine doğru geçişi ifade

Görsel 5.2: Manifaktür üretimi (temsili)

eden kapitalist bir üretim tarzıdır. Manifaktür, Latince "manu factum" kelimelerinin birleşiminden el ile yapılan üretimi ifade etmektedir. İngilizce'de "makine kullanılarak büyük sayıda ve miktarda mal üretim süreci" olarak tanımlanan manifaktürün Latince ve İngilizce anlamları karşılaştırıldığında ortaya çıkan bu farklılık, kavramın zaman içerisindeki değişimini göstermektedir. Zamanla bu kelime herhangi bir malın "makine yardımıyla üretimi" anlamını kazanmıştır (Görsel 5.2). Kapitalist bir üretim tarzı olan manifaktür, Orta Çağ zanaat üretiminin çeşitli aşamalardan geçmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Manifaktürde iş birliğinden dolayı iş bölümü kavramı yaygınlaşmış ayrıca üretkenlikte de gözle görülür bir artış ortaya çıkmıştır. Manifaktür, makineli sanayi ile zanaat üretimi arasında bir köprü görevi görerek fabrika sistemine geçiş için gerekli koşulları hazırlamıştır.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Atölye tipi üretimde zanaatkârlığın rolü nedir?

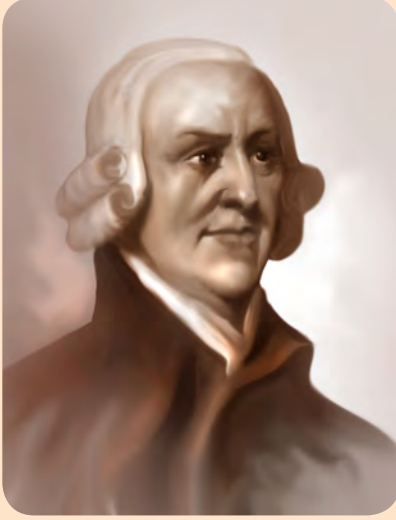
Endüstriyel Üretime Geçiş

XVIII. yüzyıl Avrupası'nda sanayi hamleleri küçük imalathanelerin kurulmasıyla başladı. Genel olarak kırsalda bulunan imalathanelerin yanında kendine özgü bir yapı ve üretim biçimine sahip olan loncalar bulunmaktaydı. Loncalar kendi sistemlerinin dışındaki imalathanelerin açılmasına karşıydı. Şehirlerin bu dönemde nüfus olarak az olması sanayileşme için gerekli olan yeterli iş gücü potansiyelini sınırlıyordu. Dolayısıyla imalathaneler genel olarak şehirlerde değil kırsal bölgelerde bulunuyordu. Büyük fabrikaların henüz kurulmamış olması da imalathanelerin kırsalda faaliyet göstermesinin bir diğer nedeniydi. Mesela 1780'lerde Paris'teki dokuma tezgâhlarının %75'i kırsal kesimdeydi. Bu durum XVIII. yüzyılın sonunda başlayacak ve bir sonraki yüzyıla adını verecek olan "Sanayi İnkılabı" öncesi ön sanayileşmenin temellerini oluşturdu.

Sanayi İnkılabı'nın ilk dönemlerinde dünyada bugünkü anlamıyla motor gücü ve elektriğe dayanan bir sanayileşme yoktu. Genellikle insan, hayvan, su ve rüzgâr gücüyle çalışan küçük tesisler ve atölyeler vardı. Özel sektör de diyebileceğimiz toplumsal kesim esnaf ve zanaatkârlardı. Esnaf ve zanaatkârlar faaliyetlerini lonca sistemine bağlı olarak yürütüyorlardı.

XVIII. yüzyıl, klasik üretim ile yeni üretim sistemlerinin çatıştığı bir yüzyıl oldu. Zira klasik üretim sisteminin en önemli unsuru olan loncalar, kendine has bir yapılanmaya ve üretim sistemine sahipti. Adam Smith (Edim Smit), "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde klasik üretim sisteminin yeni üretim yapılarını engellediğini, bu yüzden loncaların kapatılması gerektiğini savundu.

OKUMA PARÇASI

Görsel 5.3: Adam Smith (temsili)

Adam Smith

Adam Smith, İskoçya'nın kuzey kıyısında Edinburgh (Edinburg) yakınlarındaki Fife Kontluğu'na (Fayf) bağlı Kirkcaldy (Körkildi) kasabasında 1723'te doğdu. Babası öldüğü yıl dünyaya gelen Adam Smith annesi Margaret Douglas (Margirit Dagle) tarafından yetiştirildi. On dört yaşında Glasgow Üniversitesine girdi. Adam Smith, hocası Hutcheson'dan (Haçesın) düşünsel yönden etkilendi. On yedi yaşında Oxford Üniversitesi'ne (Aksfört) giren Smith, burada hayatının altı yılını geçirdi.

1751 yılında Glasgow Üniversitesi'nde mantık kürsüsünde göreve başladı. 1758'de dekanlığa terfi etti. 1764'te Fransa'ya giden Smith 1766'da Kirkcaldy'ye döndü. 1773'te Londra'ya taşındı. British Museum'da (Britiş Musium) araştırma yaptı. 1776'da meşhur eseri Milletlerin Zenginliği'ni tamamladı.

Hayatının son üç yılını gümrük müdürü olarak geçiren Adam Smith, yakın iki arkadaşına ölümünden sonra kendisine ait yayımlanmamış tüm makalelerini yakmaları için talimat vermişti. 17 Temmuz 1790 tarihinde ölen Adam Smith'in vasiyeti yerine getirildi ve on altı cilt el yazması ile yayımlanmamış makaleleri yakıldı.

Adam Smith'in en önemli eserleri: Ahlaki Duygular Kuramı, Ulusların Zenginliği'nin Doğası ve Sebeplerine Dair Bir İnceleme ve Astronomi Tarihi (Görsel 5.3).

Karışman, 2010, ss.236-255'ten düzenlenmiştir.

Sanayi İnkılabı öncesinde sosyal, idari ve dinî tarafları iyi işleyerek toplumda düzen ve ahengi sağlamış olan lonca sistemi yeni gelişmelere ayak uyduramadı. Bu durum karşısında loncalar XIX. yüzyılın ortalarına doğru çöküş sürecine girdi.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren manifaktür üretimin (imalat) yaygınlaşması ve zanaatkârların sayısının artması sonucunda loncalar zayıfladı. Ustalık belgesinin babadan oğula miras yoluyla geçişi veya para ile ustalık belgesinin satın alınması gibi durumlardan dolayı loncaların kapatılması gündeme geldi. Smith'in tezleri 1780'lerde Fransa'da yankı buldu.

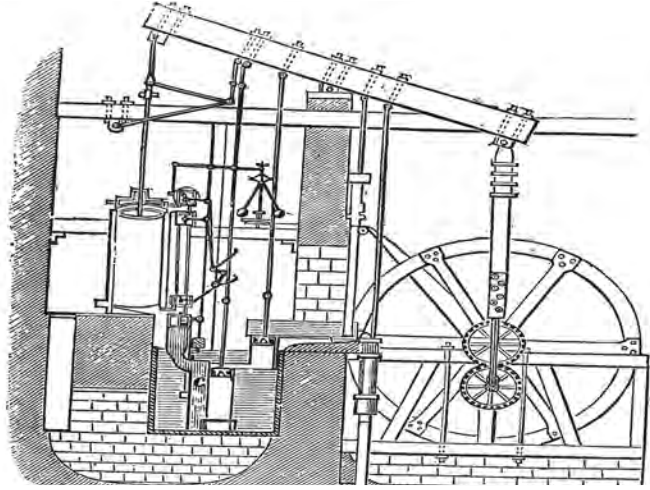
1789 Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da loncalar kaldırılmaya başlandı. Diğer ülkelerde yine benzer nedenlerle loncalar güçlerini yitirdi ve kapatıldı. İngiltere'de ise loncalar, 1835 yılında kaldırıldı.

Sanayi İnkılabı'yla insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından, makine gücünün hâkim olduğu üretim tarzına geçilmiştir. Bu tarz üretim, tekstil sektöründen başlayarak diğer sektör- lere de yayılmıştır. Yeni üretim tarzıyla birlikte üretim şekli değişmiş ve üretim miktarı artmıştı.

Tarıma ve zanaata dayalı üretimden sanayi-makine üretiminin egemen olduğu endüstriyel üretime geçiş XVIII. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıktı. İngiltere'de 1760 yılında James Watt (Ceymıs Vat) "buhar makinesini" icat etti. Böylece sanayide insan gücü yerine makine kullanımı yaygınlaştı.

Yine İngiltere’de 1777’de Hargrave (Hargrev), “iplik bükme makinesini”, 1786’da Cartwright (Kartreyt) ise “dokuma makinesini” icat etti. Bu yeni buluşlar sayesinde tekstil üretiminde büyük artışlar oldu (Görsel 5.4).

Görsel 5.4: Buhar makinesi (temsili)

Endüstriyel üretim İngiltere’den başlayarak diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. Üretimin gelişmesi ve sermaye birikiminin artmasıyla iç ticaret büyüdü. Makineleşme ilk olarak tekstil üretiminde (pamuklu dokuma) başladı. Tekstilin geniş bir pazara sahip olması, eğitilmiş ve hünarlı bir iş gücüne ihtiyaç duymadan üretilebilmesi bu sektörün dinamik bir sektör olmasını sağlamıştı.

Tekstilin yanında demir-çelik sanayisi de gelişme gösteren başka bir sektördür. Demir-çelik sektörü, endüstriyel sektörlerin ihtiyaç duyduğu ürünlerin üretilmesi ve uluslararası savaşlarda ihtiyaç duyulan silahların üretiminde önemli bir yere sahip olduğundan gelişmiştir. Yeni teknolojik buluşlar ve aletlerle üretim hızı arttı. Seri üretimle birlikte ürün miktarı da arttı. Bu temeller üzerinden yükselen Sanayi İnkılabı, ağır sanayinin oluşmasına zemin hazırladı.

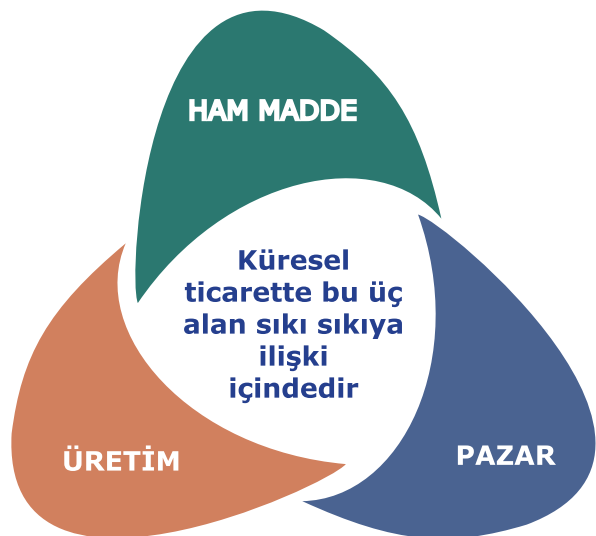
Avrupa tarımındaki modernleşme ve iyileştirme sanayideki gelişmelerden daha önce XVII. yüzyıldan itibaren başlamıştı. XVIII. yüzyılda ise Avrupa’da Sanayi İnkılabı’na bağlı olarak zirai alanda da iyileşmeler görüldü. Bu yüzyılda tarım sahasındaki iyileşmelerde İngiltere ve Hollanda öne çıktı. Özellikle mekanik tohum ekme makinesinin icadı tarımda verimliliği arttırdı (Görsel 5.5). Kapalı hendeklerle (drenaj yöntemi) tarla sulama yöntemleri geliştirildi. Bu gelişimlerle tarım sektörü, endüstri ve ticaret kadar yüksek kazançlar sağlayan bir sektör hâline dönüştü. Küçük çiftliklerin yerini büyük çiftliklerin aldığı İngiltere’de ticari amaçlı tarım yapılmaya başlandı. Ticaret ve sanayi alanındaki tecrübeler tarım alanında da uygulandı. Bu dönemde yeni üretim teknikleri geliştirildi.

Görsel 5.5: Mekanik tohum ekme makinesi

Hayvancılık alanında da bu dönemde önemli gelişmeler yaşandı. Hayvancılıkta suni yem usulünün geliştirilmesiyle verimlilik arttı.

Sanayide kullanılmak üzere işlenmemiş veya yarı işlenmiş hâlde bulunan maddelere ham madde adı verilir. Üretimin temel kaynağı olan ham madde ekonominin de temelini oluşturur. Üretimin birçok sahada artmasıyla birlikte ham madde, üretim ve pazar (Şekil 5.1) alanında

Şekil 5.1: Ham madde, üretim ve pazar ilişkisi

sıkı bir ilişki ortaya çıktı. Bu ilişki gittikçe gelişen küresel ticaret alanında da görüldü. Ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sanayi ve ulaşımda yaşanan yeni ilerlemelerle ham madde ve pazar ihtiyacını ortaya çıkardı. Ham maddenin fabrikalarda işlenmesiyle ürünlerin sayısında ve çeşitliliğinde artışlar yaşandı. Sonuç olarak işlenmiş malların satımı için pazar arayışlarına girildi. Böylece küresel ticaret, dünya tarihinde hiç olmadığı kadar arttı.

BİLGİ NOTU

Yeni buluşlarla birlikte İngiltere'nin 1782 yılında 11 bin 280 ton olan ham ipek ithalatı, 1820 yılında %1200 artışla 144 bin 818 tona ulaşmıştır. 1860'lı yılların başında ise 5 milyon ton olmuştur.

Önsoy, 1988, s. 11'den düzenlenmiştir.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Yeni buluşlarla birlikte üretimde yaşanan gelişmeler nelerdir?

Tablo 5.1: Klasik üretim ile endüstriyel üretim arasındaki farklar

Klasik Üretim (Zirai Üretim ve Zanaat Üretimi)	Endüstriyel Üretim
Üretimde el emeği ön plandadır.	Üretimde makineleşme ön plandadır.
Üretim küçük atölyelerde sınırlı sayıda gerçekleştirilir.	Üretim fabrikalarda seri hâlde ve yüksek miktarlarda yapılır.
İş bölümünde geleneksel eğitimden yararlanır.	İş bölümünde modern eğitimden faydalanılır.
Üretim teknolojisi basittir.	Üretimde gelişmiş teknolojiler kullanılır.
Üretimde çalışan sayısı sınırlıdır.	Çalışan sayısı binlerle ifade edilir.
Üretim araçlarının mülkiyeti zanaatkâra aittir.	Üretim araçlarının mülkiyeti fabrika/firma sahibine aittir.
Üretim ve satış aynı mekânda gerçekleşmektedir.	Üretim fabrikalarda, satışlar iç ve dış pazarlarda yapılır.

5.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ENDÜSTRİYEL ÜRETİME GEÇİŞ

ARAŞTIRINIZ

1840-1860 arası dönemde Osmanlı Devleti'nde açılan fabrikaları ve imalathaneleri araştırıp ulaştığınız sonuçları sınıf panosuna asınız.

Osmanlı Devleti'nde klasik çağdan itibaren ekonomi geniş ölçüde devlet denetimindedeydi. Kuruluşundan itibaren devletteki en yaygın ekonomik faaliyet ziraattı. Bu faaliyetin temelinde tımar sistemi bulunmaktaydı. Bu sistemde topraklar devlete ait olmakla birlikte toprakların sürekli kullanımı esastı. XVII. ve XVIII. yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda tımar sistemi önemini kaybetti. Bu sistem öncelikli

Görsel 5.6:Endüstri Çağı (temsili)

olarak yereldeki ihtiyaçları giderdiği için merkeze (hazineye) istenilen düzeyde katkı sağlamıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nde sermaye birikiminin oluşmasını engelledi. Avrupa'da ise ileri düzeyde bir sermaye birikimi olduğundan sanayileşmede sermaye sorunu yaşanmadı. Bu durum Avrupa'da endüstri çağının ekonomik alt yapısını oluşturdu (Görsel 5.6).

Osmanlı Devleti'nde sanayi üretimi devlet kontrolündeki loncalar aracılığıyla yürütölmekteydi. Lonca sistemi kapalı bir sistem olduğundan Osmanlı Devleti bu sistemin iç işleyişine fazla müdahale etmedi. Devlet, loncalarla birlikte üretilen malın kalite, miktar ve fiyatlarını belirledi. Haksız rekabeti önlemek ve ham madde temin etmek gibi hususlarda da lonca teşkilatı etkili oldu. XVIII. yüzyıl ile birlikte Avrupa'da meydana gelen teknik ve ekonomik gelişmeler sonucunda yeni bir düzen ortaya çıktı. Bir sonraki yüzyılda, başta İngiltere olmak üzere seri üretime geçen Avrupa devletleri diğer ülke pazarlarını denetim altına aldı. Avrupa'nın ekonomik anlayışı, imalat yoluyla üretilen malları serbest ticaret politikaları ve araçları ile dünyaya satmaktan ibaretti.

Görsel 5.7: Beykoz Deri Fabrikası

Görsel 5.8: Kağıt fabrikası

III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde sanayileşme teşebbüslerinin özünde devlet ve toplum hayatında özellikle askerî alanda başlatılan yenileşme (Nizam-ı Cedid) hareketi ön plandaydı. Bu dönemde kılık-kıyafet ve top-tüfek imalatına dair bir tür ithal ikameci sanayileşme vardı fakat bu politikalar Avrupa'daki gibi bir kaynağa ve birbirini tamamlayan tedarik zincirine sahip değildi. Bu yüzden sanayileşme hamleleri başarıya ulaşamadı. 1830'a kadar gerçekleşen bu hamlelerle birlikte kâğıt, çuha, deri, kundura ve iplik fabrikaları kuruldu (Görsel 5.7, 5.8).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ticarî hayatında İngiltere ve Fransa söz sahibi oldu. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla birlikte Avrupa'nın ucuz ve kaliteli malları Osmanlı pazarlarına girdi. Bundan dolayı iç pazarda yerli mallar, Avrupa malları ile rekabet edemez hâle geldi. Bu durum Osmanlı yerli sanayisinin zayıflamasına neden oldu.

Avrupa'da artan ham madde ihtiyacı karşısında Osmanlı Devleti, dış pazarlara açılmak zorunda kaldı ancak Osmanlı Devleti'nde üretim iç ve dış pazar ihtiyacını karşılayamadığından yerli sanayi için ham madde bulma sorunu yaşandı.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda gelişen Batılı sanayi devletleri karşısında endüstriyel üretime geçiş için bir dizi ekonomik tedbir aldı. 1840'lı yılların ortalarında devlet bu amaç doğrultusunda yeni ekonomik hamlelere girişti. 1840-1860 arası dönemde devletçilik politikası öne çıktı. Bu politika doğrultusunda Batı tarzında fabrikalar ve imalathaneler kurdu. Diğer yandan mevcut fabrikaların modernize edilmesi yoluna gitti. Devletin amacı, bu teşebbüsler ile Avrupa devletlerinin Osmanlı pazarlarını ele geçirmesini önlemektir.

TARTIŞINIZ

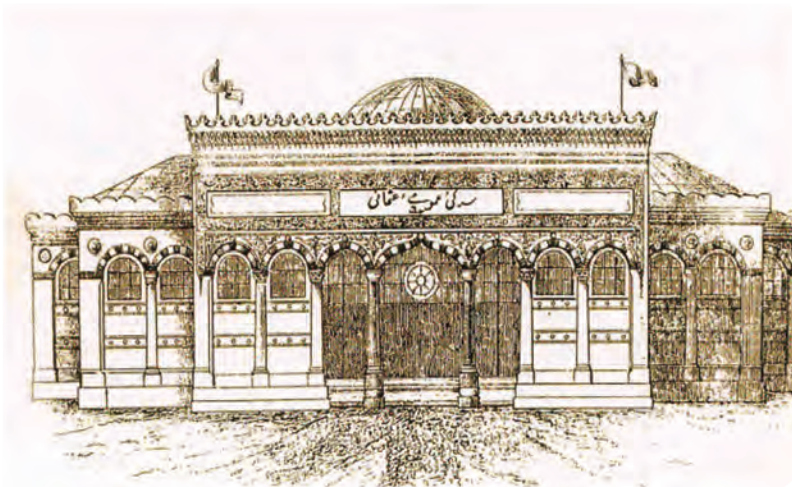
Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesinin gecikmesinde ekonomik sebepler mi yoksa teknolojik sebepler mi daha etkilidir? Neden?

Osmanlı Devleti'nde Sanayiye Güçlendirmeye Yönelik Tedbirler

Şirketleşme Hareketleri

Küçük ölçekli esnafların üretim tarzı ile Sanayi Devrimi'nin yakalanamayacağını ve bu yolla daha fazla ekonomik gelişmenin sağlanamayacağını anlayan yöneticiler, Tanzimat'tan hemen sonra şirketleşme yolunda önemli hukuki düzenlemeler yaptılar. Bu doğrultuda Ticaret Bakanlığı ve ticaret mahkemeleri kuruldu ve Ticaret Kanunu hazırlandı. 1850'de ilk adım olarak Boğaziçi vapur seferlerini yürütmek üzere Cevdet Paşa ile Fuat Paşa'nın öncülüğünde önce Şirket-i Hayriye ardından da yerli ve yabancı pek çok şirket kuruldu. 1849'dan 1910'a kadar toplam 95 şirket kuruldu. Bu şirketlerden 31'i maden, kamu hizmetleri ve sanayi; 28'i ulaştırma; 17'si bankacılık ve sigortacılık; 12'si de ticaret alanlarında faaliyet gösteriyordu.

Sergi-i Umumi-i Osmanî'nin Açılması

Görsel 5.9: Sergi-i Umûmi-i Osmanî (temsili)

ren çeşitli ürünlerin tanıtıldığı bir dizi sergi düzenlendi (Görsel 5.9).

Yurt içinde ve yurt dışında Osmanlı Devleti'nin tarım ve sanayi ürünlerinin tanıtımı amacıyla ulusal ve uluslararası sergiler düzenlendi. Dokuma başta olmak üzere halı ve kilim gibi diğer geleneksel Osmanlı tekstil ve deri ürünleri, silah sanayisine dayalı ürünler, maden, kuyumculuk, çeşitli tarım ve orman ürünleri sergilendi. 1863'te İstanbul Sultanahmet'te tarım ve sanayi ürünlerinin tanıtıldığı ilk sergi açıldı. Bu tarihten itibaren

TARTIŞINIZ

Osmanlı endüstrisini güçlendirmeye yönelik tedbirlerden biri olan sergilerin Osmanlı ekonomisine katkısı var mıdır?

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun Kurulması

Tanzimat'la birlikte Ahilik, lonca ve gedik gibi geleneksel müesseseler işlevsel olmaktan çıkınca Tanzimat Dönemi'nde Islah-ı Sanayi Komisyonu kuruldu. 1864'te kurulan bu komisyon, bugünkü ticaret ve sanayi odalarının ilk şekliydi. Komisyonun görevleri şunlardı: %5 olan gümrük vergisini attırmak, sergiler açarak sanayiye teşvik etmek, esnaf şirketleri oluşturmak ve sanayi okulları açmaktı.

Demir Yolu Projelerinin Hayata Geçirilmesi

Sanayi İnkılabı kaçınılmaz olarak deniz yolu ve demir yolu ağlarının gelişimini hızlandırdı. Sanayi İnkılabı ile birlikte ham madde ve imal edilmiş ürünlerin ucuz yoldan sevkiyatı için demir yolları inşa edildi. 1856'da Anadolu'da ilk demir yolu hattı İzmir-Aydın ve İzmir-Turgutlu (Manisa) arasında açıldı. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti diğer vilayetler arasında ulaşımı ve ticareti sağlayan demir yolları inşa etti. 1900-1908 yılları arasında Şam-Medine arasında inşa edilen Hicaz Demir Yolu bunların en önemlilerinden birisidir (Görsel 5.10).

Görsel 5.10: Hicaz demir yolu

Sanayi Mekteplerinin Açılması

Sanayi kuruluşlarına nitelikli işçi yetiştirmek üzere 1864'ten itibaren İstanbul ve diğer bölgelerde erkekler ve kızlar için ayrı ayrı pek çok sanayi mektebi kuruldu. Mithat Paşa'nın Tuna valiliği döneminde Niş'te bu mekteplerin kurulmasına yönelik ilk adım atıldı. Sanayi mektebi projesi, Osmanlı devlet adamlarının sanayi devrimini ciddiye aldıklarını gösteren en önemli kanıtlardan biriydi. Bunu sırasıyla İstanbul'da, Anadolu'da,

Görsel 5.11: Hamidiye Sanayi Mektebi

Balkanlar'da, Şam, Bağdat ve Kuzey Afrika'da açılan mektepler takip etti (Görsel 5.11). Genellikle ıslahhane olarak kurulan mekteplere kimsesiz, bakıma muhtaç çocuklar alınırdı. Bu mekteplerde çocuklara ekonominin ve toplumun ihtiyaç duyduğu terzilik, dokumacılık, dericilik,

ve tecrübe yetersizliği, kötü işletmecilik ve Avrupa mallarıyla rekabetin yakalanamaması gibi nedenlerden dolayı devlet yatırımlı fabrikaların bir kısmı kapandı.

Osmanlı Devleti'nde sanayinin güçlenmemesinin sebepleri arasında sermaye ve yetişmiş personel yetersizliği bulunmaktaydı. Bunun yanında devletin uzun vadeli stratejik sanayi planlamasının olmayışı, teknolojinin geliştirilip ilerletilememesi sanayileşmesinin önündeki diğer engeller arasındadır. Birçok teknolojik gelişme eş zamanlı olarak ülkeye getirildi fakat bu teknolojinin gelişimine yönelik araştırma ve yatırımlar yapılamadı. Teknoloji kısa sürede eskiyince fabrikalardaki ekonomik verimlilikte kayıplar yaşandı. Bu gelişmelerin haricinde 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması da devletin sanayileşme hamlelerini olumsuz etkileyen önemli bir faktördür.

TARTIŞINIZ

Sanayi hamlelerinin başarıya ulaşmama sebeplerini sınıf ortamında tartışınız.

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması

Napolyon Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacmi genişlemişti. Genişleyen dış ticaret, üretimi iki yönden etkiledi. Bir yandan dış pazarlar için zirai meta (ticaret malı) üretimi yaygınlaştı. Diğer yandan da sanayileşmiş ülkelerden ithal edilen mamullerin rekabeti karşısında zanaatlara dayanan üretim faaliyetleri geriledi. Böylece nüfusun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı kırsal alanlarda tarım ve tarım dışı üretim faaliyetlerinin birlikteliği giderek parçalandı. Osmanlı ekonomisi zirai ürünler ihraç eden, buna karşılık mamul mallar ve belirli gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumuna geldi.

Görsel 5.12: Balta Limanı Sahil Sarayı

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı dolayısıyla devlet ekonomik açıdan zor bir döneme girdi. Diğer yandan hazinenin zarara uğraması söz konusu olduğu için bu dönemde siyasi bazı gelişmeler ekonomiyi de etkiledi. Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti, İngiltere'den yardım almak için 16 Ağustos 1838'de Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı (Balta Limanı Ticaret Antlaşması) Balta Limanı Sahil Sarayı'nda imzaladı (Görsel 5.12).

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na göre

- Tekel sistemi kaldırıldı. İngilizlere diledikleri miktarda ham maddeyi satın alma imkânı verildi.
- İç ticarete Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra İngilizlerin de katılması öngörüldü.
- İngilizlerle olan transit ticaretten alınan vergi kaldırıldı.
- İngiliz vatandaşları, Osmanlı ürünlerini, Osmanlı tebaasından tacirlerle aynı vergi koşulları altında satın alma hakkına sahip oldular.

Bu antlaşma hükümlerinin Osmanlı Devleti'nin bütününde (Mısır dâhil) geçerli olacağı kabul edildi.

Balta Limanı Ticaret Antlaşması öncesinde ihracattan ve ithalattan %3 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. Antlaşmayla birlikte ihracattan %12, ithalattan ise %5 gümrük vergisi alınmaya başlandı. Ek olarak yerli tüccarlar %12 nispetinde iç gümrük vergisini ödemeye devam ederken yabancı tüccarlar bu vergilerden muaf tutuldu.

1840-1860 yılları arasında uygulamaya konulan devletçi politika istenilen sonucu vermedi. 1860-1876 arası dönemde yeni bir ekonomi politikası devreye girdi. Bu dönemde belli başlıklar altında sanayileşme hamlelerine devam edildi.

TARTIŞINIZ

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla birlikte değişen ithalat ve ihracattaki gümrük vergilerinin Osmanlı ekonomisine olan etkileri nelerdir?

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla birlikte

- Osmanlı pazarları büyük oranda yabancıların denetimine geçti.
- Avrupa ile rekabet edemeyen Osmanlı esnafı yavaş yavaş faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kaldı.
- Osmanlı ham maddeleri daha fazla ücret teklif eden Avrupalı tüccarlara satıldığından bu ham maddelerin fiyatlarında büyük artışlar gözlemlendi. Bu yüzden esnaf ham madde bulmakta sıkıntı çekti hatta bazı ham maddeleri hiç tedarik edemedi.
- 1850'de yapılan değişiklik ile gümrük gelirlerinin düşmesinden ve Kırım Savaşı'nın getirdiği maliyetten dolayı devlet iç ve dış borçlanmaya gitti.

ARAŞTIRINIZ

Sömürgecilik tarihi ile ilgili bir araştırma yaparak elde ettiğiniz verileri sınıf ortamında paylaşınız.

Sömürgecilikten Emperyalizme

Sömürgecilik, kolonicilik, kolonyalizm veya müstemlekecilik, bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları siyasal ve ekonomik egemenliği altına almasıdır. Emperyalizm ise bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal, ekonomik ve aynı zamanda kültürel egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesidir.

Görsel 5.13: İngiltere'nin Sudan'ı sömürgeleştirme savaşı (temsili)

Batılı emperyalist güçler, Sanayi İnkılabı ile birlikte sömürgecilik ve emperyalizm anlayışıyla başta Afrika ve Asya kıtaları olmak üzere dünyanın birçok bölgesini kendi çıkarları doğrultusunda sömürgeleştirdiler (Görsel 5.13).

Osmanlı toprakları haricindeki dünya, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Batı'nın kolonileri

hâline geldi. Hollanda, İngiltere, Portekiz, İspanya ve Fransa gibi ülkeler kolonileştirme hareketinin öncüleriydi. İngiltere, Amerika'nın yanı sıra Hindistan'ı da sömürgeleştirmek için 1599'da Doğu Hindistan Kumpanyasını kurarak İngiliz sömürgeciliğinin küresel boyutta ilk örneğini ortaya koydu.

Sömürgeler, gelişmiş sanayi ekonomilerinin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu. Dolayısıyla sömürgeler, emperyalist devletlerin mülkü sayıldı. Sömürgelerden sanayinin ihtiyaç duyduğu ham maddeler, ticaret erbabı için çok gerekli olan değerli madenler ve mücevherler elde edildi. Batılı devletlerin sömürgecilik faaliyetleri XIX ve XX. yüzyılda da devam etti.

Sömürge toplumları işlenmiş olan sanayi ürünlerinin pazarı hâline getirildi. Sömürgeci güçler, millî çıkarlarını korumak için köle ticaretine yönelerek sömürgelerindeki insanları asimile ettiler.

BİLGİ NOTU

Asimilasyon

Farklı etnik kökene sahip toplumların farklı kültür birikimlerini (din, dil, gelenek, alışkanlık, vb.) ve aidiyet duygularını, egemen kültür ve kimlik dokusu içinde eritip yok etmektir. Asimilasyonun farklı yöntem ve aşamaları vardır. En çok kullanılan yöntemlerin başında, demografik değişim gelir. Bu yöntemle yok edilmesi hedeflenen toplum, başka yerleşim bölgelerine, azınlıkta kalacak şekilde dağıtılır. Bu yöntemin yanı sıra bu toplumun arasına çoğunluğu teşkil edecek şekilde farklı kültürel yapıya sahip bir nüfus da yerleştirilebilir.

Marshall, 2005, s. 42'den düzenlenmiştir.

Amerika'nın keşfinden sonra buradaki arazilerde ziraata başlayan emperyalist devletler, yerli halkları çalıştırmaya kalktırsa da ziraata alışık olmayan bu insanlardan bekledikleri randımanı alamadılar. Bunun üzerine Afrika'ya yönelip milyonlarca siyah insanı köleleştirilerek gemilerle Amerika'ya taşıdılar. Bu kölelerin büyük bir kısmı çok kötü şartlarda yolculuk yaptıklarından daha yoldayken öldü. Özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda en az 33 milyon Afrikalı, Batı'ya gönderildi. Bu göç, dünya tarihindeki en büyük ve en vahşi göç uygulamasıydı. Avrupalılar bir taraftan Aztek, Maya ve İnka medeniyetlerini yağmalarken diğer taraftan bu bölgelerdeki işlenmiş altın ve gümüş madenlerini Avrupa'ya transfer ettiler. Bir taraftan da Afrika'dan getirdikleri köleler ile Meksika ve Güney Amerika bölgesindeki altın ve gümüş madenlerini işlettiler. Bu siyah köleler, ölesiye çalışarak Amerika'nın müreffeh istikbalini hazırladılar.

Kapitalist olmayan üretim tarzlarının egemen olduğu Batı Avrupa dışındaki bölgeler, Sanayi İnkılabı'ndan sonra hızla kapitalizmin etki alanı içine çekildi. Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu bu ekonomiler zamanla tarım ürünleri ihraç edip mamul mallar ithal eden açık pazarlar ve ucuz ham madde tedarikçileri durumuna geldi. İngiltere ve Batı Avrupa ekonomileri ise mamul mallarda ucuz ve kitlesel üreticiler oldular. Tarihsel süreç içinde Avrupa'da imal edilen mallar kapitülasyonlar üzerinden Osmanlı pazarını istila etti. Bu istila, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren yerli sanayinin ve özellikle dokuma endüstrisinin gerilemesine yol açtığı gibi devletin ham madde tedarikçisi konumuna gelmesine de sebep oldu.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Sanayi İnkılabı ile birlikte emperyalist güçlerin ekonomik faaliyetlerinde ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir?

5.3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE EKONOMİK HAYAT

Sanayi İnkılabı öncesinde eski dünyada hemen her devlet birbirine benzeyen iktisadi sorunlarla karşı karşıyaydı. Başkentin, ordunun ve diğer kentlerin iâşesinin (yeme, içme ve barınma giderleri) sağlanması, vergi toplanması, ticaretin desteklenmesi devletlerin en önemli iktisadi politika sorunları arasında yer aldı. Önceleri devletlerin bu tür sorunlarla uğraşma kapasiteleri sınırlıyken zamanla kurumsal niteliklerinde değişiklikler oldu. Bu sayede devletlerin ekonomiye yaptığı müdahalelerin kapsamı artarak dönüşümlere uğradı.

Klasik dönem Osmanlı toplumundaki en önemli iktisadi kurum hiç şüphesiz tımarıydı ancak Osmanlı Devleti tımar sistemini, fethettiği tüm topraklara uygulamadı. Uzak bölgelerde devlet, iktisadi, toplumsal ve siyasi çalkantılara sebep olmamak için var olan kurumlara fazla müdahale etmeyerek daha esnek davrandı. Merkezî bürokrasinin politika önceliklerini izleyen Osmanlı Devleti, ekonomiye sık sık müdahale etmekten kaçınmadı.

Dış Borçlar Sorunu

Görsel 5.14: Kırım Savaşı (1853-1856) (temsili)

XIX. yüzyıla geldiği zaman hızla artan askerî harcamalar devletin vergi toplama gücünün ötesine taşmıştı. Savaş harcamaları iç finans piyasalarının gücünün ötesinde kaynaklar gerektiriyordu. Osmanlı bürokrasisi dış borçlanma konusunda uzun süre tereddüt etti ancak 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı (Görsel 5.14) devam ederken 1854'te Osmanlı Devleti, Avrupa mali piyasalarında uzun vadeli tahviller (senet) satmaya başladı.

Kısa zamanda dış borçlanma bütçe açıklarına karşı mücadelede başvurulan en belirgin yöntem konumuna geldi. Bu sürecin erken aşamalarında, Kırım Savaşı sırasında İngiliz hükûmeti Osmanlı Devleti'ni destekledi. İngiltere, Mısır'ın yıllık vergi gelirinin dış borç ödemelerine ayrılması karşılığında, piyasaya çıkarılan Osmanlı'nın tahvillerini garanti etti. 1854'te beş milyon İngiliz sterlini talep edilmesine rağmen üç milyon İngiliz sterlini borç yapılabildi. Osmanlı hazinesi alınan borçla savaşın masraflarını karşılayamadı. Bunun üzerine yaklaşık sekiz ay sonra 1855'te İngiltere ile yeni bir borçlanma anlaşması imzalandı. İngiltere, Kırım Savaşı'nın masraflarının karşılanması şartıyla borç verdi. Böylece Osmanlı maliyesi üzerindeki yabancı kontrolü başladı.

1858 yılındaki beş milyon sterlinlik borçlanma ile birlikte esas mali kontrol geldi. Bu borçlanmada yabancıların mali kontrol hakkını içeren hükümler yer aldı. Bundan sonraki yirmi yılda Osmanlı Devleti Londra, Paris, Viyana ve diğer Avrupa borsalarından giderek daha da kötü şartlarda büyük miktarlarda borç aldı. Bu süreç içinde net olarak ele geçen kaynakların hemen hemen tümü devlet giderleri için yapılan harcamalara ayrıldı. 1870'lerde dış borç ödemelerini karşılayabilmek için yeni borçlanmalara gidildi. Borç ödemelerinde kesintiye gidilmesi kaçınılmaz hâle geldi. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması kısa sürede devletin kaldıramayacağı ağır bir yük hâline geldi.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı ve sonrasında dış borç almasının nedenleri neler olabilir?

Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin Kuruluşu

1854-1874 yılları arasında Osmanlı Devleti on beş defa borçlandı. Bu borçlanma 127 milyon Osmanlı altınıyken faiziyle birlikte ödemekle yükümlü olduğu miktar 239 milyon Osmanlı altınıydı. Bu borçlanmalar, Avrupalı kredi kuruluşları için kârlı bir yatırımdı. Mahmut Nedim Paşa hükûmeti döneminde inşa edilen Beylerbeyi Sarayı'nın masrafları eyaletlere fazladan vergi yükü getirdi. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti artık Batılı devletlerden ve bankerlerden borç alamayacak duruma geldi. "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti çok ağır bir yenilgiye uğradı. Bu sonuçla birlikte devlet ekonomisinde dış borç ödemelerinde sıkıntılar ortaya çıktı. Vadesi gelen ödemeler yapılamadı. Bunun yerine 17 milyon liralık kâğıt para bastırılarak hazine rahatlatılmaya çalışıldı.

1878 Berlin Konferansı'nda ele alınan konulardan biri Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödemesiydi. 1879'da bir araya gelen taraflar anlaşma kararı aldı. Alınan borçlanma kararlarına göre Rûsum-ı Sitte (altı vergi) adıyla anılan vergileri toplamak üzere Rûsum-ı Sitte İdaresi kuruldu. Rûsum-ı Sitte İdaresinden istenilen sonuç elde edilemedi. Bunun üzerine Osmanlı borçlarının ve borç faizinin tek elden ödemesi fikri ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, alacaklı tarafların temsilcilerini İstanbul'a çağırды. 1881'de yapılan toplantılar bir anlaşma ile sonuçlandırıldı. Bu anlaşmada alınan kararlar hicri Muharrem ayında ilan edildiğinden, "Muharrem Kararnamesi" adıyla anıldı. Zor durumdaki devlet ekonomisi, bu yaklaşımla biraz nefes aldı. II. Abdülhamit idaresi, alacaklıların bağlı oldukları devletleri muhatap almak yerine doğrudan alacaklıları muhatap alıp uluslararası baskıyı az da olsa hafifletti. 1881'de Rûsum-ı Sitte İdaresi feshedildi. Bu fesih, alacaklılar için yeni bir kapı açtı. Birikmiş borçların yarısından fazlası silinip indirim yapıldı. Teminat olarak da Kıbrıs, Doğu Rumeli ve Mısır vergileri gösterildi.

"Muharrem Kararnamesi" doğrultusunda "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi" kuruldu (Görsel 5.15). İstanbul merkezli komisyonda İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı Devleti'nden birer üye bulunuyordu. Meclisin her yıl hazırladığı bütçe hükümetçe onaylandı. 1882 yılında çalışmalarına başlayan meclis, kendisine bağlanan vergileri doğrudan toplamakla yetkiliydi.

Görsel 5.15: Düyûn-ı Umûmiye İdaresi binası

BİLGİ NOTU

Dış borçlar sorunu Millî Mücadele sonrasına kadar sürdü. 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nda dış borçlar meselesi tekrar ele alındı. Türkiye Cumhuriyeti kendi payına düşen borçları taksitlendirdi. Son taksit 1954'te Adnan Menderes Dönemi'nde ödendi.

Aysal, 2013, ss. 1-28'den düzenlenmiştir.

İttihat ve Terakki'nin Millî İktisat Politikası

Görsel 5.16: İttihat ve Terakki üyeleri (temsili)

Görsel 5.17: Frederich List (temsili)

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde başlayan ekonomik gelişme ve yaklaşımlar Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan birçok fikir ve uygulamanın da temelini oluşturdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Görsel 5.16) başlattığı millî iktisat ve millî bankacılık politikaları bu gelişmelerin başında gelmekteydi.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelere İttihat

ve Terakki'nin milliyetçi uygulamaları da eklenince millî iktisat politikaları gündeme geldi. Millî iktisat politikasının fikri temeli, millî birliği ekonomik birlikle kurma projesine dayanmaktaydı. Alman iktisatçı Frederich List'in (Frederik List-Görsel 5.17) korumacı millî ekonomi düşüncesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri arasında itibar görmeye başladı. Cemiyete göre millî burjuvazi oluşturulmadan ekonomik kalkınma olmazdı. İttihatçılar bu kapsamda, yabancı burjuvazinin yerine Türk ve Müslüman burjuvazisinin geçmesini hedefledi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonominin millî bir karakter kazanmasını Türklüğün varlığı için zorunluluk olarak görmüştü. Ziya Gökalp "Türklere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak etkenlerden biri millî ekonomidir" diyerek bu karşılıklı ilişkiyi açıkça ifade etmiştir. Millî iktisat politikası çerçevesinde Müslüman-Türk girişimci sınıfının ortaya çıkarılmasına öncelik verildi.

CEVAPLAYINIZ

Millî bir ekonominin oluşması için millî bir sermayeye neden ihtiyaç duyulmaktadır?

I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra bütün dünyada olduğu gibi iç ve dış ticarete büyük sıkıntılar yaşandı. Savaşın kısa sürede geniş alanlara yayılmasıyla birlikte İstanbul'un iğesi önemli bir soruna dönüştü. Savaş koşullarıyla birlikte ulaşım araçlarının askerî amaçlara tahsisi de bu sıkıntılara eklendi. Öte yandan bu zor şartları ganimet bilen bazı fırsatçı tüccarlar, malları depolayıp el altından yüksek fiyatla piyasaya sürmekteydi. Bu sorunlarla mücadele edecek kurumların başında gelen İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) ise modern bir belediye olarak örgütlenemediği ve sorunları çözemediği için İttihat ve Terakki Cemiyeti yeni düzenlemelerle belediye hizmetlerini modernize etti.

23 Ocak 1913'te Bâbîâli Baskını'yla İttihat ve Terakki tek başına iktidara geldiği için gücü de elinde bulunduruyordu. Bu güçle liberal iktisadî sistemi terk eden cemiyet, millî bir iktisat sistemine doğru adımlar atmaya başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin millî iktisat politikalarından hareketle 1920'lerde iktisadi kalkınmanın ve modernleşmenin temel mekanizması olarak yerli ve millî burjuvazinin geliştirilmesi ön plana çıkmıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle İzmir İktisat Kongresi 1923 yılında düzenlenmiştir.

Millî iktisat politikaları çerçevesinde bazı adımlar atıldı. Bu doğrultuda: 1914'te kapitülasyonlar kaldırıldı ve Düyûn-ı Umûmiye faaliyetleri askıya alındı. 1916'da ticari işlemlerde Türkçenin kullanılmasını zorunlu kılan bir yasa meclisten geçirildi. Yabancı sermayeli şirketler denetim altına alındı. Çıkarılan kanunlarla yeni gümrük yasaları onaylanarak yürürlüğe girdi. 1914-1918 yıllarında anonim şirketler (Millî Mahsulat Anonim Şirketi, Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi vb.) kurularak şirketlerin sayıları artırıldı.

Devlet bankacılığı anlayışıyla yeni millî kredi kurumları oluşturuldu. Osmanlı Devleti'nde ticaretle uğraşanlar ve zanaatkârlar ile o zamana kadar vergiden muaf olan tüm yabancılar, vergiye tabi tutuldu.

DÜŞÜNCELERİNİZ

İttihat ve Terakki'nin millî bankacılık politikasıyla ilgili faaliyetleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

OKUMA PARÇASI

Boycotlar, Yerli Malı Kampanyaları ve Millî İktisat

Millî iktisatın yükselişini çeşitli gelişmeler desteklemiştir. Özellikle millî banka görüşü Balkan Savaşı sonrasında daha da güçlenmiştir. Sürece bakıldığında Millî iktisatın oluşmasında 1911 yılında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi sonrasında ortaya çıkan boykotların etkisi önemlidir. İtalya'nın aynı yıl Trablusgarp'ı işgal etmesi ve Balkan Savaşları'nın oluşturduğu koşullar, milliyetçi tepkileri arttırmıştır.

Milliyetçilik akımının ürünü olan dernekler ekonomik alana el atmışlardır. Yabancı malları boykot ve yerli malına yönelme kampanyaları, Türk Ocaklarından taşarak halka heyecan kazandırmıştır. Bu amaçla 1912'de İstihlaki Millî Cemiyeti, 1917'de de Halka Doğru Cemiyetleri kurulmuştur. Siyasi iktidar kısa sürede millî duyguların yükselişine tepki vererek "Ticaret ve Ziraat Nezareti"nin adını "Millî İktisat Nezareti" olarak değiştirmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan diğer önemli bir olay ise daha önce bir türlü kaldırılamayan kapitülasyonların I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde tek taraflı olarak kaldırılmasıdır.

Ekonomik bağımsızlığa giden yolda kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı halkında büyük sevinç meydana getirdi. Buna karşılık "müttefikimiz" Almanya'nın öncülüğünde Avusturya-Macaristan, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri ortak bir metin üzerinde anlaşarak 10 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılmasını protesto etmiştir.

Coşkun, 2015, s. 133'ten düzenlenmiştir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

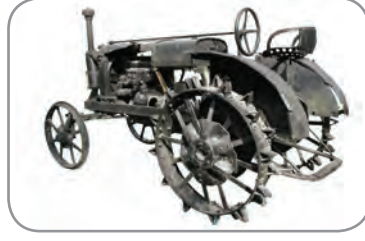
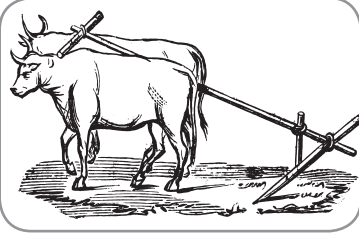
Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

1. ...., üretim artışı sonucunda ürünlerin takasının güç hâle gelmesiyle bir değişim aracı olarak ortaya çıktı.
2. Sanayi İnkılabı'nın başlamasına öncülük eden ..... diğer yandan fabrikalaşma sayesinde dünya ekonomisinde söz sahibi oldu.
3. Dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan Sanayi İnkılabı beraberinde ortaya çıkan ham madde ihtiyacını karşılamak amacıyla ..... faaliyetleri hız kazandı.
4. Seri üretime geçen ülkeler ihtiyaç fazlası ürünlerini satmak için kendi aralarında ..... bulma rekabetine girdiler.
5. Rusya tehlikesi karşısında İngiltere'nin desteğini almak için 1838'de imzalanan ..... Antlaşması, Osmanlı ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki ortaya çıkardı.
6. Osmanlı Devleti'nden borçlarını tahsil etmek amacıyla Avrupalı devletler 1881'de ..... İdaresi'ni kurdu.
7. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ..... politikaları çerçevesinde ekonomiyi güçlendirmek için birtakım düzenlemeler yaptı.

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

8. **"Milletlerin Zenginliği"** adlı kitabıyla loncaların kapatılmasını savunan düşünür kimdir?
.....
9. **Endüstriyel üretim öncesindeki üretim tarzları hangileridir?**
.....
10. **Makineleşme ilk olarak endüstrinin hangi alanında başlamıştır?**
.....
11. **Osmanlı Devleti'nde açılan ve günümüz ticaret ve sanayi odalarının temeli olan kurumun adı nedir?**
.....
12. **Doğu Hindistan Kumpanyasını Avrupa devletlerinden hangisi kurmuştur?**
.....
13. **Düvün-ı Umûmiye İdaresinin kurulması hangi kararnameyle olmuştur?**
.....

Aşağıda yer alan görseller ve metinden yararlanarak verilen soruları cevaplayınız.

İnsanlığın yerleşik hayata geçişinde büyük bir rol oynayan tarım, Sanayi İnkılabı'na kadar insanlığın büyük bir çoğunluğunun temel geçim kaynağı olmuştur. 1750'li yıllarda İngiltere'de başlayan Sanayi İnkılabı ile birlikte tarımsal faaliyetler farklı bir boyut kazanmıştır. Bilimsel gelişmelere paralel olarak tarımsal üretim aletlerinde de gelişmeler yaşanmıştır. Üretim araç ve gereçlerinin geliştirilmesiyle birlikte zirai üretim miktarı artmıştır. Bu gelişmeler tarımın bir geçim kaynağı olmasının yanı sıra ticari bir boyut kazanmasını da sağlamıştır.

14. Teknolojik gelişmelerin tarımsal faaliyetler üzerindeki etkilerini açıklayınız.

15. Makineleşme ile birlikte insan gücüne duyulan ihtiyaç nasıl bir değişim göstermiştir?

16. Sanayi İnkılabı sadece zirai üretim üzerinde mi etkili olmuştur?

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyarak doğru seçeneği işaretleyiniz.

17. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı endüstrisini güçlendirmeye yönelik tedbirlerden biri değildir?

- A) Sergi-i Umûm-i Osmanînin açılması
- B) İstanbul Sanayi Mektebinin kurulması
- C) Islah-ı Sanayi Komisyonunun kurulması
- D) Demir yolu projelerinin hayata geçirilmesi
- E) Lonca sisteminin kurulması

18. 1854 senesinde Kırım Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti aşağıdaki devletlerden hangisinden ilk dış borcu almıştır?

- A) Fransa
- B) Rusya
- C) Avusturya
- D) İngiltere
- E) İspanya

19. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nde sanayi kuruluşlarına nitelikli işçi yetiştirmek üzere 1864'ten itibaren kurulan sanayi mekteplerinde mesleki eğitimin verildiği alanlardan biri değildir?

- A) Terzilik
- B) Dokumacılık
- C) Dericilik
- D) Nakkaşlık
- E) Demircilik

20. XIX. yüzyılda devlet sermaye ve teşebbüsüyle aşağıdaki alanların hangisinde imalathane, atölye ve fabrika gibi işletmeler kurulmamıştır?

- A) Çuha
- B) Çimento
- C) Kâğıt
- D) İpekli Dokuma
- E) Boya

6. ÜNİTE

XIX VE XX. YÜZYILDA DEĞİŞEN GÜNDELİK HAYAT

ÖĞRENECEKLERİNİZ

- İmparatorlukların ulus devletlere dönüşmeleri
- Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla yaşanan demografik değişimler
- XIX ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kayıpları
- Modern toplumda tüketim anlayışında yaşanan değişimler
- Büyük şehirlerin ve metropollerin ortaya çıkmasının toplumsal değişime etkisi
- XIX. yüzyılla birlikte, basın-yayın organlarının çoğalmasının toplumsal hayat üzerindeki etkileri
- Modernite ile birlikte bireyin, toplumun zaman tasavvurundaki değişim
- Modern şehirlerin ortaya çıkmasıyla şehirlerin dokusunda yaşanan değişim

ÜNİTE KONULARI

- 6.1. İMPARATORLUKLARIN ULUS DEVLETLERE DÖNÜŞMELERİYLE YAŞANAN DEMOGRAFİK DEĞİŞİM
- 6.2. MODERNLEŞMEYLE YAŞANAN DEĞİŞİM

KAVRAMLAR

- İmparatorluk
- Ulus
- Devlet
- Demografi
- Üniter Yapı
- Kamuoyu

ÜNİTEYE HAZIRLIK

1. 1699 itibariyle Anadolu'ya doğru yaşanan tersine göç, Osmanlı Devleti ve toplumunda nasıl bir sarsıntıya neden olmuştur?
2. Basın-yayın organları kitlelere yönelik bir silah olarak kullanılabilir mi?
3. Osmanlı Devleti'nin son iki asrında Anadolu'ya yapılan göçlerde Fransız İhtilali'nin yaygınlaştırdığı fikirlerin etkisi var mıdır?

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) XX. yüzyılın başlarında gündeme getirdiği Wilson Prensipleri de bu fikrin devamı niteliğinde olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri de bu fikirleri kendi yayılcı emelleri doğrultusunda kullanmıştır.

1793-1815 yılları arasında meydana gelen savaşlar, özgürlük ve milliyetçilik akımlarını daha da güçlendirdi. Avrupa'da 1830 ve 1848 İhtilalleri mutlakiyetçi krallıkların sonunu getirdi. Demokratik devlet ve toplum düzeni, devletin laikleştirilmesi ve millî devletlerin oluşumunu hızlandırdı.

Ulus devlet anlayışı, XIX ve XX. yüzyılın meşruiyet kazanmış devlet anlayışıdır. Milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile millî devletlerin ortaya çıkışları aynı döneme denk gelmektedir. Millî devlet anlayışı Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletlerde görülmüş daha sonra Doğu Avrupa'ya ve dünyaya yayılmıştır. Millî devlette meşruiyetin kaynağı, din, soy veya krallık olmaktan çıkıp laik, demokratik yapı içerisinde kendini ifade etmeye başlamıştır. Vatandaşlar arasında farklı sınıfsal yapıların olmaması temel ilke olmuştur. Bu ilke ile bütün vatandaşlar eşit olarak kabul edilmişlerdir. Vatandaş kavramı genelleştirilmiş ve böylece her yurttaş ülkenin egemenliği ile direkt bağlantılı hâle getirilmeye çalışılmıştır.

DÜŞÜNCELERİNİZ

Günümüz yurttaşlık anlayışı ile XIX. yüzyıl yurttaşlık anlayışı arasındaki farklar nelerdir?

Ulus devletler, üniter yapıya sahip olmuşlar ve çoğulculuğu kolay kolay kabul etmemişlerdir. Üniter yapıdan kastedilen, siyasi otoritenin tek merkezde toplandığı, merkezî otoritenin tek bir anayasa ile sağlandığı, yasama organının yaptığı kanunların tamamının bütün ülkede uygulandığı ve tek bloklu toplum yapısının benimsendiği siyasi oluşumdur. Millî devletlerin hemen hemen tamamı demokratik ve parlamenter bir yapıdan yana olduklarını ileri sürseler de uygulamada milliyetçi anlayışı devam ettirdikleri için söyledikleri ile uygulamaları örtüşmemektedir. Bundan dolayı dışlayıcı ve dayatmacı politikalarından ve uygulamalardan pek vazgeçememişlerdir. Milliyetçiliği devlet ideolojisi hâline getiren millî devletler, millî tarih söylemi ile geleceği kendileri şekillendirmeye çalışmıştır.

Görsel 6.1: Friedrich Hegel (temsili)

OKUMA PARÇASI

Ulusun ortaya çıkmasında en etkili olan faktör, yerel devletin, ekonomik ilişkilerin ve duygusal bağlılıkların kapsayıcılığıdır. Ulus devlet anlayışının en temel felsefi alt yapısı XIX. yüzyılda Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Corç Vilhem Frederik Hegel-Görsel 6.1) tarafından geliştirilmiştir. Millet bilincinin ve duygusunun devlet bilinciyle bütünleşmesi hâlinde bir anlam ifade edeceğini, bu şuurun ise ancak devletle mümkün olduğunu belirten Hegel, aksi durumda milletin bir anlamı olamayacağını savunmuştur. Bu yaklaşımı ile Hegel, millet söylemini devlet merkezli olarak ifade etmektedir. Devlet yapısı içinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin zamanla geçerlilik kazanması da demokratik ulus devletlerin ortaya çıkmasında belirleyici olan özelliklerden birisi olmuştur.

Akıncı, 2012, s.68'den düzenlenmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa toplumları için önemli bir gelişme de ekonomik alanda ortaya çıkmıştır. Sanayi bu dönemde büyük gelişme kaydetmiştir. Sanayinin gelişmesi ve üretimin artması, ulaşım sorununu ortaya çıkardığı için demir yolları yapımı hız kazanmıştır. Ekonomik alandaki bu gelişmelerin fikir bakımından birtakım sonuçları olmuştur. Ulaşım araçlarının gelişmesi toplumları birbirine yaklaştırmıştır. Bu durum da Avrupa'da ortaya çıkan fikir akımlarının Osmanlı Devleti topraklarında ve dünyada yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Avrupa'da Yaşanan Değişimlerin Osmanlı Devleti'ne Etkileri

Avrupa'da yaşanan ihtilaller doğal olarak Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Özellikle Balkan topraklarında yaşayan milletlerin ihtilallerden etkilenme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalmak istemeyen Osmanlı Devleti, Avrupa'da yaşanan olayları yakından takip etmiştir. Balkanlar'daki eyalet ve sancaklardaki gelişmeler sıkı takibe alınmıştır. Ancak çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti, kısa bir süre içerisinde milliyetçilik akımlarının etkisinde kaldı. Osmanlı Devleti'ni parçalamayı ve çökertmeyi hedefleyen Avrupalı devletler, Balkanlar'dan başlamak suretiyle yaptıkları kışkırtmalarla Osmanlı topraklarında milliyetçi ayaklanmaları desteklediler. Yunanlılar, Sırlar, Bulgarlar başta olmak üzere tüm Balkan milletleri bu ayaklanmalara katıldılar. Özellikle Ruslar, Türkleri Balkanlar'dan atmak, Boğazları ele geçirmek ve sıcak denizlere inmek amacıyla Panslavist hareketlerle Balkan milletlerini kendi amaçları doğrultusunda kullandı. Osmanlı Devleti ayaklanmaları bastırmak için uğraştıysa da siyasi, ekonomik ve askerî olarak büyük kayıplara uğradı. Avrupa devletleri ve Ruslar, ayaklanan milletleri destekleyerek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışarak Osmanlı Devleti'ne her türlü baskıyı uyguladılar. Bunun sonucunda 1829'da Yunanlılar bağımsızlıklarını ilan etti. Yunanların bağımsızlığıyla başlayan süreç Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etti.

Görsel 6.2: XIX. yüzyılda Avrupa'dan Anadolu'ya göçler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Balkanlar'dan, Kafkaslardan ve Kırım'dan kitlesel göçler olmuştur. Baskı ve katliamlara maruz kalan Müslüman ve gayrimüslim halklardan insanlar Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir (Görsel 6.2).

Göçler sonrasında bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunları çözmek için 1857 tarihli Muhacirun Kanunnamesi yayımlanmış ve 1860-1861 yıllarında Muhacirun Komisyonu kurulmuştur.

CEVAPLAYINIZ

Sizce Osmanlı Devleti'nin yaşadığı demografik değişimlerin toplumsal hayat açısından olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

1848 İhtilalleri'nden sonra Çekler, Macarlar ve Lehlerden (Polonyalılar) önemli sayıda nüfus Osmanlı Devleti'nin topraklarına sığındı.

1831-1882 yılları arasında Anadolu'daki Müslüman nüfusu ikiye katlanmıştı. Bu durumun oluşmasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisi büyük olmuştur. Muhacirun Komisyonunun raporlarına göre Anadolu'ya aralarında Tatar ve Çerkezlerin de bulunduğu bir milyondan fazla göçmen gelmiştir.

Göçler sonucunda başta Anadolu olmak üzere Osmanlı topraklarında barınma, beslenme, sağlık ve yerleşme sorunları yaşanmıştır. Sorunların çözümü için yapılan harcamalar devlet bütçesine ağır yük olmuştur.

Osmanlı Devleti, göç edenlerin ülkede hayatlarını sürdürebilmeleri için arazi, tohumluk, ev gibi yardımlarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin bütçesi değerlendirildiğinde harcamaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Sürekli yerleşimlerden sonra muhacirler birçok sorunla karşılaştılar. Yerli halk ile aralarındaki arazi anlaşmazlıkları en önemli sorundu.

Anadolu'ya göç eden kitleler Osmanlı demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu durum hem Anadolu'daki nüfusu arttırmış hem de köy ve kent nüfus dağılımını etkilemiştir. Değişik coğrafyalardan gelen muhacirler, çoğunlukla boş topraklar üzerine köyler kurarak yerleşmişlerdir.

DÜŞÜNCELERİNİZ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler ile XXI. yüzyılda Türkiye'ye yapılan göçleri karşılaştırınız.

OKUMA PARÇASI

Göç ve Etkileri

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl başlarından itibaren gerilemeye başlamasıyla birlikte Balkanlar'daki nüfusu da sarsılmaya başlamıştır. Fransız İhtilali'nin etkileri ve Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın Balkan coğrafyasına yönelik politikaları sonucu Balkanlar siyasi, sosyal ve demografik bir parçalanmışlığa sürüklenmiştir. Bağımsızlık mücadelelerinin başlamasıyla Türkler düne kadar kendi vatanları olan topraklarda azınlık durumuna düşürülmüşlerdir. Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde gerek Hristiyanlarla yan yana yaşayan gerekse onlardan ayrı olarak yerleşim yerleri kuran Türkler, vahim neticeler doğuran 93 Harbi sırasında Anadolu'ya doğru önü alınamaz bir göçe başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki toplam nüfusu 1911 Gotha yıllığına göre 23 milyon 806. bin, yüzölçümü ise 3 milyon 027 bin 700 kilometrekaredir. Buna karşılık yaşanan dört Balkan devletinin toplam nüfusu, 10 milyon 167 bin 719, yüzölçümü ise 158 bin 456 kilometrekare kadardır. William M. Sloane, Balkan nüfusunun, 36 milyon olduğunu ve bunun 6 milyonunu Türklerin oluşturduğunu, Bulgarların 4, Romenlerin 7, Sırpaların 3, Yunanlıların 2,5 ve Karadağlıların ise çeyrek milyon nüfusa sahip olduğunu yazmaktadır.

Balkanlar'da hemen her yandan, Romanya, Karadağ, Sırbistan, Teselya'dan akın akın göçmen kabileleri gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti özellikle 1876-1879 yıllarında büyük bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan toprakları daralırken bir taraftan da bu küçülen topraklara göçmenlerini yerleştirmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni mali krize sürüklemiş ve sosyal boyutları büyük olan bir karmaşaya itmiştir.

Bayraktar, 2007, ss.66-67'den düzenlenmiştir.

6.2. MODERNLEŞMEYLE YAŞANAN DEĞİŞİM

Görsel 6.3: İngiltere ve İrlanda teneke üreticileri. Bilinen en eski reklam

de tüketilmesini de zorunlu kıldı. Bu da küresel ekonomiye yön veren güçleri, kitleleri tüketime yönlendirme çabasına sürükledi. Böylece kapitalist ekonominin ve şartların zorlamasıyla küresel sistemde reklamcılık, halkla ilişkiler ve pazarlama faaliyetleri büyük önem kazanmaya başladı. Sürekli ve süratli tüketim yapması istenilen kalabalıklar, iletişim araçlarıyla tüketime yönlendirildi (Görsel 6.3).

Sanayi İnkılabı ile birlikte ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda da birtakım yenilikler ve değişiklikler meydana geldi. Kırsal kesimde ve şehirlerde insan hayatı değişmeye başladı. Nüfusun artması, teknolojik gelişmelerin yaşanması şehirleşme hareketlerine hız ve yaygınlık kazandı- rırken büyük metropollerin ortaya çıkmasına da zemin hazırladı.

Sanayi İnkılabı'ndan sonra kentleşme ailenin biçimsel olarak küçülmesine, akrabalık ilişkilerinin göreceli olarak zayıflamasına neden oldu. Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme, sosyal değişimi artırarak sosyal tabakalaşmayı yeniden şekillendirdi. Orta sınıfın meydana gelmesine neden oldu. Bu değişim bir dizi kültürel farklılaşmayı ve yeni kültürel davranış kalıplarının kabulünü kolaylaştırdı. Sanayileşme hareketiyle birlikte şehirleşme süreci yeni aşamaları ortaya çıkardı. Bu gelişmeler, Avrupa ülkelerinde dinin devlet ve toplum hayatında etkisinin azalmasına ve bireyselliğin artmasına neden oldu.

BİLGİ NOTU

Kentleşme, bir toplumsal süreç olarak dar bir alanda yerleşen büyük bir nüfus birikimini, yeni bir fiziksel ve sosyal yapılaşmayı, karmaşık bir ilişkiler ağınının gelmesini sağladı. İş dallarının farklılaşması ve birlikten bireyselliğe geçiş, kendine özgü kültürel sistemin meydana geldiğini ifade eder.

Nasır, 2002, ss. 2-3'ten düzenlenmiştir.

Fransız İhtilali, Sanayi İnkılabı, kapitülasyonlar gibi dış etkenlerin yanı sıra iç etkenlerin zorlamasıyla Osmanlı Devleti de kendisini değiştirme ihtiyacı duydu. Osmanlı Devleti, yüzyıllarca Doğu medeniyetinin en büyük temsilcisi olmasına rağmen Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Avrupa medeniyetine yaklaştı.

XIX. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirler yabancı sermayenin etkisini hissetti. Avrupalı devletlerin açtığı bankalar yeni iş imkanlarını da beraberinde getirdi. Zamanla ülkede iş hanları çoğaldı, ulaşım ağı gelişti, fabrikaların, hastanelerin ve kışlaların sayısı arttı.

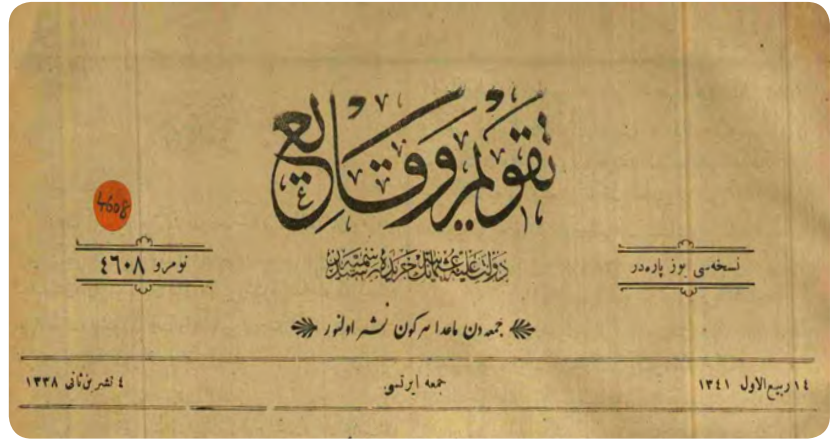
İstanbul'a yurdun her tarafından önemli sayılabilecek göçler olunca şehre girişleri ve yerleşimi denetim altına almak için fermanlar yayınlandı. Bütün yasaklamalara rağmen İstanbul, plansız bir şekilde büyümeye devam etti.

Avrupa ile temaların artmasıyla Osmanlı topraklarına birçok yabancı iş adamı, tüccar, devlet adamı ve seyyah geldi. Ulaşım ağının gelişmesiyle büyük şehirlerin sayısı arttı. Şehirleşmeyle beraber ihtiyaçların artması hükümetleri halkın hayat şartlarını düzenli hâle getirmek için tedbirler almaya zorladı. Limanların modernleştirilmesi, iş merkezlerinin sayısının artırılması, alt yapı, su, tramvay, hava gazı hizmetlerinin sağlanması bu tedbirlerin önemlileriydi. Modern belediyelerin kurulması fikri, şehir yönetim tarzının yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarttı. Osmanlı Devleti'nde bugünkü anlamda şehirlerin doğuşu, Sanayi Devrimi'ni izleyen yıllarda teknolojinin de gelişmesi sonucunda meydana gelen büyük nüfus hareketleriyle oldu.

Kamuoyu Kavramının Ortaya Çıkması

Kamuoyu kavramını İngilizler, "halkın düşüncesi" anlamında, Fransızlar ise "toplumun tavrı" anlamında kullanmışlardı. XVIII ve XIX. yüzyıllarda belirginlik kazanmaya başlayan sanayileşme, şehirleşme, demokratikleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve okuryazarlık oranındaki artış çağdaş anlamda kamuoyu olgusunu da beraberinde getirdi. Avrupa'daki büyük kentler çağdaş anlamda kamuoyu olgusunun toplumsal yaşamda yer edinmesinde büyük rol oynadı.

Fransa'da salonlar, İngiltere'de kahvehaneler ortaya çıktı. Londra'daki kahvehaneler gazetelerin okunduğu, edebî eserlerin ve diğer sınıfsal etkinliklerin tartışıldığı başlıca bilgilenme ve haberdar olma yerleriydi. XVIII. yüzyılın başında Londra'da kahvehane sahipleri gazeteleri kendileri basıp yayımlamaya başladılar. Kahvehanelere sadece okumuş kesimler ve aristokratlar değil orta sınıfa mensup insanlar, sanatkârlar ve küçük esnaf da gidebiliyordu. Bu mekânlarda insanlar sohbet eder, gazete okur ve çeşitli konularda tartışırlardı. İnsanlar arasında mevki farkı gözetilmezdi. Bireyler, bir konuda yetkin olsun veya olmasın, birbirlerini tanısın veya tanımasın çeşitli konularda tartışırlardı. Halk arasında yayılan haberler ve tartışılan konular kamuoyunu oluştururdu.

Görsel 6.4: Takvim-i Vekayî

Osmanlı Devleti'nde kamuoyunun şekillenmesi Batı ile temas ve matbaanın yaygınlaşmasıyla daha belirgin hâle geldi. Matbaanın yaygınlaşması ve Türk basınının gelişmesi, aydın sınıfının toplumda ve devlet üzerindeki etkinliğini artırdı. II. Mahmut Dönemi'nde ilk resmî gazete Takvim-i Vekayî'nin (Görsel 6.4) çıkarılması ve halkın devletin yaptıklarından haberdar olması Osmanlı'daki ilk kamuoyu uygulaması sayılır.

CEVAPLAYINIZ

Kahvehane kültürü kamuoyunu nasıl etkilemiştir?

Daha sonra sivil gazetelerin (Tablo 6.1) çıkmaya başlamasıyla dünyadaki gelişmeler ve fikrî tartışmalar kamuoyuna duyuruldu. Gazete ve dergiler II. Abdülhamit Dönemi'nde kamuoyu oluşturan en önemli iletişim araçlarıdır.

Tablo 6.1: Osmanlı Devleti'nde yayımlanan gazeteler

Yıl	Kim Tarafından Çıkarılmış	Gazetenin Adı	Özelliği
1795	İstanbul Fransız Büyük Elçiliği	Le Bulletin de Nouvelles	İstanbul'daki ilk gazetedir.
1796	İstanbul Fransız Büyük Elçiliği	La Gazette Française de Constantinople	İstanbul'da yayımlandı.
1824	Fransızlar	Le Smyrnien, Le Spectateur Oriental	İzmir'de yayımlandı.
1824	Fransızlar	Le Courier de Smyrne	İzmir'de yayımlandı.
1831	Osmanlı Devleti	Takvim-i Vekayî	İlk resmi Türkçe gazetedir.
1840	William Churchill	Ceride-i Havadis	Yarı resmî gazetedir.

Kültür

Kültür bir toplumu oluşturan kişileri ve onları birbirine bağlayan dillerini, dinlerini, sanatlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim süreçlerini, gelenek ve göreneklerini içine alır. Yani toplumu var eden bütün değerleri kapsar. Sanayileşmenin etkisiyle kültür kavramı da değişime uğramış, kültürel varlıkların kâr etme amacıyla standartlaştırılmış mallara dönüştürülmesi ile kültür endüstrisi kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram topluma hoş gösterilmek amacıyla popüler kültür kavramı adıyla topluma sunulmuştur.

Popüler kültür düşüncesi XVIII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. O dönemde orta sınıf aydınları halk şarkılarını, halk masallarını, dansları, törenleri (ritüelleri), güzel sanatları ve el zanaatlarını keşfetmişlerdi. Sanatçı ilk başta güçlü ve zengin kesimin istekleri yönünde üretim yaparken daha sonra giderek artan daha geniş, daha popüler bir biçimde oluşan halk kitlelerinin taleplerini karşılamak zorunda kalmıştır.

Avrupa'da popüler kültür öncesinde toplum iki sınıfa ayrılmıştı: Kırsal kesimin oluşturduğu "halk kültürlü sınıf" ile kentlerde yaşayan, soylular, ruhban sınıfının ve tüccarların oluşturduğu "yüksek kültürlü sınıf"tı. Sanat üretiminde bulunanlar soyluların ve zenginlerin şöhretini paylaşmaktaydılar. Kırsal kesimden çeşitli nedenlerle kente gelen insanlar, zamanla kendi kültürlerini bırakarak ticari popüler kültürün müşterisi oldular. Kent yaşamını seçen kırsal kesim insanı için popüler kültür, sıradan insanın bireye dönüşmesi için bir araçtı. Sıradan insanlar kimliklerini geliştirirken yaratıcılığa ulaşmayı kendilerini ifade etme yolu olarak kullanmışlardır.

Popüler kültürün doğurduğu sanatın, büyük ölçüde eğlenme veya oyalanma gibi işlevlerle sınırları belirlendiği için sanat olma niteliklerine sahip olmadığını vurgulayan yaklaşımlar da vardır. Popüler kültürün topluma etkisine yönelik iki eleştiri vardır. Bunlardan ilki popüler kültürün toplumun bütünündeki beğeni düzeyini düşürdüğünü ve uygarlık niteliğini bozduğunu ileri sürmektedir. İkincisi de kitle medyasının insanları uyuşturabildiği eleştirisidir. Tanzimat Dönemi'nin karakteristik özelliği olan çağdaşlaşma, sadece fikir hayatında değil hayatın her safhasında görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde Türklerde görülen değişim, azınlıklarla da

yakından ilgilidir. Batı tarzı yaşama arzusu ve muaşeret kurallarının değişimi, ilk olarak azınlıklarda görüldü ve Osmanlı yönetici katmanlarından başlayarak halka doğru yayıldı. Tanzimat'tan önce "Avrupa modası" özellikle de "Fransız modası" İstanbul'da hayatın her alanında kendini hissettirmiştir. Osmanlı elitindeki bu değişim, zamanla Batı tarzı bir yaşamı da beraberinde getirmiştir (Görsel 6.5).

Modern Birey ve Toplumun Zaman Anlayışı

Sanayi Devrimi ile üretim araçlarından yoksun bireyler ücretli birer işçiye dönüştü. Bu da bir dizi sorunu beraberinde getirdi. İnsan hayatı artık makinelerin işleyişi ve ritmine uymaya başladı. Hayat daha düzenli ve planlı bir hâl aldı. Sanayileşmeyle ortaya çıkan fabrikalaşma olgusu, günlük ve haftalık çalışma saatleri ile izin gibi kavramların tartışılmasına ortam hazırladı. İşçi haklarını savunmak için sendikalaşma süreci ivme kazandı. Bütün bu değişimler, çalışma sosyolojisi olgusunu ortaya çıkardı. Bu olgunun faktörleri arasında yer alan kentleşme ve yalnızlaşma insanlara psikolojik sorunlar yaşattı.

Yaşanan gelişmelerle beraber yeni maden ocakları açıldı ve büyük şehirlerde fabrikalar kuruldu. Daha fazla para kazanma ve daha rahat bir hayat sürme amacıyla kırsal alanda yaşayan nüfus kentlere göç etmeye başladı. Artan nüfus, şehirlerin dış bölgelerinde banliyö veya gecekondu adı verilen yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına neden oldu. Bu bölgelerde yaşayan insanların dünya görüşünü ve yaşam tarzlarını yansıtan bir kültür ortaya çıktı. Böylece banliyölerde yaşayan insanlar ile kent merkezinde yaşayanlar arasında sosyokültürel farklar oluştu. Bu durum sınıflar arasındaki eşitsizliğin gözle görülür bir şekilde artmasına ve pek çok toplumsal sorunun oluşmasına yol açtı. Sanayi Devrimi'ni takip eden dönemlerde karşımıza çıkan bir diğer kavram ise iş zamanı ve boş zaman kavramıdır. İş zamanı, amaçlı bir dizi faaliyeti ve bunun için geçirilen süreyi kapsar. Bu eylem çoğu kez zorunluluk, bağlayıcılık, disipline olma, örgütsel normlara dayanma gibi biçimci (formalist) bir yapı gösterir. Bu durum, bireyin özgür iradesini devre dışı bırakır.

Görsel 6.5: Osmanlı Devleti'nde Avrupa modası

BİLGİ NOTU

Sanayi Devrimi, üretimin artmasına dolayısıyla refahın artmasına neden olmuştur. Üretim tarzının değişmesiyle makineleşme, makineleşmenin etkisiyle de işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu durum Sanayi Devrimi'nin en büyük sorunu olmuştur.

Küçükkalay, 1997, ss. 52-53'den düzenlenmiştir.

Boş zaman; işten artan, bağlayıcılık ve zorunluluktan uzak bir zaman olarak tanımlanır. Kişinin özgür iradesiyle kullanacağı bir zaman dilimidir. Sanayileşmiş toplumların kat ettiği mesafeye ilgili olarak boş zaman ve iş süreleri arasındaki sınırlar netleşti, her iki alanın içeriği belirginlik kazandı. İş ve çalışma alanındaki dönüşümler XVIII. yüzyılla büyük bir ivme kazandı. Endüstri devrimi, çalışma saatlerinde kayda değer bir artış getirdi. XIX. yüzyıl Batı Avrupası'nda yaşayan insanlar belki de tarihin en ağır ve güç çalışma koşullarına tanık

oldular. Çalışma saatlerinin uzunluğu ve kadın, yaşlı ve çocukların çok zor şartlarda çalışması, daha az çalışma saati ve daha çok ücret talep eden işçi hareketine yol açtı. Uzun mücadeleler ve sendikal hareketler sonucunda işçilerin durumunda görece iyileşmeler gözlemlendi. Çalışma saatleri azaltıldı, ücret dengesizlikleri giderilmeye çalışıldı ve ücret artışları yaşandı.

Gelişmiş ve hatta gelişmekte olan ülkelerde gözlenen en büyük değişikliklerden biri boş zamanlardaki kayda değer artıştır. Boş zamanın artışı, etkinlik yarışına giren sektörlerde canlanmaya neden olmaktadır. Örneğin moda, turizm, spor, oyun, hobiler, tüketim, dinlenme ve eğlenceye dayalı endüstriyel alanlardaki faaliyetler boş zaman endüstrisini oluşturdu. Bu durum, bireyi veya toplumsal kesimleri boş zaman endüstrisinin direkt hedefi hâline getirerek bu alanda, endüstriyel kuralların hâkimiyetinin pekişmesine neden oldu.

Avrupa ve Osmanlı Şehirlerinde Yaşanan Değişim

Modern şehirler, XVIII. yüzyılda Avrupa'da Sanayi Devrimi ile başlayan sanayileşmeyle ortaya çıkmıştır. Bir yandan teknolojik ve ekonomik diğer yandan politik ve ideolojik temele dayalı olarak toplumsal ve kültürel yapıyı yeniden şekillendiren Sanayi Devrimi sonrasında oluşan sanayi toplumu, aynı zamanda modern ve kentleşmiş bir toplumdur. Şehirler, modernliğin, bilimin, uygarlığın ve ilerlemenin kaleleri olarak öne çıkar.

Avrupa'da XIX. yüzyılda çok hızlı bir şekilde şehirlere göç eden işsizler ordusu fabrikaların etrafına yerleşmeye başlamıştır. 1836'dan sonra yaygınlaşan demir yolları büyük şehirlerin merkezine kadar ulaşırken enerji ve ham madde gereksinimini kolaylıkla sağladığından geçtiği bölgeleri de endüstri merkezlerine dönüştürmüştür.

Şehirler sadece sağladıkları iş imkânları ile değil sundukları hizmetlerle de çekim merkezî hâline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler beraberinde birtakım sıkıntılar da getirmiştir. Konut sıkıntısı, hava ve su kirliliği, artık maddeler, işçi mahallelerinin içinde bulunduğu kötü koşullar kentin ciddi sorunları olarak ortaya çıkmıştır (Görsel 6.6). Fabrikalar işçiler için kırsallara dönüşmüştür.

Görsel 6.6: XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Manchester şehrinde hava kirliliği

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda şehirlerin kuruluşu Avrupa'dan farklılık gösterir. Sanayileşme ve teknolojik gelişmenin geç başlaması bu farklılığın en büyük sebebidir. XIX. yüzyılda ülkenin dış pazarlara açılması, ulaşım ve tarım teknolojisindeki gelişmeler şehirleşmeye büyük oranda imkân vermiştir. Şehirli nüfus oranı %25'e yükselmiştir. Şehirlerin nüfus olarak büyümesinin yanında mekânsal dağılımı da değişme göstermiştir. Dışa dönük ticaret anlayışı

sebebiyle şehirler de dışa dönük hâle gelmiştir. Bu durum özellikle Selanik, İzmir ve İstanbul şehirlerinde kendisini göstermiştir. Bu kentlerde klasik Osmanlı şehrinde yer alan bedesten etrafındaki çarşılardan, liman çevresindeki kapanlardan oluşan eski şehir merkezlerinin yanı sıra bankaların bulunduğu modern bir merkezî iş alanı oluşturmaya başlamıştır .

Avrupa'ya özenen Osmanlı eliti, yangınların kasıp kavurduğu, bakımsız İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak istiyordu. Yeniden örgütlenen şehir yönetimi "Avrupa usullerini" benimseyerek Avrupa'dan getirttiği uzmanlara büyük projeler hazırlattı. İstanbul'un (Görsel 6.7) bugün de devam eden sorunlarına çözümler arandı. Bölük pörçük de olsa İstanbul'un kent dokusunu değiştirmek için çalışmalar yapıldı. Houssmann'ın (Husman) tarzında bulvarları ve çevre yolları örnek alınarak yeni yollar açıldı, tramvaylar işledi, tünel yapıldı, eğri büğrü çıkmaz sokakların yerini düz sokaklar aldı. Şirket-i Hayriye'nin vapurları payitahtın iki yakasını bir araya getirdi. "Avrupalı usulde" yapılan binalar Haliç'in kuzey yakasında hızla artarak tarihî yarımadaı etkiledi.

Görsel 6.7: Değişen İstanbul

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sağlık koşullarındaki iyileşmeler sonucu yavaş da olsa nüfus artmıştır. Devletin kaybettiği topraklardan aldığı yoğun göç, şehirlerin büyümesine ve şehirler etrafında göçmen mahallelerinin oluşmasına neden olmuştur. Ulaşım teknolojisinin gelişmesi ticaretin de gelişmesini beraberinde getirmiş, bazı şehirlerin nüfusunun artmasına sebep olmuştur. İstanbul'un nüfusu XIX. yüzyılda bir milyonu aşmıştı. Nüfus bakımından gelişen diğer şehirler ise İzmir (Görsel 6.8) ve Selanik'ti (Görsel 6.9). Mürur tezkiresi, Osmanlı Devleti içinde seyahat edenleri kontrol altında tutmak ve İstanbul'a gitmek ve yerleşmek için alınan izin ve geçiş belgesidir yani bir nevi iç pasaporttur. Bu uygulama gelişigüzel yerleşimleri, vergi ihlalini, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelikti.

Görsel 6.8: 1840-1880 İzmir Limanı

Şehirleri düzenleyen eski kurumların ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle belediye kurumlarının yaşama geçirilmesi ve başta İstanbul olmak üzere birçok şehirde kent planlamasının yapılması da şehirleşme konusunda Osmanlı Devleti'nde yaşanan diğer önemli gelişmelerdir.

Görsel 6.9: XIX. yüzyılın ikinci yarısında Selanik

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere uygun kavramları yazınız.

1. Moda, turizm ve eğlenceye dayalı faaliyetler ..... endüstrisini oluşturmuştur.
2. 1831 yılında II. Mahmut Dönemi'nde (1808-1839) Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ..... aynı zamanda ilk resmi Türkçe gazetedir.
3. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan Anadolu'ya göç eden kitleler devletin ..... yapısını önemli ölçüde değiştirdi.
4. Modern bir toplumun oluşmasına zemin hazırlayan sanayi toplumu ..... ile birlikte ortaya çıkmıştır.
5. XIX. yüzyılda Avrupa'da demir yolu ulaşımı önemli bir yere sahipti. Bu demir yollarının geçtiği güzergâhlar ..... merkezleri hâline geldi.

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

6. **Osmanlı Devleti'nde gelişigüzel yerleşimleri, vergi ihlalini, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelik alınan tedbirler nelerdir?**
.....
7. **Sanayileşen şehirler hangi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır?**
.....
8. **Kamuoyu olgusunun ortaya çıkmasında etkili olan unsurlar nelerdir?**
.....
9. **Sanayi İnkılabı ile üretim araçlarından yoksun bireyler yeni toplum düzeninde hangi rolü üstlenmiştir?**
.....
10. **Modern hayatın etkisiyle İstanbul halkı hangi yeniliklerle tanışmıştır?**
.....

Aşağıda yer alan soruları metne göre cevaplandırınız.

Fransız İhtilali, mutlak monarşinin yıkılmasına, Katolik Kilisesi'nin kendini reforme etmesine zorlamıştır. Avrupa ve Batı dünyasında benimsenmiş ve tarihin dönüm noktası olmuştur. Fransız halkı bilinçlenerek Kral'ın emirlerine karşı çıkmış ve yönetimde söz sahibi olmak istemiştir. Kitap okuma alışkanlığı kazanan ülke, çocuklarını üniversiteye göndererek onlara güzel bir gelecek kurmak için çalışmıştır. Bununla birlikte Fransız toplumu büyük bir kültürel atılım gerçekleştirmiştir. Bağımsız yayın organlarından beslenen toplum, giderek daha da eleştirel olmuştur. Bilinçlenen toplumun talepleri de olgunlaşmıştır.

11. **Fransa'da yaşanan ihtilalden sonra yönetimde nasıl bir değişim yaşanmıştır?**
.....
12. **İhtilal sonrası Fransız toplum yapısında nasıl bir değişim yaşanmıştır?**
.....
13. **Fransız İhtilali'nde basın yayın organlarının halk üzerindeki etkisi nasıl olmuştur?**
.....

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyarak doğru seçeneği işaretleyiniz.

14. Aşağıdakilerden hangisi XIX ve XX. yüzyılda yaşanan toprak kayıpları sonucunda Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişimlerden biri değildir?

- A) Devlet vergi kaybına uğradı
- B) Güvenlik sorunları yaşandı
- C) Göç alan yörelerin demografyası bozuldu
- D) Göçmenlerle yerel halk arasında anlaşmazlıklar yaşandı
- E) Osmanlı topraklarında müslüman nüfus azaldı

15. Aşağıdakilerden hangisi sanayileşmenin etkisiyle şehir hayatında yaşanan sorunlardan biri olamaz?

- A) Hava kirliliği
- B) Kültürel faaliyetlerin artması
- C) Konut sıkıntısı
- D) Su sıkıntısı
- E) Şehirlerin çarpık gelişmesi

16. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla ilişkilerinin artmasıyla ortaya çıkan bir değişimdir?

- A) Gazetelerin toplumsal hayata girmesi
- B) İlimiye sınıfının güç kazanması
- C) Ticaret yollarının değişmesi
- D) Halifelik makamının kaldırılması
- E) Üniter devlet yapısının benimsenmesi

17. Modern şehirlerin doğması teknolojinin gelişmesi modern toplumlarda aşağıdakilerden hangisinin ortaya çıkmasına neden olmamıştır?

- A) Tüketim alışkanlıklarının değişmesine
- B) Aile ilişkilerinin zayıflamasına
- C) Geniş aile yapısının yaygınlaşmasına
- D) Şehirlerin cazibe merkezi olarak öne çıkmasına
- E) Yeni eğlence sektörlerinin ortaya çıkmasına

18. Aşağıdakilerden hangisi tüketim ekonomisinin ortaya çıkardığı yeni iş alanlarından biridir?

- A) Taşımacılık
- B) Esnafılık
- C) Zanaatkarlık
- D) Reklamcılık
- E) İşçilik

19. Bir toplumu oluşturan kişileri ve onları birbirine bağlayan dil, din, sanat, töre, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim süreçlerini, gelenek ve göreneklerini ifade eden kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Popüler kültür
- B) Yüksek tabaka kültürü
- C) Eğlence kültürü
- D) Kitle kültürü
- E) Kültür

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE

1. Garp Ocakları
2. Levant Company
3. Konsolosluk
4. Venedik
5. Zitvatorok Antlaşması
6. İngiltere ve Hollanda
7. Kutsal İttifak
8. Kasr-ı Şirin Antlaşması
9. Küçük Kaynarca Antlaşması
10. Kadırga
15. E, 20. B, 23. E, 24. D, 25. C
26. E, 27. E, 28. B, 29. C, 30. D

2. ÜNİTE

1. Evliya Çelebi
2. Esham
3. Merkantilizm
4. Layiha
5. İbrahim Müteferrika
6. Enflasyon
7. Burjuva Sınıfı
8. Mültezim
9. Yavuz Sultan Selim
10. Mukataa
11. Kilise ve din adamları
16. D, 17. D, 18. B, 19. B, 20. E

3. ÜNİTE

1. Vehhabilik
2. Carbonari (Karbonari)
3. Panславizm
4. 93 Harbi
5. Millet-i Sadıka
6. Şark Meselesi
7. Ermani
8. Mehmet Ali Paşa
9. İtalya ve Almanya
10. Kutsal yerler sorunu
14. C, 15. E, 16. B, 17. A, 18. D

4. ÜNİTE

1. İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi
2. Sırlar
3. 1830
4. Asakir-i Mansure-i Muhammediye
5. Islahat Fermanı
6. Meşrutiyet
7. Osmanlıcılık
8. II. Abdülhamit
9. Yunanistan
10. I.Meşrutiyet'in İlanı
11. Mahmut Şevket Paşa
12. Darülaceze
21. C, 22. B, 23. B, 24. C, 25. B, 26. C

5. ÜNİTE

1. Para
2. İngiltere
3. Sömürgecilik
4. Pazar
5. Balta Limanı
6. Düyûn-ı Umûmiye
7. Millî iktisat
8. Frederich List
9. Kölelik düzeni, feodal düzen, atölye tipi üretim, manifaktür dönem
10. Pamuklu dokuma
11. Islah-ı Sanayi Komisyonu
12. İngiltere
13. Muharrem Kararnamesi
17. E, 18. D, 19. D, 20. B

6. ÜNİTE

1. Boş zaman
2. Takvim-i Vekayi
3. Demografik
4. Sanayi İnkılabı
5. Endüstri
14. E, 15. B, 16. A, 17. C, 18. D, 19. E

S Ö Z L Ü K

A

adalet: Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe

aforoz: Hristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası

ahali: Aralarında aynı yerde bulunmaktan başka hiçbir ortak özellik bulunmayan kişilerden oluşan topluluk, halk

ahitname: Antlaşma belgesi

aidiyet: İlişkinlik, İlişkin olma durumu

akım: Sanatta, siyasette, düşünce hayatında ortaya çıkan yeni bir görüş, yöntem, hareket, cereyan, tarz

aleni: Açık, ortada, meydanda, herkesin içinde yapılan

alenilik: Aleni olma durumu

Anglikanizm: İngiliz kilisesinin tuttuğu inanç yolu

antik: İlk Çağ'daki uygarlıklarla, özellikle eski Yunan ve Roma uygarlıkları ile ilgili olan, antika

aristokrasi: Soylu erki, soylu sınıfı

asayiş: Bir yerin düzen ve güvenlik içinde bulunması durumu, düzenlilik, güvenlik

aşiret: Dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında toplum, ekonomi, din, kan veya evlilik bağları bulunan göçebe veya yerleşik nitelikteki topluluk, oymak

Avrasya: Birbirlerinden kesin doğal sınırlarla ayrılmamış olan Avrupa ile Asya anakaralarının oluşturduğu bütüne verilen ad

azınlık: Bir toplulukta kendine özgü nitelikler bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, azlık, ekalliyet, çoğunluk karşıtı

B

bahriyeli: Deniz Kuvvetlerine bağlı asker

banker: 1. Banka sahibi 2. Para, altın vb. taşınır değerlerin ticaretiyle uğraşan kimse

burjuva: Orta sınıftan olan, kent soylu

burjuvazi: Burjuva sınıfına mensup olan

bürokrasi: Devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu, bir toplumda tabandan yukarıya doğru çıktıkça daralan bir yapı içinde örgütlenmiş olan, genel kural ve ilkelere göre çalışan profesyonel atanmış görevliler topluluğu

bütçe: Devletin, bir kuruluşun, bir aile veya bir kimsenin gelecekteki belirli bir süre için tasarladığı gelir ve giderlerinin tümü

C-Ç

celp: Getirtme, kendi üzerine çekme

çar: Rus krallarına verilen unvan

çektiri: Yelkenleri olmakla birlikte kürekle de yol alan eski zaman gemisi

D

darbe:1. Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanılarak veya demokratik yollardan yararlanılarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi
2. Vuruş, çarpış:

delege: Kendisine yetki verilerek bir yere veya birinin katına gönderilen kimse, elçi, murahhas

demeç: Yetkili bir kimsenin bir konuda yayın organlarına yaptığı açıklama, beyanat

demografi: Nüfus bilimi

derviş: Bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse, alperen

diplomasi: Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü

E

endüljans: Orta Çağ Avrupası'nda kilisenin günah çıkarmak ve cennete gitmek için sattığı af belgesi

engizisyon: Orta Çağ'da, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan kilise mahkemelerinin adı

enterdi: Papanın kiliseye karşı çıkan toplulukları dinden atması

esham: Osmanlı ekonomi sisteminde bir iç borçlanma usûlü

etnik: toplum bilimi kavimle ilgili, budunsal, kavmi

eyalet: Çoğunlukla valilerce yönetilen ve yönetim bakımından bir tür bağımsızlığı olan yönetim bölgesi

F

feodalite: Derebeylik, Orta Çağ'da özellikle Batı Avrupa'da toprağı ve üzerinde yaşayan köylüleri tek bir kimsenin malı sayan siyasal düzen

ferman: Buyruk, emir

feshetmek: Verilmiş bir yargıyı kaldırmak, bozmak

fon: Belirli bir iş için gerektiğince harcanmak üzere ayrılmış işletilen para, kaynak

G

gayrimüslim: Müslüman olmayan kimse

geleneksel: Geleneğe dayanan, gelenekle ilgili olan, ananevi, tradisyonel

giyabî: Bir kimse bulunmadığı sırada yapılan, verilen hüküm

gümrük: Sınır kapılarında denetim ve gözetim işlerinin yapıldığı yer

güvenoyu: Göreve yeni başlamış veya görevini sürdüren hükûmetin tutumunu değerlendirmek için milletvekillerinin verdiği oy

H

hegemonya: Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı

himaye: Koruma, gözetme, esirgeme, koruyuculuk, gözetim

hükümet: Bir ülkenin yönetim kuruluşları, Bakanlar Kurulu

I-İ

idadi: Osmanlı eğitim sisteminde yüksek okullara öğrenci yetiştiren orta dereceli okul, lise

ikilem: İnsanı istenmeyen seçeneklerden birini, çoğunlukla iki seçenekten birini izlemeye zorlayan tartışma, sorun veya usama durumu

iltizam: Keseneği alan kimse, kesimci,

imtiyaz: Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık

istihdam: Bir görevde, bir işte kullanma

istinaf: Mahkemenin verdiği kararı kabul etmeyerek bir üst mahkemeye götürme

itilaf: Anlaşma, uyuşma, uzlaşma

ittifak: Anlaşma, uyuşma, bağlaşma

ittihat: Birleşme, birlik kurma, bir olma

K

kabine: Bakanlar Kurulu, hükümet

kadırğa: Hem yelken hem de kürekle yol alan, özellikle Akdeniz'de kullanılmış bir savaş gemisi

Kalvenizm: Tanrı ile kul arasına hiçbir otoritenin giremeyeceğini, Hristiyanlığın eski sadeliğine dönmesini savunan I. Calvin tarafından ileri sürülen Protestanlığın özel bir kolu,

kalyon: Yelkenle ve kürekle yol alan savaş gemilerinin en büyüğü

kamu: Bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme

kararname: Bakanlar Kuruluna verilen yetkilere dayanarak alınan karar, Bu kararı bildiren resmî yazı

Katolik: 1. Roma kilisesinin kendine verdiği ad 2. Hristiyanlığın mezheplerinden biri

knezlik: Slavlarda devletleşme sürecini tamamlamamış yönetim birimi

koalisyon: Çeşitli güçlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan birlik, ortak yönetim

kolektif: Birçok kimseyi veya nesneyi içine alan, birçok kişi ve nesnenin bir araya gelmesi sonucu olan

konsolosluk: Yabancı ülkelerde, ülkesinin ticarî menfaatlerini koruyan ve diplomatik olmayan çeşitli resmî görevleri yerine getiren resmî dairelere verilen isim

kozmopolit: Çeşitli uluslardan kimseleri barındıran, içinde bulunduran

Turuk u Meâbir Nezâreti: Bayındırlık Bakanlığı

kurumsal: Değişik birim ve fonksiyonlarıyla bir kurumun niteliklerine tam anlamıyla sahip olan

küllîye: Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü

kürekçi: 1. Kürek yapan veya satan kimse
2. Sandal vb.nde kürek çeken kimse

L-M-N

laik: Din işlerini devlet işlerine karıştırmayan, devlet işlerini dinden ayrı tutan

lojistik: Kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, hizmetin ve bilgi akışının çıkış noktasından varış noktasına kadar taşınmasının etkili ve verimli bir biçimde planlanması ve uygulanması

malikâne: Geniş bir alana kurulmuş, büyük ve gösterişli ev, yurtluk

mavna: Gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesiz büyük tekne

mecelle: Fıkıh hükümleriyle bu konudaki türlü içtihadı bir araya getiren, Tanzimat'tan sonra hazırlanmış olan, yasa yerine kullanılan eser

meşrutiyet: Hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükümet etme biçimi

misyoner: Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse

monarşi: Siyasi otoritenin genellikle miras yolu ile bir kişinin üzerinde toplandığı devlet düzeni veya rejim, tek erklik

muhafız: Birini veya bir şeyi koruyan, kollayan, gözetken kimse, koruyucu

muhalefet: Bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, aykırılık

muhasebe: Hesap işlerinin yürütüldüğü yer

müfredat: Bir bütünü oluşturan bireyler, ayrintılar 2- Öğretim programı

mültezim: Devlet gelirlerinden birinin toplanması işini götürü olarak üzerine alan kimse, iltizamcı, kesenekçi, kesimci

müsadere: 1. Osmanlı eğitim sisteminde yüksek okullara öğrenci yetiştiren orta dereceli okul, lise 2. 2. Kânûnen kaçak veya yasak olan bir şeye resmen el koyma, zor alım

müzakere: Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, olaşma

nafia: Bir yeri bayındır duruma getirmek için yapılan işlerin bütünü, bayındırlık işleri

nahiye: 1. Bucak 2. Bölge

nasyonalizm: Milliyetçilik

nota: Bir devletin başka bir devlete politik sorunlarla ilgili olarak yolladığı uyarı yazısı, memorandum

O-P

Ortodoks: Hristiyan mezheplerinden biri

otorite: Siyasi veya idari güç

parlamento: Başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler, yasama kurulu, yasama meclisi, yasama organı

piyasa: Satıcıların mal satmak için bir araya geldiği yer, pazar

Protestan: Anglikan, Lutherci, Kalvenci gibi türlü kolları içine alan, papanın dinî başkanlığını ve Katolik kurallarını tanımayan kilise birliği

protesto: Herhangi bir davranışın tüzeye, antlaşma ve sözleşmelere aykırı düştüğünü ve onanmadığını resmî olarak açıklamak

protokol: Diplomatlıkta, devletler arasındaki ilişkilerde geçen yazışmalarda, resmî törenlerde, devlet başkanları ile onların temsilcileri arasındaki görüşmelerde uygulanan kurallar

R

rahip: Hristiyanlarda genellikle manastırda yaşayan evlenmemiş papaz, keşiş

rasyonel: Akla uygun, aklın kurallarına dayanan, ölçülü, ussal, hesaplı

refah: Göneng, bolluk, rahatlık ve varlık içinde iyi yaşama

rokoko: XVIII. yüzyılın başında Fransa'da çok geçerli olan, kavisli çizgileri bol, gösterişli bir bezeme üslubu

rüştiye: Eskiden orta okul derecesindeki mektep

S-Ş

saltanat: Bir ülkede hükümdarın, padişahın, sultanın egemen olması

sansür: Her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi, sıkı denetim

sermaye: Bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı, anamal, başmal, kapital, meta, resülmal

sıkıyönetim: Olağanüstü zamanlarda ve durumlarda ülkede güvenliğin sağlanması için ordunun yardımıyla gerçekleştirilen yönetim, örfi idare

siyaset: Politika, Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış.

skolastik: İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi

suhte: Osmanlı medreselerinde talebeye verilen isim

şah: İran veya Afgan hükümdarı

şansölye: Almanya ve Avusturya'da hükûmet başkanı.

şehzade: Padişahların ve oğullarının erkek çocuklarına verilen san

şerî: İslam hukukuyla ilgili

şeriat: Kur'an'daki ayetlere, Hz. Muhammed'in (sav) sözlerine dayanan İslam kanunu, İslam hukuku

şeyhülislam: Osmanlı Devleti'nde, kabinede sadrazamdan sonra yer alan ve genellikle din işlerinden sorumlu olan üye

şûra: Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu

T

tabii: Olağan, alışılmış, her zamanki gibi olan, beklenildiği gibi

tabya: Bir bölgeyi savunmak için yapılan ve silahlarla güçlendirilen yapı.

tahkim: 1. Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma 2. Anlaşmazlıkların hakem yoluyla çözülmesi yöntemi

tahrir: Kaydetme, kayıt ya da tescil, deftere geçirme; kadastro

taksimât: Bölme, bölüştürme işleri

teori: 1. Kuram 2. Belirli bir konudaki düşüncelerin, görüşlerin bütünü

terakki: İlerleme, yükselme, gelişme

turuk: 1. Yollar, 2. Tarikatlar

Turuk ve Meâbir Nezâreti: Bayındırlık Bakanlığı

tümevarım: Teklik olandan, özel olandan genel olana giden, tek tek olgulardan genel önermelere varan yöntem, istikra, endüksiyon

U-V-Y-Z

ulûfe: Osmanlılarda kapıkulu askerlerine, saray ve devlet kuruluşlarındaki bazı görevlilere üç ayda verilen ücret

ulus: 1. Belli bir sınır içinde yaşayan ve halk kültürüyle seçkin kültürünü yaratan insanların oluşturduğu siyasal toplum 2. Millet

üniter: Merkeziyetçi devlet anlayışı

veraset: Kalıtım, mirasta hak sahibi olma

veto: Karşı çıkma, engelleme, reddetme

yurttaş: Yurtları veya yurt duyguları bir olanlardan her biri, vatandaş

yurttaşlık: Yurttaş olma, bir yurttan doğup büyüme veya yaşamış olma durumu, vatandaşlık

zümre: Topluluk, takım, grup, camia

KAYNAKÇA

- Abbagnano, N. (1992), "Hümanizm", (çev. Nesrin Kale), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 25, 763-770.
- Acun, F. (1999), "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 164.
- Acun, F. (2002), "Celalî İsyanları (1591-1611)", *Türkler Ansiklopedisi* içinde (c.9, ss.1289-1293), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Açıkgoz, Ö. (2000), "Sosyolojinin Problemleri Bir Konusu Olarak, "Sosyal Sınıf" Kavramı Üzerine Önemli Sosyologların Düşünceleri ve Yorumları", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 26, 294-295.
- Adıyeke, N. (2002), "Girit Savaşları ve Birleşik Hıristiyan Orduları", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.9, ss.738-745), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Afyoncu, E. (2013), "Reform'un Zaferi (1555-1648)", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Afyoncu, E., Önal, A., Demir, U. (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Agoston, G. (2012), *Osmanlıda Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa, (1976), *Osmanlı Tarihi*, (hız. Dünder Günday), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Akçura, Y. (2015), *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akdağ, M. (1945), "Tımar Rejiminin Yayılışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4, 419-431.
- Akdağ, M. (1947), "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozulması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5, 291-309.
- Akıncı, A. (2012), "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70.
- Aksu, L. (2011), "Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri", *Sosyoloji Konferansları*, 25, 226.
- Akşin, S. (1997), *Ana Çizgileriyle Yakın Türkiye Tarihi*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Aktan, C. C. (1995), "Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertanizm", *Amme İdaresi Dergisi*, 28/1, 3-48.
- Aktel, M. (1998), "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 177-184.
- Akyılmaz, G. (2015), *Siyasi Tarih*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2011), "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1/2, 9-17.
- Altınay, A. R. (2007), *Haçlılar (1095-1291)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Altınay, A. G., Bora, T. (2008), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (c.4, ss.140-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997), *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armaoğlu, F. (2000), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arslan, Z. (2013), "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Yönünden Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (JASS), 6, 77-95.
- Aydın, E. (2004), "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15, 186-189.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2017), *Safevi Devleti Tarihi*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Aysal, N. (2013), Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 53, 1-28.
- Aytaç, Ö. (2002), "Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, 231-260.
- Baş, F. (2016), "XVII. Yüzyıl Divanlarında Köpürülü Ailesinden Sadrazamlara Sunulan Kasideler Üzerine Bir İnceleme", *Littera Turca Dergisi*, 1, 35.
- Baytal, Y. (1990), "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 28-30.
- Berkes, N. (2003), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. Yayınları.
- Beydilli, K. (1991), "Avusturya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.4, ss.174-176), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2006), "Mustafa Reşit Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (c.31, ss.348-349), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2006), "Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.31, ss.514-516), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Black, J. (2003), *Top, Tüfek ve Süngü*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bostan, İ. (2007), *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Brummett, P. (2009), *Osmanlı Deniz Gücü*, (çev. H. Nazlı Pişkin), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Büyükkara, M. A. (2012), "Vehhabilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.42,

ss.611-615), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Coşkun, Y. (2015), "1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar", *Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği, Ankara: Mattek Yayınları.
- Çadırcı, M. (2002), "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.13, ss.804-811) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çaha, Ö., Şahin, B. (2013), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Çakır, M. (1999), "Uluslararası İlişkiler ve Beşeri Güç Açısından Demopolitika", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 3, 31-50.
- Çelik, M., Dağ, M. (2017), "Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme", *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2/3, 57-58.
- Çetin, A. (1995), "Garp Ocakları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.13, ss. 383), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, H. (2002), "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, 80-96.
- Çetin, M., Kök, R. (2015), "Askeri Devrim Bağlamında Batı Savaş Lojistiğinin Tarihsel Gelişimi", *Siyaset-Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-25.
- Çınar, Y. (2017), "Uluslararası İlişkilerde Aydınlanma Faktörü", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 1-28.
- Çiçek, K. (2002), "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.9, ss.746-764), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Demir, U. (2013), "Aydınlanma ve Antik Regim'in (Ancient Regime) Sonu (1748-1789)", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirarslan, D. (2016), "Batılılaşma/Modernleşme Dönemi Demiryolu Politikası ve İstasyon Binası Mimarisi: İzmit ve Hereke Tren İstasyonları", *TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Ulaşımında Demiryolu Gerçeği Güncellenmiş Altıncı Baskı Oda Raporu*, Ankara, 12/1, 1636.
- Doğan, E. T. (2012), "Zanaatkarlığın Günümüzde Yeniden Yorumlanması: Yeni Zanaatkarlık mı?", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3/1, 68-76.
- Doğan, R. (1997), "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37/1, 427.
- Doğru, C. (2008), "Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, 76.
- *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (1994), (c.10-11), Konya: Çağ Yayınları.
- Duran, H. (2002), *Endüstri Çağının Dinamikleri*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ekinci, İ. (2006), "Sekülerleşme ve Din", G. Ü. SBE. Felsefe ve Din Bilimleri Sosyolojisi Seminer Çalışması, Ankara.
- Erdem, E. (2016), "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 17-44,
- Ergün, M. (2009), "Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar", *Kuramsal Eğitimbilim*, 2, 40.
- Erincik, S. (2008), *John Rawls'un Siyasal Liberalizmde Toplum İlişkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Erit, V. (2014), "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, 73-74, 69-71.
- Eryılmaz, B. (1992), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Feyzioğlu, H.S. (2006), "1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da Aldığı Önlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39/25, 50-51.
- Ftcpánek, P. (2002), "Zitvatorok (1606) ve Vasvar (1664) Anlaşmaları Arasında Orta Avrupa'da Osmanlı Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.9, ss.730-737), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gencer, A. H., Birol, Ö. H., (2014), "A. Smith ve Klasik Okul, K.Marx ve Marksist Sosyalizm, J.M.Keynes ve Keynesgil Devrim ve Daha Sonraki Gelişmeler", *International Conference On Eurasian Economies*, 6.
- Genç, M. (1995), "Esham", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.11, ss.376-380), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2012), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Goldlevski, V. (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Ankara: Onur Yayınları.
- Gökçe, O. (2016), "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler-V*, 27-34.
- Gökkaya, A. K., Yeşilbursa, C. C. (2011), *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Görgün, H. (2009), "Sosyalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 37, s. 383), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülsoy, E. (2002), "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.9, ss.589-598), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Günay, E. (1998), "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 1.
- Gürün, K. (1985), *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güven, S. (1995), *Sosyal Politikanın Temelleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Hammer, J. V. (2005), *Osmanlı Tarihi*, (c.2, ss.430), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- İltter, E. (1995), *Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytûn İsyânları (1780-1915)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İnalçık, H. (2014), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, (c.2-3), İstanbul: Kültür Yayınları.
- İnalçık, H., Quataert, D. (edt.) (2004), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (c.2, ss.601-654), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İpşirli, M. (2011), "Tekait ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 40, ss. 340-341), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaleli, H. (2002), "Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağışlar ve Sebepleri", *S. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 189-206.
- Kanberoğlu, N. A. (2012), "Fransız İhtilâli'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ulusçuluk Akımı" *Journal of Academic Social Science Studies Volume 5 Issue 6*, 289-296.
- Kara, Ö. T. (2010), "Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 85.
- Karabekir, K. (1982), *İttihat ve Terakki 1896-1909*, İstanbul: Tüdev Ofset Tesisleri.
- Karabulut, M. (2010), "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış" *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 187, 135-136.
- Karabulut, M. (2016), "Mecmua" *Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, 49-65.
- Karal, E. Z. (1988), *Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri (1876 - 1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1999), *İkinci Meşrutiyet Ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E.Z. (1999), *Osmanlı Tarihi*, (c. 4-9), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaypak, Ş. (2013), " Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme" *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2/4, 80-95.
- Kızıltan, Y. (2006), "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1, 254-261.
- Kızıltoprak, S. (2013), *Dış Borçlar Sorunu ve Düyun-ı Umumiye*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kibaroglu, M. (2002), "11 Eylül'ün Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık", *Foreign Policy*, s. 30-38.
- Kiraz, S. (2012) " Uluslararası İlişkilerde Ege'nin Değişen Yüzü" *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5/1, 93-102.
- Kocacık, F. (1980), "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler 1878-1890", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1, 137-190.
- Koças, M. S. (2000), *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Kodaman, B. (1989), "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi* içinde, (c.12, s.58-59) İstanbul: Çağ Yayınları.
- Kodaman, B. (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kodaman, B. (2002), "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi* içinde (c.13, ss. 165-192), İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kontacı, A. E. (2004), *Avrupa Anayasası Yolunda Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'ye Olası Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 32-40.
- Kurat, A. N. (1990), *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurtaran, U. (2006), *Osmanlı Avusturya İlişkileri (1526-1791)*, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Küçük, C. (1988), "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.1, s.224), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, M. (1999), "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyete Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", *Osmanlı* içinde, (c.2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçükkalay, M. (1997), "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 51-68.
- Küçükşen, K. (2016), "Modernitenin Gölgesinde İktisat Ahlakı ve Değerlerimiz", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 378.
- Lee, S. J. (2004), *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Lewis, B. (1993), "Modern Türkiye'nin Doğuşu" (çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Marc, F. (2002), *Sömürgecilik Tarihi*, (çev. Muna Cedden) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Mardin, Ş. (t.siz), "Fransız Devrimi'nin Osmanlı Toplumundaki Etkisi", (çev. Kemal Berkarda), 65-69.
- Marshall, G. (2005), *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akinhay-Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McKay, D., Scott, H. M. (2011), *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, (çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Dergah Yayınları.
- More, T. (2008), *Ütopya*, (çev. Çiğdem Dürüşgen), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Molnar, F. M. (2002), "Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.9, ss.783-791), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Morettis, F. (2015), *Tarih ile Edebiyat Arasında Burjuva*, (çev. Eren Buğlalılar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1979), *Netayicül Vukuat*, (c.1-2, ss.55-278), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

- Nasır, N. (2002), "Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1-27.
- Nuhoğlu, H. Y. (1993), "Dârülaceze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 8, s. 513), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2000), "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu", *Osmanlı Araştırmaları*, 20, 295-303.
- Oktay, E. Y. (2014), "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7, 31.
- Ortaylı, İ. (1981), "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 24, 73-81.
- Ögel, B., Kodaman, B., Yıldız, H. D., Kırzioğlu, F., Çay, A. (1986), *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Önsoy, R. (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz, M. (2002), "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.9, ss.711-729), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbek, N. (2002), "Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 92, 16.
- Özdemir, N. (2009), "Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi" *Millî Folklor*, 21/84, 72-86.
- Özdemir, Ş. (2004), *Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Öztürk, C. (2007), "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.33, s.568), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özyurt, C. (2014), "Marx 'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 207.
- Pamir, A. (2004), "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53/2, 71-74.
- Pamuk, Ş. (2003), *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme: 1820-1913*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parker, G. (2006), *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Polatçı, T. (2011), "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 249-263.
- Roderic, D. H. (2003), "Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi", (çev. Mehmet Burak Durdu), Ankara, *OTAM*, 14, 347.
- Saklı, A. R. (2012), "Fransa ve Almanya'da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu", *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 32, 8.
- Sander, O. (1999), "Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e", Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarı, N. (2004), "Mekteb-i Tıbbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.29, s.4), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şencer, M. (1987), "Toplumların Evrimi", *Amme İdaresi Dergisi*, 20/1, 55-56.
- Serin, N. (1988), "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 125. Yıl", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43/1-2, 9-10.
- Sezer, F. H. (2006), "1848 İhtilalleri sırasında Osmanlı Devletinin Balkanlarda Aldığı Önlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39, 49-64.
- Svetlana, O. (1999), "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar", *Osmanlı içinde, (c.1)* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şen, A. (2013), "Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 57, 485-486.
- Şişman, A. (2008), "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 30-39.
- Tanör, B. (1996), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Tansel, F. A. (1991), *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Taşkesen, M. Ö. (2017), Osmanlı Döneminde Sosyal Refah Sistemi Olarak Vakıflar, *İş ve Hayat Dergisi*, 5, 60.
- Tekeli, İ. (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellioğlu, Ö. (2015), "Karadeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Mücadelesi", *Tarih Okulu Dergisi*, 21, 195-212.
- Tezgel, O. (2013), "Manüfaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Manüfaktürün Rolü: Emek Süreci Bağlamında Bir Değerlendirme", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4/1, 100.
- Tokol, A., Alper, Y. (2011), *Sosyal Politika*, Bursa: Dora Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1986), *Türkiye'de Siyasal Partiler-II*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Türkoğan, O. (1994), "İslâmi Kapitalizm mi?", *İslami Araştırmalar*, 7/2, 111.
- Uçarol, R. (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Tarihi*, (c.3-4), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1942), *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yalık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa*, İstanbul: Maarif Matbaası.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1966), *II. Meşrutiyet'in Ne Şekilde İlan Edildiğine Dair Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok, C. (1975), *Hukuk Fakültesi Öğrencileri İçin Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ünal, M. A. (2013), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ünal, T. (1978), *Türk Siyasal Tarihi 1700-1953*, Ankara: Emel Yayınları.
- Ünal, U. (2006), *Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünlü, B. (2010), "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 65/3, 237-266.
- Ürekli, F. (2002), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 385-389.
- Valiyev, E. (2014), *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi Ve Rusya Kısacasında*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Waardenburg, J. (2007), "Protestanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.34, ss.351-354), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Westfall, R. S. (1977), *Modern Bilimin Oluşumu*, (çev. İsmail Hakkı Duru), Ankara: Tübitak Bilim Kitapları.
- Yaman, A. (1973), *Ermeni Meselesi ve Türkiye*, İstanbul: Otağ Yayınları.
- Yener, C. (2015), "1908-1918 Millî İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar" *Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması*, Ankara: Mattek Yayıncılık.
- Yiğit, V. (2008), *1868 Vestefalya Barışında 1815 Viyana Kongresine Kadar ki Dönemde Uluslararası Sistemin Dönüşümü*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yılanlıoğlu, İ. H. (1977), *Manevi Değerlerimiz Ve Yapılan Tahribat*, İstanbul: Asak Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2002), "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, 313-316.
- Yıldız, G. (2013), *Osmanlı Yenileşme Hareketleri 1703-1876*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Yıldız, M. C. (1995), "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık Ve Milliyetçilik" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1, 1-13.
- Yılmaz, S., Yakşi, A. (2016), Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri, *TYB Akademi/Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 11-17.
- Yücel, M. S. (2016), *Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*, Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bilecik.
- (1970), "Kapitalizm", *Cumhuriyet Ansiklopedisi* içinde, (c.7, ss.1922-1923), İstanbul: Arkın Kitap Evi.
- (1992), "Kapitalizm", *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi* içinde, (c.12, ss.543), İstanbul: Ana Yayıncılık.
- (1992), "Kapitalizm", *Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi* içinde, (c.3, ss.596) İstanbul: Milliyet Yayın A.Ş.
- (1993), "Kapitalizm", *Yeni Rehber Ansiklopedisi* içinde, (c.11, ss.131). İstanbul: Türkiye Gazetesi.
- (1999), "Kapitalizm", *Axis 2000 Büyük Ansiklopedisi* içinde, (c.7, ss.124-125), İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- (2004), "Marksizm", *Ana Britannica Ansiklopedisi* içinde (c.15, ss.365-366), İstanbul: Ana Yayıncılık.
- http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/oguz.bal/bildiri/oguz.bal10.11.2011_15.56.52bildiri.pdf (Erişim tarihi: 09.11.2017, 20.47).
- <http://akademikperspektif.com/2011/08/17/30-yil-savaslar-ve-ulus-devletin-dogusu/> (Erişim Tarihi: 27.08.2017, 15:48).
- <http://content.lms.abis.akarya.edu.tr/Uploads/68213/44203/5.pdf> (Erişim tarihi: 14.10.2017, 14.25).
- http://www.corlutso.org.tr/uploads/docs/ingiltere_ulke_raporu.pdf (Erişim tarihi 07.07.2018, 16.20).
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/13690>, (Erişim tarihi: 15.09.2017, 21.25).
- <http://docplayer.biz.tr/20323882-8-hafta-osmanli-devletd-ndn-avrupa-da-ustunlugunu-kaybetmesd.html> (Erişim tarihi: 09.09.2017, 01.19).
- http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol02_Issue03_2002/251.pdf (Erişim tarihi: 15.10.2017, 16.35).
- <http://nadirozbeq.com/academic/publications/21.pdf> (Erişim tarihi: 30.10.2017, 22.07).
- <http://www.gazetebilkent.com/2014/04/18/otuz-yil-savaslar-ve-vestfalya-anlasmasi/>(Erişim tarihi: 27.08.2017, 15:53).
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0DEOLOJ%C4%B0 (Erişim tarihi: 24.11.2017, 10.40).
- <http://www.tdk.gov.tr/den-duzenlenmistir>. (Erişim tarihi 07.07.2018, 12.30).
- <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/> (Erişim tarihi: 09.09.2017,18.33).
- <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07.07.2018, 15.01).
- http://www.turkishstudies.net/Makaleler/351083479_11KartaNurullah-trh-163-173.pdf (Erişim tarihi: 29.08.2017, 23.37).
- <https://www.ejmanager.com/mnstemp/94/94-1395591545.pdf> (Erişim tarihi:26.08.17, 23:22).

- https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/622c0b55d796a69_ek.pdf (Erişim tarihi: 20.09.2017, 17.28).
- https://www.academia.edu/11706253/18_Y%C3%9CZYILDA_AVRUPA_DEN%C4%B0ZC%C4%B0L%C4%B0-%C4%9E%C4%B0 (Erişim tarihi: 29.08.2017, 19.42).
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-tib-bindaki-modernlesme-2-abdulhamid-doneminde-ivme-kazandi/1058787> (Erişim Tarihi:24.06.2018, 15:31).
- <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce> (Erişim Tarihi:25.06.2018, 15:31).
- http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b908ba/Enflasyon_FiyatIstikrari.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b908ba-m5lk8Dx (Erişim Tarihi:07.07.2018, 12:45).

Görsel Kaynakça

- Görsel 1.8: <https://kurious.ku.edu.tr/en/news/vienna-siege-veteran-camel-found> (Erişim tarihi: 06.02.2018), (Erişim saati: 21.45).
- Görsel 1.10: <https://ir.yasar.edu.tr/en/> (Erişim tarihi: 06.02.2018), (Erişim saati: 06:56).
- Görsel 1.21: <http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/ar/sayfa/osmanli-rus-savasları> (Erişim tarihi: 03.01.2018), (Erişim saati: 10:08).
- Görsel 2.4: http://www.katihai.sakarya.edu.tr/Bilimciler/isaac_newton_ve_hayati.htm (Erişim tarihi: 12.01.2018), (Erişim saati:10.30).
- Görsel 2.15: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Resim/89013,samsunsahtesikke04.png?0>(Erişim tarihi: 11.01.2018), (Erişim saati:12.37).
- Görsel 2.24: http://itfaiye.ibt.gov.tr/img/_121501242017_.jpg (Erişim tarihi: 11.02.2018), (Erişim saati:15.24).
- 3. Ünite Kapak Görseli: <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/14586/001582288010.pdf;jsessionid=45D235C7BD3E789149A2629DF00A-E572?sequence=1>(Erişim tarihi: 22.06.2018), (Erişim saati:19.15).
- Görsel 3.2: <https://www.duzce.edu.tr/10572-duyurus-megali-idea-dusunde-turk-yunan-imparatorluk-projesi> (Erişim tarihi: 13.06.2018), (Erişim saati:13.30).
- Görsel 3.5: <http://www.medeniyet.edu.tr/tr> (Erişim tarihi: 10.10.2017), (Erişim saati:21.20).
- Görsel 3.14: http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/bir_bakista_en.pdf (Erişim tarihi: 10.07.2018), (Erişim saati:15.30).
- Görsel 3.15: <http://www.bik.gov.tr/15-temmuz-gecesinin-simgelesen-fotografıları#jp-carousel-110433> (Erişim tarihi: 10.10.2017), (Erişim saati:15.40).
- Görsel 4.1: <http://www.istanbul.gov.tr/Files/istanbul-valiligi/tarihce/Tarihce.jpg> (Erişim tarihi: 08.02.2018), (Erişim saati:07.28).
- Görsel 4.18: <http://www.alsancaklimani.gov.tr/tarihce.aspx> (Erişim tarihi: 18.12.2017), (Erişim saati:18.48).
- Görsel 4.20: <http://www.itu.edu.tr/itu-hakkinda/genel/tarihce> (Erişim tarihi:18.12.2017), (Erişim saati:19.03).
- Görsel 4.21: <http://www.sbu.edu.tr/Universitemiz/Tarihcemiz> (Erişim tarihi:18.12.2017), (Erişim saati:19.12).
- Görsel 4.22: <http://www.kho.edu.tr/hakkinda/tarihce.html> (Erişim tarihi:18.12.2017), (Erişim saati:19.13).
- Görsel 4.24: <http://www.msgsu.edu.tr/tr-TR/tarihce/123/Page.aspx> (Erişim tarihi:18.12.2017), (Erişim saati:19.39).
- Görsel 4.25: <http://dosyahastane.saglik.gov.tr/Eklenti/3252,hamidiyeetfalpdf.pdf?0> (Erişim tarihi:07.02.2017), (Erişim saati:05.42).
- Görsel 4.38: http://www.ata.tsk.tr/content/media/07/ataturk_albumu_1.pdf (Erişim tarihi:08.02.2018, (Erişim saati:11.23).
- Görsel 5.7: <http://www.beykoz.bel.tr/beykoz-hakkinda/tarihce> (Erişim tarihi: 09. 02. 2018), (Erişim saati:23.49).
- Görsel 5.8: <http://www.beykoz.bel.tr/beykoz-hakkinda/tarihce> (Erişim tarihi: 09. 02.2018), (Erişim saati:23.49).
- Görsel 5.9: <http://dergipak.gov.tr> (Erişim tarihi: 25. 06.2018), (Erişim saati:04.36).
- Görsel 5.12: <http://baltalimanieah.saglik.gov.tr/TR,52846/hastanemizi-taniyin.html> (Erişim tarihi: 10. 02. 2018), (Erişim saati:01.04).
- Görsel 5.15: http://istanbullisesi.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_123360.html (Erişim tarihi:25.06.2017), (Erişim saati:01.35).
- Görsel 6.4: (<http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/917/171158/29813.pdf>) (Erişim tarihi:15.12.2017), (Erişim saati:20.39).
- Görsel 6.6: (https://secure.i.telegraph.co.uk/multimedia/archive/02221/oldham_2221944b.jpg) (Erişim tarihi:25.06.2017), (Erişim saati:00.16).
- Görsel 6.8: http://eski.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Galeriler/FotoGaleri/Buyuk/201101181353_1751.jpg (Erişim tarihi:25.06.2017), (Erişim saati:00.31).
- Görsel 6.9: http://yunturk.org.tr/FileUpload/ds368402/File/eski_selanik.jpeg (Erişim tarihi:25.06.2017), (Erişim saati:00.35).

Shutterstock Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek

Alınan Görseller

- 1.Ünite Kapak Görseli: (739157158)
- Görsel 1.6: (303542819)

- Görsel 1.9: (224223196)
- Görsel 1.11: (115315201)
- Görsel 1.14: (359781128)
- Görsel 1.15: (85490482)
- Görsel 1.17: (172533407)
- Görsel 1.18: (399518872)
- Görsel 1.19: (371316514)
- 2. Ünite Kapak Görseli: (735143467)
- Görsel 2.7: (632999306)
- Görsel 2.8: (308719805)
- Görsel 2.1: (357185210)
- Görsel 2.25: (252141904)
- Görsel 2.14 (735143467)
- Görsel 3.13 (249571225)
- Görsel 3.6 (242814715)
- 4. Ünite Kapak Görseli: (237228295)
- Görsel 4.3: (238816741)
- Görsel 4.4: (238822255)
- Görsel 4.5: (15881679)
- Görsel 4.7: (18201895)
- Görsel 4.8 (244389655)
- Görsel 4.12 (607452362)
- Görsel 4.16 (445230262)
- Görsel 4.17 (604644758)
- 5. Ünite Kapak Görseli: (1008117628)
- Görsel 5.1: (100390574)
- Görsel 5.2: (252135400)
- Görsel 5.4: (84936040)
- Görsel 5.5: (2878499)
- Görsel 5.6: (237228259)
- Görsel 5.10: (660967960)
- Görsel 5.13: (92466076)
- 6. Ünite Kapak Görseli:(216219286-244396759)
- Görsel 6.1: (238822255)
- Görsel 6.5: (101026204)
- Görsel 6.7: (729199246)
- Görsel 1.7
- Görsel 1.12
- Görsel 1.13
- Görsel 1.16
- Görsel 1.20
- Görsel 1.22
- Görsel 2.2
- Görsel 2.3
- Görsel 2.5
- Görsel 2.6
- Görsel 2.9
- Görsel 2.10
- Görsel 2.11
- Görsel 2.12
- Görsel 2.13
- Görsel 2.16
- Görsel 2.17
- Görsel 2.18
- Görsel 2.19
- Görsel 2.20
- Görsel 2.21
- Görsel 2.22
- Görsel 2.23
- Görsel 2.26
- Görsel 2.27
- Görsel 2.28
- Görsel 2.29
- Görsel 3.1
- Görsel 3.3
- Görsel 3.4
- Görsel 3.7
- Görsel 3.8
- Görsel 3.9
- Görsel 3.10
- Görsel 3.11
- Görsel 3.12
- Görsel 3.20
- Görsel 3.21
- Görsel 3.22
- Görsel 4.2
- Görsel 4.6
- Görsel 4.9
- Görsel 4.10
- Görsel 4.11
- Görsel 4.13

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Görseller

- Görsel 1.1
- Görsel 1.2
- Görsel 1.3
- Görsel 1.4
- Görsel 1.5

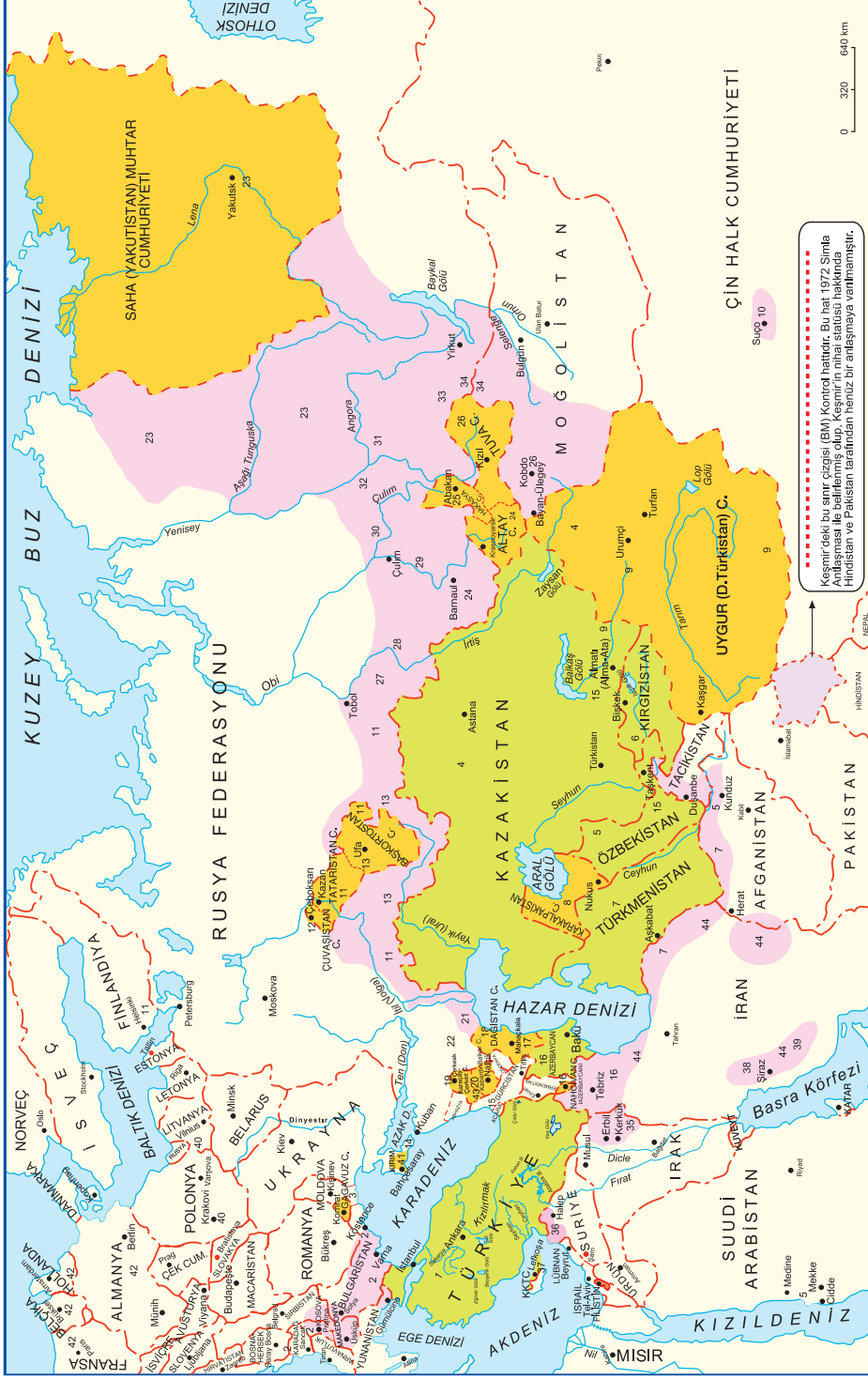
- Görsel 4.14
- Görsel 4.15
- Görsel 4.19
- Görsel 4.23
- Görsel 4.26
- Görsel 4.27
- Görsel 4.28
- Görsel 4.29
- Görsel 4.30
- Görsel 4.31
- Görsel 4.32
- Görsel 4.33
- Görsel 4.34
- Görsel 4.35
- Görsel 4.36
- Görsel 4.37
- Görsel 4.39
- Görsel 4.40
- Görsel 4.41
- Görsel 4.42
- Görsel 5.3
- Görsel 5.11
- Görsel 5.14
- Görsel 5.16
- Görsel 5.17
- Görsel 5.19
- Görsel 6.1
- Görsel 6.2
- Görsel 6.3
- Harita 3.1
- Harita 3.2
- Harita 3.3
- Harita 3.4
- Harita 3.5
- Harita 3.6
- Harita 3.7
- Harita 3.8
- Harita 3.9
- Harita 3.10
- Harita 3.11
- Harita 4.1
- Harita 5.1
- Harita 6.1

Tasarımcılar Tarafından Çizilen Haritalar

- Harita 1.1
- Harita 1.2
- Harita 1.3
- Harita 1.4
- Harita 1.5
- Harita 1.6
- Harita 1.7
- Harita 1.8
- Harita 1.9
- Harita 1.10
- Harita 1.11
- Harita 1.12
- Harita 1.13
- Harita 1.14
- Harita 1.15

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

ÖZERK CUMHURİYETLER

- a) Başkortostan C.
- b) Çuvaşistan C.
- c) Dağıstan C.
- d) Gagavuz C.
- e) Kabardin-Balkar C.
- f) Karakalpakistan C.
- g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.
- ğ) Tuva C.
- h) Uygur (D. Türkistan) C.
- ı) Tataristan C.
- i) Altay C.
- j) Hakasya C.
- k) Karagaç-Çerkes C.
- l) Naıçivan C.
- m) Ufa (Yakutistan) Muhtar C.
- n) Kızı Urumçü Kazan Komrat i) Tataristan C.
- o) Nalçık j) Altay C.
- p) Nukus j) Hakasya C.
- q) Nahçıvan C.
- r) Karagaç-Çerkes C.

BAĞIMSIZ DEVLETLER

- a) Azerbaycan C.
- b) Kazakistan C.
- c) Kırgız C.
- d) Kuzey Kıbrıs Türk C. (KKTC)
- e) Özbekistan C.
- f) Türkiye Cumhuriyeti
- g) Türkmenistan C.
- h) Bakü
- ı) Astana
- ı) Bişkek
- ı) Lefkoşa
- ı) Taşkent
- ı) Ankara
- ı) Aşkabad

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Suveyş Kanalı)